

**К. В. Гусаров**

**ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ  
В АПЕЛЯЦІЙНОМУ  
ТА КАСАЦІЙНОМУ  
ПОРЯДКАХ**

Монографія

Харків  
«Право»  
2010

ББК 67.9 (4УКР)711

Г 96

*Рекомендовано до друку вченою радою  
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого  
(протокол № 1 від 04.09.2009 р.)*

**Рецензенти:**

*Ю. Д. Притика* — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

*В. Л. Яроцький* — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права № 2 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

**Гусаров К. В.**

Г 96 Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. — Х. : Право, 2010. — 352 с.

ISBN 978-966-458-187-2

У монографії досліджено проблеми апеляційного та касаційного провадження цивільного судочинства. Подано теоретичні аспекти дослідження проблем перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. Особлива увага приділяється перегляду судових рішень, що не набрали законної сили, судом апеляційної інстанції. Аналізуються також сучасний стан касаційного провадження по цивільних справах та проблеми, що виникають при касаційному розгляді. Практична спрямованість монографічного дослідження обумовила розгляд таких питань, як межі перегляду та моделі апеляції та касації, суб'єкти оскарження судових рішень, модернізація касаційного провадження тощо. У роботі сформульовано пропозиції щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства України.

Видання адресоване фахівцям у сферах судоустрою та цивільного процесу, викладачам, аспірантам та студентам юридичних вузів і факультетів, а також юристам-практикам.

**ББК 67.9 (4УКР)711**

ISBN 978-966-458-187-2

© Гусаров К. В., 2010  
© «Право», 2010

---

## Передмова

Невід'ємним конституційним правом людини та громадянина є право на судовий захист, закріплене у ст. 124 Конституції України. Відповідно до ст. 32 Декларації прав та свобод людини і громадянина кожному гарантується судовий захист прав та свобод. Однак реалізація суб'єктивного права на судовий захист часом ускладнюється ухваленням незаконних та необґрунтованих судових рішень. Ця обставина обумовлюється гарантуванням у ст. 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень органів державної влади, в тому числі і судової. Як одну з основних засад судочинства законодавець у ст. 129 Основного Закону визначив забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Проблеми апеляційного та касаційного провадження цивільного судочинства були предметом дослідження в науці цивільного процесуального права, однак можна констатувати відсутність певних концепцій з питань прояву контрольної функції правосуддя у цивільному судочинстві, суб'єктного складу оскарження судового рішення, моделей перегляду, реалізації міжнародних стандартів правосуддя під час перегляду судових рішень, ефективності та модернізації вказаних процедур. У роботах, присвячених процесуальному праву, вказані проблеми характеризуються фрагментарно, як правило, у зв'язку з вивченням інших пов'язаних з цим питань або прикладів судової практики.

Монографія є спробою відповіді на поставлені питання. При цьому акцент зроблено на змістовній характеристиці перевірок законності та обґрунтованості судових рішень як однієї з ознак правосуддя та форм захисту прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. На нашу думку, саме ці напрямки дослідження є особливо актуальними та тлі тих кардинальних змін, які близько 20-ти років відбуваються у вітчизняному судоустрої.

Предметом дослідження даної роботи є прояв та реалізація контрольної функції правосуддя в апеляційному та касаційному провадженнях. Автор не торкався проблем перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та самоконтролю суду першої інстанції, оскільки у зазначених процедурах не вирішуються питання законності чи обґрунтованості акту правосуддя. Для перевірки судових рішень характерно те, що вона здійснюється лише судами апеляційної та касаційної інстанцій з метою виявлення необґрунтованості та виправлення судової помилки у застосуванні норм матеріального та процесуального права, що тягнуть скасування чи зміну рішення, яке оскаржується. Перевірочна діяльність не пов'язана з поновленням провадження по справі, оскільки метою перевірки є юридичний контроль над законністю чи обґрунтованістю ухваленого судового рішення.

Зазначене можна пояснити і впливом так званих європейських стандартів у галузі судового захисту цивільних прав, котрі визначаються, в першу чергу, органами Ради Європи. Так, Комітетом міністрів Ради Європи 7 лютого 1995 р. було прийнято Рекомендацію відносно введення в дію та покращення функціонування систем та процедур оскарження по цивільних та торгових справах. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи дають підстави стверджувати, що судовий контроль, як правило, повинен завершуватися апеляційною інстанцією. Хоча міжнародні стандарти правосуддя (наприклад, ст. 2 Протоколу № 7) не зобов'язує створювати апеляційні і касаційні суди, проте вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що має існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу правового регулювання діяльності судів перевірочних інстанцій у цивільному процесі європейських країн, виявлено ступінь впливу міжнародно-правових стандартів судового захисту прав на регламентацію порядку перевірки судових рішень у цивільному процесуальному законодавстві України.

Ідеї, висновки та пропозиції, що містяться в даній роботі, можуть стати основою для подальших наукових досліджень у галузі перевірки та перегляду судових актів не тільки у цивільному процесуальному, але і в адміністративному та господарському судочинствах, а також використовуватись у викладанні та вивченні навчального курсу цивільного процесу в юридичних навчальних закладах. Автор сподівається, що ця робота стане корисною і практичним

працівникам: суддям, юрисконсультам, адвокатам та всім, хто пов'язаний із захистом порушених прав та охоронюваних законом інтересів.

Не можна не відзначити вагомий внесок у напрямки дослідження перевірки судових рішень представників харківської правової школи — С. Ю. Каца, В. В. Комарова, О. Ю. Кожемякіна, В. А. Кройтора, Д. Д. Луспеника, Ю. М. Чуйкова, М. Й. Штефана, радянських учених І. М. Зайцева, В. С. Калмацького, К. І. Комісарова, В. К. Пучинського, П. Я. Трубнікова, російських процесуалістів О. О. Борової, О. Т. Боннера, С. К. Загайнової, Л. Ф. Лесницької, М. Ш. Пацації, В. В. Яркова.

Автор висловлює щирю вдячність:

своєму вчителеві професору В'ячеславу Васильовичу Комарову — за допомогу в пошуку напрямку дослідження і підтримку всіх ініціатив;

рецензентам монографії: професорам Юрію Дмитровичу Прициці та Віталію Леонідовичу Яроцькому — за цінні зауваження, поради і рекомендації, які сприяли підготовці та вдосконаленню роботи;

колективу кафедри цивільного процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого — за плідні дискусії та рекомендації відносно реалізації ідей автора;

своїм батькам Володимирі Миколайовичу та Ірині Василівні, дружині Ользі та всій великій родині, друзям та колегам — за терпіння, розуміння, усіяку підтримку і натхнення.

## Розділ 1

### Теоретичні аспекти дослідження проблем перегляду судових рішень у цивільному судочинстві

#### 1.1. Правосуддя та його функції у цивільному процесі

Стаття 124 Конституції України закріплює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. У зв'язку з цим судова юрисдикція розуміється нами як сфера діяльності органів судової влади.

Суди здійснюють свою діяльність шляхом відправлення правосуддя по цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справах. У правосудді полягає вся діяльність органів судової влади, а саме правосуддя здійснюється виключно судами, діяльність яких регламентована нормами як Конституції і процесуального права, так і Законом України «Про судоустрій України». Делегування функцій судів, а також присвоєння цих функцій іншими органами і посадовими особами не допускається<sup>1</sup>.

Оскільки правосуддя нерозривно пов'язане із функціонуванням судової влади, необхідно проаналізувати ці два правових інститути і визначити функції правосуддя як основні напрями діяльності судів як у цілому, так і при реалізації правосуддя у цивільному процесі.

Дослідженням різних аспектів судової влади і правосуддя в останній час займалися В. В. Городовенко, Ю. М. Грошевий, В. В. Комаров, І. Є. Марочкін, Ю. Д. Притика, В. В. Сташис,

<sup>1</sup> Грошевой, Ю. М. Судебная реформа в Украине: современное состояние и перспективы развития [Текст] / Ю. М. Грошевой // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х. : Юрінком Інтер. – С. 9.

В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика<sup>1</sup> і багато інших учених. Поряд із зазначеними дослідженнями багато питань сучасного становища та реалізації судової гілки влади розроблялися на науково-практичних конференціях<sup>2</sup>.

При характеристиці вказаних інститутів у правовій науці не існує єдності думок відносно поняття, правової природи і змісту правосуддя і судової влади.

Оскільки термін «правосуддя» є похідним від інституту судової влади, видається необхідним піддати аналізу судову владу як вид державної діяльності і потім перейти до дослідження правосуддя і його функцій у цивільному процесі.

<sup>1</sup> Городовенко, В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні [Текст] / В. В. Городовенко. – К. : Фенікс, 2007. – 224 с.; Грошевой, Ю. М. Моральність правосуддя [Текст] / Ю. М. Грошевой // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару 30–31 берез. 2005 р. – Х. : Гопак, 2006. – С. 11–20; Комаров, В. В. Судова система України потребує реформування [Текст] / В. В. Комаров // Уряд. кур'єр. – 1994. – 1 верес. – С. 3; Марочкин, И. Е. Независимость судебной власти [Текст] / И. Е. Марочкин // Проблемы государства и права Украины : темат. сб. науч. тр. – Киев, 1992. – С. 21–24; Притика, Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Д. Притика. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 32 с.; Сташис, В. В. Завдання нового етапу судової реформи [Текст] / В. В. Сташис // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р., м. Харків. – К., 2002. – С. 5–8; Тацій, В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України [Текст] / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісн. Конституц. Суду України. – 2002. – № 2. – С. 60–63; Яковлев, В. На очереди – обеспечение доступности и повышения качества правосудия [Текст] / В. Яковлев // Рос. юстиция. – 2001. – № 11. – С. 10–12.

<sup>2</sup> Див., напр.: Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи [Текст] : матеріали наук.-практ. конф. 12–13 квіт. 2006 р. – Донецьк : Лана-ЛТД, 2006. – 541 с.; Становлення правової системи демократичної України та юридична наука [Текст] : короткі тези доп. та наук. повідомл. наук. конф. молодих учених та аспірантів / за заг. ред. проф. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – 86 с.; Питання удосконалення судової системи України [Текст] : матеріали наук.-практ. конф. / ред. кол. : Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруод, 2007. – 148 с.; Конституційні аспекти судової реформи [Текст] : матеріали наук.-практ. конф. 26–27 черв. 2008 р. – Х. : Право, 2008. – 164 с.

В. Лебедев, наприклад, при дослідженні правосуддя і судової влади ототожнює ці поняття<sup>1</sup>. На думку інших авторів, правосуддя і судова влада з позиції реалізації права — поняття не тотожні. Правосуддя — форма захисту права судовою владою, де рішення суду є актом правосуддя із захисту порушеного чи оспорюваного права<sup>2</sup>. На відміну від згаданих учених, правосуддя, на думку В. Городовенка, — це основний (але не єдиний) напрям діяльності судової влади і є його функцією<sup>3</sup>. М. І. Тітов, характеризуючи судову владу, вказує, що восьмий розділ Конституції досить чітко виклав основні напрямки організації правосуддя та його органів у системі загальних судів, яка побудована на принципах територіальності та спеціалізації<sup>4</sup>.

Перелік різноманітних думок відносно змісту правосуддя можна було б продовжити<sup>5</sup>. Проте предметом цієї монографії є дослідження проблем апеляції та касації у цивільному судочинстві, а тому ми зупинимося на основних проблемах судової влади стосовно предмета цієї роботи.

---

<sup>1</sup> Лебедев, В. Прозрачность судебной власти [Текст] / В. Лебедев // Человек и закон. — 2000. — № 1. — С. 14.

<sup>2</sup> Скаун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник / О. Ф. Скаун. — Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 108.

<sup>3</sup> Городовенко, В. Про становище незалежної судової влади [Текст] / В. Городовенко // Право України. — 2002. — № 9. — С. 123.

<sup>4</sup> Тітов, М. І. Деякі нотатки про судову владу [Текст] / М. І. Тітов // Право України. — 1997. — № 11. — С. 81–83.

<sup>5</sup> Див., напр.: Нимченко, В. Закон «О судоустройстве». Каким ему быть? [Текст] / В. Нимченко // Закон и бизнес. — 1997. — № 7. — С. 3; Омеляненко, Г. М. Проблеми формування органів судової системи за новою Конституцією України: історія і сучасність [Текст] / Г. М. Омеляненко // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 листоп. 1996 р. — К. : Генеза, 1996. — С. 222–223; Грошевой, Ю. М. К вопросу о месте хозяйственных судов в судебной системе [Текст] / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенец // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 листоп. 1996 р. — К. : Генеза, 1996. — С. 9; Притика, Д. М. Правові питання організації та компетенції юрисдикційних органів по вирішенню господарських спорів (на матеріалах арбітражної практики) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук у формі доповіді, яка виконує функції автореферату / Д. М. Притика. — К., 1993. — 56 с.

На думку автора, правосуддя не слід ототожнювати із судовою владою (як це робить В. Лебедев<sup>1</sup>), оскільки судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, кримінального, адміністративного, конституційного, господарського судочинства<sup>2</sup>, а правосуддя, як зазначалося вище, є формою захисту права судовою владою. Не розділяє позиції В. Лебедева й І. Рекецька<sup>3</sup>. Крім того, виходячи з конституційних положень про необмежену судову юрисдикцію, вважаємо, що правосуддя є основною формою захисту права і діяльності судової влади щодо виконання покладених на неї завдань.

У юридичній літературі наголошується, що зміцнення державності і розвиток демократичних основ суспільства неможливо забезпечити без створення в Україні судової влади як самостійної і незалежної гілки державної влади. Це й було передбачено як завдання судово-правової реформи, що отримала свій розвиток у 1992 р. з ухваленням Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи. Зазначений документ почав динамічно розвиватися після 1996 р. на основі принципів, закріплених у Конституції України<sup>4</sup>.

Правовий статус органів судової влади принципово поновому закріплений у Конституції України 1996 р., яка закріпила необмежену судову юрисдикцію в порівнянні з раніше діючим законодавством. У раніше діючому законодавстві Союзу РСР суд виконував, по суті, каральну функцію, проте в даний час він стає органом державної влади, що забезпечує

---

<sup>1</sup> Лебедев, В. Прозрачность судебной власти [Текст] / В. Лебедев // Человек и закон. – 2000. – № 1. – С. 14.

<sup>2</sup> Про судоустрій України [Текст] : Закон України. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 3.

<sup>3</sup> Рекецкая, И. Р. Судебная власть и правосудие: уточнение понятий [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – Вип. 15. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 557.

<sup>4</sup> Організація судової влади в Україні: перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» [Текст] / А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), С. В. Фесенко, Н. С. Рудюк та ін. ; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 3, 4.

повноцінний захист прав особистості, державних і суспільних інтересів<sup>1</sup>.

Л. І. Григор'єва відзначає, що ще на початку ХХ ст. юристом С. Познишевим судова влада визначалась як гілка влади державної, яка має здійснюватися окремими органами, що не виконують адміністративних або законодавчих функцій, проте покликані виконувати закон, стверджувати його панування в житті, боротися із свавіллям і насильством.

Суди всіх рівнів складають єдину судову систему, в якій кожен суд за характером своєї діяльності, наданими йому повноваженнями виступає як специфічний державний орган, що зобов'язаний від імені держави захищати права і свободи шляхом здійснення правосуддя. На сьогодні у зв'язку з реалізацією Концепції судово-правової реформи 1992 р. у статтях 6 і 124 Конституції України суд визнаний як незалежний орган державної влади, який у встановлених Конституцією межах реалізує свої повноваження, здійснюючи правосуддя<sup>2</sup>.

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів зазначається, що судову реформу в Україні започатковано в часи здобуття державної незалежності. Головна мета на той час полягала в тому, щоб утвердити судову владу як незалежну гілку влади в рамках системи поділу влади в демократичному суспільстві.

Незважаючи на позитивні здобутки на цьому шляху, процес становлення незалежного судівництва в Україні характеризувався суперечливістю та непослідовністю. Далися ознаки консерватизму у підходах до реформування та брак чіткого бачення того, якою має бути судова система в державі, що

---

<sup>1</sup> Радченко, В. Судебную власть – в центр правовой реформы [Текст] / В. Радченко // Рос. юстиция. – 1999. – № 10. – С. 2; Фоков, А. П. Судебная власть в системе регулирования властей (научно-правовые, философские и исторические аспекты) [Текст] / А. П. Фоков // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 51.

<sup>2</sup> Григор'єва, Л. І. Принцип незалежності судової влади та гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина [Текст] / Л. І. Григор'єва // Вісн. Верхов. Суду України. – 1999. – № 4 (14). – С. 6.

керується верховенством права. За таких обставин на даний час вітчизняні суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, рівень довіри до них з боку суспільства лишається вкрай низьким.

Враховуючи наведене, метою вказаної Концепції є забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд<sup>1</sup>.

З огляду на викладене вважаємо такою, що заслуговує на увагу, позицію І. Л. Петрухіна: «Становлення судової влади — результат самозречення держави, що допускає контроль над собою з боку незалежного могутнього органу — суду»<sup>2</sup>. Судовій практиці відомі випадки, коли рішенням суду визнавалися незаконними акти органів державної влади та вищих посадових осіб держав<sup>3</sup>. У зв'язку з цим І. Є. Марочкін має рацію, що право судової влади оголошувати певні рішення двох інших гілок державної влади неконституційними свідчить про верховенство суду в соціальному житті, про судове всесилля. На даному прикладі проявляється цінність судової влади в механізмі стримувань і противаг<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : Указ Президента України // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2006. – № 95. – С. 5.

<sup>2</sup> Петрухин, И. Л. Проблема судебной власти в современной России [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 15.

<sup>3</sup> Комаров, В. Взірець втіленого правосуддя: [Рішення Верховного Суду України від 03.12.2004 р. у справі за скаргою довіреної особи кандидата на пост Президента України Ющенка В. А. – Катеринчука М. Д., на рішення дій та бездіяльність ЦВК по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 р.] [Текст] / В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2004. – 11–17 груд. (№ 50). – С. 8–9; Комаров, В. В. Право як арбітр нації [Текст] / В. В. Комаров // Юрид. вісн. України. – 2005. – 29 січ. – 4 лют. (№ 4). – С. 8; Стецовский, Ю. И. Судебная власть [Текст] : учеб. пособие / Ю. И. Стецовский. – М. : Дело, 1999. – С. 123.

<sup>4</sup> Марочкин, И. Е. Ценность судебной власти [Текст] / И. Е. Марочкин // Пробл. законності : Республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 60. – С. 180.

Усі заходи законодавця спрямовані на функціональне відокремлення судової влади від інших гілок державної влади з метою забезпечення реальної незалежності і завдяки цьому прийти до функціонування таких судів, які були б здатні реалізовувати конституційні приписи щодо здійснення правосуддя<sup>1</sup>.

Цікаво, що давньогрецький філософ Арістотель задовго до «народження» класичної теорії поділу влад Монтеस्क'є виділяв три частини державних органів: законодавчий інститут, інститут адміністративної (виконавчої) влади та судовий інститут. Арістотель приділив останньому багато уваги, провів класифікацію судів за видами і підвидами; розглянув порядок формування суддівського корпусу та ретельно дослідив питання участі громадян у роботі судових органів.

Монтеस्क'є детально розглядав проблему поділу влад на законодавчу, виконавчу та судову. Все загинуло б, якби в одній і тій же особі... були об'єднані ці три влади — видавати закони, виконувати загальнообов'язкові постанови, судити злочини і тяжби приватних осіб. Оскільки кожна з влад схильна до зловживань, Монтеस्क'є пропонує механізм взаємного стримування влад, закладаючи при цьому в модель кожної з них відповідні повноваження<sup>2</sup>.

У теперешній час з історико-правового аспекту заслуговує на увагу робота В. Городовенка, в якій вказаний автор дослідив етапи утворення сучасної судової системи України<sup>3</sup>. На теоретичному рівні сформулювались пропозиції

---

<sup>1</sup> Полянський, А. Г. Правові аспекти взаємозв'язку принципу незалежності суду з реалізацією функції правосуддя [Текст] / А. Г. Полянський // *Держава і право* : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – Вип. 15. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 147.

<sup>2</sup> Бородин, І. Судова влада у теорії поділу влад [Текст] / І. Бородин // *Право України*. – 2002. – № 10. – С. 11, 13.

<sup>3</sup> Городовенко, В. Про становлення незалежної судової влади [Текст] / В. Городовенко // *Право України*. – 2002. – № 9. – С. 120–124.

вдосконалення існуючої моделі принципу поділу влади в Україні<sup>1</sup>.

О. Р. Дашковська справедливо зазначає, що термін «розподіл влад» є умовним, оскільки державна влада як носій суверенітету є єдиною та неподільною і захищає тільки при-таманні їй державні інтереси на підставі їх поєднання з інте-ресами особистості за відсутності пріоритету будь-якого з цих інтересів<sup>2</sup>.

Ключовим моментом доктринального підходу до поділу влади є визнання самостійного і рівноправного значення су-дової влади по відношенню до інших гілок влади. В умовах правової державності судова влада є вартовим права і право-порядку. Це виділяє її серед інших гілок влади і наділяє осо-бливим статусом, що дозволяє їй виступати арбітром у від-носинах між різними суб'єктами права і між ними і державою. Як один з елементів поділу влади суд виступає невід'ємною складовою механізму саморегуляції державної влади<sup>3</sup>.

Формою реалізації судової влади в цивільному судочин-стві є, за вірною думкою В. В. Комарова, правосуддя. Такий висновок ґрунтується на тому, що судова влада як влада дер-жавна крім як у правосудді втілюватись не може і не повинна. Винятковість судової влади є свого роду ключем до поняття правосуддя. Якщо винятковість судової влади, так би мовити, є генетичною ознакою правосуддя, що стверджує відокрем-лення судової влади від законодавчої і виконавчої, то повнота судової влади є функціональною ознакою правосуддя та ви-значає сферу правосуддя, тобто сферу реалізації судової вла-

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Бульба, О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Ю. Бульба. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2008. – 20 с.

<sup>2</sup> Дашковская, Е. Р. Теоретические аспекты разделения властей в Укра-ине [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Р. Дашковская. – Харь-ков : Нац. юрид. акад. Украины, 1997. – С. 43, 44.

<sup>3</sup> Жук, Н. А. Стимування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. Жук. – Х. : Нац. юрид. акад. України. – 2006. – С. 145.

ди. Реалізація судової влади завжди пов'язана з розглядом конкретної юридичної справи<sup>1</sup>.

Характеризуючи судову владу, неможливо не зупинитися на дослідженні самого поняття «судова влада». Концепцією судово-правової реформи 1992 р. судова влада визначалась як система незалежних судів, які у визначеному законом порядку здійснюють правосуддя. Але у зв'язку з цим слід погодитися з В. Скоморохою, що при використанні терміна «судова влада» в Конституціях багатьох держав не розкривається зміст цього поняття<sup>2</sup>. І оскільки Конституція України не дає визначення судової влади, це повинні зробити вчені, а саме наповнити дане поняття конкретним змістом<sup>3</sup>. У даний час вдається необхідним дати нову інтерпретацію поняття «судова влада» з урахуванням сучасних конституційних основ правосуб'єктності органів судової влади.

Визначення поняття судової влади ускладнюється і тим, що в правовій літературі не існує єдиного погляду на дане питання. Так, Ю. М. Грошевий і І. Є. Марочкін розглядають судову владу як специфічну гілку державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами — судами, і призначенням якої є вирішення правових конфліктів та здійснення судового контролю<sup>4</sup>. З даного визначення не зрозуміло, що автори мають на увазі під терміном «судовий контроль».

В. Скомороха вважає, що судова влада — це право судових органів, якими вони наділені згідно із законом, здатність здійснювати самостійну судову владу, широкі юрисдикційні

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Предмет цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров. — Х. : Юрид. акад. — 1992. — С. 17, 18, 20, 22, 23.

<sup>2</sup> Скомороха, В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади [Текст] / В. Скомороха // Вісн. Верхов. Суду України. — 2000. — № 1. — С. 61.

<sup>3</sup> Рекецкая, И. Р. Судебная власть и правосудие: уточнение понятий [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. — Вип. 15. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 557.

<sup>4</sup> Грошевий, Ю. М. Органи судової влади в Україні [Текст] / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 6.

повноваження, а також правовий статус судів, їх місце і положення як органів державної влади<sup>1</sup>. В іншій своїй роботі вказаний автор розуміє судову владу як право судових органів, яким вони наділені згідно із законом, здійснювати самостійно і незалежно широкі юрисдикційні повноваження, а також їх правовий статус як органів державної влади<sup>2</sup>. О. Ф. Скаун характеризує судову владу як незалежну владу, яка охороняє право, виступає арбітром у спорі про право, відправляє правосуддя<sup>3</sup>. К. Ф. Гуценко і М. А. Ковальов розглядають судову владу як реалізуючих такими, що займають особливе положення в державному апараті органами (судами) властивих їм можливостей і засобів впливу на поведінку людей і соціальні процеси<sup>4</sup>. В. Д. Брынцев зазначає, що судова влада — це законна діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення і реалізації конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного правосуддя<sup>5</sup>. На думку І. Р. Рекецької, судова влада — це виняткова правомочність спеціальних державних органів, що полягає в розгляді й вирішенні соціальних конфліктів правового характеру, метою якої є захист прав і свобод людини і громадянина<sup>6</sup>.

На відміну від вказаних авторів, судова влада, на думку В. Стефанюка — це той новий політичний і правовий фено-

<sup>1</sup> Скомороха, В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади [Текст] / В. Скомороха // Вісн. Верхов. Суду України. — 2000. — № 1. — С. 64.

<sup>2</sup> Скомороха, В. Є. Конституційний Суд України в механізмі державної влади [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Є. Скомороха. — Х., 2001. — С. 8.

<sup>3</sup> Скаун, О. Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник / О. Ф. Скаун. — Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 107.

<sup>4</sup> Гуценко, А. Ф. Правоохранительные органы [Текст] : учеб. для юрид. вузов и фак. / А. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Зерцало, 1997. — С. 43.

<sup>5</sup> Брынцев, В. Д. Судебная власть /Правосудие/: Пути реформирования в Украине [Текст] / В. Д. Брынцев. — Харьков : Ксилон, 1998. — С. 8, 25.

<sup>6</sup> Рекецкая, И. Р. Судебная власть и правосудие: уточнение понятий [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. — Вип. 15. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 561.

мен, який адекватно відображає прагнення до побудови правової держави, засноване на доктрині поділу влади<sup>1</sup>.

На думку А. В. Цихоцького і А. К. Черненко, функцію судової влади характеризує та обставина, що сама влада зв'язана констатацією суб'єктивного права. Визначивши порушення права, судова влада зобов'язана взяти його під захист<sup>2</sup>.

Т. А. Савельєва, характеризуючи поняття судової влади, відзначає: «Судова влада є перш за все системою закріплених у Конституції судів конституційної, загальної і арбітражної юрисдикції, що здійснюють правосуддя шляхом розгляду і вирішення від імені держави юридичних конфліктів та інших справ між суб'єктами правового спілкування і застосування до них заходів державного примусу. Судова влада є також властивістю органів правосуддя вирішувати конфлікти, які виникають у суспільстві, що виявляється в різних видах судочинства і виражена в широкій системі процесуальних засобів, та забезпечують законне, обґрунтоване і справедливе судове правозастосування й у владній природі судових рішень. Призначення судової влади — відновлення права, справедливості, захист прав і свобод людини як вищої цінності громадянського суспільства»<sup>3</sup>.

На думку І. Л. Петрухіна, судова влада — це самостійна і незалежна гілка державної влади, створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами, контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян і їх взаємовідносин з органами виконавчої влади і посадовими особами, контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової

---

<sup>1</sup> Стефанюк, В. Судова система України та судова реформа [Текст] / В. Стефанюк. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — С. 21.

<sup>2</sup> Цихоцкий, А. В. Судебная власть в условиях действия новой Конституции Российской Федерации [Текст] / А. В. Цихоцкий, А. К. Черненко. — Новосибирск, 1995. — С. 24.

<sup>3</sup> Савельева, Т. А. Судебная власть в гражданском процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. А. Савельева. — Саратов, 1996. — С. 9.

діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів<sup>1</sup>.

На наш погляд, незалежна судова влада не повинна мати політичний характер. Проаналізувавши існуючі погляди на поняття судової влади, під судовою владою, на нашу думку, слід розуміти систему закріплених у законодавстві судів різних юрисдикцій, які здійснюють свою діяльність шляхом відправлення правосуддя за допомогою вирішення правових спорів та інших справ, пов'язаних із захистом порушених або оспорюваних прав, інтересів або встановлення фактів, що мають юридичне значення, а також юридичних станів громадян, держави або організацій. Поряд з цим, як вбачається, інтерпретація судової влади має здійснюватися в декількох аспектах. Щонайменше мова має йти про інституційні та функціональні аспекти судової влади та такої основної її форми, як правосуддя.

Дослідивши питання про поняття судової влади, видається необхідним проаналізувати основний і єдиний вид діяльності органів судової влади — правосуддя, а також сформулювати систему функцій правосуддя. Слід зазначити, що в юридичній літературі правосуддя розглядається багатьма авторами як функція судової влади<sup>2</sup>, а питання про функції як судової влади, так і правосуддя не було предметом спеціального наукового дослідження на монографічному або дисер-

---

<sup>1</sup> Петрухин, И. Л. Проблема судебной власти в современной России [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. — 2000. — № 7. — С. 15.

<sup>2</sup> Див., напр.: Півненко, В. Що до завдань, функцій та незалежності органів судової влади [Текст] / В. Півненко // Вісн. прокуратури. — 2002. — № 2 (4). — С. 17–21; Салищева, Н. Г. Исполнительная и судебная ветви власти: соотношение и взаимодействие [Текст] / Н. Г. Салищева, Н. Ю. Хаманева // Государство и право. — 2000. — № 1. — С. 5; Сидоров, І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції [Текст] / І. Сидоров // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 1 (19). — С. 100–101; Скрипнюк, В. М. Методологічні аспекти структурно-функціонального аналізу судової влади [Текст] / В. М. Скрипнюк // Остроз. акад.: Наук. зап. Сер. «Право». — Остроз: НаУ«ОА», 2002. — С. 75–77; Ківалов, С. Об'єднати зусилля в ім'я якісного проведення судових реформ [Текст] / С. Ківалов // Право України. — 2003. — № 3. — С. 27; Лопатина, С. Н. Совершенствование государственной судебной власти в Российской Федерации [Текст] / С. Н. Лопатина, Ю. А. Рябцов // Изв. вузов. Правоведение. — 2001. — № 5 (238). — С. 108–120.

таційному рівні. Різні аспекти функцій органів судової влади досліджувалися лише в окремих роботах<sup>1</sup>. У цілому ж до функцій судової влади в правовій літературі часто відносять: 1) правосуддя; 2) конституційний контроль; 3) контроль за законністю й обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових осіб і державних службовців у разі їх оскарження до суду; 4) роз'яснення по питаннях судової практики; 5) участь у формуванні суддівського корпусу<sup>2</sup>.

Погляд про віднесення правосуддя з єдиним змістом до функцій судової влади не є в літературі панівним. В. Скомороха, наприклад, пише, що правосуддя — це діяльність судів з розгляду і вирішення справ в судових засіданнях за участю сторін у відповідних процесуальних формах<sup>3</sup>. На відміну від вказаного автора, І. Є. Марочкін розуміє під правосуддям

<sup>1</sup> Коновалова, В. Е. Нравственная функция судебной власти [Текст] / В. Е. Коновалова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; X. : Юрінком Інтер. – С. 56–58; Сібільова, Н. В. Закон «Про судоустрій України» – правова підстава організації та функціонування судової влади [Текст] / Н. В. Сібільова // Там само. – С. 108–111; Сажнев, І. В. Удосконалення діяльності судових органів як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави [Текст] / І. В. Сажнев // Там само. – С. 141–143; Шило, О. Г. Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві [Текст] / О. Г. Шило, В. І. Маринів // Там само. – С. 229–232; Трофименко, В. М. Функція правосуддя в забезпеченні прав і свобод людини [Текст] / В. М. Трофименко // Там само. – С. 270–273; Француз, Т. І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина [Текст] / Т. І. Француз // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – Вип. 9. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 183–184; Рекецкая, И. Р. Судебная власть в системе разделения властей [Текст] / И. Р. Рекецкая // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – Вип. 16. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 437; Конституційне право України [Текст] / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 577–578; Филін, Д. В. Система функцій судової влади [Текст] / Д. В. Филін // Право і безпека. – 2003. – № 2–3. – С. 38–40.

<sup>2</sup> Правоохранительные органы Российской Федерации [Текст] : учебник. – М. : Спарк, 1996. – С. 32–33.

<sup>3</sup> Скомороха, В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади [Текст] / В. Скомороха // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 1. – С. 64.

найбільш цивілізований і надійний спосіб вирішення юридичних справ, що виникають у суспільстві, захисту прав і свобод людини, інтересів громадянського суспільства і держави<sup>1</sup>.

Щодо змісту правосуддя в юридичній літературі також не склалося єдиної думки. І. Сидоров, наприклад, вважає, що правосуддя — це діяльність органів судової влади з вирішення цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних конфліктів<sup>2</sup>. Аналогічної точки зору дотримується і Ю. Скорченко, що відносить до змісту правосуддя діяльність судів з вирішення спорів і конфліктів<sup>3</sup>. М. В. Цвік пише, що судова багатофункціональність обмежується здійсненням судами разом з правосуддям також таких самостійних функцій, як тлумачення норм права і контроль<sup>4</sup>.

Як вказує Л. І. Григор'єва, змістом правосуддя є діяльність судових органів з вирішення справ, яка і є основним засобом реалізації судової влади. Правосуддя здійснюється судами на підставі процесуального закону, що регулює процедуру розгляду й вирішення справ і фактично є способом його здійснення<sup>5</sup>.

Прихильники ж іншої точки зору вважають, що правосуддя полягає не тільки в розгляді і вирішенні правових спорів і конфліктів. Так, Ю. М. Грошевий та І. Є. Марочкін до змісту правосуддя по цивільних справах відносять разом з розглядом і вирішенням суперечок, пов'язаних із захистом прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави

---

<sup>1</sup> Марочкин, И. Е. Ценность судебной власти [Текст] / И. Е. Марочкин // Пробл. законности : Республик. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 60. — С. 177.

<sup>2</sup> Сидоров, І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції [Текст] / І. Сидоров // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 1 (19). — С. 100.

<sup>3</sup> Скорченко, Ю. В. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади [Текст] / Ю. В. Скорченко // Вісн. Верхов. Суду України. — 2003. — № 2 (36). — С. 33.

<sup>4</sup> Цвік, М. В. Про систему юридичних актів [Текст] / М. В. Цвік // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2002. — № 4 (31). — С. 24.

<sup>5</sup> Григор'єва, Л. І. Принцип незалежності судової влади та гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина [Текст] / Л. І. Григор'єва // Вісн. Верхов. Суду України. — 1999. — № 4 (14) — С. 6.

також випадки, коли виникає необхідність в офіційному посвідченні фактів, що мають юридичне значення (безвісна відсутність особи, перебування особи у фактичних шлюбних відносинах і т. п.)<sup>1</sup>. Аналогічну позицію займає А. А. Мельников, що піддає критиці думку про те, що розгляд справ окремого провадження не є правосуддям<sup>2</sup>.

Проте правосуддя не завжди ототожнюється із судовою владою. Так, В. М. Гапеев обговорює проблему щодо того, чи суперечить правосуддю реалізація правозахисних функцій несудовими органами захисту права<sup>3</sup>.

На наш погляд, аналіз цивільного процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що правосуддя — це діяльність органів судової влади, яка пов'язана не тільки з вирішенням і розглядом спорів про право цивільне і правових конфліктів. Наприклад, справам окремого провадження в цивільному процесі правосудний характер діяльності суду визначається предметом судового розгляду. З ним пов'язана і специфічна процедура (форма) судочинства. Діяльність суду в цьому провадженні має установчий характер, оскільки при розгляді цивільних справ у порядку окремого провадження не повинен мати місце спір про право цивільне. Предметом діяльності суду в окремому провадженні є встановлення юридичних фактів або станів у суворо передбаченій процесуальній формі і за відсутності, як згадувалося вище, спору про право цивільне.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що правосуддя охоплює собою не тільки розгляд і вирішення спорів і конфліктів у різних сферах суспільного життя, але й роль суду в яких-небудь суспільних відносинах, врегульованих нормами права за наявності волевиявлення зацікавлен-

---

<sup>1</sup> Грошевой, Ю. М. Органи судової влади в Україні [Текст] / Ю. М. Грошевой. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 12–14.

<sup>2</sup> Конституционные основы правосудия в СССР [Текст] / под ред. В. М. Савицкого. — М. : Наука, 1981. — С. 12–13.

<sup>3</sup> Гапеев, В. Н. Правосудие и арбитраж [Текст] / В. Н. Гапеев. — Ростов : Изд-во Рост. ун-та, 1983. — С. 6–46.

них осіб на розгляд судовими органами юридичних справ і при обов'язковому віднесенні на законодавчому рівні таких справ до відання судів цивільної юрисдикції.

Може здатися, що прагнення законодавця віднести безспірні справи про встановлення юридичних фактів або станів до юрисдикції цивільних судів (що є специфічним для цивільного судочинства) не відповідає предметній характеристиці судової влади, оскільки предметом судового розгляду в цивільному процесі можуть бути тільки цивільні справи в справах, пов'язаних із захистом суб'єктивних прав. У той же час такий висновок навряд чи відповідатиме конституційній нормі про розповсюдження судової юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі.

Оскільки вся діяльність судових органів охоплюється правосуддям (ст. 124 Конституції України), то правосуддя, на нашу думку, не слід розглядати як функцію судової влади. Правосуддя — це єдина діяльність судових органів, яка полягає в необмеженій судовій юрисдикції. Функції ж судової влади — це різні форми прояву правосуддя при розгляді цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ. Безперечним є твердження, згідно з яким функції суду в цілому зводяться до захисту прав і законних інтересів<sup>1</sup>, а також те, що делегування судових функцій іншим органам і особам не допускається.

Характерні ж риси правосуддя, що відрізняють його від інших видів державної діяльності, полягають у такому:

- 1) правосуддя — основна і єдина діяльність органів судової влади із властивими їй функціями;
- 2) здійснюється виключно органами судової влади;
- 3) регламентовано процесуальним законодавством (наявність процесуальної форми);
- 4) виражається в розгляді і вирішенні судами юридичних справ;

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Формы защиты гражданских прав и концентрация судебной власти [Текст] / В. В. Комаров, А. И. Семенец // Пробл. держави і права України : темат. зб. наук. праць. — К. : УМК ВО, 1992. — С. 4.

5) пов'язано не тільки з дозволом і розглядом справ у суді першої інстанції, а виявляється й у формах апеляційного та касаційного провадження;

6) рішення, що набрали законної сили, й ухвали є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, посадових осіб, громадян та держави і підлягають виконанню на території України та за її межами у визначених законодавством випадках.

Говорячи про функції правосуддя, слід враховувати, що сам термін «функція» слід відрізнити від таких схожих, але не однакових категорій, як «мета», «завдання», «компетенція».

Поняття «мета» і «завдання» мають декілька значень. У науковій літературі під метою розуміють той стан системи, який потрібно досягти, або результати, які бажано отримати. При цьому метою можуть бути як такі стани і результати, яких у даний час ще немає, так і ті, які вже досягнуті і які бажано зберегти. Під завданням розуміють те, що потрібно зробити для досягнення мети<sup>1</sup>. Крім того, компетенція в юридичній літературі розглядається, як правило, як сукупність прав і обов'язків певного органу, закріплених за ним законом<sup>2</sup>.

На думку автора даної роботи, «мета» і «завдання» — поняття парні, одне доповнює інше, й одне не може існувати без іншого. Термін «мета» значно ширший за поняття «завдання», і в рамках однієї мети може бути сформульовано декілька завдань. Під поняттям «компетенція» слід розуміти сукупність повноважень, які держава надала органам судової влади для виконання покладених на них законодавством функцій.

---

<sup>1</sup> Див., напр. : Афанасьев, В. Т. Программно-целевое планирование и управление [Текст] / В. Т. Афанасьев. – М., 1980. – С. 18; Маминаков, А. Т. Принятие решений и информации [Текст] / А. Т. Маминаков. – М., 1983. – С. 22.

<sup>2</sup> Дружков, П. С. Судебная подведомственность споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. С. Дружков. – Свердловск, 1966. – С. 1, 2; Тараненко, В. Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик / В. Тараненко, М. Шакарян // Сов. юстиция. – 1963. – № 14. – С. 28.

Функції правосуддя в цивільному процесі — це, на нашу думку, закріплені в законодавстві напрями правосуддя з вирішення і розгляду органами судової влади з дотриманням цивільної процесуальної форми спорів про право цивільне (у широкому розумінні) і безспірних справ, віднесених законодавством до компетенції судів. Реалізація функцій правосуддя спрямована на затвердження верховенства права і закону, а також на вирішення завдань правосуддя, що визначають його соціальне призначення. Функції правосуддя в цивільному процесі здійснюються судами цивільної юрисдикції з використанням наданих судам державою повноважень, форм і методів їх реалізації.

Стосовно функцій правосуддя може виникнути питання про те, чи ідентичні вони в існуючих видах судочинства? На наш погляд, у кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському і конституційному судочинстві функції правосуддя визначаються перш за все предметом правового регулювання тієї чи іншої галузі права. Функції правосуддя необхідно розглядати залежно від правосуддя як виду державної діяльності і від форм правосуддя, про які мова йде вище. Виходячи зі сказаного, функції правосуддя в названих видах судочинства не завжди є однаковими.

У зв'язку з цим вважається, що функції правосуддя визначають перш за все зміст вказаного інституту. Проте зміст правосуддя в юридичній літературі не завжди визначається його функціями<sup>1</sup>.

Оскільки предметом дослідження в даному підрозділі є вивчення функцій правосуддя в цивільному процесі, то останні, на думку автора, полягають у:

1. Розгляді і вирішенні правових спорів у порядку цивільного судочинства (позовне провадження). У цьому відношенні слід погодитися з К. С. Юдельсоном, що позовне провадження має першочергове значення, оскільки його метою є захист суб'єктивних цивільних (у широкому розумінні)

---

<sup>1</sup> Филиппов, П. М. Судебная защита и правосудие в СССР [Текст] / П. М. Филиппов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 6–38.

прав<sup>1</sup>. Названа функція зводиться до захисту порушених прав або інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин, що охороняються законом. Згідно зі ст. 15 ЦПК України в порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, які виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства<sup>2</sup>.

Ця функція, на нашу думку, визначає спрямованість цивільного судочинства, а також сферу й об'єкт судового захисту в межах даного судочинства, відрізняє його від інших видів судочинства. У цій сфері судової діяльності особливість цивільних процесуальних правовідносин має специфічний характер і виникають у зв'язку з необхідністю судового захисту суб'єктивних прав або інтересів громадян, організацій і держави, що охороняються законом. Якщо суспільні відносини, що є предметом правового регулювання галузей матеріального права (цивільного, сімейного, житлового, трудового й ін.), виникають для досягнення певних економічних і інших цілей, то суспільні відносини у сфері вирішення правових спорів і конфліктів у цивільному процесі виникають з метою розгляду цивільної справи щодо спору між зацікавленими особами<sup>3</sup>.

2. Контролі і перегляді в системі цивільної юрисдикції (контрольна функція правосуддя), яка складається з двох видів. До першого виду належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції. Суб'єктами здійснення контрольної функції в цьому випадку є районні, районні в містах, міські і міськрайонні суди як суди першої інстанції, котрі за існуючими правилами підсудності

---

<sup>1</sup> Гражданский процесс : учебник / под ред. К. С. Юдельсона. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 22.

<sup>2</sup> Цивільний процесуальний Кодекс України [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.

<sup>3</sup> Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Одіссей, 2001. – С. 12, 13.

цивільних справ розглядають справи за заявами зацікавлених осіб на дії або бездіяльність органів цивільної юрисдикції в порядку цивільного судочинства.

Другий вид контрольної функції правосуддя є особливою формою діяльності органів судової влади, яка полягає в перегляді тих, що підлягають оскарженню, судових рішень. Суб'єктами даного перегляду є суди апеляційної і касаційної інстанцій. Саме ці судові органи в передбаченому процесуальним законодавством порядку здійснюють перегляд судових рішень за скаргами заінтересованих осіб. Ініціаторами перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку можуть бути визначені в цивільному процесуальному праві суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, що відповідає диспозитивним засадам цивільного судочинства. Виходячи з цього автор даної роботи не є прибічником точки зору, відповідно до якої реалізація контрольної функції можлива й у тому випадку, коли суд контролюючої інстанції повинен мати право самостійно перевіряти судові акти й ініціювати їх перегляд<sup>1</sup>.

Результатом здійснення контрольної функції суду може бути зміна або скасування оскарженого акта чи підтвердження його законності й обґрунтованості.

Детальніше контрольну функцію органів судової влади буде розглянуто далі.

3. Розгляді цивільних справ у безспірному порядку. Ця функція правосуддя поділяється на два підвиди, оскільки відповідно до норм ЦПК України в безспірному порядку розглядаються справи окремого та наказного проваджень.

Говорячи про окреме провадження у структурі цивільного судочинства, слід враховувати, що реалізація цієї «підфункції» властива тільки цивільному процесу. Крім того,

---

<sup>1</sup> Бернадская, В. М. Пересмотр судебных решений и контроль за ними [Текст] / В. М. Бернадская // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р., м. Харків / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 243–244.

генезис окремого провадження також дозволяє зробити висновки про безспірність даного виду провадження<sup>1</sup>.

Відповідно до ч. 1 ст. 234 ЦПК окреме провадження є різновидом непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових або майнових прав, чи підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав. Окреме провадження відрізняється від позовного відсутністю спору про право і, як наслідок цього, відсутністю сторін, що сперечаються, з протилежними юридичними інтересами. Згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникне спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, — суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам про їх право подати позов на загальних підставах.

Метою окремого провадження є не вирішення спору про право цивільне (що є відмінною рисою першої з функцій правосуддя, що розглядалася раніше), а підтвердження в безспірному односторонньому порядку обставин, що мають юридичне значення, безспірних прав і захист інтересів заявника, пов'язаних з реалізацією тих, що належать йому, безспірних прав<sup>2</sup>.

У юридичній літературі наголошується, що при встановленні фактів і станів, що мають юридичне значення, можливе застосування декількох порядків констатації відповідних фактів: адміністративний, нотаріальний і судовий. Факти очевидні, тобто здійснювані безпосередньо перед лицем відповідного органу або підтверджені офіційними документами, можуть посвідчуватися в адміністративному порядку

---

<sup>1</sup> Удальцова, І. В. Непозовні провадження цивільного судочинства: історико-правовий нарис [Текст] / І. В. Удальцова // Пробл. законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 35. – С. 106–112.

<sup>2</sup> Гражданский процесс [Текст] : учеб. для юрид. вузов / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Новый юрист, 1998. – С. 300.

(народження дитини, смерть, реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу тощо). Факти неочевидні, тобто такі, що взагалі не підлягають офіційній реєстрації (утримання, фактичні шлюбні відносини, визнання батьківства тощо), або не підтверджені офіційними документами зважаючи на їх втрату (факти реєстрації шлюбу, належність документів, що встановлюють право), посвідчуються в судовому порядку, оскільки вимагають дослідження доказів, що підтверджують відповідний факт. Якщо в позовному провадженні встановлення відповідного юридичного факту необхідне для захисту суб'єктивного права, то в окремому провадженні інтерес заявника обмежується констатацією факту. Питання про суб'єктивні права, що впливають з факту, вирішуватиметься за межами окремого провадження<sup>1</sup>.

Характеризуючи окреме провадження як розгляд цивільних справ у безспірному порядку як функцію правосуддя, автор не погоджується з позицією І. В. Удальцової про те, що в окремому провадженні відсутні правосудні підстави. Виходячи з цього розгляд зазначених справ не можна віднести до правосуддя, оскільки це не пов'язано з вирішенням спорів про право. Намагання законодавця віднести справи окремого провадження до юрисдикції цивільних судів не відповідає предметній характеристиці судової влади, оскільки предметом судового розгляду в цивільному процесі, по суті, можуть бути лише цивільні справи по спорах у зв'язку із захистом суб'єктивних прав<sup>2</sup>.

Характеристика наказного провадження також визначається безспірністю даного інституту, хоча вказана ознака визначається Д. Д. Луспенником дещо відносною<sup>3</sup>. Іншу

---

<sup>1</sup> Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота ; изд. 2-е перераб. и доп. – М. : Проспект, 1998. – С. 300.

<sup>2</sup> Проблемы науки гражданского процессуального права [Текст] / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – С. 235, 236.

<sup>3</sup> Луспенник, Д. Наказне провадження: його цілі, процедура, проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / Д. Луспенник // Право України. – 2004. – № 7. – С. 92.

позицію щодо визначення правової природи наказного провадження займає І. В. Удальцова, яка підтримує положення цивільного процесуального законодавства щодо безспірності справ даної категорії<sup>1</sup>.

Стаття 96 ЦПК передбачає умови, за наявності яких зацікавлена особа може поставити перед судом питання про необхідність видачі наказу. Слід враховувати, що законодавством можуть бути встановлені й інші випадки, в яких цивільні справи можуть розглядатися в порядку наказного провадження.

Як відзначає А. Н. Кузбагаров, судовий наказ дозволяє оптимізувати судовий розгляд малих позовів при вирішенні вимог про стягнення сум заборгованості за документами. Стягнення на підставі належно оформленого, як правило, в публічному порядку документа ґрунтується на постулаті, що якщо документ оформлений у законному порядку, то боржник, видаючи його, сам присудив себе до платежу. Такі накази видаються без виклику боржника і мають на меті забезпечити механізм примусового виконання, тобто не що інше, як наказ на дії виконавчих органів.

Сама вимога ставиться на розсуд кредитора. Він може заявити звичайний позов, і тоді цю вимогу суд має розглянути за всіма правилами позовного провадження. Але в цьому випадку йому доведеться заплатити більший розмір мита і, що найголовніше, він не отримає можливого виграшу в часі<sup>2</sup>.

4. Застосуванні до порушників процесуального закону заходів процесуальної відповідальності. Ця функція визначена М. Й. Штефаном як встановлена нормами цивільного

---

<sup>1</sup> Удальцова, І. В. Судовий наказ і наказне провадження [Текст] / І. В. Удальцова // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січ. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 179.

<sup>2</sup> Кузбагаров, А. Н. Рассмотрение требований органов внутренних дел в порядке приказного производства [Текст] / А. Н. Кузбагаров // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушников. – М. : Городец, 2004. – С. 278.

процесуального права і забезпечена державним примусом міра (заходи) впливу на правопорушників у вигляді покладання на нього обтяжливого додаткового обов'язку або позбавлення прав майнового або особистого характеру, що не компенсується, зі здійснення окремих цивільних процесуальних дій або застосування інших заходів державного примусу за здійснення протиправних цивільних процесуальних дій (бездіяльності)<sup>1</sup>.

В. В. Комаров та О. В. Рожнов вказують, що до прийняття ЦПК України 2004 р. цивільне процесуальне законодавство не містило такого консолідованого інституту, як заходи процесуального примусу, хоча в процесуальній літературі у різні часи ставилось питання про необхідність дослідження проблематики цивільної процесуальної відповідальності. Доктринальну адаптацію таких методологічних підходів можна знайти в постанові Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць СНД від 16 червня 2003 р. № 21<sup>6</sup>, якою затверджений перепрацьований варіант концепції та структури Модельного кодексу цивільного судочинства для держав — учасниць СНД. У Модельному кодексі пропонується спеціальна глава «Підстави та заходи процесуальної відповідальності», яка має містити поняття та склад процесуального правопорушення, підстави та заходи відповідальності, порядок розгляду заяв про застосування заходів відповідальності<sup>2</sup>.

Необхідність віднесення заходів процесуальної відповідальності до функцій правосуддя в системі цивільної юрисдикції визначається переважно тим, що прийняття нового ЦПК України поряд з принципово новими процесуальними положеннями припускає встановлення різних наслідків неви-

---

<sup>1</sup> Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций [Текст] : монография. – Киев : Наук. думка, 1998. – С. 200.

<sup>2</sup> Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 370, 371.

конання процесуальних дій сторін і вплив цих наслідків на хід процесу<sup>1</sup>.

І. М. Зайцев вірно визначав, що немає і не може бути єдиної моделі юридичної відповідальності, що реалізується в різних правовідносинах. Кожна галузь права характеризується своєрідністю відповідальності, що є одним з показників галузевої самостійності. Не є винятком і цивільне процесуальне право, яке в даний час має розвинену систему юридичної відповідальності, здатну забезпечити належну дисципліну в судочинстві при розгляді і вирішенні цивільних справ<sup>2</sup>.

В. В. Бутнев пише, що відповідальність у цивільному процесуальному праві, так само як і юридична відповідальність узагалі, може бути позитивною і негативною. Позитивна цивільна процесуальна відповідальність — це покладена на суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин необхідність точно виконувати свої процесуальні обов'язки і використовувати надані йому процесуальні права відповідно до їх призначення. Це цивільний процесуальний обов'язок більш загального характеру порівняно з обов'язками в конкретних процесуальних правовідносинах. Позитивна цивільна процесуальна відповідальність, як правило, передбачається нормами-завданнями і нормами-принципами. Свій прояв позитивна цивільна процесуальна відповідальність знаходить у конкретних правах і обов'язках суб'єктів конкретних цивільних процесуальних правовідносин.

Негативна цивільна процесуальна відповідальність є обов'язком правопорушника зазнати юридично несприятливих наслідків правопорушення у вигляді позбавлень особистого чи майнового характеру. Маючи загальні ознаки негативної юридичної відповідальності, вона відрізняється від

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Проблемы развития гражданского процессуального законодательства Украины [Текст] / В. В. Комаров // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы междунар. науч.-практ. конф. — Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2002. — С. 207.

<sup>2</sup> Зайцев, И. М. Гражданская процессуальная ответственность [Текст] / И. М. Зайцев // Государство и право. — 1999. — № 7. — С. 93, 96.

інших різновидів юридичної відповідальності тим, що передбачена нормами цивільного процесуального права і застосовується до особи, яка вчинила цивільне процесуальне правопорушення<sup>1</sup>.

5. Тлумаченні правових норм. У юридичній літературі разом з вивченням даної функції правосуддя на сучасному етапі розвитку судочинства досліджується також її історія розвитку<sup>2</sup>, оскільки без характеристики генезису тлумачення правових норм навряд чи можливо об'єктивно і всебічно досліджувати сучасні аспекти судового тлумачення, надавати пропозиції про внесення змін до чинного законодавства.

Під тлумаченням правових норм прийнято розуміти діяльність щодо встановлення дійсного змісту нормативних правових розпоряджень задля їх практичної реалізації<sup>3</sup>. Судове ж тлумачення правових норм розглядається як інтелектуально-вольова юридична діяльність судді (колективного судового органу), яка має офіційний характер і спрямована на розкриття дійсного змісту норм Конституції, міжнародних договорів, законів, інших нормативних актів. Результатом такої діяльності є формування суддівської думки, а кінцевою метою — забезпечення конституційних прав людини й інших суб'єктів права шляхом винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Бутнев, В. В. Сущность и порядок реализации гражданской процессуальной ответственности [Текст] : текст лекций / В. В. Бутнев. — Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1989. — С. 20.

<sup>2</sup> Див., напр.: Ершов, В. Признание нормативных правовых актов противоречащими Конституции РФ и федеральным законам: теория вопроса [Текст] / В. Ершов // Рос. юстиция. — 2003. — № 4. — С. 9; Книппер, Р. Толкование, аналогия и развитие права: проблемы разграничения судебной и законодательной власти [Текст] / Р. Книппер // Государство и право. — 2003. — № 8. — С. 5.

<sup>3</sup> Боннер, А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе [Текст] / А. Т. Боннер. — М. : Юрид. лит., 1980. — С. 5.

<sup>4</sup> Смородинський, В. Деякі питання судового тлумачення [Текст] / В. Смородинський // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2000. — № 4 (23). — С. 246–247.

Розглядаючи тлумачення правових норм як комплексну складову процесу реалізації норм права, виділяють два його аспекти. По-перше, це процес мислення особи, що вивчає правову норму, тобто з'ясування дійсного змісту норми права і його усвідомлення. По-друге, тлумачення допускає роз'яснення змісту правових норм, що є необхідною передумовою для правильного розуміння і реалізації вимог правових норм. Воно здійснюється за допомогою певних засобів, які складають відокремлену сукупність прийомів аналізу правових норм<sup>1</sup>.

Слід зазначити, що доцільність і необхідність тлумачення (роз'яснення) правових норм судами в деяких випадках піддається сумніву. В. Ершов, наприклад, вважає, що суб'єктами роз'яснення норм можуть бути тільки законодавчі органи, що прийняли тлумачений акт, оскільки за своєю правовою природою тільки вони можуть приймати нормативні акти, зокрема роз'яснення обов'язкового характеру. Суди ж покликані лише розглядати спори, роз'яснюючи норми, роблячи їх зрозумілими з метою розгляду конкретного спору<sup>2</sup>. На думку А. І. Осетинського, основна роль найвищого спеціалізованого судового органу полягає у формуванні єдиної практики здійснення правосуддя шляхом забезпечення однакового тлумачення норм матеріального і процесуального права<sup>3</sup>.

На думку автора цієї роботи, аналіз законодавства про судоустрій і процесуального законодавства дозволяє зробити висновок про те, що до функцій судів цивільної юрисдикції всіх ланок належить тлумачення правових норм. Проте зва-

---

<sup>1</sup> Власов, Ю. Л. Дослідження способів тлумачення норм права [Текст] / Ю. Л. Власов // *Правова держава: Щорічник наукових праць*. – К. : Ін Юре. – Вип. 9. – С. 324.

<sup>2</sup> Ершов, В. Судебное толкование трудовых норм [Текст] / В. Ершов // *Сов. юстиция*. – 1993. – № 20. – С. 19.

<sup>3</sup> Осетинский, А. Й. Судове тлумачення як змістовна основа касаційного перегляду господарських справ [Текст] / А. Й. Осетинський // *Господарське судочинство: подальше його вдосконалення та проблемні питання розгляду спорів, пов'язаних із державним регулюванням економічних відносин* : матеріали наук.-практ. конф., 20–21 жовт. 2004 р. – Харків. – С. 25.

жаючи на спеціалізацію органів судової влади по юрисдикційних критеріях слід враховувати необхідність розроблення теоретичних аспектів даної функції. Зважаючи на вищевикладене проблема тлумачення юридичних норм органами судової влади, як зазначає В. С. Смородинський, є надзвичайно актуальною і вимагає окремого глибокого вивчення<sup>1</sup>.

Судове тлумачення є різновидом офіційного тлумачення з огляду на те, що офіційний правозастосовний акт (судове рішення) виноситься не тільки після аналізу фактичних обставин цивільної справи, що розглядається судом, але й після аналізу, тлумачення (роз'яснення) застосовуваних судом правових норм при вирішенні юридичної справи. Теоретичні і практичні питання тлумачення судами норм цивільного процесуального права були висвітлені в роботах О. Т. Боннера, Н. І. Авдеєнко<sup>2</sup> і деяких інших учених.

Судове офіційне тлумачення, як зазначає Т. В. Кондрашова, може бути казуальним, тобто обов'язковим для конкретної справи, і нормативним, або загальним, тобто обов'язковим для всіх справ певної категорії<sup>3</sup>. На думку В. С. Смородинського, офіційне судове тлумачення поділяється на рекомендаційне й обмежено-обов'язкове (казуальне). Рекомендаційне тлумачення, як відзначає вказаний автор, звернене не тільки до певного суду і навіть не до всіх судових інстанцій, а до всього суспільства. Казуальне ж тлумачення офіційно діє в межах конкретної справи. Проте фактично і його дія не вичерпується одним випадком, оскільки дати тлумачення правової норми, відповідної тільки для одного випадку, неможливо.

---

<sup>1</sup> Смородинський, В. Деякі питання судового тлумачення [Текст] / В. С. Смородинський // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 240.

<sup>2</sup> Боннер, А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе [Текст] / А. Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980; Авдеєнко, Н. И. Толкование гражданско-процессуальных норм в теории и практике [Текст] / Н. И. Авдеєнко // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 71–99.

<sup>3</sup> Кондрашова, Т. В. О судебном и законодательном толковании норм уголовного права [Текст] / Т. В. Кондрашова // Рос. юрид. журн. – 2000. – № 2. – С. 7.

Норма права завжди розрахована на ряд однорідних випадків, тобто діє неодноразово<sup>1</sup>.

Характеризуючи казуальне тлумачення правових норм органами судової влади, слід враховувати, що винесене в конкретній справі судом рішення містить правило поведінки, яке є обов'язковим для сторін справи, що перебуває на розгляді в суді. У такому разі судові рішення нагадує правову норму. З іншого боку, правова норма розрахована на багаторазове застосування, а судові рішення, як правило, персоніфіковане і стосується тільки певної ситуації. Наприклад, при тлумаченні ряду норм матеріального права суди апеляційних інстанцій виходять зі змісту законодавства і правової природи правовідносин, що виникли. Так, при перегляді рішення місцевого суду Боровського районного суду судова палата по цивільних справах апеляційного суду Харківської області застосувала тлумачення ст. 195 ЦК УРСР 1963 р. і дійшла висновку про те, що у випадках, коли сторони домовилися укласти договір, але відповідно його не оформили, то виплачені в рахунок виконання договору платежі повертаються не як завдаток, а отримані як аванс грошові кошти в рахунок укладення договору в майбутньому<sup>2</sup>.

Рекомендаційне тлумачення судами правових норм міститься в постановках Пленумів Верховного Суду України і його Правових позиціях щодо розгляду окремих категорій справ. Від казуального воно відрізняється, по-перше, загальнообов'язковістю, а по-друге, джерелом тлумачення. Необхідно підкреслити, що положення, викладені в джерелах рекомендаційного тлумачення судів цивільної юрисдикції (постановах Пленумів Верховного Суду України і його Правових позиціях щодо розгляду окремих категорій справ) за своєю правовою природою не є нормами права, оскільки судові органи, як справедливо відзначає О. Ф. Черданцев, не наділені правотворчою функцією<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Смородинський, В. Деякі питання судового тлумачення [Текст] / В. Смородинський // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 241–242.

<sup>2</sup> Справа № 22-а-244/2002 р. [Текст] // Арх. місц. суду Боров. р-ну Харк. обл.

<sup>3</sup> Черданцев, А. Ф. Толкование советского права [Текст] / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 151.

Враховуючи викладене, автор даної роботи не поділяє точки зору, що існує в літературі, згідно з якою рішення Пленуму Верховного Суду можуть встановлювати правові норми і є джерелами права. С. В. Васильєв у зв'язку з цим має рацію, що роз'яснення найвищих судових органів не належать до джерел права. Вони є актами судового тлумачення норм права<sup>1</sup>. Також заслуговує підтримки думка Л. Г. Матвеевої, згідно з якою вказані акти офіційного тлумачення мають квазінормативний характер, тобто нормативність інтерпретаційних актів Верховного Суду не рівнозначна нормативності актів, що встановлюють право. Квазінормативність роз'яснень пленумів Верховного Суду України полягає в неіндивідуалізації вимог, що містяться в них; у можливості їх неодноразового застосування; у розповсюдженні їх на широке коло суспільних відносин; в обов'язковості приписів чинного законодавства (цей аспект впливає з офіційного характеру тлумачення)<sup>2</sup>.

На завершення відзначимо, що необхідність виділення функцій правосуддя, які властиві органам судової влади різних юрисдикцій, окремо визначається конституційним положенням про спеціалізацію органів судової влади як про один з основоположних принципів побудови сучасної судової системи. Виходячи з цього, як зазначалося раніше, слід розрізняти функції конституційного правосуддя, цивільного, адміністративного, кримінального і т. ін. (ст. 125 Конституції).

Основною ознакою прояву правосуддя в цивільному судочинстві є цивільна процесуальна форма. Тому як правосуддя, так і його функції в різних формах судочинства мають галузеве «забарвлення». Виходячи з цього вказані інститути, вважаємо, необхідно розглядати стосовно окремих видів судочинства з урахуванням конституційних ознак правосуддя.

---

<sup>1</sup> Васильєв, С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины [Текст] : учеб. пособие / С. В. Васильев. – Харьков : Эспада, 2002. – С. 21.

<sup>2</sup> Матвеева, Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права [Текст] / Л. Г. Матвеева // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2001. – № 1. – С. 127, 128.

## **1.2. Перегляд судових рішень та судовий контроль у системі цивільної юрисдикції як функція судової влади**

У цьому підрозділі досліджуватиметься контрольна функція судової влади в системі цивільної юрисдикції, яка здійснюється у формах перегляду судових рішень та судового контролю за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції судами першої інстанції.

Під системою цивільної юрисдикції слід розуміти існуючі форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Діяльність органів цивільної юрисдикції поділяється на таку, що здійснюється в рамках судової системи (органи судової влади), і таку, що здійснюється поза нею (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, Президент України, третейські суди, нотаріат). Діяльність судів, на відміну від інших юрисдикційних органів, має більш змістовний юридичний характер у зв'язку з місцем судів у системі державних органів, відправленням правосуддя та реалізацією принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Інститут судового перегляду і контролю в системі цивільної юрисдикції не був предметом спеціального дослідження. Що ж стосується вивчення судово-контрольної функції в цілому, то до певного часу юридична наука й насамперед теорія права не ставили перед собою спеціального завдання досліджувати природу та зміст контрольної діяльності в цілому, розкрити її структуру, функції, визначити риси, які дозволяють відрізнити контрольну діяльність суду від правотворчості та правозастосування інших юрисдикційних органів. Першим дослідженням, яке розкрило суть контрольної-процесуальної діяльності та обґрунтувало наявність контролю як правової форми діяльності, є монографія харківських учених у галузі юридичного процесу В. М. Горшенева та І. Б. Шахова<sup>1</sup>. Аналіз історико-правового аспекту розвитку контрольної

---

<sup>1</sup> Горшенев, В. М. Контроль как правовая форма деятельности [Текст] / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.

діяльності дозволяє погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що питання судового контролю тривалий час не привертало увагу вчених-юристів внаслідок обмеженості сфери його застосування і, отже, незначної ролі в управлінні суспільними процесами та в державному управлінні<sup>1</sup>. Активного розвитку функція судового контролю у сфері суспільних правовідносин набула після прийняття Конституції України 1996 р.

Водночас очевидно, що як вид державної діяльності контроль існує з часів далекого минулого<sup>2</sup>. Розглядаючи державний контроль як категорію історичну, М. С. Студенкіна пов'язує його виникнення із суспільним процесом праці, сама природа якої обумовлює необхідність управління, яке усуває узгодженість між індивідуальними роботами і виконує загальні функції, що виникають від руху всього виробничого організму на відміну від руху його самостійних органів<sup>3</sup>. У деяких працях судовий контроль справедливо розглядається як одна з форм реалізації судової влади в цивільному судочинстві<sup>4</sup>.

Щодо контролю органів державної влади (за винятком судової) та органів державного управління в суспільних відносинах можна відмітити багато дисертаційних робіт середини минулого століття, в яких досліджується контрольна діяльність

---

<sup>1</sup> Рисін, О. О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади в Україні [Текст] / О. О. Рисін // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 234.

<sup>2</sup> Див., напр.: Тарасов, А. Становление и развитие государственного контроля на Руси (дооктябрьский период) [Текст] / А. Тарасов // История государства и права. – 2002. – № 2. – С. 6–15; Ялбулганов, А. А. Зарождение государственного контроля во второй половине XVII–XVIII вв. (историко-правовое исследование) [Текст] / А. А. Ялбулганов // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 89–97.

<sup>3</sup> Студенкіна, М. С. Государственный контроль в сфере управления [Текст] / М. С. Студенкіна. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 5.

<sup>4</sup> Загайнова, С. К. Судебный контроль как форма реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. К. Загайнова // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2001. – № 1. – С. 296–304.

відповідних компетентних органів<sup>1</sup>. В інших галузях права (крім цивільного процесуального) контрольна функція органів судової влади була предметом вивчення в конституційному<sup>2</sup>, кримінально-процесуальному<sup>3</sup>, адміністративному<sup>4</sup> праві.

Що ж стосується дослідження функції судового контролю в системі цивільної юрисдикції, то доречно відмітити суттєву зацікавленість юристів у вивченні питань, пов'язаних з переглядом судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій.

<sup>1</sup> Див., напр.: Климко, М. И. Контроль в системе советского государственного управления [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. И. Климко. – М., 1985. – 20 с.; Трушкин, А. Я. Государственный контроль как орудие обеспечения законности в советском государственном управлении [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Я. Трушкин. – М., 1955. – 15 с.

<sup>2</sup> Див., напр.: Барабаш, Ю. Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Г. Барабаш. – Х., 2004. – С. 4–19; Тесленко, М. В. Судебный конституционный контроль в Украине [Текст] : монографія / М. В. Тесленко. – Киев : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 334 с.; Шуберт, Т. Э. Конституционный контроль в СССР [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. Э. Шуберт. – М., 1991. – С. 4–19.

<sup>3</sup> Брынцев, В. Д. Судебный контроль теория и практика [Текст] / В. Д. Брынцев, В. Г. Чернухин. – Харьков : Ксилон, 2001. – 204 с.; Кондратьев, О. В. Завдання та форми судового контролю [Текст] / О. В. Кондратьев // Пробл. правознав. та правоохорон. діяльн. – 2003. – № 3. – С. 189–193; Сибилева, Н. В. Проблемы обеспечения судебного контроля за ограничением конституционного права на тайну личной жизни : Конституція України – основа модернізації держави та суспільства [Текст] / Н. В. Сибилева // матеріали наук. конф. 21–22 черв. 2001 р. – Х. : Право, 2001. – С. 356–359; Шило, О. Г. Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві [Текст] / О. Г. Шило, В. І. Маринів // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 229–232.

<sup>4</sup> Див., напр.: Гаращук, В. М. Ще раз про сутність контролю та його загальне розуміння [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 54. – С. 83–90; Скитович, В. В. Судебный контроль за законностью действий должностных лиц [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Скитович. – М., 1983. – 14 с.; Тарасов, А. М. Государственный контроль: сущность, содержание, современное состояние [Текст] / А. М. Тарасов // Журн. рос. права. – 2002. – № 1. – С. 26–37.

У підрозд. 1.1 даної роботи йшлося про існування вказаної функції у двох видах. До першого виду належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції. Другий вид контрольної функції правосуддя є особливою формою діяльності органів судової влади, яка полягає в перегляді судових рішень, що підлягають оскарженню. Останній вид контрольної функції правосуддя реалізується судами апеляційної інстанції та Верховним Судом України як судом інстанції касаційної.

Враховуючи вищевказане, можна погодитися з І. Сидоровим у тому, що кожна структурна ланка судів загальної юрисдикції виконує власні контрольні функції<sup>1</sup>. Так, ст. 129 Конституції України визначає як одну з гарантій належного здійснення правосуддя перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Це положення відображено й у ст. 12 Закону «Про судоустрій в Україні», ст. 14 ЦПК України. Виходячи з цього вбачається необґрунтованою позиція деяких учених про те, що існування процедури оскарження судових рішень, побудованих «по вертикалі», має свої недоліки, які полягають у складній побудові судової системи<sup>2</sup>. Не уявляється такою, що заслуговує на увагу, пропозиція І. Тоцького про те, що незаконно постановлене рішення не може бути предметом апеляційного та касаційного оскарження; воно не повинно переглядатися вищим судом, а має бути переглянуто та скасовано в тому суді, який його виніс. За необхідністю перегляд справи може відбуватися неодноразово<sup>3</sup>.

Однак судовий контроль у системі цивільної юрисдикції не обмежується лише переглядом актів органів судової влади з боку судів апеляційної та касаційної інстанцій. Як зазначалося, ЦПК України 2004 р. передбачає можливість судового

<sup>1</sup> Сидоров, І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції [Текст] / І. Сидоров // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 101.

<sup>2</sup> Тучак, Р. М. Проблеми перегляду судових рішень у порядку повторної касації [Текст] / Р. М. Тучак, М. М. Фролов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 26. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – С. 108.

<sup>3</sup> Тоцький, І. До питання про неконституційність нового ЦПК у частині перегляду судових рішень [Текст] / І. Тоцький // Юрид. журн. – 2004. – № 8 (26). – С. 123.

контролю на стадії виконання судових рішень з цивільних справ. Крім того, вітчизняне законодавство містить норми про судовий контроль за наявності волевиявлення заінтересованих осіб за рішеннями третейських судів у випадках, передбачених Законом України «Про третейські суди». Особливе місце в контрольній діяльності суду посідають питання, пов'язані з легітимацією рішення іноземного суду у випадку розгляду справи про видачу дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ст. 392 ЦПК).

Однак основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади в цивільному процесі виступає те, що предметом її діяльності є перш за все перегляд судових рішень судами вищестоящих інстанцій з метою контролю над дотриманням вимог законності й обґрунтованості зазначених провазастосовних актів.

Вивчення контрольної функції суду в системі цивільної юрисдикції неможливе без аналізу основних інститутів контрольної діяльності: поняття контролю та його правової природи, предмета, об'єкта, суб'єктів контрольної діяльності, а також багатьох інших запитань, без яких визначити подальшу структуру нашого дослідження неможливо.

В історико-правовому аспекті категорії контролю та нагляду вперше започаткувались для дослідження в адміністративному праві та державному управлінні.

Характеризуючи діяльність суду із здійснення контролю в певній сфері суспільних відносин, не можна не зупинитися на відмінних рисах, що дозволяють розмежувати контроль від інших, суміжних, видів діяльності органів державної влади (перевірка, нагляд, ревізія). Співвідношення вказаних видів діяльності було предметом досліджень у правовій літературі<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Боннер, А. Т. Судебный контроль в области государственного управления [Текст] / А. Т. Боннер, В. Т. Квиткин. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – С. 26–39; Шалумов, М. С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности [Текст] / М. С. Шалумов // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 79–85; Юрков, Б. Н. Проблемы судебного контроля и надзора в советском государственном управлении [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Б. Н. Юрков. – Харьков, 1988. – С. 1–17.

Перевірка в усіх вказаних видах діяльності — поняття родове щодо інших. Нагляд — один з видів перевірки й означає втручання компетентних органів у діяльність піднаглядних суб'єктів у багатьох випадках з власної ініціативи, без урахування думки зацікавлених осіб. Слід зазначити, що нагляд у судовій діяльності абсолютно справедливо скасований законодавцем як інститут, що суперечить принципам змагальності та диспозитивності процесуального права. Функція нагляду нині характерна для сфери адміністративних органів державного управління, а також існує як форма реагування органів прокуратури на виявлені порушення законності<sup>1</sup>. Деякі автори пов'язують виникнення й існування наглядового виду діяльності з особливостями національного характеру та правосвідомості і вважають, що в особі прокуратури реалізується наглядова гілка влади<sup>2</sup>. А. Халіулін та В. Назаренко, навпаки, пропонують відмовитися від наглядової функції прокуратури і перейти до судового контролю<sup>3</sup>.

На думку автора, пропозиції щодо переходу до судової форми контролю повністю відповідає предметній характеристиці вказаних органів. Окрім того, існування наглядової діяльності прокуратури зараз ставиться під сумнів рядом учених-юристів<sup>4</sup>. Що ж стосується працівників практики, то приблизно половина позитивно ставляться до наглядової функції прокуратури<sup>5</sup>.

Ревізія ж, на думку Л. М. Крамаровського, має документальний характер і являє метод здійснення контрольних дій, за яких відповідно до отриманої програми від керівника

<sup>1</sup> Грошевой, Ю. М. Теоретические проблемы прокурорского надзора и ведомственного (вневедомственного) контроля (в системе АПК) [Текст] / Ю. М. Грошевой, Д. И. Пышнев. — Киев : УМК ВО, 1992. — С. 1–10.

<sup>2</sup> Див., напр.: Ковязина, Ю. Основы возникновения и существования надзорной власти в России [Текст] / Ю. Ковязина // Законность. — 2002. — № 1. — С. 2–8.

<sup>3</sup> Халиулин, А. От прокурорского надзора — к судебному контролю [Текст] / А. Халиулин, В. Назаренко // Законность. — 2004. — № 1. — С. 24–28.

<sup>4</sup> Прокурорський нагляд в Україні [Текст] : навч. посіб. — Х. : Укр. держ. юрид. акад., 1994. — С. 46.

<sup>5</sup> Шумський, П. В. Прокуратура в Україні [Текст] : навч. посіб. / П. В. Шумський. — К. : Венгурі, 1998. — С. 193.

ревізуючого органу за певний період часу вивчається законність, цілеспрямованість та економічна ефективність проведених господарських операцій та процесів, а також правильність дій відповідних посадових осіб, які беруть участь у їх здійсненні, викриваються промахи та недоліки в роботі, факти безгосподарності, марнотратства, порушення чинних законів та інструктивних вказівок чи зловживань. При здійсненні ревізії встановлюються причини виникнення порушень та винні особи, виявляються внутрішні резерви підвищення ефективності виробництва й узагальнюється позитивний досвід у роботі, перевіряється забезпечення збереження власності, а також дотримання чинних інструкцій з планування, ведення бухгалтерського обліку та складання звітності<sup>1</sup>.

Відмінність судового контролю від описаних вище форм перевірки, як зазначає В. М. Гаращук, полягає в тому, що він: а) здійснюється судовою гілкою влади; б) проводиться не систематично, не щоденно, як наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів чи прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одночасно при розгляді конкретних цивільних, адміністративних, кримінальних справ<sup>2</sup>. У доповнення до цієї точки зору можна погодитися з О. О. Рисіним, який до особливостей судового контролю відносить особливість ініціативи порушення контрольної діяльності: контроль здійснюється не з ініціативи органів державної влади чи їх посадових осіб, а з ініціативи суб'єктів спірних правовідносин чи осіб, уповноважених захищати чужі інтереси. До особливостей судового контролю доцільно віднести його альтернативність, пасивність (звернення до суду — це право сторони, а не її обов'язок)<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Крамаровский, Л. М. Ревизия и контроль [Текст] / Л. М. Крамаровский. — М. : Финансы, 1976. — С. 17.

<sup>2</sup> Гаращук, В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні [Текст] / В. М. Гаращук. — Х. : Фоліо, 2002. — С. 152.

<sup>3</sup> Рисін, О. О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади в Україні [Текст] / О. О. Рисін // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. — Вип. 22. — С. 234.

Контролю, як і будь-якому іншому виду діяльності, при-  
таманні певні етапи чи стадії. Вони характеризуються послі-  
довністю у здійсненні контрольної діяльності. Особливістю  
контрольно-судової діяльності в цивільному процесі є те, що  
ці етапи підкорені загальним, класичним стадіям цивільного  
процесу, рух яких від відкриття провадження до винесення  
рішення та перегляду судових актів урегульований нормами  
цивільного процесуального права.

Поняттю контролю та контрольної діяльності в держав-  
ному управлінні в цілому та судовій діяльності зокрема при-  
свячено низку робіт. Визначення поняття контролю має важ-  
ливе не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки  
дає можливість з'ясувати предмет контрольної діяльності суду  
в системі цивільної юрисдикції. Належним чином сформу-  
льоване поняття контролю, крім зазначеного, дозволить також  
визначити рівень його стану в системі цивільної юрисдикції.  
Автор даної роботи солідарний з думкою О. В. Мемгадзе про  
те, що рівень контролю суттєво впливає на якість управління,  
але водночас він сам безпосередньо залежить від форм і ме-  
тодів діяльності відповідних органів<sup>1</sup>.

О. В. Кондратьєв разом з тим справедливо зауважує, що  
судовий контроль — це іманентна функція, змістом якої є за-  
хист прав суб'єктів шляхом перевірки застосування до них  
заходів, пов'язаних з обмеженням їхніх прав<sup>2</sup>.

У правовій літературі контроль розглядається в багатьох  
аспектах. Аналіз наукових джерел дозволяє повністю по-  
годитися з О. М. Куракінін, що у виданій останнім часом  
літературі поняття та зміст контролю трактується неодно-  
значно. Досліджуючи ту саму об'єктивну дійсність і зазвичай  
оперуючи лише одним словом «контроль», багато вчених  
виходять з різного його розуміння, допускаючи при цьому

---

<sup>1</sup> Мемгадзе, О. В. Организационно-правовое обеспечение информатизации в системе органов народного контроля [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Мемгадзе. — М., 1984. — С. 1.

<sup>2</sup> Кондратьев, О. В. Организационно-правовые проблемы судебного контроля [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. В. Кондратьев. — Х. : Нац. юрид. акад. України. — 2005. — С. 4.

значну різницю в поглядах на питання про зміст і сутність контролю<sup>1</sup>.

О. Мамішев зауважує, що слово «контроль» виникло від латинського «*contra rotulus*», від якого потім виникло французьке слово «*controle*», яке означає «співвідношення» чи «протиставлення». Під контролем зазначений автор розуміє визначення, встановлення чи виявлення фактів, їх співвідношення з цілями компетентних органів<sup>2</sup>.

Л. П. Щедрина вважає, що контроль — це діяльність, спрямована на виявлення, усунення та попередження порушень закону в діях державних, громадських організацій та посадових осіб. У процесі його здійснення виконується сукупність певних дій, дослідження (перевірка, ревізія) чисель діяльності, застосування конкретних санкцій до винних, поновлення їх порушених прав<sup>3</sup>.

М. С. Студенкіна вважає контроль повсякденною, позитивною діяльністю творчого характеру, яка постійно розширюється, стає всеохоплюючою, оскільки саме управління неможливе без контролю<sup>4</sup>.

Як бачимо, багато авторів характеризують контроль як особливу форму діяльності органів управління в цілому. На відміну від них Ю. М. Старилов вважає, що судовий контроль — це реалізація контрольної функції держави при застосуванні судової влади в рамках особливої судово-процесуальної форми<sup>5</sup>.

---

<sup>1</sup> Куракін, О. М. Поняття контрольного процесу у структурі системи управління [Текст] / О. М. Куракін // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. — Вип. 12. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — С. 55–58.

<sup>2</sup> Мамішев, А. Зміст і призначення контролю в механізмі управління [Текст] / А. Мамішев // Економіка, фінанси, право. — 2003. — № 3. — С. 6.

<sup>3</sup> Щедрина, Л. П. Судебный контроль за юрисдикционной деятельностью общественных организаций [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. П. Щедрина. — Свердловск, 1980. — С. 4.

<sup>4</sup> Студенкина, М. С. Государственный контроль в сфере управления [Текст] / М. С. Студенкина. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 11.

<sup>5</sup> Старилов, Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы [Текст] / Ю. Н. Старилов. — М. : Норма, 2001. — С. 74.

Контроль — це перш за все така правова форма діяльності, юридична природа якої визначається тим, що відповідний контрольний орган чи його посадова особа ставляться в умови, за яких вони повинні безпосередньо використовувати норми права для вирішення конкретних юридичних завдань. До того ж як предмет операцій у даному випадку виступають одночасно норми і матеріального, і процесуального права. Так, контрольний орган чи його посадова особа, реалізуючи свою власну компетенцію, повинні оперувати нормами, які визначають сам характер справи, що вирішується, й одночасно оптимальний порядок досягнення юридичного результату.

Дещо з іншої позиції Д. В. Лученко характеризує контроль виключно як форму адміністративно-правової діяльності уповноважених суб'єктів, яка здійснюється в рамках повноважень, регламентованих нормами адміністративного процесу, і виявляється у здійсненні юридичних дій із нагляду, перевірки додержання підконтрольними суб'єктами правових актів, припинення правопорушень<sup>1</sup>. І. Л. Бородін, навпаки, підкреслює, що доречно говорити про різні види контролю, а адміністративний контроль він розглядає як різновид контрольної діяльності<sup>2</sup>.

Різноманітність у підході до поняття контролю дозволяє зробити висновок про існуючу дискусійність цього питання. Разом з тим не можна не зазначити, що стосовно контролю в системі цивільної юрисдикції в науці не існує єдиного поняття, хоча необхідність у цьому обумовлена конституційно закріпленою функцією контролю органів судової влади, у тому числі судів цивільної юрисдикції.

У правовій літературі існує думка, що контрольну функцію слід розглядати в широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі ця категорія являє собою діяльність органів державної влади та державного управління зі здійснення конт-

---

<sup>1</sup> Лученко, Д. В. Контрольне провадження [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. В. Лученко. – Х., 2003. – С. 7.

<sup>2</sup> Бородін, І. Л. Адміністративний контроль як різновид юридичного процесу [Текст] / І. Л. Бородін // Пробл. правознав. та правоохорон. діяльн. – 2002. – № 2. – С. 102–107.

ролю над підпорядкованими їм установами, а також діяльність спеціальних контролюючих органів, діяльність фінансових та планових органів держави<sup>1</sup>. Як бачимо, у широкому розумінні контроль включає діяльність усього контрольного механізму держави. Л. П. Щедрина розрізняє контроль двох видів: процесуальний та непроцесуальний. Останній здійснюється судами при узагальненні практики розгляду справ окремих категорій. У процесуальній же формі контроль здійснюється у ході судового розгляду. Крім того, контроль також можна класифікувати на прямий та опосередкований. Прямий контроль здійснюється при безпосередній перевірці акта, дії чи бездіяльності. Результатом опосередкованого контролю є винесення окремої ухвали<sup>2</sup>.

У цілому, не заперечуючи логічність позиції вказаного автора, ми вважаємо, що в даній роботі слід зупинитися лише на процесуальній формі судового контролю. Такий висновок обґрунтовується тим, що предметом дослідження є діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення правосуддя та контролю. А непроцесуальна форма контролю не належить до конституційно закріплених функцій органів судової влади. При здійсненні опосередкованого контролю, застосовуючи термінологію Л. П. Щедриної, діяльність суду може вийти за межі контролю в системі цивільної юрисдикції, оскільки випадки винесення окремої ухвали можливі і тоді, коли суд реагує на порушення законом будь-якими суб'єктами правовідносин, у тому числі й тими, діяльність яких не пов'язана із захистом громадянських прав чи охоронюваних законом інтересів. Наприклад, діяльність адвокатів хоча і слід вважати наданням юридичної допомоги суб'єктам права в цивільних, кримінальних, господарських та інших справах, але адвокатура згідно із Законом України «Про адвокатуру» не

---

<sup>1</sup> Лунев, А. Е. Государственный контроль в СССР [Текст] / А. Е. Лунев. – М. : Госюриздат, 1951. – С. 3.

<sup>2</sup> Щедрина, Л. П. Судебный контроль за юрисдикционной деятельностью общественных организаций [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. П. Щедрина. – Свердловск, 1980. – С. 6–7.

є органом цивільної юрисдикції<sup>1</sup>. Авторіві відомий ряд випадків, коли органи судової влади виносили окремі ухвали щодо дій адвокатів при розгляді цивільних справ, які ними вчинялися всупереч встановленим законодавчими актами і нормами адвокатської етики правилам<sup>2</sup>. Але це не дає нам підстав розглядати опосередкований судовий контроль як об'єкт дослідження в цій роботі.

«Функція контролю, — зазначає Б. М. Лазарев, — багатогранна, оскільки включає виявлення й аналіз фактичного стану речей, зіставлення фактичного стану з поставленими цілями, оцінку контрольованої діяльності і застосування заходів з усунення виявлених недоліків. Саме специфічне призначення контролю дозволяє говорити про його самостійність, яка дає змогу відокремити його від інших видів діяльності не лише в науковому, а й в організаційному плані, як при визначенні компетенції органів, так і при створенні спеціальних контролюючих органів, які не виконують чи майже не виконують інших, окрім контрольних, державних функцій»<sup>3</sup>.

З одного боку, контроль є самостійним видом державної діяльності, а з іншого — необхідним структурним елементом усієї системи державного управління<sup>4</sup>. Водночас не можна не брати до уваги галузевий характер судово-контрольної діяльності, який передбачає галузеве «забарвлення» такої діяльності в кожній галузі права. В адміністративному праві, наприклад, контроль не завжди здійснюється органами судової влади. В. М. Гарашук підкреслює, що в державі сьогодні функціонує декілька десятків державних та недержавних спеціалізованих

<sup>1</sup> Про адвокатуру [Текст] : Закон України № 2887-ХІІ від 19.12.092 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.

<sup>2</sup> Справа № 22-а-258/2005 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл. — С. 134; Справа № 1560 [Текст] // Арх. місц. суду Орджонікідзев. р-ну м. Харкова. — С. 113–114.

<sup>3</sup> Лазарев, Б. М. Компетенция органов государственного управления [Текст] / Б. М. Лазарев. — М. : Юрид. лит., 1972. — С. 12.

<sup>4</sup> Полінець, О. П. Контроль в державному управлінні: теоретико-організаційні питання [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / О. П. Полінець. — К., 2003. — С. 1.

контролюючих органів (невраховуючи те, що будь-який вищий орган управління є контрольним органом для підпорядкованих йому структур). Досі немає жодного нормативного акта, який би закріплював перелік контролюючих органів, короткий опис їх контрольних повноважень, загальних цілей, форм і принципів контролю, порядок його здійснення та ін. Наявність такого акта дасть можливість уникнути дублювання контролюючими органами одне одного та зменшити їх кількість<sup>1</sup>.

Така пропозиція стала можливою завдяки пропозиціям багатьох авторів щодо наявності системи поділу влади четвертої гілки — контрольної та необхідності створення єдиного вищого несудового контрольного органу<sup>2</sup>. Вважаємо за необхідне надати деякий аналіз вказаної позиції. Прибічники теорії існування відокремленої гілки влади — контрольної, вважають, що саме зараз можна говорити про її відокремленість від інших гілок влади<sup>3</sup>. О. М. Куракін, додатково аргументуючи вищенаведену позицію, зазначає, що виокремлення поряд із законодавчою та виконавчою владою ще й контрольної як самостійної форми діяльності відображає специфіку та сутність реального повновладдя представницьких органів демократичної держави. Органічна єдність усіх цих форм знайшла своє підтвердження в цілому ряді законодавчих актів<sup>4</sup>. Аналізуючи проблему, що

---

<sup>1</sup> Гарашук, В. М. Контроль за додержанням прав людини в сфері державного управління [Текст] / В. М. Гарашук // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомл. наук. конф. проф.-викл. складу, 10–11 груд. 1998 р. / за заг. ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 79.

<sup>2</sup> Анисимов, А. Возрождение госконтроля в Российской Федерации [Текст] / А. Анисимов, Г. Крылов // Хозяйство и право. – 1995. – № 5. – С. 59–69; Мазур, Я. Верховная Контрольная палата Республики Польша (к истории вопроса) [Текст] / Я. Мазур // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 109–110.

<sup>3</sup> Сушинський, О. Методи та форми здійснення контрольної влади [Текст] / О. Сушинський // Вісн. укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – 2002. – № 2. – С. 54; Чуркин, В. Е. Контрольная власть [Текст] / В. Е. Чуркин // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 10–18.

<sup>4</sup> Куракін, О. М. Окремі методологічні проблеми теорії контролю та контрольної діяльності [Текст] / О. М. Куракін // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ М-ва внутр. справ України ім. 10-річчя незалежності України. – 2001. – Вип. 4. – С. 41.

розглядається, необхідно брати до уваги, що Конституції деяких держав передбачають існування контрольної гілки влади (Швеція, Алжир, Еквадор, Сирія, Перу, Нікарагуа). Естонія ж, Литва, Латвія, Республіка Білорусь, Португалія, не закріплюючи самого поняття «контрольна влада», все ж виокремлює главу, присвячену контрольню-наглядовим органам<sup>1</sup>.

У науці існує точка зору, автор якої вважає, що контроль має здійснюватися всіма гілками влади в межах її компетенції, а судовий контроль належить до одного з напрямків державного контролю<sup>2</sup>. На нашу думку, в умовах існуючої в нашій державі правової системи та конституційного поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, з пропозиціями про доцільність існування четвертої, контрольної, гілки влади не можна погодитися з декількох причин. По-перше, виокремлення контрольної влади призведе до конкуренції компетенції різноманітних контрольних органів із судовими. По-друге, теорія поділу влади Монтеск'є, яка була закріплена в Конституції України, сприяє оптимальному розмежуванню як повноважень, так і системи стримувань і противаг між гілками влади. Незважаючи на велику кількість контролюючих органів, лідируючу правосуб'єктність серед них, безсумнівно, займає суд. Рішення будь-якого контролюючого органу може бути предметом судового розгляду. Тому слід визнати обґрунтованим твердження про те, що контроль здійснюється судовою владою<sup>3</sup>.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що єдино-го підходу до визначення поняття контролю (контрольної

---

<sup>1</sup> Марцеляк, О. В. Специфіка контрольню-наглядових органів у державному механізмі [Текст] / О. В. Марцеляк // Проблеми законності : Республік міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 33. – С. 14.

<sup>2</sup> Андрійко, О. Ф. Основні напрямки контролю в умовах розвитку державності України [Текст] / О. Ф. Андрійко // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. і наук. повідомл. республік. наук.-практ. конф. 9–11 листоп. 1995 р. – Х., 1995. – С. 133–134.

<sup>3</sup> Андрійко, О. Ф. Судовий контроль в ідеології державотворення [Текст] / О. Ф. Андрійко // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 листоп. 1996 р. – К. : Генеза, 1997. – С. 208.

діяльності) не існує, так само відсутнє поняття контролю в системі цивільної юрисдикції. Хоча слід зауважити, що в таких галузях права, як конституційне, кримінально-процесуальне та адміністративне спостерігаються дослідження з цієї проблеми. Поряд з цим необхідно наголосити, що проблема контрольної діяльності більш детально висвітлювалася вченими-адміністративістами. Представники вітчизняної науки цивільного процесуального права лише констатують наявність цієї функції в цивільному судочинстві без урахування її галузевих особистостей.

Враховуючи спеціалізацію органів судової влади та теоретичні розробки фахівців інших галузей права, про що мова йшла вище, під контролем у системі цивільної юрисдикції слід розуміти діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення передбаченої Конституцією України функції контролю за актами, діями чи бездіяльністю органів цивільної юрисдикції (у тому числі й судових), яка порушується виключно з ініціативи тих осіб, яким цивільним процесуальним законодавством надано право на подання відповідної скарги (заяви).

Контрольна функція, як справедливо зазначає О. Г. Тришина, притаманна всім судовим інстанціям незалежно від їх основних завдань. Але при цьому має бути специфіка виконання контрольної функції на кожному рівні, інакше спостерігатиметься повторна її реалізація<sup>1</sup>.

З двох форм реалізації контрольної функції в системі цивільної юрисдикції, у цій роботі особливу увагу автор приділятиме перевірці законності й обґрунтованості судових рішень у цивільному процесі судами апеляційної та касаційної інстанцій шляхом перегляду рішень, що оскаржуються. Обумовлюється це особливим місцем судів апеляційної та касаційної інстанцій у судовій системі України виходячи з конституційної тези про гарантування права на оскарження судових рішень у визначених формах.

---

<sup>1</sup> Тришина, Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – гражд. право; гражд. процесс; семейн. право; междунар. част. право / Е. Г. Тришина. – Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2000. – С. 16.

Поряд з цим не можна не зазначити, що реалізація вказаної діяльності залежить від структури судової системи тієї чи іншої держави та від того, чи є така система централізованою або децентралізованою.

У вітчизняному судоустрої судову систему складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Частина 4 ст. 18 Закону «Про судоустрій України» визначає єдність судової системи та її централізованість. Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції та здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства судами загальної юрисдикції. Аналогічним чином функціонує судова система Італійської Республіки, де діє єдина та централізована судова система<sup>1</sup>.

Статті 125–127 Конституції Російської Федерації визначають децентралізовану судову систему. Верховний Суд вказаної держави є вищим судовим органом по цивільних, адміністративних та інших справах, які підсудні судам загальної юрисдикції. Зазначений судовий орган також здійснює судовий нагляд за їх діяльністю в передбачених федеральним законом процесуальних формах. Поряд із Верховним Судом Вищий Арбітражний Суд Російської Федерації є вищим судовим органом з вирішення економічних спорів та інших справ, що розглядаються арбітражними судами. Крім того, Вищий Арбітражний Суд здійснює у передбачених процесуальним законом процесуальних формах судовий нагляд за діяльністю арбітражних судів та дає роз'яснення з питань судової практики.

Децентралізована судова система також існує й у Федеративній Республіці Німеччина. Для відправлення правосуддя в загальній галузі (цивільній та кримінальній), адміністратив-

---

<sup>1</sup> Елисеєв, Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран [Текст] : учебник / Н. Г. Елисеєв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – С. 203.

ній, фінансовій, трудовій та соціальній юстиції утворені федеральні та земельні суди загальної юрисдикції, адміністративні суди, фінансові суди, суди з трудових справ та суди із соціальних питань. У земельних судах здійснюється розгляд справ по першій та другій інстанціях. Федеральні суди утворюють вищі судові ланки. Таким чином, у ФРН діє декілька самостійних та рівноцінних судових систем, серед яких можна виділити органи судів загальної юрисдикції та структури судів спеціальної юрисдикції. До останніх належить, наприклад, система адміністративної юрисдикції. В адміністративно-територіальних одиницях діють адміністративні суди та вищий адміністративний суд, а у Федерації — Федеральний адміністративний суд з місцезнаходженням у Лейпцизі<sup>1</sup>.

У Швейцарській Конфедерації розгляд практично по всіх приватноправових спорах починається та зазвичай закінчується в кантональних судах загальної чи спеціальної юрисдикції. Для цього в кожному кантоні діє завершена багатоланкова судова система.

Але найбільшою децентралізацією характеризується судова система Сполучених Штатів Америки, на території яких функціонує 51 судова система. Одна з них є федеральною, а інша — штатів. Кожна судова система має завершену структуру, що складається з декількох ланок, котрі забезпечують розгляд справ по першій і другій інстанціях<sup>2</sup>.

На нашу думку, централізована судова система є найбільш оптимальною при реалізації контрольної функції правосуддя з такої причини. Існування децентралізованих судових систем породжує проблему визначення належного суду контролюючої інстанції для перегляду рішення суду. Прикладом може служити перегляд судових актів у порядку нагляду в судо-

---

<sup>1</sup> Административно-процессуальное право Германии: Закон об административном производстве; Закон об административно-судебном процессе; Законодательство об исполнении административных решений [Текст] : пер. с нем. / [В. Бергман, введ., сост.]. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 84.

<sup>2</sup> Елисеев, Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран [Текст] : учебник / Н. Г. Елисеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – С. 162, 271.

устрої Російської Федерації. На подальших сторінках даної роботи автор наводитиме приклади, коли Європейським судом з прав людини елементи наглядового перегляду визнаються такими, що суперечать ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Суттєвою рисою контролю в системі цивільної юрисдикції є здійснення його органом судової влади. Але на сторінках юридичних видань інколи трапляються думки, автори яких не вбачають доцільності у здійсненні контролю за тими чи іншими сферами суспільного життя з боку судів. О. О. Сергєєв та В. Г. Розенфельд, наприклад, стверджують, що існуючий зараз механізм судового контролю не здатний необхідною мірою забезпечити законність певних сфер суспільного життя. Перевантаженість судів справами, яка призводить до порушення строків їх розгляду та формалізму, висока вартість юридичних послуг ускладнює, на їх думку, можливість звернення до правосуддя не лише громадян, а й організацій<sup>1</sup>. З таким підходом ми не можемо погодитися з декількох причин. По-перше, спеціалізація, територіальна дислокація судів і організація роботи суддів на сьогодні оптимально забезпечують умови функціонування судової влади з розгляду юридичних справ. По-друге, аналіз розглянутих судами справ показав, що строки розгляду цивільних справ значно скоротилися порівняно, наприклад, з аналізом стану правосуддя у 2003 р. По-третє, недодержання строків розгляду справ майже не спостерігається при перегляді судових рішень судами апеляційної інстанції. По-четверте, порушення строків розгляду касаційних скарг судом касаційної інстанції саме по собі не тягне порушення прав зацікавлених осіб, оскільки касаційне оскарження не призупиняє дії акта, що оскаржується, і, крім того, при його скасуванні цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість перегляду цивільної справи за нововиявленими обставинами.

---

<sup>1</sup> Сергєєв, А. А. Административный контроль за законностью правовых актов органов местного самоуправления [Текст] / А. А. Сергєєв, В. Г. Розенфельд // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 25.

Характеризуючи контрольну функцію правосуддя та її прояв у цивільному судочинстві, не можна не відзначити інституціоналізацію судової контрольної функції. Це означає, що за судовими рішеннями, які приймаються при реалізації правосуддя в порядку цивільного судочинства, існує контроль з боку судів апеляційної та касаційної інстанції. В. М. Гаращук справедливо зазначає, що розширення повноважень судів не слід розглядати як певного роду індульгенцію для виведення суду з-під контролю суспільства. Небезпека безконтрольного суду, штучне створення з нього «істини в останній інстанції» (за прикладом КПРС) є досить реальними. Однак навряд чи можна погодитися з пропозиціями вказаного автора про те, що попередити такий стан можна шляхом залучення зацікавлених осіб у кваліфікаційні комісії суддів зі скаргами на дії (бездіяльність) посадових осіб органів судової влади<sup>1</sup>. На наше глибоке переконання, саме по собі залучення до кваліфікаційних комісій (і навіть притягнення судді до дисциплінарної відповідальності) не обов'язково є наслідком перегляду акта правосуддя та навпаки. Тому законодавець і передбачив у процесуальному законодавстві та в законодавстві про судоустрій досить демократичну та розгалужену систему судових органів, до функцій яких входить перегляд судових ухвал і рішень.

Контрольні правовідносини, контрольний-правовий режим, ознаки контрольної діяльності, її структура, предмет, об'єкт та суб'єкти, а також принципи в системі цивільної юрисдикції мають свої особливості. Хоча у той самий час, якщо розглядати контроль у широкому розумінні за прикладом В. М. Горшенева та І. Б. Шахова<sup>2</sup>, слід визнати, що в загальному випадку вказані категорії в повному обсязі можна віднести у тому

---

<sup>1</sup> Гаращук, В. М. Деякі пропозиції щодо реформування судової системи та форм контролю за законністю [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 52. – С. 93–95.

<sup>2</sup> Горшенев, В. М. Контроль как вид государственной деятельности [Текст] / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 5–155.

класичному вигляді, як їх розглядають вищезгадані автори, до контрольного процесу як до одного з різновидів юридичного процесу.

Контрольні правовідносини у структурі юридичного процесу, безумовно, існують. Але в цивільному процесі подібні суспільні відносини, врегульовані нормами права, «підкорюються» загальній теорії цивільних процесуальних відносин. У теорії цивільного процесуального правовідношення існує система індивідуалізованих правових зв'язків, яка передбачає існування зв'язку суду з конкретними учасниками правовідношення<sup>1</sup>. Тому не слід, на наш погляд, виокремлювати контрольні правовідносини в системі цивільної юрисдикції, оскільки вони підкорені загальному вченню про цивільні процесуальні правовідносини.

Контрольно-процесуальний режим у цивільному судочинстві характеризується цивільною процесуальною формою.

Об'єктом контрольної діяльності судів контролюючих інстанцій виступає дотримання законності у сфері цивільного судочинства, а предметом — рішення органів судової влади, які виносяться у зв'язку з її реалізацією.

Суб'єктами здійснення контролю є як органи судової влади, наділені владними повноваженнями, так і матеріально та процесуально заінтересовані особи, яким законом надано право звертатися за захистом своїх або у визначених законом випадках чужих прав чи інтересів.

Принципи функції судового контролю в системі цивільної юрисдикції потребують особливого підходу до їх вивчення. В адміністративному праві зміст останніх доволі детально розкрив В. М. Гаращук<sup>2</sup>. При визначенні принципів контролю в системі цивільної юрисдикції автор цього дослідження вважає можливим як основу використовувати

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Суб'єкти цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – Х. : Юрид. ін-т., 1990. – С. 11–12.

<sup>2</sup> Гаращук, В. М. Принципи контролю та їх сутність [Текст] / В. М. Гаращук // Проблеми законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46. – С. 114–118.

концепцію вказаного вченого з урахуванням галузевого «забарвлення» принципів контрольної діяльності в цивільному процесі.

Так, загальноправовий принцип законності слід розглядати разом з конституційним принципом верховенства права. Такий висновок ґрунтується на положенні про те, що при здійсненні правосуддя в цивільних справах після прийняття Конституції України 1996 р. зазвичай правові акти органів судової влади мотивувалися посиланнями не на закони, а на норми Конституції як на норми прямої дії.

Принцип демократизму та гласності визначає відкритість проведення судових засідань з цивільних справ крім випадків, встановлених законом.

Принцип професіоналізму є одним з керівних принципів контролю, який передбачає наявність високої професійної підготовки суддів. Принцип професіоналізму нерозривно пов'язаний з принципом неупередженості посадових осіб органів судової влади, змістом якого є недопустимість прямої чи опосередкованої зацікавленості суддів у результаті розгляду справи.

Принцип універсальності полягає в тому, що в системі цивільної юрисдикції не повинні існувати непідконтрольні сфери, структури чи особи. Виняток складають рішення Верховного Суду України, які оскарженню не підлягають.

Змістом принципу оперативності є: а) вимога швидкого розгляду і вирішення цивільної справи, яке забезпечує наближення реалізації наступної процесуальної дії суб'єктів цивільного судочинства з уже реалізованою попередньою; б) вимога винесення правильного рішення по справі<sup>1</sup>.

Принцип надання допомоги підконтрольній структурі у виправленні помилок, допущених при розгляді цивільної справи. Прикладом вияву цього принципу може слугувати

---

<sup>1</sup> Рожнов, О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивіл. право і цивіл. процес; сімей. право; міжнар. приват. право / О. В. Рожнов. – Х., 2000. – С. 11.

узагальнення судової практики із вказівкою на допущені помилки, рекомендації компетентних органів щодо застосування тієї чи іншої норми права. Крім того, виявом цього принципу слугують науково-практичні конференції, семінари за участю суддів, де обговорюються найбільш актуальні питання судового правозастосування.

### **1.3. Міжнародно-правові стандарти доступності правосуддя в цивільних справах і перегляд судових рішень**

У юридичній науці проблемам доступності правосуддя віднедавна приділяється пильна увага. Високий науковий рівень дослідження ця проблема отримала у працях Ю. М. Грошевого, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, Д. О. Туманова<sup>1</sup> й інших вчених. Доктринальний їх аналіз при відправленні правосуддя по цивільних справах здійснений Н. Ю. Сакарою в дисертаційному дослідженні «Проблема доступності правосуддя по цивільних справах»<sup>2</sup>. Інститут доступу до правосуддя на стадіях оскарження акту правосуддя піддавався

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Конституційні підстави цивільного судочинства [Текст] / В. В. Комаров // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. (29–30 черв. 2006 р.) / за заг. ред. Ю. М. Грошевого, М. І. Панова. – Х. : НЮАУ, 2006. – С. 195; Грошевий, Ю. М. Реалізація принципу доступності правосуддя у побудові судової системи України [Текст] / Ю. М. Грошевий // Питання удосконалення судової системи України : матеріали наук.-практ. конф. / редкол. : Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2007. – С. 33–35; Кройтор, В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним забезпеченням принципу змагальності [Текст] / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2004. – № 3<sup>1</sup>. – С. 98–101; Туманов, Д. А. Пробелы в гражданском процессуальном праве [Текст] / Д. А. Туманов. – М. : Норма, 2008. – С. 157–203.

<sup>2</sup> Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Сакара. – Х., 2006. – 209 с.

дослідженням не тільки в цивільному, але й у кримінальному судочинстві<sup>1</sup>.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про існування різних поглядів на правову природу і зміст доступності правосуддя як міжгалузевої категорії.

Практичний інтерес у вивченні загальної проблеми доступності правосуддя обумовлюється тим, що відповідно до Концепції удосконалення суддівства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів до основних цілей і завдань названої Концепції належить забезпечення доступності і справедливості суддівства<sup>2</sup>.

Початком вивчення доступності правосуддя в контексті функції перегляду і контролю в системі цивільної юрисдикції є те положення, що доступність правосуддя як об'єкт наукових досліджень виник у Європі в 60-х рр. ХХ ст. з метою зробити судовий захист ефективнішим<sup>3</sup>. Проблема доступності правосуддя на стадіях апеляційного і касаційного провадження приділялася увага О. О. Борисовою в наукових роботах і у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях.

У юридичній літературі наголошується, що при буквальному розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод може скластися враження, що вона прямо не закріплює право зацікавленої особи на вирішення судом виниклого спору про цивільні права й обов'язки, окреслюючи виключно вимоги справедливості розгляду. В той же

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Рабцевич, О. И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование [Текст] / О. И. Рабцевич. – М. : Лекс-Книга, 2005. – С. 138–139; Руднев, В. И. Обеспечение доступа к правосудию при осуществлении кассационного и надзорного производства // Материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. применению нового УПК РФ. – 4–5 февр. 2002 г. – М., 2002. – С. 208–210.

<sup>2</sup> Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : Указ Президента України // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2006. – № 95. – С. 5.

<sup>3</sup> Сакара, Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Сакара. – Х., 2006. – С. 4.

час очевидно, що якщо в особи відсутній доступ до правосуддя, решта гарантій права на справедливий судовий розгляд стають безглуздими.

На підставі цієї тези Європейський суд з прав людини розробив принцип «права на доступ», який впливає з положень ч. 1 ст. 6 Конвенції. Частина 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з будь-якою вимогою, що стосується спору про його цивільні права й обов'язки («право на суд»). Порушення права на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до правосуддя, має місце в тих випадках, коли особа, обґрунтовано вважаючи незаконним втручання будь-яких інших осіб у здійснення своїх цивільних прав, не має можливості звернутися з відповідним позовом до суду, що відповідає вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції. Крім того, право на доступ до правосуддя повинно не тільки формально визнаватися, але й бути «ефективним».

Хоча право на доступ до правосуддя і складає лише один з аспектів права на суд, саме це право робить можливою реалізацію інших вимог справедливого процесу<sup>1</sup>. У зв'язку з цим В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара пропонують виділяти такі основні складові елементи права на справедливий судовий розгляд:

- необтяжений юридичними й економічними перешкодами доступ до судової установи;
- належна судова процедура;
- публічний судовий розгляд;
- розумний строк судового розгляду;
- розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом<sup>2</sup>.

Актуальність дослідження доступності правосуддя в аспекті перегляду судових актів обумовлюється також вимогами

---

<sup>1</sup> Еременко, М. С. Право на справедливое судебное разбирательство в гражданском процессе: практика Европейского суда по правам человека [Текст] / М. С. Еременко // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2004. – № 3. – С. 610.

<sup>2</sup> Комаров, В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві [Текст] : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 16.

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо необхідності розгляду справи компетентним і справедливим судом. О. М. Овчаренко має рацію, що якщо законодавством передбачена можливість судового розгляду цивільної справи декількома інстанціями, то недостатньо, щоб тільки суд першої інстанції діяв у повній відповідності з вимогами справедливого правосуддя. Необхідно, щоб розгляд справи в судах вищих інстанцій відповідав цим вимогам. Так, у рішенні у справі «Екбатані проти Швеції» від 26.05.1988 р. вказується: «У відповідності з практикою Суду до держави, де створені апеляційні або касаційні суди, висувається вимога забезпечити особам, що притягуються до відповідальності згідно із законом, користування в таких судах основними гарантіями, передбаченими нормами Конвенції»<sup>1</sup>.

Одним з елементів судового захисту в цілому є його доступність в окремих стадіях або провадженнях цивільного процесуального права. Поряд з цим слід мати на увазі, що перегляд судових рішень у структурі судового захисту прав людини не є обов'язковим з точки зору ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вказана норма закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. При цьому не визначається, суд якої інстанції є належним з позиції зазначеної статті. Таким чином, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод наявність форм судового перегляду та інституційну побудову судової влади відносить до компетенції національного законодавства.

Європейські стандарти здійснення правосуддя передбачають, що в принципі повинна існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду («суд другої інстанції»). Якщо буде визнано доцільним передбачити виключення з цього принципу, то будь-які такі виключення мають бути засно-

---

<sup>1</sup> Овчаренко, О. М. Доступність правосуддя у контексті Європейської конвенції з прав людини [Текст] / О. М. Овчаренко // Право і безпека. – 2005. – № 4'5. – С. 37.

вані на законі і відповідати загальним принципам справедливості. Сторонам повинна надаватися інформація про їх право на оскарження і про те, яким чином це право здійснювати, зокрема, про строки, в які слід подавати скаргу<sup>1</sup>.

Отже, за наявності в національному законодавстві Високих Договірних Сторін вказаної Конвенції можливості перегляду судового рішення судові контрольні інстанції мають відповідати ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з точки зору доступу до правосуддя.

Доступність правосуддя при перегляді судових рішень, таким чином, як загальнооб'язаний стандарт має існувати в національному законодавстві держав, яким адресовані вказані Рекомендації.

У юридичній літературі не існує єдиної думки щодо змісту доступності правосуддя при перегляді судових актів. І. А. Приходько, наприклад, з метою забезпечення рівних можливостей осіб на реалізацію права на судовий контроль у цивільному й арбітражному процесі, забезпечення доступності правосуддя при оскарженні судових актів, підвищення ефективності роботи контролюючих інстанцій пропонує збільшити передбачені ЦПК строки оскарження рішень судів загальної юрисдикції, встановивши тривалість таких термінів принаймні не менше, ніж терміни на оскарження, встановлені ЦПК. Вказаний автор вважає за доцільне і збільшення термінів для повторного розгляду справи в арбітражному суді апеляційної інстанції<sup>2</sup>.

О. М. Овчаренко вважає, що зміст доступності в апеляційній і касаційній інстанціях полягає в їх завданнях і призначеннях, а також інституційній доступності<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Рекомендація № R (95) 5 [Текст] : принята Ком. министров 7 февр. 1995 г. на 528-м заседании зам. министров // Рос. юстиция. – 1997. – № 10. – С. 2.

<sup>2</sup> Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы и пути их разрешения [Текст] / И. А. Приходько // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса, 2004. – № 3. – С. 22–23.

<sup>3</sup> Овчаренко, О. М. Доступність правосуддя у контексті Європейської конвенції з прав людини [Текст] / О. М. Овчаренко // Право і безпека. – 2005. – № 4'5. – С. 38.

На нашу думку, зміст доступності правосуддя на стадіях перегляду судових актів судами контролюючих інстанцій слід розглядати з урахуванням таких істотних положень, які є найбільш актуальними у визначенні проблем доступності правосуддя у вищезгаданому контексті і пропозиції заходів з їх вирішення:

- 1) коло суб'єктів права на оскарження судового акта;
- 2) можливість обмеження права на оскарження судового рішення;
- 3) інституційна доступність судів контролюючих інстанцій;
- 4) остаточність законної сили судового рішення, що набрало законної сили.

У зв'язку з оцінкою та можливою модернізацією процедури оскарження судових рішень і судової системи в цілому видається доцільним приділити увагу моделям перегляду судових актів у порядку цивільного судочинства в контексті загальної проблеми доступності правосуддя. На необхідність забезпечення зацікавленим особам права ефективного судового захисту при перегляді рішення звертав неодноразово увагу Європейський суд з прав людини<sup>1</sup>.

Комітет міністрів Ради Європи в Рекомендації № R (2000) 2 з перегляду справ і відновлення провадження у справі на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини не визначає, хто саме повинен звертатися за переглядом справ. Беручи до уваги, що основною метою рекомендації є забезпечення адекватного захисту потерпілих унаслідок порушень Конвенції, встановлених Судом, логіка системи передбачає, що вказані особи повинні мати право звертатися з необхідним клопотанням до компетентного суду або іншого внутрішньонаціонального органу. Зважаючи на різні традиції Договірних Сторін, положення

---

<sup>1</sup> Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі «Гурепка проти України» [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 11 (63). – С. 36.

подібного характеру не були включені в рекомендацію<sup>1</sup>.

Як бачимо, Комітет міністрів Ради Європи не передбачає перелік суб'єктів права, що рекомендується, на перегляд судового рішення. Пріоритет законодавчого закріплення кола таких осіб названий орган відносить до національного законодавства Договірних Сторін. Проте ст. 8 Загальної Декларації прав людини передбачене право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення його основних прав, наданих йому конституцією або законом<sup>2</sup>. Це положення повною мірою стосується і права зацікавлених осіб на оскарження судових рішень по правилах, передбачених національним законодавством.

Слід погодитися з М. С. Єрьоменко в тому, що доступність засобів перегляду судових актів у першу чергу має на увазі наявність у зацікавленої сторони права на оскарження рішень суду першої інстанції. Незважаючи на те, що ч. 1 ст. 6 Конвенції як така не передбачає і не має на увазі право на апеляційне оскарження судових рішень по цивільних справах, таке право може бути надане сторонам національним процесуальним законодавством. Відповідно, якщо вищестоящий суд вирішує спір про цивільні права й обов'язки, гарантії ч. 1 ст. 6 Конвенції застосовуються і на стадії апеляційного або касаційного перегляду<sup>3</sup>.

Статті 292 і 324 ЦПК України передбачають коло суб'єктів права на апеляційне і касаційне оскарження судових актів. У правозастосовній практиці не виникає проблем

---

<sup>1</sup> Рекомендація № R (2000) 2 по пересмотру дел и возобновлению производства по делу на внутригосударственном уровне в связи с решениями Европейского Суда по правам человека [Текст] // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 69.

<sup>2</sup> Міжнародне право в документах [Текст] / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 194.

<sup>3</sup> Єременко, М. С. Право на справедливое судебное разбирательство в гражданском процессе: практика Европейского суда по правам человека [Текст] / М. С. Єременко // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2004. – № 3. – С. 636–637.

при оскарженні акта правосуддя особами, що брали участь у розгляді судом цивільної справи. Закріплюючи як суб'єктів права оскарження осіб, які беруть участь у справі, та осіб, вказаних у статтях 45 і 46 ЦПК, законодавець надав таке право також особам, які не брали участі в розгляді справи, але відносно прав і обов'язків яких суд виніс рішення. Саме останнім і важко деколи реалізувати гарантоване ст. 13 ЦПК право на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень.

Як справедливо зазначається в літературі, ухвалення судом рішення про визнання права власності на майно за певною особою означає, що в разі набрання рішенням законної сили всі інші особи презюмуються такими, що не є власниками того самого майна. Отже, якщо інша особа вважає себе власником цього майна, то для спростування вказаної презумпції дана особа повинна довести в суді, що саме вона, а не особа, вказана в судовому акті, є «справжнім» власником. Інакше ніхто, виключаючи хіба що саме цю особу, не має права вважати його власником. Аналогічна ситуація з висновками суду щодо юридичної долі присудженого майна, дійсності угоди тощо<sup>1</sup>.

Виходячи з цього деколи важко виділити коло суб'єктів, які хоч би гіпотетично можуть претендувати на право власності на майно, яке згідно з рішенням суду належить іншій особі.

На відміну від ЦПК України 1963 р., правом оскарження в даний час наділено, по суті, необмежене коло осіб. Це призводить до певних проблем тлумачення статей 292 та 324 ЦПК України. Труднощі виникають перш за все при визначенні тих критеріїв, якими потрібно керуватися при прийнятті скарг від осіб, які не брали участі в розгляді справи. У зв'язку з цим судам буває важко оцінити судові рішення з позиції того, чи

---

<sup>1</sup> Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы [Текст] / И. А. Приходько. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 590–651.

зачіпаються в ньому права й обов'язки осіб, що не брали участі в розгляді справи.

На нашу думку, оскільки статті 292 і 324 ЦПК не обмежують коло суб'єктів права на оскарження судових рішень, то до суду зі скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені судовим актом. Причому звернутися з апеляційною або касаційною скаргою до суду може і той суб'єкт, який не брав участі у справі, але права якого прямо або опосередковано порушені названим актом правосуддя. На цій підставі автор не може погодитися з позицією В. Єфименко в тому, що в ЦПК встановлений такий принцип реалізації права особи на оскарження судових рішень, що суперечить Конституції, згідно з яким особа має право на оскарження в апеляційному і касаційному порядку тільки в тому випадку, якщо це право надане йому законом і встановлений порядок оскарження<sup>1</sup>.

За правилами статей 582–592 ЦПК Франції право на оскарження як особи, яка не брала участь у справі, належить будь-якій особі, що в ній зацікавлена, за умови, що вона не брала участь як сторона і не мала свого представника у справі, рішення по якій вона оскаржує. Скарга особи, що не брала участь у справі, має на меті перегляд або зміну рішення суду на користь цієї особи. На відміну від цивільного процесуального права України і Російської Федерації, скарга особи, що не брала участь у справі, за правилами ст. 587 ГПК Франції, розглядається тим самим судом, який виніс оскаржуване рішення<sup>2</sup>.

У зв'язку з цим видається спірною позиція О. А. Борисової, яка стверджує і обґрунтовує тезу про те, що особи, які не брали участь у справі, не мають права оскарження судового акта з таких причин.

---

<sup>1</sup> Єфименко, В. «Жалобные» процессуальные права [Текст] / В. Єфименко // Юрид. практика. – 2006. – 2 мая (№ 18 (436)). – С. 13.

<sup>2</sup> Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст] / пер. с фр. В. Захватаева ; предисл. : А. Довгерт, В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. – Киев : Истина, 2004. – С. 143–144.

По-перше, ухвалене судове рішення з юридичної точки зору не має ніякого значення для даних осіб, оскільки суб'єктивні межі законної сили судового рішення, як правило, поширюються на осіб, що беруть участь у справі.

По-друге, однією з обов'язкових умов виникнення процесуального відношення в суді другої інстанції є наявність внутрішньої тотожності спірного правовідношення.

Таким чином, з вказаних причин особи, що не брали участь у справі, не можуть оскаржити судове рішення й інший судовий акт, що порушує їх права. При цьому неможливе оскарження як судового акта (відсутність тотожності спірного правовідношення), що набрав законної сили, так і того, що не набрав законної сили (суб'єктивні межі законної сили рішення)<sup>1</sup>.

Аналогічної думки дотримується В. М. Жуйков, який вважає правильним відхилення пропозиції про надання права оскарження судових рішень особам, що не брали участі у справі. Свою позицію вказаний автор обґрунтовує тим, що на осіб, що не беруть участь у справі, законна сила рішення суду не поширюється, і вони мають право заявляти в суді ті самі вимоги, які були дозволені судом без їх участі, а також оспорювати в іншому цивільному процесі встановлені судом факти і правовідносини. Особи, що не беруть участь у справі, мають право подати наглядову скаргу на рішення суду, яким порушені їх права або законні інтереси, а винесення рішення про права й обов'язки осіб, не залучених до участі в справі, є істотним порушенням норм процесуального права, яке через ст. 387 ЦПК РФ тягне за собою його безумовне скасування в порядку нагляду<sup>2</sup>.

І. А. Приходько, навпаки, відзначає можливу непослідовність, з одного боку, при покладенні на суд обов'язку скасувати судовий акт, прийнятий щодо прав і обов'язків не залу-

---

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 162–168.

<sup>2</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 82.

чених до участі у справі осіб, а з іншого — при ненаданні таким особам можливості самостійного звернення до суду з відповідною скаргою.

Обґрунтовуючи свою позицію, автор відзначає, що суд вирішує питання про права й обов'язки сторін спору, відповідно. Отже, особа, яка вважає, що судом вирішено питання про його права та обов'язки, потенційно повинна вбудовуватися в систему процесуальних зв'язків, що характеризують протистояння учасників правового конфлікту і визначених трикутником «позивач — відповідач — третя особа, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору». Якщо заявник скарги свідомо не вбудовується в цю конфігурацію, тобто навіть гіпотетично не може зайняти в ній одне з указаних місць (зокрема як процесуальний співучасник або правонаступник сторони і т. д.), то доведеться визнати, що питання про його права й обов'язки судом не вирішувалося незалежно від того, згаданий він у судовому акті чи ні і в якому контексті. За таких обставин скаргу можна вважати неприйнятною, у зв'язку з чим вона не може бути прийнята<sup>1</sup>.

Окрім вищеназваних аргументів, якими обґрунтовується наша незгода з викладеними позиціями О. А. Борисової і В. М. Жуйкова, додамо, що згідно з ч. 3 ст. 61 ЦПК України, до обставин, що не підлягають доказуванню, належать обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, у цивільній, господарській або адміністративній справі, в яких брали участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлені ці обставини. Тому зміст судового рішення може поширюватися і на тих осіб, які не брали участі в розгляді справи за наявності умов, указаних у ч. 3 ст. 61 ЦПК України.

Суд не вирішує питання по суті в момент прийняття скарги про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судові рішення. У протилежному випадку судам

---

<sup>1</sup> Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы [Текст] / И. А. Приходько. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 642, 654–655.

контролюючих інстанцій необхідно було б обґрунтовано відмовляти у прийнятті апеляційних і касаційних скарг на тій підставі, що судові рішення жодним чином не зачіпає права суб'єкта, що звернувся. Цим можна обґрунтувати існуюче положення цивільного процесуального законодавства щодо відсутності підстав для відмови у прийнятті апеляційної скарги. Наприклад, при вирішенні питання про прийняття апеляційної або касаційної скарги до розгляду суд не може зробити висновок про те, порушені чи ні судовим рішенням права особи, яка не брала участі у справі, але є суб'єктом права оскарження. Тому висновок про те, порушуються чи ні судовим рішенням права або інтереси осіб, що не брали участі у розгляді справи судом першої інстанції, робиться судами контролюючих інстанцій після судового розгляду по суті апеляційної (касаційної) скарги.

Стаття 45 ЦПК України передбачає можливість участі в цивільному процесі органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб. У випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звернутися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних або суспільних інтересів, і брати участь у цих справах.

Названі суб'єкти відповідно до ст. 46 ЦПК мають процесуальні права й обов'язки сторони, на користь якої вони діють, за винятком права укладення мирової угоди.

Для встановлення можливості вказаних осіб оскаржити рішення суду необхідно звернутися до нормативного акта, який регулює діяльність того чи іншого суб'єкта, вказаного в ст. 45 ЦПК. Так, ст. 37 Закону України «Про прокуратуру» передбачає право прокурора або його заступника на оскарження судового рішення в апеляційному і касаційному порядках незалежно від його участі в розгляді цивільної справи судом першої інстанції. Помічники прокурора, прокурори

управління і відділів можуть вносити апеляційні та касаційні скарги тільки у справах, у розгляді яких вони брали участь<sup>1</sup>.

У юридичній літературі відзначається, що суб'єктами оскарження мають бути особи, що беруть участь у справі, а також інші особи, якщо їх права або законні інтереси порушені судовим рішенням<sup>2</sup>. На нашу думку, враховуючи практику Європейського суду з прав людини, можна зробити висновок, що правом оскарження судового рішення повинні володіти тільки ті особи, які брали участь у справі, або особи, які не брали участі у справі, але суд у рішенні вирішив питання про їх права й обов'язки. Прокурор, що не брав участі у справі, таким чином, не повинен мати права оскарження судового рішення.

В. М. Жуйков зазначає, що у рішенні по справі «Брумареску проти Румунії» Європейський суд з прав людини відзначив, що суб'єктом оскарження рішення національного суду був Генеральний прокурор Румунії, який був стороною у провадженні й у силу ст. 330 ЦПК Румунії, володів повноваженнями подавати заяви про відміну судового рішення.

У рішенні по справі «Рябих проти Росії» Європейський суд відзначив, що перегляд судового рішення від 8 червня 1998 р. був ініційований головою Білгородського обласного суду, який не був учасником судового розгляду<sup>3</sup>.

Як бачимо з наведених рішень Європейського суду, перегляд судового рішення, що стало для сторін обов'язковим, недопустимий за заявою державної посадової особи, що не брала участі в розгляді справи.

До проблеми суб'єктного складу права на оскарження судового рішення примикає доцільність «допуску» осіб до оскарження актів правосуддя з боку органів судової влади і можливе обмеження такого права з боку держави для заці-

---

<sup>1</sup> Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» [Текст] : Закон України № 2663-III від 12.07.2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 233.

<sup>2</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 146.

<sup>3</sup> Там само. – С. 134–142.

кавлених осіб. Про це наголошується в правовій літературі<sup>1</sup> та в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 7 лютого 1995 р. № R (95) 5. Згідно з вимогами вказаних Рекомендацій пропонується в законодавчому порядку виключити ряд категорій справ, наприклад позовних вимог на невелику суму; ввести вимогу про отримання дозволу суду на подачу скарги; встановити конкретні граничні терміни для здійснення права на оскарження; відстрочувати здійснення права на оскарження щодо ряду проміжних питань до подачі головної скарги в основній справі<sup>2</sup>. На думку В. М. Жуйкова, необхідним є обмеження права оскарження до суду другої інстанції рішень судів по деяких категоріях справ (малозначних, як рекомендує Кабінет міністрів Ради Європи, і які відрізняються особливостями, що вимагають негайного набрання винесеними по них рішеннями законної сили).

Вказаний автор вважає за можливе існування законодавчих обмежень по окремих категоріях справ, наприклад, судових наказів, рішень, винесених у справах, підсудних мировим суддям, і т. п.<sup>3</sup>

Разом з тим вітчизняне цивільне процесуальне законодавство не передбачає процедури допуску зацікавленої особи до оскарження й обмежень оскарження рішень по окремих категоріях цивільних справ. Як зазначалося вище, в ЦПК України не встановлене вичерпне коло суб'єктів права на оскарження судових рішень, механізми якого-небудь допуску до права на оскарження з боку органів державної влади. У літературі справедливо наголошується, що ст. 8 Конституції України особі гарантується право оскаржити судові рішення в апеляційному або касаційному порядку безпосередньо на

---

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 251–270.

<sup>2</sup> Рекомендация №R (95) 5 [Текст] : принят. Ком. министров 7 февр. 1995 г. на 528-м заседании зам. министров // Рос. юстиция. – 1997. – № 10. – С. 2–3.

<sup>3</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 101, 148.

підставі Конституції України, що має найвищу юридичну силу<sup>1</sup>.

За правилами ЦПК Франції клопотання про перегляд рішення суду в ревізійному порядку має на меті відміну рішення, яке набрало законної сили, з метою повторного вирішення спору на підставі фактів і норм права.

О. О. Борисова зазначає, що своєрідний дозвіл на подачу заяви про перегляд рішення в порядку нагляду встановлений Арбітражним процесуальним кодексом РФ, закріпивши як підстави для зміни або відміни судових актів у порядку нагляду порушення одноманітності в тлумаченні та застосуванні арбітражними судами норм права; порушення прав і законних інтересів невизначеного кола осіб або інших публічних інтересів та ін.

В Австрії для звернення до ревізійного суду також необхідний допуск. Відповідно до § 502 ЦПК ревізія допустима лише в тому випадку, коли рішення суду залежить від рішення юридичного питання відносно матеріального або процесуального права, яке має важливе значення для збереження правової єдності, правової безпеки і правового розвитку. Це важливо, тому що апеляційний суд відхиляється від практики Верховного суду або тому що судова практика відсутня або не узагальнена.

Згідно із судовою практикою Верховного Суду юридичне питання має «важливе значення» і тоді, коли мова йде про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права.

Розглядаючи допуск до оскарження судового рішення як своєрідний «процесуальний фільтр», О. О. Борисова відзначає, що крім допуску на звернення до суду вищої інстанції існує й інший порядок відкриття провадження щодо перевірки судового акта, що набрав законної сили, який також спрямований на «обмеження кількості справ, що вимагають третього судового розгляду».

---

<sup>1</sup> Ефименко, В. «Жалобные» процессуальные права [Текст] / В. Ефименко // Юрид. практика. – 2006. – 2 мая (№ 18 (436)). – С. 12–13.

Перш ніж скарга зацікавленої особи потрапить на розгляд суду третьої інстанції, вона має пройти через так званий «фільтр», яким служить склад суддів даного суду, що здійснює первинне вивчення скарги, вирішує питання про її значущість, необхідність розгляду в суді третьої інстанції<sup>1</sup>.

У даний час за правилами ЦПК Німеччини апеляційний розгляд справи в останній інстанції можливий, тільки якщо перший апеляційний суд або Федеральний Верховний суд дають відповідний дозвіл. Отримати дозвіл на апеляцію у Федеральному Верховному суді можна тільки тоді, коли в задоволенні апеляційної скарги було відмовлено першим апеляційним судом, оскаржувана сума перевищує 20 000 євро і коли це піднімає питання фундаментальної важливості (п. 1 § 543 ЦПК Німеччини).

Нова схема доступу до апеляційного розгляду справи в останній інстанції внесла низку змін у культуру самого апеляційного провадження Німеччини. Процедура апеляційного розгляду справи в останній інстанції більше не доступна кожній справі зі значною ціною позову. З іншого боку, справи з незначною ціною позову тепер можуть бути передані на розгляд до Федерального Верховного суду, якщо суд першої апеляції дійде висновку, що в справі піднімаються питання першорядної ваги (фундаментального характеру)<sup>2</sup>.

У законодавстві Російської Федерації, як пише І. А. Приходько, цивільному й арбітражному процесуальному законодавству невідомий інститут допуску скарги: будь-яке рішення, незалежно від ціни позову, від того, наскільки принципова відповідна справа, від того, порушений федеральний закон або закон суб'єкта Російської Федерації, підлягає перевірці судом контролюючої інстанції, якщо сторона скористалася

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 248, 252–254.

<sup>2</sup> Готтвальд, П. Гражданский процесс в Германии после реформы 2001 г. [Текст] / П. Готтвальд // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2005. – № 4. – С. 378–379.

своїм правом ініціювати перегляд судового рішення, подавши скаргу<sup>1</sup>.

Аналогічної думки дотримується В. М. Жуйков, який зазначає, що в процесі реформування законодавства про цивільне судочинство всі обмеження цього права були скасовані і встановлено, що до суду другої інстанції можуть бути оскаржені рішення всіх судів загальної юрисдикції.

Важливу роль у цьому відіграв Конституційний Суд РФ винесенням двох ухвал: від 28 травня 1999 р. № 9-П «У справі про перевірку конституційності частини другої статті 266 і пункту 3 частини першої статті 267 Кодекса РФСФР про адміністративні правопорушення у зв'язку зі скаргами громадян О. А. Арбузової, О. Б. Колегова, А. Д. Кутирева, Р. Т. Насибуліна і В. І. Ткачука»; від 25 грудня 2001 р. № 17-П «У справі про перевірку конституційності частини другої статті 208 Цивільного процесуального кодексу РФСР у зв'язку зі скаргами громадян Г. В. Істоміна, А. М. Соколова, І. Т. Султанова, М. М. Хафізова і А. В. Штаніна», а також деяких інших ухвал, що стосуються норм ЦПК і КПК.

У цих ухилах Конституційний Суд РФ висловив позицію, згідно з якою право на судовий захист, гарантоване ст. 46 Конституції РФ, включає і право на оскарження судових актів (рішень, ухвал) і, отже, не може бути обмежено<sup>2</sup>.

Вважаємо, що з урахуванням положень цивільного процесуального права України щодо того, що всі процесуальні питання апеляційного і касаційного проваджень вирішуються судами цих інстанцій, вирішувати питання про допуск особи, що звернулася до суду, міг би належний склад того суду, до компетенції якого входить розгляд скарги на судові рішення. Водночас слід зазначити, що ЦПК і Конституція

---

<sup>1</sup> Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы [Текст] / И. А. Приходько. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 602–603.

<sup>2</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 99.

України не передбачає механізму «допуску» зацікавленої особи з боку органу судової влади до оскарження рішення.

У зв'язку з цим вважається, що рекомендації відносно можливості допуску осіб до оскарження судового акта й обмеження оскарження рішень по деяких категоріях цивільних справ суперечить судовій практиці Європейського суду з прав людини в тому, що ст. 13 Конвенції передбачає можливість наявності ефективних засобів захисту щодо перегляду судового рішення. У випадку, якщо особі не надано національним законодавством право оскарження судового рішення, то така процедура захисту прав не є досить ефективним засобом захисту заявника. У подібних випадках, як відзначає Європейський суд, має місце порушення ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції<sup>1</sup>.

Міжнародно-правові стандарти правосуддя надають можливість для національного законодавства передбачати в окремих випадках необхідність допуску особи до окремих видів оскарження (перегляду) судових актів. Так, ст. 332 ЦПК України передбачений попередній порядок розгляду справи судом касаційної інстанції, де колегіально вирішується питання про можливість передачі касаційної скарги на розгляд цивільної справи по суті судовою палатою по цивільних справах Верховного Суду України як судом касаційної інстанції. Така процедура розгляду справи є особливою формою касації у вигляді попереднього розгляду справи. На даному етапі суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення. Поряд з цим касаційний суд може скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення. За відсутності зазначених підстав суд касаційної інстанції призначає справу до судового розгляду. Справа призначається до розгляду і в

---

<sup>1</sup> Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі «Гурепка проти України» [Текст] / пер. П. М. Рабіновича, М. Ю. Пришляка, Т. І. Дунаш // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 11 (63). – С. 36.

тому випадку, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку.

Статтею 356 ЦПК України закріплюється, що питання про допуск скарги у зв'язку з винятковими обставинами до провадження суду вирішується судовою колегією Верховного Суду України у складі семи суддів без виклику осіб, що брали участь у справі, впродовж п'ятнадцяти днів з дня надходження скарги. Скарга вважається допущеною до провадження у зв'язку з винятковими обставинами і справа витребується, якщо хоч би три судді дійшли висновку про необхідність цього. Про допуск скарги і витребування справи або відмови в цьому суд виносить ухвалу, яка оскарженню не підлягає.

На нашу думку, допуск скарги до оскарження повинен мати місце при «винятковому» оскарженні, тобто коли процесуальним законодавством встановлені обмеження, пов'язані з межами розгляду цивільної справи. У даному аспекті заслуговує підтримки думка В. І. Манукян про те, що не буде порушенням ситуація, коли національний суд має право розглядати виключно питання права, а не факту. У багатьох державах вищі суди мають саме такий дискреційний характер юрисдикції, тобто фактична сторона даної справи може бути поза їх юрисдикцією<sup>1</sup>.

Наприклад, підставами *касаційного оскарження* є тільки неправильне застосування судом (судами) норм матеріального права або порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК України). Судові рішення по цивільних справах можуть бути переглянуті у зв'язку з *винятковими обставинами* після їх перегляду в касаційному порядку, якщо вони оскаржені з мотивів:

- 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одного і того ж самого положення закону;
- 2) визнання судового рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України (ст. 354 ЦПК).

<sup>1</sup> Манукян, В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии [Текст] : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – Киев : Истина, 2006. – С. 101–102.

На думку В. А. Канашевського, Рішення Європейського суду може також слугувати підставою для перегляду нормативного акта, що не відповідає Конвенції. Рішення Європейського суду не встановлює цивільні права і обов'язки, а констатує наявність або відсутність порушення Конвенції. Останнє слово в справі відновлення порушених цивільних прав залишається, в усякому разі, за національними судовими інстанціями<sup>1</sup>.

Перегляд рішення національного судового органу за виняткових обставин передбачений не тільки цивільним процесуальним, але й адміністративним процесуальним законодавством України. Так, Судова палата по адміністративних справах Верховного Суду України в даний час має право переглядати рішення Верховного Суду України після визнання рішення названого судового органу міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України<sup>2</sup>.

Можливість обмеження права на оскарження судового рішення виходячи з малозначності ціни позову передбачена вищезгаданими Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи. Але, на нашу думку, реалізація в національному законодавстві такого положення сприятиме позбавленню зацікавлених осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК і статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Крім цього, оскарження рішень за так званими «малими позовами» може зовсім не стосуватися ціни позову. Адже предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Іншими словами, оскарження судового рішення зважаючи на незгоду особи, що подала скаргу, зі встановленими судовим рішенням обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доведенню

---

<sup>1</sup> Канашевский, В. А. Право на обращение в Европейский суд по правам человека и защита гражданских прав в Российской Федерации [Текст] / В. А. Канашевский // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2002–2003. – № 2. – С. 288.

<sup>2</sup> Постанова Верхов. Суду України від 15 листоп. 2005 р. [Текст] // Судова практика. – 2006. – № 1. – С. 18–20.

в іншій цивільній справі, має бути гарантовано і не обмежено ціною позову.

Видається справедливим положення глави 1 розділу 5 ЦПК України про те, що законодавством не закріплений граничний строк для відновлення строку на подачу апеляційної скарги, оскільки суб'єкт права на оскарження може дізнатися про порушення свого права рішенням суду першої інстанції набагато пізніше за набрання останнім законної сили. Крім того, ст. 318 ЦПК передбачає за судом апеляційної інстанції повноваження на скасування раніше винесеного рішення (ухвали) у випадку, якщо апеляційна скарга на рішення суду від особи, яка не брала участі в розгляді справи, надійшла до апеляційного суду вже після розгляду апеляційної скарги, поданої за ініціативою осіб, що брали участь у справі. Після розгляду апеляційної скарги суб'єкт права на оскарження має право подати касаційну скаргу до Верховного Суду України впродовж двох місяців з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду (ст. 325 ЦПК).

Н. Ю. Сакара як елемент доступності правосуддя в цивільному судочинстві виділяє право бідності як механізм усунення фінансових перешкод при зверненні до суду. Проблема оплати судових витрат існує і при зверненні зацікавлених осіб до судів апеляційної і касаційної інстанції. При цьому слід погодитися з указаним автором у тому, що судам слід активніше використовувати механізми відстрочення, розстрочки або звільнення від сплати судових витрат щодо конкретних осіб, які через свій майновий стан не можуть їх сплатити<sup>1</sup>.

Інституційна доступність судів контролюючих інстанцій визначається їх територіальним розміщенням і структурною побудовою. Щодо судів апеляційної інстанції слід зазначити, що вони розташовані, як правило, на обласному рівні. Водночас у разі потреби замість апеляційного суду області можуть

---

<sup>1</sup> Сакара, Н. Ю. «Право бідності» як елемент доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] / Н. Ю. Сакара // Юрид. Україна. – 2005. – № 1. – С. 38–43.

створюватися апеляційні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на декілька районів області. Наприклад, певні частини апеляційних судів Дніпропетровської і Донецької областей розміщені в містах Кривий Ріг та Маріуполь.

Інституційна доступність Верховного Суду України як суду касаційної інстанції визначається розглядом касаційної скарги тільки з позиції правильного застосування судами першої і апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права. Верховний Суд України не має права перевіряти обґрунтованість і фактичну сторону оскаржуваного рішення. Тому учасники касаційного провадження можуть і не бути присутніми при розгляді справи, оскільки мотиви оскарження викладені в касаційній скарзі на судові рішення.

У зв'язку з цим може бути доцільним передбачити в ЦПК України можливість розгляду скарги судом касаційної інстанції за правилами письмового процесу, як це передбачено ст. 222 Кодексу адміністративного судочинства України. При цьому суб'єкти касаційного провадження можуть не бути присутніми при розгляді скарги Верховним Судом України.

Оскільки система судів цивільної юрисдикції в Україні передбачає, на відміну від судової системи Російської Федерації, існування судів першої інстанції (місцевих судів), апеляційних і суду касаційної інстанції, то видається можливим висловити деякі міркування з приводу вдосконалення інституційності судів цивільної юрисдикції.

Безперечним, на нашу думку, є положення процесуального законодавства про те, що всі цивільні справи розглядаються як суди першої інстанції місцевими судами (ст. 107 ЦПК України). Це відповідає демократичному принципу судового устрою про те, що кожне рішення суду першої інстанції може бути оскаржене до суду контролюючої інстанції.

Суди апеляційної інстанції переглядають рішення судів першої інстанції, що не набрали законної сили, й обмежене коло ухвал вказаних судових органів. У цілому територіальна юрисдикція апеляційних судів відповідає їх предметній компетенції. Апеляційний суд перевіряє рішення місцевих судів

з погляду їх законності й обґрунтованості. Суд же касаційної інстанції не має права робити висновки про обґрунтованість оскаржуваного рішення судів першої або апеляційної інстанцій і перевіряє правильність застосування нижчестоячими судами норм матеріального та процесуального права. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою І. А. Приходько про те, що апеляційна інстанція має стати основною у виправленні судових помилок. Це дозволить розвантажити касаційну інстанцію. Для цього необхідно, щоб апеляційна інстанція мала достатньо часу для повторного розгляду справи. Встановлений нині для цього термін недостатній: сторони не встигають обмінятися змагальними паперами. Надання відповіді на апеляційну скаргу, ознайомлення з нею, підготовка та представлення заперечень на відповідь і тим більше заперечень на заперечення в зазначений термін практично неможливо<sup>1</sup>.

Міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя не закріплюють чіткої системи інстанційності судової системи. Однак з огляду на вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право за судовий захист, вважаємо, складається з таких компонентів: а) право на звернення до суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів; б) справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Право на звернення до суду за захистом, у свою чергу, складається з: а) можливості звернення до суду першої інстанції за захистом і б) звернення до суду контролюючої інстанції із скаргою на рішення суду першої інстанції у випадку незадоволення заінтересованою особою останнім. Однак це не означає, що побудова системи судів контролюючих інстанцій залишається поза увагою з боку вказаної Конвенції. Вбачається, що зміст ст. 13 згаданого нормативного акта дає підстави стверджувати про необхідність ефективного судового захисту на будь-якому етапі провадження по справі, в тому

---

<sup>1</sup> Приходько, И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы [Текст] / И. А. Приходько. – СПб. : Изд. дом С.-Петербург. гос. ун-та : Изд-во юрид. фак. С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. – С. 605.

числі і при перегляді судових рішень національними судами, створеними відповідно до закону.

Таким чином, існуюча система судів в Україні, на нашу думку, відповідає міжнародно-правовим стандартам правосуддя та складається з таких інстанцій:

1) місцеві суди існують на міському (районному) рівні і розглядають цивільні справи по першій інстанції;

2) існування судів апеляційної інстанції справедливе на обласному рівні. До їх компетенції має входити розгляд апеляційних скарг на рішення (ухвали) місцевих судів, що не набули законної сили. Після проголошення рішення судом апеляційної інстанції набуває законної сили як оскаржуване рішення, так і рішення апеляційного суду;

3) здійснення функцій касаційного суду з боку Верховного Суду України в даний час пов'язане з деякими труднощами. Так, розгляд цивільної справи за касаційною скаргою Верховним Судом України відбувається часто впродовж декількох років, що пов'язано з великим потоком касаційних скарг. Це нерідко призводить до порушення принципу розумності процесуального строку, впродовж перебігу якого цивільна справа має бути розглянута. У юридичній літературі наголошується, що у зв'язку з величезною завантаженістю Верховний Суд України фізично не в змозі ретельно вивчити і розглянути по суті всі касації, що надходять з регіонів. Про катастрофічне положення з фінансуванням, штатом співробітників і перевантаженістю справами неодноразово указувалося в ухвалах Верховного Суду України, що є причиною нерозгляду в розумні терміни касаційних скарг<sup>1</sup>.

Є. В. Васьковський правильно писав про те, що розгляд справ по суті верховним судом було б пов'язано з величезними труднощами для сторін, свідків та інших осіб, що беруть участь у справах, яким доводилося б здійснювати далекі подорожі, для явки в засідання цього суду, що знаходиться в столиці або в іншому центральному місті держави. Таким чином,

---

<sup>1</sup> Погасий, И. Проблематичная кассация [Текст] / И. Погасий // Юрид. практика. – 2005. – 15 марта (№ 11 (377)). – С. 21.

доцільнішим є обмеження діяльності верховного суду переважно судових рішень виключно з юридичного боку, з точки зору правильного й одноманітного тлумачення законів матеріального права і процесу<sup>1</sup>.

На нашу думку, з урахуванням існуючої правової традиції та значущості касаційного перегляду судових рішень, вважаємо, що, не розглядаючи спір про право цивільне, діяльність Верховного Суду має бути спрямована на формування єдиної судової практики і відповідності актів правосуддя міжнародним зобов'язанням України. Слід погодитися з тією позицією, що винятковість виявлятиметься в тому, що для ухвалення відповідної заяви або скарги буде передбачений або допуск судів другої або третьої інстанцій для звернення в найвищий судовий орган, або «фільтр» у вигляді складу суддів, які заздалегідь розглядають заяву або скаргу; підставами для передачі заяви або скарги до суду вищої інстанції служитимуть забезпечення одноманітності судової практики, необхідність тлумачення правової норми, застосування якої викликає складнощі, забезпечення публічних інтересів, інтересів суспільства<sup>2</sup>.

Можливість існування «суду третьої інстанції» передбачається Рекомендацією № R(95)5 від 7 лютого 1995 р. Вказана категорія судів не включає конституційні чи аналогічні суди.

Винятковість можливості існування суду третьої інстанції обумовлена особливостями національного законодавства. Якщо буде визнано доцільним передбачити винятки з принципу двохінстанційності, — будь-які такі винятки мають ґрунтуватися на законі та відповідати загальним принципам справедливості.

При розгляді можливості застосування заходів, що стосуються судів третьої інстанції, державам слід мати на увазі, що

---

<sup>1</sup> Васьковскій, Е. В. Учебник гражданского процесса [Текст] / Е. В. Васьковскій. – Изд. второе, перераб. – М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1917. – С. 34.

<sup>2</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 263–264.

справи вже пройшли слухання у двох інших судах. Скарги до суду третьої інстанції мають подаватися в першу чергу в рамках таких справ, які заслуговують третього судового розгляду, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть одноманітному тлумаченню закону. Їх коло може бути також обмежене скаргами по тих справах, які стосуються питань права, що мають значення для всього суспільства в цілому. Від особи, що подає скаргу, слід вимагати обґрунтування того, чим його справа сприятиме досягненню таких цілей<sup>1</sup>.

Тому навряд чи можна погодитися з думкою про те, що Комітет міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях виходить з того, що судовий контроль, як правило, має завершуватися апеляційною інстанцією. Хоча міжнародні стандарти правосуддя (наприклад, ст. 2 Протоколу № 7) не зобов'язує створювати апеляційні і касаційні суди, проте викладене дозволяє зробити висновок про те, що має існувати можливість контролю за будь-яким рішенням нижчестоячого суду («суд першої інстанції») з боку вищестоячого суду («суд другої інстанції»).

Наприклад, ЦПК Німеччини передбачає також і можливість оскарження рішень суду першої інстанції безпосередньо до суду ревізійної інстанції, минувши апеляційну інстанцію, що відповідає п. «d» ст. 7 Рекомендацій Комітету міністрів від 7 лютого 1995 р.

Для здійснення цієї дії необхідно виконання декількох умов. По-перше, потрібна згода протилежної сторони в «обході» суду апеляційної інстанції. По-друге, «обхід» суду апеляційної інстанції має бути допущений ревізійним судом. Ревізійний суд при вирішенні питання про допуск такої скарги керується загальними підставами, а саме: 1) спір повинен мати принципове значення або 2) рішення ревізійного суду необхідне для вдосконалення права чи забезпечення одноманітного відправлення правосуддя. Подачу стороною кло-

---

<sup>1</sup> Рекомендація № R (95) 5 [Текст] : принят. Ком. министров 7 февр. 1995 г. на 528-м заседании зам. министров // Рос. юстиция. – 1997. – № 10. – С. 4.

потання про допуск розгляду справи ревізійним судом, минаючи суд апеляційної інстанції, а також згоду на оскарження в такому порядку іншої сторони вважають відмовою від подачі сторонами апеляційної скарги (§ 566 ЦПК).

Окрім допуску на звернення до суду вищої інстанції існує й інший порядок порушення провадження щодо перевірки судового акта, який набрав законної сили, котрий також спрямований на обмеження кількості справ, що потребують третього судового розгляду відповідно до п. «f» Рекомендацій Комітету міністрів № R(95)5 від 7 лютого 1995 р.

У Франції з метою підвищення ефективності діяльності Касаційного суду застосовувалися різні заходи, серед яких при кожній палаті законом від 3 січня 1979 р. були створені спеціальні склади суддів у кількості не менше трьох суддів, до обов'язків яких входить повернення заявникам «очевидно неприйнятні і необгрунтовані» скарги. З 1981 р. ці склади також були наділені повноваженнями виносити касаційні ухвали нарівні з нормальним (звичайним) складом Касаційного суду. Закон № 81–759 від 6 серпня 1981 р. значно розширив повноваження вказаних складів Касаційного суду, надавши їм повноваження виносити касаційні ухвали про відмову в задоволенні касаційних скарг.

Система обмеження кількості справ, що потребують третього розгляду була введена також у Латвії, Литві, Естонії, де нещодавно пройшла реформа цивільного судочинства й були прийняті нові цивільні процесуальні кодекси<sup>1</sup>.

З доступністю інстанцій судів пов'язана проблема остаточності законної сили судового рішення, яке набрало законної сили, та його правової визначеності.

Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності передбачає неможливість перегляду рішення суду національними судовими установами після винесення остаточного рішення. Жодна зі сторін не має права вимагати пере-

---

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 252–254.

гляду остаточного судового рішення, що набрало законної сили, тільки з метою нового судового розгляду і винесення по суті нового рішення. Винятки з цього принципу допустимі тільки у разі виявлення виняткових обставин.

Процедура перегляду цивільної справи за нововиявленими обставинами не суперечить принципу правової визначеності в тому випадку, якщо використовується для виправлення помилок, допущених під час здійснення правосуддя. Завдання суду полягає в тому, щоб установити, чи суперечило ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосування вказаної процедури в даній справі.

Остаточність рішення передбачає неможливість повторного судового розгляду цивільної справи між особами, що брали участь при первинному розгляді цивільно-правового спору<sup>1</sup>.

Як пише В. М. Жуйков, «остаточним» рішенням у справі, виходячи із змісту п. 1 ст. 35 Конвенції, слід вважати рішення суду першої або другої інстанції, що набрало законної сили: рішення (ухвала) суду першої інстанції — після спливу строку його оскарження чи після залишення його без змін судом другої інстанції; рішення (ухвала) суду апеляційної інстанції або ухвала суду касаційної інстанції про відміну рішення (ухвали) суду першої інстанції і винесення нового рішення (ухвали) або про зміну рішення (ухвали) суду першої інстанції — з дня його винесення. Водночас Європейський суд не визнав провадження в цивільних справах у порядку нагляду, що розглядаються судами загальної юрисдикції, ефективним засобом правового захисту по змісту п. 1 ст. 35 Конвенції, із закінчення якого повинен обчислюватися встановлений у цій статті шестимісячний термін<sup>2</sup>.

На національному рівні мають існувати адекватні можли-

---

<sup>1</sup> Берестнев, Ю. Меры общего характера. Влияние практики Европейского Суда на реформирование национальных правовых систем [Текст] / Ю. Берестнев // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 53; Рішення у справі «Праведная проти Росії» [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 2 (66). – С. 28–29; Хаккар против Франции [Текст] // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 53–55.

<sup>2</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 131.

вості для досягнення, наскільки це можливо, *restitutio in integrum*. Комітет міністрів Європи орієнтує національні правові системи на забезпечення існування для перегляду справ, включаючи відновлення провадження в тих інстанціях, у яких Європейський суд встановив порушення Конвенції й у випадках, коли:

i) на потерпілу сторону триває вплив негативних наслідків рішення національної інстанції, яке не забезпечує справедливої компенсації і не може бути змінене шляхом перегляду у справі, і

ii) рішення Суду дозволяє зробити висновок про те, що:

a) оспорюване рішення національної інстанції по суті суперечить Конвенції або

b) визнане порушення ґрунтується на процедурних помилках або порушеннях, що мають такий серйозний характер, що впливають на результати внутрішньодержавного розгляду.

Вказана Конвенція не містить положень, що зобов'язують Договірні Сторони передбачати у внутрішньому праві можливості для перегляду справ і відновлення провадження у справі. Наявність таких можливостей є за певних умов надзвичайно важливим, а в деяких справах дійсно єдиним засобом досягнення *restitutio in integrum*. Усе більша кількість держав приймає спеціальне законодавство, що забезпечує можливість перегляду справ і відновлення провадження у справі. В інших державах така можливість з'явилася в результаті діяльності судів або національних органів влади в рамках існуючого права<sup>1</sup>.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що проблема доступності правосуддя при реалізації апеляційного і касаційного оскаржень судових рішень у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також рішень Європейського суду з прав людини, потребує

---

<sup>1</sup> Рекомендація № R (2000) 2 по пересмотру дел и возобновлению производства по делу на внутригосударственном уровне в связи с решениями Европейского Суда по правам человека [Текст] // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 56.

активної імплементації в національні процесуальні законодавства європейських держав й України зокрема. У той же час слід враховувати особливості національного процесуального законодавства та законодавства про судоустрій.

Викладені в даному розділі цієї роботи положення стануть вихідним початком при дослідженні предмета дослідження на подальших її сторінках.

Після розгляду правової природи й основних положень перегляду судових рішень у системі цивільної юрисдикції як функції судової влади вбачається можливим перехід до вивчення цього принципу в таких формах: при реалізації апеляційного та касаційного перегляду.

## Розділ 2

### **Проблеми перегляду судових рішень, що не набрали законної сили, в апеляційному провадженні**

#### **2.1. Відтворення апеляційного провадження на сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства**

Після набуття Україною незалежності у вітчизняній правовій системі відбулися зміни, в тому числі й ті, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з розвитком цивільного процесуального законодавства та реформуванням форм перегляду судових рішень. Вони здійснювались відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні, що затверджена постановою Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. Даний нормативний акт передбачав основні принципи судово-правової реформи при формуванні незалежної судової влади, перебудову судової системи, утворення нового законодавства та вдосконалення форм судочинства<sup>1</sup>.

Тоді був закладений і фундамент реформи з відтворення судів апеляційної ланки. Зазначена Концепція встановила основні принципові положення щодо судоустрою в Україні, які знайшли своє відображення в Конституції України 1996 р.<sup>2</sup> Основний Закон нашої держави закріпив головні принципи формування судової системи та головні принципи правосуддя. Так, відповідно до ст. 124 Конституції правосуддя здійснювалося виключно судами. Стаття 125 впроваджує

<sup>1</sup> Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 426.

<sup>2</sup> Зібрання законодавства України [Текст] : офіц. видання / за заг. ред. В. В. Медведчука, С. Р. Станік, В. Я. Тація. – К. : Ін Юре, 2000. – Т. 4 – С. 3–13.

апеляцію, яка не була відома чинному на той час законодавству.

Законами від 21 червня 2001 р. у ЦПК були внесені новели, пов'язані з введенням апеляції та касації (глави 40, 41). Неприйняття цих новел вивело б судову систему та судочинство за межі конституційного поля. Запровадження апеляції та касації викликало зміни окремих статей ЦПК, які мали юридично-технічний характер (статті 15<sup>1</sup>, 16, 17, 231 ЦПК).

Відповідно до положень прийнятих законів і Конституції України існуючі обласні суди стали йменуватися апеляційними. Але ж чи тільки в назві суду справа? Як виявилось, різниця принципова і дуже суттєва.

Суди не тільки змінили назву, а по суті трансформувалися з обласних судів в апеляційні з меншим колом повноважень до судів районної ланки. Обласний суд був, по суті, верхівкою судової піраміди в області. З багатьох питань — вищестоящим судовим органом. Він складався з трьох інстанцій: першої, касаційної і наглядової. Другою інстанцією була касаційна. До неї могли звертатися зі скаргами учасники процесу, яких не задовольняло рішення суду першої інстанції (районного чи міського суду). Касаційні скарги мали бути поданими в той період часу, коли рішення не набрали чинності. І третя інстанція — наглядова, яка переглядала судові рішення районних судів, які набрали законної сили. Ці рішення наглядова інстанція, якою була Президія обласного суду, переглядала за поданням голови обласного суду чи його заступника або прокурора області чи його заступника. Таким чином, обласний суд практично в усіх випадках був вищестоящим по відношенню до районних судів, тією чи іншою мірою здійснюючи управління ним.

Апеляційний же суд — зовсім інша структура. У нього жодних функцій стосовно нижчестоящих судів немає, за винятком однієї — переглянути ті справи та рішення, які вже були прийняті районним судом. Згідно із законом основним завданням апеляційного суду є перегляд судових рішень, ви-

несених судами першої інстанції, в порядку цивільно-процесуального законодавства<sup>1</sup>.

На сьогодні інститут апеляції законодавчо закріплений і застосовується в більшості зарубіжних країн (Німеччина, Франція, Австрія, Італія, Японія, Бельгія, Велика Британія й ін.). Після розпаду СРСР цей інститут відновлений у низці колишніх республік, зокрема в прибалтійських державах. Так, у судочинстві Естонської Республіки як основний спосіб оскарження закріплена апеляція. Литовська Республіка також оновила цивільне процесуальне законодавство, ввівши у цивільне судочинство апеляційне оскарження судових рішень. У Російській Федерації інститут апеляції був відновлений у 1995 р. в арбітражному процесі<sup>2</sup>, хоча деякі автори безпідставно вважають введення апеляції передчасним<sup>3</sup>.

На нашу думку, введення можливості оскарження судового рішення в апеляційному порядку та відновлення діяльності судів апеляційної ланки відбулось не тільки з причини повернення до історичних джерел перегляду судових рішень. Як слушно зазначає В. М. Коваль, запровадження інституту апеляції в сучасній Україні тісно пов'язано з розвитком демократичних процесів та переорієнтацією діяльності держави на захист прав і свобод людини і громадянина, в тому числі через суд<sup>4</sup>.

Запровадження апеляційного перегляду судових рішень у 2001 р. стало підґрунтям для його збереження та вдосконалення при розробці проекту нового ЦПК України. ЦПК 2004 р. закріпив можливість оскарження судового рішення, що не набрало законної сили, в апеляційному порядку. При цьому були вдосконалені строки та порядок оскарження, процедура

<sup>1</sup> Камишев, С. Від обласного суду до апеляційного [Текст] / С. Камишев // Юрист України. – 2003. – № 1. – С. 22.

<sup>2</sup> Шевчук, П. І. До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України [Текст] / П. І. Шевчук // Адвокат. – 1998. – № 2. – С. 5.

<sup>3</sup> Кряжевских, О. В. Некоторые дискуссионные вопросы деятельности судов второй инстанции [Текст] / О. В. Кряжевских // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 11. Право. – 2005. – № 1. – С. 101.

<sup>4</sup> Коваль, В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. М. Коваль. – О. : Одес. Нац. юрид. акад., 2004. – С. 8.

перегляду рішення, підстави для скасування рішення, що оскаржується, порядок розгляду апеляційної скарги, що надійшла до апеляційного суду після закінчення апеляційного розгляду справи, та ін.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., закріпила пріоритет прав людини, зафіксувала як принцип те, що права та свободи людини й громадянина захищаються судом<sup>1</sup>.

У той же час ст. 55 вказаного нормативного акта гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, в тому числі і судової. Стаття 129 Конституції визнала однією з основ судочинства перегляд рішень в апеляційному порядку<sup>2</sup>. Стаття 12 Закону «Про судоустрій України» передбачає право учасників судового процесу й інших осіб у порядку, передбаченому процесуальним законом, оскаржувати судові рішення в суді апеляційної інстанції<sup>3</sup>. Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, яке реалізується в процесуальній формі апеляційного провадження.

Стаття 125 Конституції передбачає діяльність апеляційних судів відповідно до закону. Суди апеляційної інстанції належать до судів загальної юрисдикції, утворюються та ліквідуються Президентом України відповідно до Закону «Про судоустрій України» за поданням Міністра юстиції, погодженим з Головою Верховного Суду України чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

Апеляційними загальними судами відповідно до Закону «Про судоустрій України» є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди ре-

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / В. В. Комаров // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 470.

<sup>2</sup> Конституція України (офіційне видання) [Текст]. – К. : Право. – С. 17, 41.

<sup>3</sup> Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.

гіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України<sup>1</sup>, а також Апеляційний суд України. У разі необхідності замість апеляційного суду області можуть утворюватися апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на декілька районів області<sup>2</sup>. У загальних апеляційних судах утворюються судова палата по цивільних справах та судова палата по кримінальних справах.

Закон України «Про судоустрій України» передбачає утворення Апеляційного суду України. Функціонування цього судового органу передбачається також Указом Президента України «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України»<sup>3</sup>. У теперішній час Апеляційний суд України не утворений та не функціонує. Виходячи з цього та спираючись на нижчевикладені аргументи автором не поділяються висловлені у юридичній літературі пропозиції щодо необхідності утворення Апеляційного суду України<sup>4</sup>.

На нашу думку, існування Апеляційного суду України в системі цивільного судочинства недоцільне. Причин тому декілька.

По-перше, цивільне процесуальне законодавство та законодавство про судоустрій не передбачає функцій та завдань вказаного судового органу при здійсненні правосуддя по цивільних справах.

По-друге, існуюча система апеляційних судів забезпечує перегляд рішень в апеляційному порядку. Нормативне закріплення Апеляційного суду України у вітчизняному законодав-

---

<sup>1</sup> Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів і затвердження їх мережі [Текст] : Указ Президента України № 769/2001 від 30.08.01 р. // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 36. – Ст. 1659.

<sup>2</sup> Про розміщення апеляційних судів Дніпропетровської та Донецької областей [Текст] : Указ Президента України від 30.01.02 р. № 80/2002 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 5. – Ст. 187.

<sup>3</sup> Офіц. вісн. України. – 2002. – № 40. – Ст. 1856.

<sup>4</sup> Гончар, И. Альтернатива Концепции есть! Совет судей Украины представил свое видение дальнейшего реформирования судоустройства [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2006. – № 25 (443). – С. 7.

стві обумовлювало розгляд ним апеляційних скарг на рішення, котрі постановлялись би судами апеляційної інстанції як судами першої інстанції. Але законодавець пішов іншим шляхом. Закріпивши за судами апеляційної ланки лише функцію з перегляду рішень, що не набрали законної сили, ст. 107 ЦПК України передбачає, що всі справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

З огляду на це військові апеляційні суди також не є судами апеляційної інстанції в системі цивільної юрисдикції, оскільки ст. 107 ЦПК не передбачає можливості розгляду цивільних справ по першій інстанції військовими судами.

Відповідно до Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, апеляційні суди мають діяти в межах території однієї області або в межах території кількох областей — залежно від потреб у кожному виді судочинства.

Інстанційна організація судів має забезпечити правосудність рішення. Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Виходячи з необхідності однакового застосування права на всій території України учасник судового процесу після апеляційного перегляду справи має бути наділений правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права.

Систему судових інстанцій потрібно організувати, виходячи з необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди — першої інстанції, апеляційні суди — апеляційної ін-

станції, вищі суди — касаційної інстанції, Верховний Суд України — касаційної інстанції у виняткових випадках<sup>1</sup>.

На нашу думку, визначення у цитованій Концепції структури та процесуального статусу судів апеляційної інстанції відносно судів цивільної юрисдикції заслуговує на підтримку з огляду на історичний досвід існування апеляційного перегляду справи як на продовження, по суті, розгляду справи в суді першої інстанції. Проте деякими юристами критикується ідея створення апеляційних адміністративних судів, оскільки це може потягти порушення принципу доступності судів з приводу незручності територіального розташування останніх<sup>2</sup>.

На підставі вищевикладеного та враховуючи положення новітнього процесуального законодавства та законодавства про судоустрій, останніх досягнень юридичної науки автором пропонуються такі ознаки сучасного вітчизняного апеляційного провадження.

1. Апеляційне провадження є процедурою перегляду апеляційним судом рішення місцевого суду, що не набрало законної сили, з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Винятком може бути перегляд рішення, яке набрало законної сили, якщо суд апеляційної інстанції поновив строк апеляційного оскарження.

2. Перегляд здійснюється судом апеляційної інстанції колегією у складі трьох суддів, які мають більш освічений позитивний досвід відправлення правосуддя.

3. Подача заяви про апеляційне оскарження, апеляційної скарги та її розгляд в апеляційному суді зупиняє набрання чинності рішенням суду першої інстанції та його виконання, крім випадків негайного виконання судового рішення.

4. З моменту оголошення судом апеляційної інстанції власного рішення останнє набирає чинності та вступає в законну силу оскаржуване рішення суду першої інстанції.

---

<sup>1</sup> Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.

<sup>2</sup> Бондаренко, М. Удивляем мировое сообщество [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – № 11 (481). – С. 5.

## 2.2. Сучасні моделі апеляційного провадження й український досвід

Дослідження апеляційного провадження в цивільному судочинстві, враховуючи міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя та генезис апеляційного провадження, неможливе без вивчення сучасних моделей апеляційного провадження та вітчизняного досвіду побудови теоретичної моделі апеляції у цивільному судочинстві.

Найбільш повного уявлення про процесуально-правову природу апеляції як інституту цивільного процесуального права можна досягти шляхом виділення її моделей. Це дає змогу здобути ґрунтовні знання про суть даного правового явища як у цілому, так і про окремі його елементи, прослідкувати і виокремити відмінності, недоліки та переваги кожної з моделей апеляції, а також визначити, яка модель апеляції передбачена та більш доцільна в українському цивільному судочинстві<sup>1</sup>.

Великий тлумачний словник сучасної української мови як модель у необхідному нам контексті визначає наукове поняття, пов'язане з методом моделювання. У цьому значенні модель — речова, знакова або уявна (мисленна) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження<sup>2</sup>.

В інших наукових джерелах модель визначається як конструкція будь-якого явища<sup>3</sup>; як предметна, знакова чи мисленна (уявна) система, що відтворює, імітує або відображає якісь визначальні характеристики, тобто принципи внутрішньої

<sup>1</sup> Ніколов, М. Процесуально-правова природа української моделі апеляції [Текст] / М. Ніколов // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. 8–9 лют. 2007 р. – Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. – С. 322.

<sup>2</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2005. – С. 683.

<sup>3</sup> Українська радянська енциклопедія [Текст]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1982. – Т. 2. – С. 63.

організації або функціонування, певні властивості чи ознаки об'єкта пізнання<sup>1</sup>. Аналогічним чином «модель» визначається та характеризується у філософській літературі<sup>2</sup>.

Таким чином, для повного уявлення про будь-яке явище необхідно дослідити його модель як внутрішню, теоретичну конструкцію. Стосовно предмета нашого дослідження визначення на теоретичному рівні моделі апеляції має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Причин тому декілька. По-перше, теоретична конструкція як модель апеляції дозволить визначити фундаментальні ознаки апеляційного провадження в цивільному судочинстві. По-друге, законодавство не визначає поняття моделі апеляції, що викликає певні труднощі при характеристиці апеляційного провадження в цивільному судочинстві.

На підставі викладеного вважаємо, що під моделлю апеляційного провадження слід розуміти його теоретичну конструкцію, яка визначає межі втручання суду апеляційної інстанції у перегляд рішення суду першої інстанції. Як пише О. О. Борисова, первісні теоретичні дослідження, присвячені моделям апеляції, належать перу німецьких та австрійських процесуалістів: К. Канштейну, Фр. Кляйну, Е. Вайсу, Р. Поллаку та ін.<sup>3</sup>

У зв'язку з розглядом питання стосовно моделі апеляції в цивільному процесі варто погодитися з позицією, що вибір моделі оскарження, набору інстанцій, їх взаємозв'язок глибоко укорінені в національній правовій культурі та історії. Тому будь-який вплив у даній сфері має бути надзвичайно обережним<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Большая советская энциклопедия [Текст]. – 3-е изд. – Т. 16. – М. : Сов. энцикл., 1974. – С. 391.

<sup>2</sup> Філософський енциклопедичний словник [Текст]. – К. : Абрис, 2002. – С. 391–394.

<sup>3</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 103.

<sup>4</sup> Оптимизация гражданского правосудия России [Текст] / [С. Л. Дегтярев и др.]; предисл. В. Ф. Яковлева; под ред. В. В. Яркова. – М. : Волгерс Клувер, 2007. – С. 38.

У теорії цивільного процесуального права М. Й. Штефан, наприклад, виділяє два види апеляції: повна і неповна (обмежена). Характерною рисою неповної апеляції є перегляд рішень судів першої інстанції на підставі фактичних даних, які були надані особами, що беруть участь у справі, до цих судів. За загальними правилами неповної апеляції наводити нові посилання на факти або докази в ході судового розгляду в апеляційному суді не допускається. Разом з тим за певних умов нові докази чи обставини можуть бути допущеними<sup>1</sup>.

При неповній апеляції, коли суд апеляційної інстанції розглядає справу на підставі тільки тих фактичних даних, які були предметом дослідження суду першої інстанції або на які вказували сторони в апеляційній скарзі чи в поясненнях на неї, крім права на залишення рішення суду першої інстанції без змін або його скасування і постановлення нового рішення, апеляційний суд вправі скасувати рішення суду першої інстанції і направити справу на новий розгляд для винесення рішення судом першої інстанції. Існування такого повноваження пояснюється тим, що в умовах неповної апеляції справа по суті фактично не розглядається. Апеляційний суд у цьому випадку лише перевіряє, чи були судом першої інстанції здійснені всі передбачені процесуальним законом дії для постановлення законного й обґрунтованого рішення. За загальними правилами неповної апеляції під час розгляду справи в апеляційному суді не допускається посилання на нові факти, обставини, докази, які не були предметом розгляду суду першої інстанції та не були вказані в апеляційній скарзі і поясненнях на неї. Якщо у сторін виникає необхідність у посиланні на нові факти і докази, котрі необхідні для нового дослідження справи, суд апеляційної інстанції вправі в такому разі скасувати рішення суду першої інстанції, а справу передати на новий розгляд. Наявність такого повноваження унеможливорює перетворення апеляційних судів у суди першої інстан-

---

<sup>1</sup> Штефан, М. Й. Концептуальні положення правового регулювання апеляційного і касаційного провадження в новому ЦПК України [Текст] / М. Й. Штефан // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 2. – С. 154–162.

ції, дисциплінує сторони й інших учасників судового розгляду, змушуючи їх надавати всі докази, які мають значення для справи, до суду першої інстанції, і служить гарантією послідовного розгляду справи у двох судових інстанціях.

При повній апеляції особам, що беруть участь у справі, дозволяється пред'являти в апеляційних судах поряд із фактами і доказами, які вже були предметом розгляду суду першої інстанції, нові факти і докази. Апеляційні суди, що діють за принципом повної апеляції, не вправі повертати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, а мають самі винести рішення<sup>1</sup>. Наступною характерною рисою повної апеляції Т. Степанова та О. Ломакіна вважають відносну повільність провадження, оскільки можливість дослідження необмеженого обсягу нових доказів вимагає певних витрат часу. Цей вид апеляції значною мірою змушує сторони брати участь в апеляційному провадженні, оскільки в протилежному випадку вини ризикують програти справу<sup>2</sup>.

О. Ю. Кожемякін свого часу відмічав необхідність введення окремих елементів апеляції в повноваження судів наглядової інстанції, що давало б можливість останнім не направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції<sup>3</sup>. Таким чином, намагання трансформувати ідеї повної апеляції історично відбувалось при висловлюванні пропозицій щодо вдосконалення інших форм перегляду (в нашому випадку — наглядового).

Система повної апеляції відкриває можливості для зловживань з боку осіб, які беруть участь у справі. Це може полягати в умисному відкладенні надання нових доказів з метою їх подання тільки до суду апеляційної інстанції та, вимагаючи

---

<sup>1</sup> Шевчук, П. І. До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України [Текст] / П. І. Шевчук // Адвокат. – 1998. – № 2. – С. 5, 6, 10.

<sup>2</sup> Степанова, Т. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію [Текст] / Т. Степанова, О. Ломакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 39.

<sup>3</sup> Кожемякин, А. Ю. Проблема апелляцияльных начал в деятельности надзорного суда [Текст] / А. Ю. Кожемякин // Проблемы государства и права Украины : темат. сб. науч. трудов. – Киев : УМК ВО, 1992. – С. 19.

відкладення розгляду справи, перешкоджати руху процесу. При повній апеляції по суті не відбувається тільки перевірки правильності рішень суду першої інстанції на підставі письмових актів судочинства, а справа вирішуються заново.

У правовій літературі вважається, що у випадку закріплення повної апеляції підстави апеляції мають бути сформульовані таким чином, щоб забезпечити максимальну можливість у втручання апеляційного суду в дослідження фактичних обставин справи та всебічність перевірки незалежно від волі та бажання апеляторів. Інша справа, коли в основу апеляції покладені підстави змагального процесу (неповна апеляція), де приватні інтереси та права апеляторів зумовлюють предмет та межі можливої перевірки, початок апеляційного провадження та можливі варіанти закінчення апеляційного перегляду судового акта, коли процес підкорений активності та волі сторін, а не публічній ролі суду<sup>1</sup>.

На підставі викладеного слід погодитися з думкою М. Й. Штефана про доцільність запровадження у вітчизняному законодавстві системи неповної апеляції<sup>2</sup>. Хоча в правовій літературі часом зустрічаються думки, автори котрих однозначно не висловлюються про доцільність запровадження конкретного виду апеляції, а відмічають позитивні та негативні риси повної чи неповної апеляції<sup>3</sup>.

За правилами законодавства окремих країн (ст. 345 ЦПК Казахстану, ст. 372 ЦПК Азербайджану), про що зазначав П. І. Шевчук, суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційної скарги (протесту) і перевірити законність оскаржуваного рішення в повному обсязі та додержання судом

---

<sup>1</sup> Александров, А. С. Субъекты апелляционного обжалования приговора: пределы процессуальных прав и полномочий [Текст] / А. С. Александров, Н. Н. Ковтун // Журн. рос. права. – 2000. – № 5. – С. 109–110.

<sup>2</sup> Штефан, М. Й. Концептуальні положення правового регулювання апеляційного і касаційного провадження в новому ЦПК України [Текст] / М. Й. Штефан // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 2. – С. 157.

<sup>3</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 105–107.

першої інстанції норм матеріального і процесуального права в інтересах правосуддя<sup>1</sup>.

І. І. Ємельянова, розглядаючи переваги і недоліки запровадження повної (існує у Франції та Бельгії) та неповної апеляції (притаманна процесуальному праву Німеччини), схиляється до висновку, що неповна апеляція дисциплінує скаржників і позбавляє їх можливості навмисно не подавати якісь докази в суд першої інстанції з тим, щоб перенести розгляд справи по суті в апеляційний суд.

При неповній апеляції подання нових доказів можливе тільки в апеляційній скарзі або заперечення на неї. Нові факти чи докази, які мають значення для справи, мають прийматися апеляційним судом лише в тих випадках, коли суд першої інстанції необґрунтовано відмовив у їх прийнятті, або коли неможливість їх подання раніше зумовлена поважними причинами<sup>2</sup>.

Правила неповної апеляції за процесуальним законодавством Австрії та Німеччини приділяють апеляційному судові більш скромну роль. Процес доведення сконцентрований у суді першої інстанції, а апеляційний суд має переглянути рішення на підставі фактичного матеріалу, наданого сторонами в першій інстанції, та виправити помилки і недогляди нижчого суду. У даному апеляційному провадженні, як правило, використовуються письмові засади. Навіть явка сторін у засідання необов'язкова, оскільки справа може бути розглянута на підставі письмових актів і, перш за все, протоколу судового засідання суду першої інстанції, апеляційної скарги та пояснень на неї<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Шевчук, П. І. Інститут апеляції: досвід урегулювання в процесуальному законодавстві окремих пострадянських країн [Текст] / П. І. Шевчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2000. – № 4. – С. 53.

<sup>2</sup> Ємельянова, І. І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві [Текст] / І. І. Ємельянова // Бюл. М-ва юстиції. – 2003. – № 11. – С. 35–38.

<sup>3</sup> Степанова, Т. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію [Текст] / Т. Степанова, О. Ломакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 39.

Д. Луспенник та В. Яцина, характеризуючи межі апеляційного перегляду цивільних справ, відмічають, що загальним правилом ЦПК 1963 р. і ЦПК України 2004 р. є те, що всі докази, якими володіють учасники процесу, мають бути в обов'язковому порядку надані саме до суду першої інстанції. Не змінилося правило про те, що суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції лише в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. У ЦПК 2004 р. конкретніше врегульовано питання щодо порядку дослідження доказів, які вже є у справі. Зміст апеляційного провадження у ЦПК 1963 р. дозволяє стверджувати, що в ньому була запроваджена модель так званої неповної апеляції, оскільки ніяких інших виключень не було<sup>1</sup>.

Під час вирішення питання допуску до розгляду апеляційним судом нових доказів при неповній апеляції постає питання: на кого ж покладатиметься обов'язок доводити, що сторона навмисно або навпаки ненавмисно не подала їх до суду першої інстанції. Для вирішення цього питання можуть існувати два підходи. Перший — це покласти доведення ненавмисного неподання на особу, яка подала апеляційну скаргу, а другий — це доведення факту навмисного неподання протилежною стороною, оскільки саме вона зацікавлена в тому, щоб апеляційною інстанцією додаткові докази не були прийняті до уваги<sup>2</sup>.

У господарському судочинстві відповідно до ст. 101 Господарського процесуального кодексу України апеляційний господарський суд при жодній умові не пов'язаний доводами апеляційної скарги та перевіряє законність та обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі. Така

---

<sup>1</sup> Луспенник, Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ [Текст] / Д. Луспенник, В. Яцина // Юрид. вісн. України. – 15–21 квіт. 2006 р. – № 16. – С. 6.

<sup>2</sup> Ємельянова, І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти [Текст] / І. Ємельянова // Право України. – 2004. – № 2. – С. 18–19.

позиція законодавства знаходить підтримку в роботах деяких юристів. Л. М. Білецька, наприклад, виступає за збереження існуючих меж апеляційного розгляду, за яких суд апеляційної інстанції не пов'язаний доводами апеляційної скарги і має право переглянути справу в повному обсязі з метою виконання завдання господарського судочинства, яким є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд господарських справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів господарювання. Це дозволить зберегти саму сутність апеляційного розгляду, при якому апеляційний суд користується всією повнотою прав, наданих суду першої інстанції, та перевіряє не тільки правильність юридичної оцінки й повноту встановлення обставин справи, а й повторно і в повному обсязі розглядає справу<sup>1</sup>. На думку В. І. Плевако, в основу інституту апеляції мають бути покладені принципи змагальності та диспозитивності господарського судочинства, які певним чином впливають на форми (види) апеляції. Чинний ГПК, на його думку, закріплює повну апеляцію, «послаблену» тим, що передбачається можливість сторонам подавати нові докази, які приймаються судом, коли заявник обґрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що від нього не залежали<sup>2</sup>. В іншій роботі він доходить обґрунтованого висновку про те, що в майбутньому законодавець, можливо, віддасть перевагу доцільності введення неповної апеляції при вдосконаленні засад судочинства<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Білецька, Л. М. Проблеми вдосконалення доказування в суді апеляційної інстанції [Текст] / Л. М. Білецька // Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 12–13 квіт. 2006 р. – Донецьк : Лана-ЛТД, 2006. – С. 258.

<sup>2</sup> Плевако, В. І. Апеляція в господарському судочинстві [Текст] / В. І. Плевако // Проблеми вищої юридичної освіти : тези доп. та наук. повідомл. наук.-метод. конф. (м. Харків, 18–19 груд. 2001 р.). – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 156, 157.

<sup>3</sup> Плевако, В. І. Форми апеляції в господарському судочинстві та повноваження апеляційної інстанції [Текст] / В. І. Плевако // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 211.

Згідно із ч. 1 ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення в межах апеляційної скарги. В той же час вказаний судовий орган може вийти за межі доводів апеляційної скарги за умови встановлення під час апеляційного провадження порушень, допущених судом першої інстанції, які призвели до неправильного вирішення справи. Таке положення адміністративного процесуального законодавства підтримується у правничій літературі<sup>1</sup>.

Уявляється, що вимоги до моделей апеляції та межі розгляду справи судом апеляційної інстанції мають бути єдиними в судах різних юрисдикцій, про які йде мова. Вважаємо, що моделі апеляції мають існувати на основі суду апеляційної інстанції цивільної юрисдикції, враховуючи нижчевикладене.

У сучасному вітчизняному законодавстві немає норми, яка б передбачала чітко закріплену модель апеляції в цивільному судочинстві. Проте ст. 303 ЦПК визначає межі розгляду справи апеляційним судом. Під останніми в науці цивільного процесуального права розуміються моделі перегляду рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку, а також допустимі межі втручання суду апеляційної інстанції у юридичну та фактичну сторони справи та оскаржуваного рішення<sup>2</sup>.

Під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Це означає, що при перегляді справи в апеляційному порядку учасники матеріально-правових правовідносин не вправі пред'являти нові вимоги та заперечення по суті спору. Апеляційний суд, таким

---

<sup>1</sup> Кривцун, І. С. Принципи апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України [Текст] / І. С. Кривцун // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 33. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 267; Кодекс адміністративного судочинства України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитоновой / С. В. Ківалов, О. І. Харитонова, О. М. Пасенюк, М. Р. Аракелян та ін. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 389, 390.

<sup>2</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 103–144.

чином, не може розглядати вимоги особи, яка подала апеляційну скаргу, що не були заявлені в суді першої інстанції. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Таке положення законодавства підтримується у юридичній літературі<sup>1</sup>.

Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції в справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі. Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Має велике значення і дослідження проблем доказової діяльності в апеляційному провадженні, що є змістом принципів змагальності та безпосередності в суді апеляційної інстанції<sup>2</sup>. У правовій літературі відмічається, що основну групу суб'єктів доказової діяльності в суді апеляційної інстанції становлять особи, які беруть участь у справі, тобто суб'єкти права апеляційного оскарження. Правом на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції володіють також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Діяльність суб'єктів доказування спрямовується на встановлення юридичного факту наявності чи відсутності суддівської помилки, яка, власне, полягає в ухваленні незаконного та (або) необґрунтованого рішення судом першої інстанції. Обґрунтування своєї правової позиції по справі,

---

<sup>1</sup> Суліма, М. Цивільний процесуальний кодекс України. Розд. V. Перегляд судових рішень. Глава 1. Апеляційне провадження [Текст] / М. Суліма // Закон і бізнес. – 2005. – 15–21 січ. (№ 3). – С. 9.

<sup>2</sup> Ясинюк, М. М. Принцип усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. М. Ясинюк. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – С. 13.

котра об'єктивується в доводах апеляційної скарги, запереченнях на неї чи у заяві про приєднання до апеляційної скарги, здійснюється на основі власної оцінки доказів. Це означає, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки, висловлюють власне бачення правильності оцінки доказів судом першої інстанції за допомогою самостійної оцінки доказів, що досліджувалися й оцінювалися судом<sup>1</sup>.

С. М. Михайлов правий, що формування нової системи перевірки судових рішень, що не набрали законної сили, не могло не відбитися на доказовій діяльності в суді другої інстанції. Зокрема, надання суду права змінити рішення чи винести нове на підставі доказів, що містяться у справі та додатково наданих, — передбачає необхідність ретельного дослідження й оцінки відповідних положень процесуального законодавства<sup>2</sup>.

Відносно можливості подачі нових доказів під час апеляційного розгляду справи О. Борисова свого часу зазначала: «Посилання особи, яка подає апеляційну скаргу, на нові доводи або докази, що не були надані нею до суду першої інстанції, допускаються лише у випадку обґрунтованості такої особи у скарзі неможливості їх надання до суду першої інстанції, або ж що для ненадання доказів у неї була істотна причина»<sup>3</sup>. У зв'язку з цим Д. Луспенник та В. Яцина вважають за можливе пом'якшити положення про прийняття нових доказів виходячи з колізій між ч. 2 ст. 308 ЦПК та ч. 2 ст. 303 ЦПК<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Николів, М. Деякі питання суб'єктного складу процесу доказування в суді апеляційної інстанції [Текст] / М. Николів // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 70.

<sup>2</sup> Михайлов, С. М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 – гражд. процесс; арбитраж. процесс / С. М. Михайлов. – М. : МГЮА, 2001. – С. 3.

<sup>3</sup> Борисова, Е. Апелляционное производство [Текст] / Е. Борисова // Рос. юстиция. – 1994. – № 5/9. – С. 45.

<sup>4</sup> Луспенник, Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ [Текст] / Д. Луспенник, В. Яцина // Юрид. вісн. України, 15–21 квіт. 2006 р. – № 16. – С. 7.

З такими висновками згаданих авторів важко погодитися, враховуючи нижчевикладене.

Комітет міністрів Європи визначив як принцип положення, відповідно до якого «при розгляді справи по скарзі в суді другої інстанції суд зазвичай не враховує обставини, що не були надані суду першої інстанції, якщо тільки: а) про них не було відомо при розгляді справи судом першої інстанції; б) особа, яка про них заявляє, не була учасником розгляду справи в суді другої інстанції; с) є деякі особливі причини для їх визнання»<sup>1</sup>.

Згідно з ч. 2 ст. 303 ЦПК суд при розгляді апеляційної скарги досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

Вищевказана норма ЦПК України передбачає три випадки можливого дослідження доказів у суді апеляційної інстанції: 1) при порушенні судом першої інстанції закріпленого процесуальним законом порядку дослідження доказів; 2) при необґрунтованій відмові місцевого суду в дослідженні доказів; 3) надання нових доказів до апеляційного суду обумовлено поважними причинами їх ненадання при розгляді справи у суді першої інстанції. Іншим чином кваліфікує випадки прийняття доказів апеляційним судом О. М. Трач<sup>2</sup>.

Якщо перші два випадки обумовлені порушенням судом першої інстанції норм процесуального права, то третій випадок зумовлений об'єктивною підставою: особа через незалежні від неї причини не надала докази до суду першої інстанції. Законодавство у зв'язку з цим не містить переліку поважних причин, у випадку існування котрих можливе подання доказів до апеляційного суду. Вважаємо, що висновок

---

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2005. – С. 111.

<sup>2</sup> Трач, О. М. Прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції [Текст] / О. М. Трач // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Юрид. науки. – 2006. – № 1. – С. 136, 137.

про поважність таких причин суд апеляційної інстанції має робити виходячи з обставин конкретної цивільної справи та з урахуванням об'єктивної неможливості надання доказів під час розгляду справи в суді першої інстанції. З цього приводу слід підтримати точку зору М. Сірого про те, що умови можливості прийняття апеляційною інстанцією до розгляду нових доказів мають бути вичерпно деталізовані в законі<sup>1</sup>.

У процесуальній літературі вказується, що питання про причини ненадання доказів суду першої інстанції також має досліджуватись, але таке дослідження має відбуватися під час судового розгляду. При дослідженні причин ненадання доказів ніяких презумпцій не повинно бути (особливо презумпції недобросовісності учасника, який надав до суду другої інстанції додаткові докази).

Не можна обійти увагою роз'яснення, що дав Пленум Вищого Арбітражного суду РФ у постанові від 19 червня 1997 р. № 11 «Про застосування Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації при розгляді справ в апеляційній інстанції». Відповідно до п. 9 цієї постанови при вирішенні питання відносно прийняття нових доказів приймаються до уваги пояснення заявника про *причини* ненадання цих доказів у суді першої інстанції, *про необхідність* їх надання до суду апеляційної інстанції, а також *належність* доказів до обставин, які мають значення для правильного розв'язання спору. Таким чином, значення мають не лише причини ненадання доказів (як це впливає з тексту закону), а також необхідність та належність доказів. Останні є самостійними критеріями, не прописаними в законі<sup>2</sup>.

Пленум Верховного Суду України в п. 14 Постанови № 12 від 24.12.2008 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» не дає однозначної відповіді на можливі варіанти реакції апеляційного суду при подачі

<sup>1</sup> Сірий, М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє [Текст] / М. Сірий // Юрид. журн. – 2003. – № 3 (9). – С. 114.

<sup>2</sup> Терехова, Л. О. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты [Текст] / Л. О. Терехова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 190–192.

суб'єктами апеляційного оскарження певних доказів при розгляді апеляційної скарги. У разі надання для дослідження нових доказів, які з поважних причин не були подані до суду першої інстанції, інші особи, які беруть участь у справі, мають право висловити свою думку щодо цих доказів як у запереченні на апеляційну скаргу, так і в засіданні суду апеляційної інстанції.

Вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд має врахувати як вимоги частини третьої ст. 27 ЦПК щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи.

При цьому мають враховуватися вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої права й виконувати процесуальні обов'язки<sup>1</sup>.

Прийняття до розгляду та оцінювання нових доказів при апеляційному перегляді справи приводить до висновку про наявність у вітчизняному цивільному судочинстві повної апеляції. Проте при існуванні правила відносно можливості надавати докази до суду апеляційної інстанції виникає проблема обмеження повноважень суду апеляційної інстанції. Ситуація, при якій чітко не закріплені у законодавстві випадки можливості прийняття нових доказів апеляційним судом, може бути виправданою тоді, коли суд апеляційної інстанції позбавлений права направляти справу на новий розгляд, а зобов'язаний сам усунути судову помилку, розглянувши справу по суті.

У зв'язку з цим слід зазначити, що суд першої інстанції при розгляді справи оцінює докази, враховуючи правила належності доказів та допустимості засобів доказування. Ці

---

<sup>1</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

інститути визначаються на більш ранніх етапах доказування, ніж апеляційне провадження, та під час розгляду справи місцевим судом. Виходячи з цього ми не погоджуємося з точкою зору С. М. Михайлова, який піддає критиці вказану позицію<sup>1</sup>.

Можливість розгляду справи за правилами повної апеляції суперечить, на нашу думку, предметній характеристиці та функціональним повноваженням суду апеляційної інстанції. В апеляційному провадженні здійснюється судовий контроль у формі перегляду рішення суду першої інстанції. В. І. Сліпченко висловив ідею про те, що під час апеляційного перегляду не здійснюється розв'язання спору по суті, що є прерогативою місцевого суду. Суд апеляційної інстанції перевіряє законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції щодо вирішення конкретної цивільної справи<sup>2</sup>. О. Трач справедливо зазначає, у вітчизняному законодавстві фактично суди декількох судових інстанцій можуть виконувати те саме завдання, що призводить до зниження ролі суду першої інстанції. Вони дублюють одне одного. Немає сенсу в існуванні різних судових органів для виконання одного завдання. Знаючи про право на повторний розгляд справи, особи, які беруть участь у справі, можуть не дуже турбуватись про надання доказів до суду першої інстанції. У зв'язку з цим постає проблема оптимізації такої інстанційної судової системи з метою уникнення безкінечного розгляду справи. Не можна зводити сутність апеляції лише до повторного розгляду справи й тому, що суд апеляційної інстанції отримує для розгляду судову справу, розглянуту та вирішену судом першої інстанції та постановлене по спору рішення, а не «чистий» спір. Сутність апеляції полягає не в тому, щоб «переграти» розгляд

---

<sup>1</sup> Михайлов, С. М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 – гражд. процесс; арбитраж. процесс / С. М. Михайлов. – М. : МГЮА, 2001. – С. 16.

<sup>2</sup> Сліпченко, В. І. Проблеми апеляційного оскарження обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [Текст] / В. І. Сліпченко // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип. 30. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2005. – С. 510.

справи заново, а в тому, щоб перевірити судовий акт, винесений судом першої інстанції за результатами розгляду справи, на якісно іншому рівні. Перевірка законності й обґрунтованості рішень, ухвал суду першої інстанції лежить в основі апеляційної діяльності та становить її зміст<sup>1</sup>.

В обґрунтування нашої позиції уявляється доцільним погодитися з існуючою в процесуальній літературі думкою, що специфіка реалізації контрольної функції суду в цивільному судочинстві має передбачатись на кожному рівні судової системи, інакше спостерігатиметься повторне здійснення цієї функції з боку суду більш вищої інстанції<sup>2</sup>.

До протилежної позиції схиляється І. Б. Факас, яка під апеляцією розуміє новий судовий розгляд справи. Своєю точкою зору вона аргументує тим, що предметом апеляційного розгляду є питання факту та пов'язані з ним порушення закону. У зв'язку з цим апеляційний суд має повноваження дослідити нові докази, оцінити їх разом із доказами, дослідженими в першій інстанції, встановити нові обставини у справі, а потім ухвалити нове рішення щодо спору.

Основне завдання апеляції — надати новим судовим розглядом додаткову гарантію справедливості судовому рішення, реалізації права на судовий захист. Ця гарантія полягає в тому, що, по-перше, сам факт подвійного розгляду дає змогу усунути помилки, котрі могли виникнути за першого розгляду. По-друге, оскільки рішення по суті ухвалюють дві різні інстанції, зменшується ризик судової помилки загалом. По-третє, забезпечується дотримання законності, адже вища інстанція наділена більшою судовою владою<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Трач, О. Апеляція – повторний розгляд справи чи перевірка рішень, ухвал суду першої інстанції? [Текст] / О. Трач // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.). – Л. : ЛДУ, 2003. – С. 308–309.

<sup>2</sup> Тришина, Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. Г. Тришина. – Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2000. – С. 16.

<sup>3</sup> Факас, І. Б. Конституційно-правова природа принципу забезпечення апеляційного оскарження рішення суду [Текст] / І. Б. Факас // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2005. – № 1. – С. 49.

З урахуванням правила ч. 3 ст. 303 ЦПК заслуговує підтримки позиція С. М. Михайлова про те, що оцінка доказів при перегляді судового рішення, що не набрало законної сили, має подвійний характер. З одного боку, її метою буде перевірка правильності оцінки з боку суду першої інстанції. Апеляційній інстанції необхідно самій оцінити докази, дійти певних висновків про правильність чи неправильність оцінки, що здійснилась місцевим судом. З іншого боку, за наявності висновку про необґрунтованість судового рішення суд другої інстанції може дати власну оцінку доказам, що містяться у справі та додатково наданим. Як видно, в першому випадку оцінка доказів має перевірочний характер, а в іншому вона є засобом виправлення недоліків в оціночній діяльності суду першої інстанції безпосередньо вищестоящим судом<sup>1</sup>.

Відповідно до ч. 3 ст. 303 ЦПК суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Таке положення свідчить про існування в цивільному судочинстві апеляції, за правилами якої суд апеляційної інстанції перевіряє рішення суду першої інстанції як в оскаржуваній, так і не в оскаржуваній частині, здійснюючи, таким чином, перевірку судового рішення шляхом повторного розгляду справи в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції. Так, з позовом до Колективного підприємства «Укрчерметенерго», П. та К. про визнання недійсним протоколу зібрання трудового колективу й усунення перешкод у реалізації службових обов'язків до суду звернувся Л. Суд першої інстанції ухвалив рішення, яким позовні вимоги позивача задовольнив. В апеляційній скарзі КП «Укрчерметенерго» просить рішення суду скасувати та винести нове рішення, яким відмовити у задоволенні позову. Дослідивши матеріали справи та заслухавши пояс-

---

<sup>1</sup> Михайлов, С. М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 – гражд. процесс; арбитраж. процесс / С. М. Михайлов. – М. : МГЮА, 2001. – С. 20.

нення сторін, суд апеляційної інстанції скасував судове рішення та направив справу на новий розгляд з приводу наявності підстав для скасування, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПК. Під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції встановлено, що судом першої інстанції рішення ухвалено за відсутності співвідповідача П., котрий не був повідомлений про час та місце розгляду справи. Матеріали справи не містили відомостей про вручення вказаній особі жодного разу судових повісток з повідомленням про час та місце розгляду справи. За таких обставин судова колегія ухвалила рішення місцевого суду Комінтернівського району м. Харкова скасувати і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Апеляційний суд Харківської області вийшов, таким чином, за межі апеляційної скарги, оскільки КП «Укрчерметенерго» не посилалось в апеляційній скарзі на порушення норм права, які стали підставою для скасування судового рішення. Таким чином, порушення судом першої інстанції норм процесуального права були виявлені апеляційним судом та стали підставою для скасування рішення та направлення справи на новий розгляд до місцевого суду<sup>1</sup>.

Прибічником подібного виду апеляційного перегляду справи є Л. О. Терехова, котра вказує на те, що в суді апеляційної (другої) інстанції справа має переглядатись у повному обсязі — саме таким чином і відбувається перевірка законності й обґрунтованості судового рішення. Залежності від доводів скарги бути не повинно<sup>2</sup>. Аналогічної думки П. П. Пилипчук, який виступає за надання можливості апеляційному суду в кримінальному процесі перевірити справу в повному обсязі з точки зору як правових підстав, так і фактичних обставин. Перевірка справи в повному обсязі є надійним засобом захисту прав та інтересів тих осіб, котрі з якихось причин не оскаржили судовий вирок чи оскаржили його не в тій частині,

---

<sup>1</sup> Справа № 2-650/2006 [Текст] // Арх. місц. суду Комінтерн. р-ну м. Харкова.

<sup>2</sup> Терехова, Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты [Текст] / Л. О. Терехова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 202.

яка суперечить вимогам закону. За таких умов збереження в апеляційному провадженні ревізійних засад сприятиме більш повній захищеності підсудного й потерпілого<sup>1</sup>. Власну точку зору на цю проблему висловлюють Д. Луспенник та В. Яцина, обґрунтовуючи можливість суду вийти за межі апеляційної скарги в інтересах законності (і обґрунтованості, оскільки необґрунтоване рішення завжди є незаконним)<sup>2</sup>. За можливість виходу за межі апеляційної скарги в обмежених випадках виступає О. М. Перунова<sup>3</sup>.

Протилежну позицію займають М. Міхеєнко та В. Шишкін: «Вирок суду першої інстанції перевіряється судом апеляційної інстанції лише в тій частині, в якій він був оскаржений в апеляційному порядку, і лише щодо тих підсудних, відносно яких було подано апеляцію. Отже, так званий ревізійний порядок судових рішень виключається»<sup>4</sup>. Аналогічну позицію займають фахівці з цивільного процесу А. В. Чернушенко та Є. А. Чернушенко<sup>5</sup>.

Цивільне процесуальне законодавство в зазначеній нормі передбачає можливість апеляційному суду вийти за межі оскарження рішення, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Проте законодавство не

---

<sup>1</sup> Пилипчук, П. П. Апеляційне провадження у кримінальних справах [Текст] / П. П. Пилипчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 1997. – № 2 (4). – С. 55, 57.

<sup>2</sup> Луспенник, Д. Межі апеляційного перегляду цивільних справ [Текст] / Д. Луспенник, В. Яцина // Юрид. вісн. України. – 2006. – 15–21 квіт. (№ 16). – С. 6.

<sup>3</sup> Перунова, О. М. Форма і зміст апеляційної скарги [Текст] / О. М. Перунова // Право і безпека. – 2003. – № 3 (3). – С. 131.

<sup>4</sup> Міхеєнко, М. Апеляційне провадження як резерв змагальності в судах другої інстанції [Текст] / М. Міхеєнко, В. Шишкін // Право України. – 1995. – № 1. – С. 24.

<sup>5</sup> Чернушенко, А. В. Деякі питання, які виникли в судовій практиці при розгляді справ в апеляційному порядку [Текст] / А. В. Чернушенко, Є. А. Чернушенко // Актуальні проблеми політики. – Вип. 13–14. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – С. 568–569.

визначає конкретних випадків застосування даної норми, як не містить і обов'язкових та факультативних підстав для скасування рішення. Тому вважаємо, що з причини відсутності конкретного правового механізму реалізації цієї частини ст. 303 ЦПК її застосування уявляється проблематичним. Водночас закріплене у ч. 3 ст. 303 ЦПК правило суперечить передбаченим у ч. 1 ст. 303 ЦПК вимогам про необхідність перевірки судового рішення в межах доводів апеляційної скарги. Однак незважаючи на це судова практика містить, на жаль, інші випадки. Так, апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову в повному обсязі, на порушення вимог ст. 303 ЦПК, вийшов за межі доводів апеляційної скарги. При цьому він безпідставно послався на ч. 3 цієї статті, оскільки не встановив і не зазначив у своєму рішенні обов'язкових підстав для скасування рішення суду першої інстанції, які б давали право не обмежуватися доводами апеляційної скарги. За таких обставин рішення апеляційного суду підлягає скасуванню з передачею справи до цього суду на новий розгляд із підстав, передбачених ч. 2 ст. 338 ЦПК<sup>1</sup>.

Крім того, застосування ч. 3 ст. 303 ЦПК може означати погіршення процесуально-правового становища осіб, які не оскаржували судові рішення або оскаржили його в певній частині. Можливість перевірки судового рішення поза межами апеляційної скарги пов'язана з можливістю суду апеляційної інстанції погіршити положення особи, яка подає скаргу. Дослідження так званої заборони повороту до гіршого почало свій розвиток у науці кримінального процесу. І. Л. Петрухін зазначає, що заборона повороту до гіршого означає, що при оскарженні стороною захисту вироку (іншого судового рішення) до вищестоящої судової інстанції положення осудженого (виправданого) не може бути погіршено за від-

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 березня 2008 р. [Текст] // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 313, 314.

сутності подання прокурора або скарги потерпілого, його представника<sup>1</sup>.

У науці цивільного процесуального права здатність суду вищої інстанції погіршити положення особи також досліджувалось<sup>2</sup> та досліджується у теперішній час. О. О. Борисова, наприклад, вважає, що положення сторони, що оскаржує рішення суду першої інстанції, не повинно погіршуватись у порівнянні з тим, що вона здобула в суді першої інстанції. В певних випадках суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі вимог апеляційної скарги та самостійно усунути помилки, що були допущені судом першої інстанції<sup>3</sup>. На думку Л. О. Терехової, помилка суду першої інстанції підлягає усуненню незважаючи на те, що таке усунення потягне погіршення стану особи, яка подала скаргу. Оскільки після усунення помилки справу можна буде вважати вирішеною правильно, то в цьому випадку взагалі не можна говорити про погіршення положення особи, яка подала скаргу, — у неї просто відбирається те, що суд першої інстанції присудив їх безпідставно<sup>4</sup>.

Частково погоджуючись із позицією О. О. Борисової та не підтримуючи думку Л. О. Терехової, автор даної роботи вважає, що ч. 3 ст. 303 ЦПК не виключає можливості апеляційному судові застосувати «поворот до гіршого» по відношенню до особи, яка подала скаргу. Це обґрунтовується тим, що вказана норма не забороняє реалізації такого кроку. Вважасмо, що таке положення законодавства потребує уточнення

---

<sup>1</sup> Петрухин, И. Л. Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2006. – № 3. – С. 46.

<sup>2</sup> Див., напр.: Чуйков, Ю. Н. Профилактическая работа суда [Текст] : учеб. пособие / Ю. Н. Чуйков. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Держинского, 1977. – С. 37–63; Чуйков, Ю. Н. Предпосылки права на кассационную жалобу и условия его осуществления [Текст] / Ю. Н. Чуйков // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – 1978. – Вып. 3. – С. 58–66.

<sup>3</sup> Борисова, Е. А. Правило о запрете поворота к худшему в гражданском процессе [Текст] / Е. А. Борисова // Рос. юстиция. – 2007. – № 1. – С. 42–44.

<sup>4</sup> Терехова, Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты [Текст] / Л. О. Терехова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 206, 207.

з приводу закріплення на законодавчому рівні заборони для суду апеляційної інстанції виходити за межі доводів апеляційної скарги, оскільки протилежний підхід призводить до порушення принципу диспозитивності та може викликати погіршення процесуального становища особи, яка подала апеляційну скаргу.

Можна погодитися з Д. В. Філіним, що на відміну від радянської касації апеляційне провадження не тільки ініціюється учасниками судочинства, але й направлене на захист й охорону перш за все їх законних інтересів. Тому апеляція має яскраво виражений диспозитивний характер. Якщо суд при апеляційному перегляді виявить помилку суду першої інстанції, але про неї не зазначено в апеляційній скарзі, то така помилка не може бути усунена апеляційним судом за власною ініціативою<sup>1</sup>. І. Л. Петрухін має рацію, коли зазначає, що вищестоящий суд має перевіряти рішення нижчестоящего суду лише в тій частині, в котрій воно було оскаржене. З урахуванням заборони повороту до гіршого суд не вправі шукати та виявляти обставини, що перебувають за межами скарги<sup>2</sup>.

Виключення з правила про недопущення виходу за межі апеляційної скарги можна допустити при перегляді рішень по справах окремого провадження з нижчевикладених підстав.

Розгляд справи поза межами апеляційної скарги поширюються і на перегляд в апеляційному порядку рішень по справах окремого провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 303 ЦПК, якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції в справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Таке положення законодавства обґрунтовується особливою процесуальною природою окремого провадження та прояву принципу змагальності в цих категоріях справ.

---

<sup>1</sup> Філин, Д. В. Проблемы апелляции в современном уголовно-процессуальном законодательстве Украины [Текст] / Д. В. Філин // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 80, 81.

<sup>2</sup> Петрухин, И. Л. Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2006. – № 3. – С. 49.

І. В. Удальцова, характеризуючи однобічність окремого провадження, відмічає й інші особливості даного провадження. Так, у протилежність спірному позовному провадженню окреме провадження набагато менше підкорено принципу змагальності<sup>1</sup>.

Однобічність окремого провадження та специфіка прояву принципу змагальності обґрунтовується активною роллю суду у сприянні здійсненню та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживання судом заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (частини 1, 2 ст. 235 ЦПК).

Оскільки в деяких категоріях справ вирішується питання про юридичний стан фізичної особи (обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатної, усиновлення, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, обов'язкова госпіталізація особи до протитуберкульозного закладу), яка за станом здоров'я може не розуміти значення актів правосуддя та плідно користуватись власними процесуальними правами, — то в подібних випадках суд зобов'язаний сприяти таким громадянам у встановленні законності та обґрунтованості судового рішення відносно затвердження певного юридичного статусу громадянина. Подібним чином активність апеляційного суду шляхом виходу за межі скарги виправдовується у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою з причини розгляду таких скарг за відсутності заінтересованих осіб, а також в інших категоріях справ окремого провадження.

---

<sup>1</sup> Удальцова, І. В. Проблема судового признання громадянина обмежено дееспособным или недееспособным [Текст] / І. В. Удальцова. — Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 1999. — С. 15.

### **2.3. Науково-практичні проблеми реалізації права на апеляційне оскарження**

Міжнародно-правові стандарти правосуддя та прав людини передбачають можливість оскарження судового рішення та реалізацію такої можливості за правилами національного законодавства. Тому як коло суб'єктів права апеляційного оскарження судового рішення, так і порядок його реалізації потребує дослідження та вдосконалення з урахуванням імплементації норм національного процесуального права до вимог європейських стандартів здійснення правосуддя.

Стаття 12 Закону «Про судоустрій України» передбачає право учасників судового процесу й інших осіб у випадках і порядку, передбаченому процесуальним законом, оскарження судового рішення в апеляційному суді<sup>1</sup>.

Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, яке реалізується у процесуальній формі апеляційного провадження. Проте така конструкція права на судовий захист у минулому не розглядалась у процесуальній літературі<sup>2</sup>.

Упродовж розвитку цивільного процесуального права України законодавство по-різному визначало суб'єктів апеляційного оскарження та порядок реалізації останнього. Стаття 292 ЦПК, з одного боку, закріпила демократичний підхід, що стосовно й інші особи, які беруть участь у справі, а також особи,

---

<sup>1</sup> Про судоустрій України [Текст] : Коментар до Закону / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 32–35.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Конституционное право граждан на судебную защиту [Текст] / С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. конф. 21–23 ноября 1978 г. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского, 1978. – С. 135–137; Кац, С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту [Текст] / С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – Вып. 6. – Харьков : Вища шк., 1980. – С. 89–95; Комаров, В. Важливі роз'яснення цивільного процесуального законодавства [Текст] / В. Комаров, С. Кац, В. Подкопаєв // Рад. право. – 1985. – № 2. – С. 36–40.

які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. З іншого, зміст вказаної норми містить, на жаль, деякі положення, котрі викликають труднощі у практичному застосуванні. Крім того, її реалізація часом ускладнена відсутністю правового механізму процедури ознайомлення певних суб'єктів апеляційного оскарження із матеріалами справи. Мова йде в даному випадку про осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Однак вказане не є єдиною проблемою суб'єктного складу апеляційного оскарження. Певні труднощі викликає й оскарження судового рішення особами, які захищають у процесі чужий інтерес, а також структурними підрозділами юридичних осіб.

Частина 1 ст. 292 ЦПК визначає коло суб'єктів оскарження судового рішення чи ухвали. Право апеляційного оскарження надано сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. До осіб, що брали участь у розгляді справи судом першої інстанції, належать визначені ст. 26 ЦПК суб'єкти, які були належним чином повідомлені про час та місце судового розгляду.

Для реалізації права апеляційного оскарження необхідна наявність таких умов: а) належність особи до кола суб'єктів, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції; б) належний об'єкт оскарження; в) відсутність пропуску строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні. Г. О. Світлична справедливо відмічає, що їх недотримання тягне диференційовані правові наслідки. За загальним правилом, це залишення заяви без руху. В деяких випадках це може бути підставою для повернення скарги<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Світличная, Г. А. Право апелляциянного обжалования судебных постановлений в гражданском процессе [Текст] / Г. А. Светличная // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 23 квіт. 2003 р.). Ч. 1. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 116.

До суб'єктів, що мають право апеляційного оскарження, належать, перш за все, сторони (позивач та відповідач). Поряд з цим право оскаржити рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку вправі заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження<sup>1</sup>. Важливою особливістю правового статусу зазначених суб'єктів є те, що процесуальне становище сторін, заявників та заінтересованих осіб вони набули під час розгляду справи в суді першої інстанції.

Оскільки в апеляційному провадженні вирішується питання про законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції відносно матеріально заінтересованих осіб (сторін), то тут, як і в суді першої інстанції, основними учасниками є дві протилежні сторони, які відстоюють свої інтереси.

Відповідно до ст. 28 ЦПК здатність мати цивільні процесуальні права й обов'язки сторони, третьої особи, заявника та заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. З огляду на це являє інтерес у зв'язку з неоднозначністю практичного застосування дослідження права апеляційного оскарження з боку структурних підрозділів підприємств, установ та організацій, що не мають статусу юридичної особи, як того вимагає ст. 28 ЦПК. Судова практика містить випадки, коли учасниками цивільних процесуальних правовідносин, що склалися в результаті подачі апеляційної скарги, можуть бути й відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб, повноваження яких закріплено відповідно до законодавства. Так, Ухвалою судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 23 травня 2002 р. визнано, що відповідно до Положення про філії банку та їх персонал (затверджене Радою банку 17 липня 1991 р.), а також Статуту акціонерно-комерційного банку соціального розвитку «Укр-

---

<sup>1</sup> Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст]. – 3-е изд., перераб. и доп. / под общ. ред. В. И. Нечаева; [рук. авт. коллектива и науч. ред. В. В. Ярков]. – М. : Норма, 2008. – С. 718–720; Гришина, Я. С. Особенности судопроизводства по неисковым делам, возникающим из земельных правоотношений [Текст] : учеб. пособие / Я. С. Гришина ; под ред. О. В. Исаенковой. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. права», 2008. – С. 98–109.

соцбанк», мережа АКБ складається з центрального банку в м. Києві, дирекцій у містах Києві, Сімферополі та в обласних центрах і відділень банку. Банк зі своїми установами є юридичною особою. Установи банку не є юридичними особами і здійснюють свою діяльність від імені банку в порядку, визначеному Положенням. Як вбачається з п. 31 Положення, філії банку без спеціального доручення в межах наданих їм повноважень можуть бути позивачем і відповідачем в органах судової влади й виступати в цих установах від імені банку й укладати угоди<sup>1</sup>.

Таким чином, реалізація права апеляційного оскарження з боку структурних підрозділів юридичних осіб можлива за умови делегування їм або їх представникам процесуальних прав, у тому числі і права апеляційного оскарження з боку тієї юридичної особи, до складу якої входить той чи інший підрозділ. Таке делегування відбувається шляхом закріплення відповідних процесуальних прав у довіреності або у відповідному статутному документі, котрий закріплює правове становище структурного підрозділу й організаційно-правове відношення до юридичної особи. Особливістю реалізації права апеляційного оскарження структурними підрозділами юридичних осіб є те, що таке право вони реалізують від імені та в інтересах юридичної особи, до складу якої вони входять.

Іншими суб'єктами апеляційного оскарження є треті особи як ті, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і треті особи, що не заявляють самостійних вимог (статті 26, 27 ЦПК). При дослідженні їх права апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції не виникає проблем у спеціальному дослідженні, враховуючи таке. Оскільки третя особа із самостійними вимогами має у справі самостійний інтерес, пред'являє самостійні вимоги на предмет спору, то вона може користуватися правом оскаржити в апеляційному порядку судові рішення, яким не задоволено в тій чи іншій

---

<sup>1</sup> Ухвала судової колегії з цивільних справ Верховного Суду України від 23 трав. 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 21–22.

частині її вимоги. Навіть якщо рішення не було оскаржене сторонами, третя особа із самостійними вимогами вправі подати апеляційну скаргу, якщо вважає, що цим рішенням порушені її права.

Треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, також мають право на апеляційне оскарження, оскільки, по-перше, вони мають заінтересованість у справі, та по-друге, винесене судом першої інстанції по справі рішення безпосередньо впливає на їх права й обов'язки та в подальшому може мати преюдиціальне значення для винесення іншого рішення<sup>1</sup>.

До суб'єктів апеляційного оскарження належать правонаступники зазначених осіб (ст. 37 ЦПК). У відповідності із загальними правилами здійснення правонаступництва для допуску до участі у справі правонаступника необхідно надання доказів правонаступництва, тобто певних документів, які підтверджують законність правонаступництва. Усі дії, вчинені в процесі до вступу правонаступника, є обов'язковими для нього такою самою мірою, якою вони були б обов'язковими для особи, що він замінив<sup>2</sup>. Якщо правонаступником стала особа, яка не має процесуальної правоздатності, — їй необхідно призначити законного представника. Порядок здійснення правонаступництва в суді апеляційній інстанції підкоряється правилам здійснення правонаступництва в місцевому суді. Але особливістю вступу у процес правонаступника на стадії апеляційного провадження є те, що питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд апеляційної інстанції<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Сибилев, Д. М. Участие третьих лиц в гражданском судопроизводстве [Текст] / Д. М. Сибилев. — Харьков : Легас, 2001. — С. 55–92.

<sup>2</sup> Кипнис, С. С. Постатейно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / С. С. Кипнис, П. Я. Трубников. — М. : Юрид. лит., 1971. — С. 366; Плевако, В. І. Суб'єкти права апеляційного оскарження рішень господарського суду [Текст] / В. І. Плевако // Вісн. госп. судочинства. — 2003. — № 3. — С. 202.

<sup>3</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 11. — С. 7, 8.

Подати апеляційну скаргу на судові рішення (ухвалу) має право й судовий представник. Це право може бути здійснено представником тільки в тому випадку, якщо його реалізація не заборонена представлюваною особою в документі, що посвідчує повноваження представника<sup>1</sup>. Зазначена вимога не стосується законних представників, які можуть здійснювати без спеціальної довіреності чи іншого документа, що підтверджує повноваження договірному представника, всі процесуальні дії, в тому числі й оскаржувати в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції. Однак адвоката як процесуального представника закон не наділяє правом на оскарження судового рішення тільки на підставі ордеру, як свідчить практика Верховного Суду України<sup>2</sup>.

Проблемним питанням суб'єктного складу апеляційного провадження є надання права апеляційного оскарження особам, які не брали участь у розгляді справи судом першої інстанції з причини неоднозначності розуміння окремих аспектів реалізації такого права. Однією з особливостей є те, що законодавець надав можливість оскарження рішення в апеляційному порядку особам, які не набули статусу осіб, що беруть участь у справі й не були повідомлені про час та місце судового розгляду за умови, якщо рішенням суду вирішено питання про їх права й обов'язки. Це відрізняє вказаних осіб, як слушно пише С. Я. Фурса, від тих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які набули статусу осіб, що беруть участь у справі при її розгляді судом першої інстанції, але фактично не брали участі в розгляді справи через те, що належним чином вони не були повідомлені про час і місце судового розгляду<sup>3</sup>. Аналогічне правило міститься у ст. 185 КАС України.

---

<sup>1</sup> Судова практика Верховного Суду України у цивільних справах [Текст] : офіц. видання / за заг. ред. А. Г. Яреми. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 137, 138.

<sup>2</sup> Там само. – С. 137–139.

<sup>3</sup> Цивільний процес України: академічний курс [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. С. Я. Фурса, 2009. – С. 715.

На відміну від ЦПК та КАС, ГПК України не надає право апеляційного оскарження особам, які не брали участі в розгляді справи судом першої інстанції, але суд вирішив у рішенні питання про їх права й обов'язки<sup>1</sup>. Однак для зазначеної групи суб'єктів передбачено право оскаржити рішення суду в касаційному порядку. Положення господарського процесуального законодавства щодо ненадання права апеляційного оскарження особам, що не брали участі у справі, але суд у рішенні припустився порушень прав і законних інтересів цих осіб, було предметом справедливої критики в юридичній літературі<sup>2</sup>.

Проте в таких випадках судова практика при розгляді господарських справ часом формується іншим чином. Як приклад Д. Кулашев наводить справу № 22/401-05-10793 Господарського суду Одеської області та справу № 32/372пд Господарського суду Донецької області. В обох справах господарські суди апеляційної інстанції своїми ухвалами від 6 лютого 2006 р. та від 23 березня 2006 р. відмовили особі, які не була стороною у справі, по відношенню до прав та обов'язків котрої господарським судом першої інстанції було винесене рішення, в прийнятті апеляційної скарги на це рішення з посиланням на ст. 91 ГПК.

Обидві ухвали були залишені без змін постановами Вищого господарського суду України.

Однак постановою Верховного Суду України від 26 вересня 2006 р. одне із зазначених постанов Вищого господарського суду України разом з відповідною ухвалою господарського суду апеляційної інстанції було скасовано, а справу направлено на розгляд в апеляційний господарський суд для прийняття апеляційної скарги.

Таким чином, судова практика Верховного Суду України демонструє, що особи, котрі не брали участь у справі, але судовим рішенням вирішено питання про їх права й обов'язки,

---

<sup>1</sup> Коваль, В. Ініціювання апеляційного провадження [Текст] / В. Коваль // Вісн. прокуратури. – 2003. – №12 (30). – С. 98, 99.

<sup>2</sup> Басаєв, Д. Чому не быть в новом ХПК? [Текст] / Д. Басаєв // Юрид. практика. – 2006. – № 3 (421). – С. 1, 16.

все ж таки мають право оскаржити рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку. Для цього в апеляційній скарзі особі необхідно посилатись, перш за все, на норму ст. 129 Конституції України та на постанову Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», у ч. 1 п. 2 котрого визначено, що, оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, — суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції та у всіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Незайвим при цьому буде й посилання на ст. 12 Закону «Про судоустрій України»<sup>1</sup>. Вказані особи мають право на оскарження рішення також і в силу ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначена норма передбачає право кожного, чий права та свободи, визнані Конвенцією, порушені, на ефективне відновлення у державному органі<sup>2</sup>.

У правовій літературі інколи з'являються сумніви відносно надання у цивільному процесуальному законодавстві права апеляційного оскарження судового рішення особам, що не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Ю. Радзівеський пише, що надання особам, які не брали участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження рішень судів, що стосуються їх прав та інтересів, обумовлено в першу чергу змістом ст. 55 Конституції України. Відповідно до неї кожному гарантується право на оскарження в суді рішень державних органів. При цьому необхідно зазначити, що ні ст. 292, ні інші норми ЦПК прямо не передбачають право осіб, які не є учасниками процесу, на апеля-

---

<sup>1</sup> Кулашев, Д. Если нельзя, но очень нужно, то можно [Текст] / Д. Кулашев // Юрид. практика. – 2007. – № 9 (479). – С. 1, 16.

<sup>2</sup> Султанов, А. Р. О проблеме кассационного обжалования решения лицами, не участвующими в деле [Текст] / А. Р. Султанов // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 389–390.

ційне оскарження актів правосуддя, що стосуються прав та обов'язків таких осіб. Зазначений автор вважає, що відсутність у ЦПК норми, яка встановлює право осіб, що не брали участі у розгляді справи, на оскарження ухвал, котрі стосуються їх прав та обов'язків, є помилкою законодавця, а не усвідомленим рішенням<sup>1</sup>.

На відміну від Ю. Радзівського, К. Пясецька справедливо вважає, що законодавець закріпив у ЦПК України норму, що встановлює право осіб, які не беруть участі в розгляді справи, на оскарження ухвал, які стосуються їх прав та обов'язків, в апеляційному та касаційному порядкух<sup>2</sup>.

Раніше діюче цивільне процесуальне законодавство не надавало права апеляційного оскарження особам, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Стаття 290 ЦПК 1963 р. у редакції Закону України № 2540-III від 21.06.2001 р. право апеляційного оскарження судового рішення надавала сторонам, а також іншим особам і прокурору, які брали участі в розгляді справи в суді першої інстанції. З огляду на це в радянській процесуальній літературі пропонувалось надати право оскарження судових рішень, що не набрали законної сили, особам, котрі не були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин у суді першої інстанції, але відносно прав та обов'язків яких було ухвалено рішення суду<sup>3</sup>.

На відміну від ЦПК 1963 р., у чинному цивільному процесуальному законодавстві право оскарження надається, по суті, невизначеному колу осіб. Це призводить до певних проблем тлумачення даної норми. Труднощі виникають насамперед при визначенні тих критеріїв, якими слід керуватись при прийнятті апеляційних скарг від осіб, які не брали участі

---

<sup>1</sup> Радзиевский, Ю. Право на обжалование: третий лишний? [Текст] / Ю. Радзиевский // Юрид. практика. – 2007. – № 34 (504). – С. 17.

<sup>2</sup> Пясецкая, К. Третий не будет лишним! Законодатель все закрепил [Текст] / К. Пясецкая // Юрид. практика. – 2007. – № 35 (505). – С. 10.

<sup>3</sup> Курс советского гражданского процессуального права [Текст] : в 2 т. / под ред. А. А. Мельникова, А. А. Добровольского, В. С. Тадевосяна, П. Я. Трубникова. – М. : Наука. – Т. 2. – С. 244, 245.

в розгляді справи. Судам апеляційної інстанції часом важко визначити можливість давати оцінку судовому рішення з позиції того, чи стосується воно прав та обов'язків таких осіб.

На нашу думку, оскільки ст. 292 ЦПК не обмежує кола суб'єктів апеляційного оскарження, то до суду зі скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені рішенням суду, що оскаржується. В даному випадку не виключена можливість зловживання процесуальними правами з метою затримання набрання рішенням законної сили з боку будь-якої особи, на думку якої судовим рішенням зачеплені її права чи інтереси.

Зазначене не дає підстав погодитись із пропозицією С. Л. Дегтярьова про необхідність встановлення наявності юридичної заінтересованості під час звернення до суду<sup>1</sup>, оскільки за змістом як позовної заяви та доданих до неї матеріалів, так і апеляційної скарги важко визначитись із наявністю в особи права на судовий захист, одним з елементом якого є право на оскарження судового рішення. Крім того, підхід зазначеного автора в силу ст. 124 Конституції України суперечить праву на звернення до суду кожної особи, яка вважатиме порушенням своє право чи охоронюваний законом інтерес.

Тому суд відповідно до норм ЦПК не вирішує питання по суті в момент прийняття апеляційної скарги про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судові рішення. У противному разі суду апеляційної інстанції необхідно було б із численними обґрунтуваннями відмовляти у прийнятті апеляційних скарг з тієї підстави, що судовим рішенням права апелянта жодним чином не зачеплені. Цим можна обґрунтувати існуюче положення цивільного процесуального законодавства стосовно відсутності підстав для відмови у прийнятті апеляційної скарги.

У зв'язку з цим вбачається нелогічним положення п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову

---

<sup>1</sup> Дегтярев, С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве (теоретико-прикладные проблемы) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. Л. Дегтярев. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – С. 11, 28.

практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» відносно того, що питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду у випадку оскарження судового рішення особою, яка не брала участі в розгляді справи, має вирішуватися суддею-доповідачем на етапі прийняття до розгляду апеляційної скарги. Крім того, не відповідає цивільному процесуальному законодавству рекомендація Верховного Суду України про необхідність відмовляти у прийнятті апеляційних скарг у випадку оскарження рішення особами, які не мають права апеляційного оскарження<sup>1</sup>. Такий висновок автора ґрунтується на тому, що ні ст. 292 ЦПК, ні ч. 3 ст. 297 ЦПК, на які посилається Пленум Верховного Суду України в зазначеній постанові, ні інші норми цивільного процесуального законодавства не передбачають для суду апеляційної інстанції можливості винесення ухвали про відмову у прийнятті апеляційної скарги.

Вважаємо, що надання права апеляційного оскарження особам, які не брали участь у справі, але по відношенню до прав та обов'язків яких суд ухвалив рішення, відповідає вимозі законності судового рішення. Це зумовлюється й тим, що можливість оскарження рішення для вказаних суб'єктів сприятиме захисту прав та законних інтересів зазначених осіб. Прикладом може служити така справа. 17 травня 2006 р. Т. А. Степанко звернулася із позовом до виконавчого комітету Дзержинського району м. Харкова з позовом про визнання права власності на житловий будинок та надвірні будівлі в порядку забудови, зобов'язати КП «Харківське міське бюро технічної інвентаризації» (далі — КП) зареєструвати право власності на зазначений будинок за нею, а також зобов'язати КП анулювати правову реєстрацію старого житлового будинку та надвірних будівель, вказаних в договорі дарування від 12.05.04 р., розташованих за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 68. В обґрунтування позову позивачка посила-

---

<sup>1</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

лася на те, що їй на підставі договору дарування від 12 травня 2004 р. належить житловий будинок з надвірними будівлями, розташований за вказаною адресою. На підставі рішення № 112/5 від 22.06.04 р. виконавчого комітету Дзержинської районної ради м. Харкова Т. А. Степанко був наданий дозвіл на будівництво нового двоповерхового житлового будинку та гаражу, а 13.09.05 р. рішенням виконкому № 133/14 був наданий дозвіл для будівництва господарської будівлі та лазні. У зв'язку з вищевикладеним позивачка просила визнати за нею право власності на новостворене майно.

Рішенням Дзержинського районного суду м. Харкова від 30 травня 2006 р. вимоги позивачки задоволено в повному обсязі. За Т. А. Степанко визнано право власності на двоповерховий житловий будинок літ. «Ж-2» з підвалом, мансардою літ. «Жи», «Жм», «ж», «ж1», «ж2» і вбиральною літ. «М», а також гаражем з прибудованими господарськими приміщеннями — сараєм літ. «Г» і «Л», лазнею літ. «К» і огороженнями по периметру ділянки № 3-5, яка розташована по вул. Коломенській, 68, у м. Харкові. Цим рішенням суд зобов'язав КП анулювати правову реєстрацію старого житлового будинку та надвірних будівель, вказаних у договорі дарування від 12.05.04 р., розташованих за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 68.

На судове рішення подав апеляційну скаргу В. І. Тарасенко як особа, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про його права й обов'язки. В. І. Тарасенко просив рішення районного суду скасувати та направити справу на новий розгляд для залучення його до участі у справі як третя особа. Він посилався на порушення в рішенні його прав, оскільки в порушення норм державних будівельних норм господарська будівля (лазня) літ. «К» знаходиться на відстані 1 м від стіни його житлового будинку. В. І. Тарасенко також вважає, що, зобов'язавши КП зареєструвати право власності на ім'я позивачки, суд першої інстанції порушив норми ЦПК України, оскільки не залучив КП до участі у справі.

Судова колегія, заслухавши суддю-доповідача, пояснення

сторін, що з'явилися, відповідно до ст. 303 ЦПК перевірили законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції, обговоривши доводи апеляційної скарги, вважала за необхідне її задовольнити.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПК рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо суд вирішив питання про права й обов'язки осіб, які не брали участь у справі. Розглянувши справу за позовом Т. А. Степанко до виконавчого комітету Дзержинського району м. Харкова і не притягнувши В. І. Тарасенка до участі у справі, районний суд порушив його права, оскільки зазначене рішення впливає на його права користування житловим будинком, розташованим за адресою: м. Харків, вул. Коломенська, буд. 66. Відповідно до положень ст. 36 ЦПК Т. А. Степанко зобов'язана була повідомити суд про те, що при будівництві лазні не була отримана згода сусіда В. І. Тарасенка, щоб суд міг його повідомити про бажання взяти участь у справі.

Виходячи з наведеного районний суд у рішенні від 30 травня 2006 р. вирішив питання про права В. І. Тарасенка, який не брав участі у справі, що відповідно до вказаної норми процесуального закону є безумовною підставою для його скасування повністю з направленням справи на новий розгляд.

Окрім того, суд зобов'язав КП здійснити не лише технічні, а й певні правові дії, не притягнувши його до участі у справі, чим вирішив питання про його обов'язки<sup>1</sup>.

Реалізація права на апеляційне оскарження судового рішення особами, які не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки, ускладнюється також відсутністю механізму ознайомлення вказаних суб'єктів з матеріалами цивільної справи. Відповідно до ст. 27 ЦПК таке право надано лише особам, які беруть участь у розгляді справи. Проте ч. 9 ст. 6 ЦПК передбачає право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгля-

---

<sup>1</sup> Справа № 22-ц – 1885/2007 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл. – С. 67–69.

ду відповідної справи особами, які не брали участі у розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Враховуючи наведене можна зробити висновок, що в таких випадках зазначені особи, безумовно, вправі оскаржити судові рішення. Але після подачі апеляційної скарги така особа як особа, що подає заяву чи скаргу (п. 2 ч. 2 ст. 295 ЦПК), вправі знайомитися з матеріалами справи в суді апеляційної інстанції. У зв'язку з цим слід наголосити, що подача скарги особою викликає певні правові наслідки — виникнення процесу у цій стадії. Особи, що подали скаргу, стають суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин та можуть здійснювати процесуальні права й обов'язки, встановлені для них ЦПК<sup>1</sup>.

У зв'язку із зазначеним не можна погодитися з положеннями п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» про те, що вказані особи набувають права осіб, які беруть участь у справі, лише при розгляді справи в апеляційній інстанції. А знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал вказані особи вправі, відповідно до змісту п. 1 зазначеної постанови, навіть до подачі заяви про апеляційне оскарження чи апеляційної скарги<sup>2</sup>.

Реалізація права апеляційного оскарження з боку зазначених суб'єктів може істотно ускладнитись, оскільки дізнатись про своє порушене право вони можуть після спливу строку на оскарження рішення (у деяких випадках без їх вини). Як наслідок, їх конституційне право на судовий захист і справедливий суд, про що закріплено у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод,

---

<sup>1</sup> Гражданское процессуальное право Украинской ССР [Текст] / М. И. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Л. К. Радзиевская и др. – Киев : Вища шк., 1989. – С. 254.

<sup>2</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

буде порушено<sup>1</sup>. З огляду на зазначене, в разі необхідності, відповідно до ч. 3 ст. 294, ч. 1 ст. 300 ЦПК вказаним суб'єктам за їх клопотанням (ч. 1 ст. 73 ЦПК) апеляційний суд має поновити строк апеляційного оскарження поряд із строком для доповнення чи зміни апеляційної скарги з підстав, передбачених законом.

Однак поновлення строків апеляційного оскарження у вказаних випадках має відбуватися виключно за умови порушення судом першої інстанції прав (інтересів) особи, яка звернулась до суду із апеляційною скаргою на рішення. Якщо права чи інтереси апелянта не порушені (що з'ясувалось при розгляді заяви про поновлення строків на апеляційне оскарження), то в поновленні зазначених строків немає правових підстав.

Якщо визначені у ст. 292 ЦПК України суб'єкти мають право на апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції як матеріально та процесуально заінтересовані особи, то належність даного права прокурору, Уповноваженому Верховної Ради з прав людини та іншим органам і особам, що захищають чужий інтерес у визначених законодавством випадках, потребує уточнення та системного тлумачення. Зміст ч. 1 ст. 46 ЦПК дозволяє зробити висновок, що до суб'єктів права апеляційного оскарження належать визначені у ст. 45 ЦПК особи лише в разі їх звернення до суду в передбачених законом випадках в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах.

Інтерес до дослідження права апеляційного оскарження в цивільному процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб пояснюється й тим, що при дослідженні участі вказаних суб'єктів

---

<sup>1</sup> Лесницкая, Л. Ф. Некоторые проблемы пересмотра судебных постановлений в суде общей юрисдикции [Текст] / Л. Ф. Лесницкая // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 360.

у цивільному судочинстві їх роль у апеляційному провадженні часом не досліджується<sup>1</sup>.

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права й обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК і право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті. Оскільки ст. 27 ЦПК не містить вичерпного кола процесуальних прав, то на підставі викладеного можна зробити висновок про наявність в органів державної влади й органів місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, права апеляційного оскарження як такого, що закріплене ст. 12 Закону «Про судоустрій України».

Однак реалізувати право апеляційного оскарження вказані суб'єкти мають право лише в тих випадках, коли порушуються їх права (інтереси) або права осіб, в інтересах яких вони беруть участь у розгляді справи з метою надання висновку. В інших випадках не можна говорити про наявність у них права апеляційного оскарження. В окремих випадках органи державної влади й органи місцевого самоврядування, зловживаючи своїми процесуальними правами, намагаються поновлювати строк на апеляційне оскарження з метою перешкоджання набранню рішення суду першої інстанції законної сили.

Позитивним прикладом може служити така справа. 4 березня 2009 р. колегія суддів судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Дніпропетровської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні заяву Новомосковської районної державної адміністрації про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. по справі за позовом Х.Ю.В. та Х.Ж.В. до Ф.О.Д. про визнання

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Мерцалов, В. До питання про участь у цивільному процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [Текст] / В. Мерцалов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф. 31 трав. 2008 р. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 317–319.

договору купівлі-продажу недійсним, — встановила таке. Рішенням Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. задоволено позов Х.Ю.В. та Х.Ж.В. до Ф.О.Д. про визнання договору купівлі-продажу житлового будинку недійсним.

10 лютого 2009 р. Новомосковська районна державна адміністрація подала на вказане рішення апеляційну скаргу та заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення. При цьому посилалась на те, що до участі в розгляді справи не була залучена опікунська рада при Новомосковській районній державній адміністрації, яка є органом, метою якого є забезпечення дотримання законодавства з питань поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ставлячи питання про поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, Новомосковська районна державна адміністрація посилалася на Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей», яким передбачено, що для здійснення будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право власності чи користування на яке мають діти, потрібні попередня згода органів опіки та піклування, а також наявність у заінтересованих осіб неповнолітніх дітей. Проте вказаний закон був прийнятий 2 червня 2005 р. і не розповсюджується на рішення суду, ухвалене 26 січня 2005 р.

Згідно з правилами ч. 1 ст. 292 ЦПК України оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції мають право сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Як вбачається з матеріалів справи, суд не вирішував питання про права та обов'язки дітей позивачів чи опікунської ради при Новомосковській районній державній адміністрації. Тому в неї немає підстав для апеляційного оскарження даного рішення.

На підставі викладеного та керуючись статтями 73, 294 ЦПК України колегія суддів ухвалила відмовити Новомосковській районній державній адміністрації в поновленні строку на апеляційне оскарження рішення Новомосковського районного суду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р., повернувши їй апеляційну скаргу<sup>1</sup>.

Особи, визначені у ч. 1 ст. 45 ЦПК, мають право апеляційного оскарження за умови участі при розгляді справи судом першої інстанції. Незважаючи на те, що ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» закріплює право вказаної посадової особи бути присутньою в будь-яких судових засіданнях, цей нормативний акт не передбачає право Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини оскаржувати рішення суду в тих цивільних справах, у яких він не брав участь як особа, що бере участь у справі в порядку ч. 1 ст. 45 ЦПК<sup>2</sup>. На нашу думку, така позиція законодавця цілком відповідає закріпленню у ст. 11 ЦПК диспозитивним засадам цивільного судочинства. Крім того, відповідно до інформації, розміщеної на інтернет-сайті Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, зазначена посадова особа за весь час своєї діяльності жодного разу не використовувала право апеляційного оскарження судових рішень по цивільних справах<sup>3</sup>.

Тому нами не підтримується положення законопроекту, внесеного в недалекому минулому народним депутатом України Н. Карпачовою на розгляд Верховної Ради, який передбачає можливість Уповноваженого Верховної Ради з прав людини чи його представників брати участь в апеляційному та касаційному провадженнях незалежно від участі при роз-

---

<sup>1</sup> Ухвала Апеляц. суду Дніпропетр. обл. від 4 берез. 2009 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Дніпропетр. обл. Справа № 22-ц-1548. – С. 103.

<sup>2</sup> Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [Текст] : Закон України № 776/97-вр від 23.12.97 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

<sup>3</sup> Звернення, позовні заяви та інші документи Уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ombudsman.kiev.ua/zver\\_frame.htm](http://www.ombudsman.kiev.ua/zver_frame.htm).

гляді справи судом першої інстанції<sup>1</sup>. Але вказане не виключає на сьогодні можливості Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини звертатися до суду першої інстанції із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб. У цьому випадку він наділений правосуб'єктністю особи, в інтересах якої подає заяву (крім права укласти мирову угоду), в тому числі і правом апеляційного та касаційного оскарження рішення суду першої інстанції.

У зв'язку з цим можна погодитися з позицією К. Ткаченко, котра зауважує, що за традицією омбудсмен не має влади над судовою системою. Однак у багатьох європейських державах захисник прав людини ефективно впливає на суди як складова парламентського контролю за судовою владою. У низці країн омбудсмени наділені правом від імені заявника звертатися до прокуратури та брати участь у судовому розгляді. Так, у Польщі уповноважений з прав людини, як і прокурор, має право в певних випадках вносити протести на судові рішення.

Слід зазначити, що обсяг повноважень національних омбудсменів також істотно відрізняється. Омбудсмен Швеції, наприклад, наділений правом діяти за власною ініціативою, без заяви про порушення прав людини. Омбудсмени Данії, Норвегії, Нової Зеландії, Канади, Австралії, США таку практику використовують рідше.

Уповноважені з прав людини також здійснюють інспекцію діяльності державних органів, які належать до сфери їх нагляду. Наприклад, у Швеції в рамках таких перевірок омбудсмени вивчають кримінальні та цивільні справи, перевіряють дотримання строків їх розгляду, правильність винесених по справах рішень<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Стеценко, О. Объять необъятное – целесообразно ли? [Текст] / О. Стеценко // Юрид. практика. – 2006. – № 43 (461). – С. 7.

<sup>2</sup> Насадюк, А. Омбудсмены за рубежом [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – № 11 (481). – С. 22; Ткаченко, Е. Омбудсмен на страже прав человека? [Текст] / Е. Ткаченко // Юрид. практика. – 2006. – № 45 (463). – С. 16.

Не визначаючи прокурора як особу, що бере участь у справі, законодавець у ст. 46 ЦПК наділяє прокурора, а також органи й осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, — правами сторони, в тому числі й правом апеляційного оскарження. Зазначеним особам у ч. 1 ст. 46 ЦПК не надається лише право закінчувати справу мировою угодою.

Виходячи з ч. 4 ст. 46 ЦПК прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної скарги має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді. Тому право апеляційного оскарження законодавством надається прокурору незалежно від його участі у розгляді справи судом першої інстанції. За даними узагальнення прокурорської практики, у 2008 р. посадовими особами органів прокуратури всього було подано 1356 апеляційних скарг на судові рішення по цивільних справах. З них 681 скарга подана у справах, у яких прокурор брав участь при розгляді справи судом першої інстанції, а 675 апеляційних скарг подано по справах, у яких прокурор не брав участі при розгляді справи судом першої інстанції.

Для аналізу положень цивільного процесуального законодавства щодо оскарження судового акта прокурором необхідно виходити з конституційних аспектів правового статусу прокурора як суб'єкта цивільного процесуального права. Стаття 121 Конституції закріплює за ним здійснення функції представництва в суді інтересів держави або громадянина, якою, як зазначено в Рішенні Конституційного суду від 8 квітня 1999 р. по справі № 1-1/99, слід розуміти правовідносини, в яких прокурор, реалізуючи окреслені Конституцією та законами України повноваження, вчиняє в суді процесуальні дії з метою захисту інтересів зазначених суб'єктів<sup>1</sup>. Ці дії включають подання прокурором до суду позовної заяви, його участь у розгляді справи за позовною заявою, а також у розгляді судом будь-якої іншої справи за ініціативою про-

---

<sup>1</sup> Вісн. Конституц. Суду України. – 1999. – № 2. – С. 39.

курора чи за визначенням суду, якщо це необхідно для захисту інтересів держави. Статті 36<sup>1</sup> і 37 Закону України «Про прокуратуру» передбачають форми здійснення вказаної функції, однією з яких є право прокурора чи його заступника на представництво інтересів громадян або держави шляхом внесення апеляційного подання на акт правосуддя по цивільних справах, розглянутих без його участі. Зміст норм ЦПК, що регламентує участь прокурора в цивільному процесі, не дає підстави стверджувати про закріплення в зазначеному нормативному акті конституційних положень щодо його представницької функції в цивільному судочинстві.

В. В. Комаров слушно зазначає, що законодавцю вдалося знайти формулу, що звузила діяльність прокурора в цивільному процесі до меж, сумісних з принципами правової держави і правом сторін на судовий захист. Однак ці новели не вирішили всіх питань, пов'язаних з реалізацією правового становища прокурора<sup>1</sup>.

У зв'язку з цим у юридичній науці підтримується положення чинного законодавства щодо оскарження судового рішення прокурором, який не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції<sup>2</sup>.

Л. Є. Гузь, додатково аргументуючи можливість оскарження судового акта прокурором, який не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції, зазначає, що в подібних випадках прокурор реалізує функцію представництва інтересів громадян або держави в суді: «Так, згідно зі ст. 37 За-

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / В. В. Комаров // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 470.

<sup>2</sup> Кудрявцев, В. В. Судово-правова реформа і прокуратура: деякі аспекти проблеми [Текст] / В. В. Кудрявцев // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квіт. 2002 р. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 21; Дунас, Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Т. О. Дунас, М. В. Руденко / за наук. ред. М. В. Руденко. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 156–165.

кону України «Про прокуратуру»» прокурор чи його заступник у межах своїх повноважень мають право на внесення апеляційного подання незалежно від того, чи брали вони участь у цій справі, а помічники прокурора, прокурори управлінь та відділів — у тому випадку, якщо вони брали участь у цій справі<sup>1</sup>.

На тих самих умовах прокурор і його заступники на підставі ст. 36<sup>1</sup> Закону України «Про прокуратуру» вправі представляти інтереси громадян і держави шляхом внесення апеляційної скарги на рішення й ухвали по справах, що були розглянуті без їх участі. Підстави для такого представництва вказуються прокурором в апеляційній скарзі.

З нашої точки зору, право оскарження судового рішення має надаватися прокуророві не як посадовій особі органу, що за чинним законодавством сприяє дотриманню законності в судах, а виключно як суб'єктові цивільного процесуального права, оскільки прокурор має статус учасника судового процесу з правами сторони у справі<sup>2</sup>.

Закон України «Про прокуратуру» у ст. 37 містить положення, згідно з якими прокурор може реалізувати право на апеляційне оскарження судових рішень незалежно від участі в розгляді справи судом першої інстанції<sup>3</sup>. Відповідно до ч. 4 ст. 47 ЦПК прокурор, який не брав участь у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді.

На нашу думку, право апеляційного оскарження повинен мати тільки прокурор, який брав участь у розгляді справи,

---

<sup>1</sup> Гузь, Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций [Текст] / Л. Е. Гузь. — Харьков : Харьков юрид., 2003. — С. 30.

<sup>2</sup> Сидоренко, М. Діяльність органів прокуратури з представництва інтересів громадян і держави в судах [Текст] / М. Сидоренко // Вісн. прокуратури. — 2007. — № 6 (72). — С. 19.

<sup>3</sup> Про прокуратуру [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.

оскільки надання прокурору, який не брав участі в розгляді справи, права на апеляційне оскарження судового рішення містить елементи нагляду за судовою діяльністю. Водночас, з прийняттям Конституції України (1996 р.), така функція за прокуратурою не передбачається. Згідно зі ст. 121 Конституції України прокурор у цивільному процесі реалізовує тільки функцію представництва інтересів громадян або держави у випадках, вказаних законом. Проте в юридичній літературі зустрічаються публікації, в яких обґрунтовано визначається сучасний стан та зміст наглядової функції прокуратури, котра не охоплює собою функцію прокуратури з представництва інтересів громадянина та держави в суді<sup>1</sup>.

Наведена позиція про недоцільність надання прокурору, який не бере участі в розгляді справи судом першої інстанції, права оскаржувати судові рішення в апеляційному порядку, кореспондується із закріпленими у ст. 11 ЦПК України диспозитивними засадами цивільного судочинства, оскільки воля прокурора на оскарження судового акта може не збігатися з волею на дану процесуальну дію матеріально та процесуально заінтересованих осіб. Окрім того, практика оскарження судового рішення прокурором, що не брав участі в розгляді справи судом першої інстанції, була предметом критики з боку Європейського суду з прав людини. Подібні випадки описуються В. М. Жуйковим<sup>2</sup>.

Виходячи з цього вважаємо, що прокурор у цивільному судочинстві не повинен бути «замісником» сторони при захисті її порушених прав та інтересів. Протилежне буде порушенням передбаченого Конституцією принципу добровільності звернення суб'єкта спірних матеріальних правовідносин до судової форми захисту.

Стаття 45 ЦПК передбачає можливість порушення цивільної справи на користь інших осіб поряд із заявою прокурора

---

<sup>1</sup> Руденко, М. Нагляд за додержанням прав та свобод людини і громадянина [Текст] / М. Руденко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 2 (68). – С. 46–51.

<sup>2</sup> Жуйков, В. М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию [Текст] / В. М. Жуйков. – М. : Статут, 2006. – С. 134–142.

також за заявами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб. Тому виникає суттєва проблема щодо співвідношення права на звернення до суду органів державної влади та прокурора. М. Руденко та В. Глаговський з цього приводу зазначають, що означені органи, як і прокуратура, можуть звертатись до суду на захист інших осіб лише тоді, коли закон передбачає це.

Тому в кожному конкретному випадку прокурор повинен переконатися в існуванні такого порушення закону, яке потребує лише його втручання. Якщо є органи державного контролю й управління, які за законом мають право (зобов'язання) пред'являти відповідні позовні заяви до суду на захист інтересів інших осіб, то саме вони, а не прокурор, насамперед повинні порушувати цивільний процес<sup>1</sup>.

На нашу думку, в перспективі права й охоронювані інтереси окремих громадян, для яких з тих чи інших причин важко самостійно звернутися до суду, мають захищатись або їх представниками (законними или договірними), або ж відповідними органами державного управління, які вправі встановити над недієздатною, похилою, неповнолітньою особою опіку (піклування) та виходячи із цього й мати повноваження щодо захисту порушених прав чи інтересів особи. Прокурор, як вбачається, повинен представляти в суді інтереси держави та (або) суспільства, а також груповий (масовий) інтерес необмеженого кола осіб, на що вказує М. В. Косюта<sup>2</sup>. Однак на відміну від ст. 5 ЦПК України 1963 р. ЦПК 2004 р. не передбачає права прокурора звернутись до суду на захист інтересів невизначеного кола осіб<sup>3</sup>, у зв'язку з чим ст. 45 ЦПК необхідно доповнити положенням про можливість реалізації

---

<sup>1</sup> Руденко, М. Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспекти) [Текст] / М. Руденко, В. Глаговський // Право України. – 1997. – № 11. – С. 61.

<sup>2</sup> Косюта, М. Способи правового регулювання представницької функції прокуратури України [Текст] / М. Косюта // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 4 (70). – С. 11.

<sup>3</sup> Марочкін, І. Прокурорське представництво [Текст] / І. Марочкін, Г. Гаврюшенко // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 4 (70). – С. 17.

представницької функції прокурора шляхом подачі до суду заяви в інтересах невизначеного кола осіб.

При реалізації прокурором у цивільному чи у господарському судочинстві функції представництва *інтересів держави* прокурор діє як представник інтересів держави, представляючи її в судовому процесі, а також має, як правильно зазначає М. В. Руденко, державний характер заінтересованості по справі. Тому у випадках представництва інтересів держави право апеляційного оскарження судового акта повинен мати прокурор у випадку, якщо він брав участь у процесі здійснення цивільного чи господарського судочинства, а також незалежно від його участі в розгляді справи судом першої інстанції<sup>1</sup>.

Вважаємо, викладені пропозиції відносно вдосконалення реалізації правосуб'єктності прокурора щодо апеляційного оскарження судових рішень будуть спрямовані на подальше реформування цивільного процесуального законодавства в бік посилення винесення судами законних та обґрунтованих рішень з дотриманням принципів законності, диспозитивності й інших принципів цивільного процесуального права.

Дослідження суб'єктного складу апеляційного оскарження неможливе без аналізу строків та механізму такого оскарження. Дослідження даних питань викликано тим, що неналежне дотримання строків та механізму апеляційного оскарження позбавляє заінтересовану особу можливості відновлення своїх порушених прав та інтересів у суді апеляційної інстанції.

На відміну від раніше діючого законодавства, у чинному ЦПК принципово по-іншому визначаються строки та механізм апеляційного оскарження. Реалізація права на апеляційне оскарження є складним юридичним фактом, що пов'язаний як з діями особи щодо подачі передбачених процесуальним законодавством заяви про апеляційне оскарження й апеляційної скарги, так і з відповідними діями суду відносно визна-

---

<sup>1</sup> Руденко, М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / М. В. Руденко. – Х., 2001. – С. 17, 21.

чення руху апеляційного провадження та вирішення юридичної долі оскаржуваного рішення в цілому.

За правилами ст. 294 ЦПК після проголошення рішення судом першої інстанції заінтересована особа вправі впродовж десяти днів подати заяву про апеляційне оскарження рішення, яка зупиняє набрання рішенням законної сили. Тому факт подачі заяви про апеляційне оскарження без подальшого подання апеляційної скарги має вказаний правовий наслідок, котрий обумовлюється зупиненням набрання рішенням законної сили, з чим не погоджуються А. Г. Ярема та Г. І. Давиденко<sup>1</sup>.

На нашу думку, встановлений процесуальним законодавством порядок і строки подачі заяви про апеляційне оскарження відповідає процесуально-правовим наслідкам проголошення судового рішення. Враховуючи наведене, вважаємо недоцільним прийняття змін до ЦПК України, запропоновані народним депутатом України Ю. Мирошниченком стосовно того, що заява про апеляційне оскарження судового рішення суду першої інстанції може бути подано протягом десяти днів починаючи з дня складання його в повному обсязі, а не з дня проголошення<sup>2</sup>.

Сама апеляційна скарга подається протягом двадцяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Строк подачі апеляційної скарги залежить не від строку, який обчислюється днями, починаючи з дня проголошення рішення, а від дня подачі заяви про апеляційне оскарження. Процесуальний строк апеляційного оскарження, за вірним визначенням В. І. Плевако, покликаний забезпечити зацікавленій особі можливість виконати всі передбачені законом формальності, сформулювати правову позицію з урахуванням кваліфікації підстав для скасування чи зміни рішення суду, тактику захисту з урахуванням меж перегляду в апеляційній інстанції та інших обставин<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Бюл. законодавства і юрид. практики. – 2008. – № 7. – С. 140.

<sup>2</sup> Исчисление сроков апелляционного обжалования [Текст] // Юрид. практика. – 2009. – № 19 (594). - 12 мая 2009 г. – С. 6.

<sup>3</sup> Плевако, В. Право на апеляційне оскарження рішень господарських судів: порядок реалізації [Текст] / В. Плевако // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 10 (28). – С. 69.

Для оскарження ухвал суду першої інстанції законодавством встановлений більш короткий проміжок часу. Заяву про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції може бути подано протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали. Апеляційна скарга на ухвалу суду подається протягом десяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження.

Як видно, умовою оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції є подача заяви про апеляційне оскарження. І тільки при дотриманні саме такого порядку сторона, яка не згодна з рішенням суду, може в більш-менш розумні строки скласти апеляційну скаргу та подати її до суду. Однак апеляційна скарга може бути подана і без попереднього подання заяви про апеляційне оскарження. У цьому випадку скарга має подаватись у строк, встановлений для подання заяви про апеляційне оскарження, тобто впродовж 10 днів для оскарження рішення і 5 — для оскарження ухвали суду.

Строки апеляційного оскарження та порядок його здійснення може ускладнюватись відкладенням складання повного тексту рішення. Так, згідно із ч. 3 ст. 209 ЦПК складання повного рішення може бути відкладено на строк не більше п'яти днів. Виходячи з цього обчислення десятиденного строку для подачі заяви про апеляційне оскарження починається з дня, після якого проголошено вступну та резолютивну частину рішення. Такий висновок ґрунтується на аналізі ч. 3 ст. 209, ст. 218, ст. 223 та ст. 294 ЦПК. У разі коли складання повного рішення було відкладено, обчислення десятиденного строку для подачі заяви про апеляційне оскарження починається з дня, наступного після того, який призначено судом для проголошення повного тексту рішення.

Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК, якщо заява про апеляційне оскарження чи апеляційна скарга подані з пропуском встановлених строків, то останні можуть бути поновлені апеляційним судом за заявою особи, що їх подала. Причому заява про поновлення пропущених строків має містити причини пропуску з обґрунтуванням їх поважності. Якщо апеляційний суд не знайде підстав для поновлення пропущених строків,

то заява про апеляційне оскарження чи апеляційна скарга залишаються без розгляду. Про поновлення пропущених строків на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції виносить ухвалу. Якщо ж заяву про поновлення строку до апеляційного суду не подано, а апеляційну скаргу подано з порушенням строку подачі останньої, то суддя апеляційного суду залишає апеляційну скаргу без розгляду, оскільки в цьому випадку немає підстав для будь-яких правових висновків стосовно поважності чи безпідставності пропуску строку для реалізації права на апеляційне оскарження.

Вбачається справедливим зміст процесуальної норми відносно вирішення питання про поновлення строку на апеляційне оскарження з боку суду апеляційної інстанції, що позбавляє можливості зловживання з боку суду першої інстанції при вирішенні питання про поновлення строку на апеляційне оскарження. Виходячи з цього ми не можемо погодитися з позицією А. О. Згами, яка виступає за те, щоб питання про поновлення строку на апеляційне оскарження має вирішувати суд першої інстанції<sup>1</sup>.

Як свідчить практика Верховного Суду України, поважність причин пропуску строку на апеляційне оскарження не має вичерпного характеру. Але суд з урахуванням конкретних обставин пропуску строку має оцінити доводи, що наведені на обґрунтування клопотання про його відновлення, та зробити мотивований висновок стосовно поважності чи неповажності причин пропуску строку<sup>2</sup>. Причини пропуску такого строку мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

До об'єктивних умов можна віднести пропуск строку на апеляційне оскарження з причин, що не стосуються особи — суб'єкта права на апеляційне оскарження<sup>3</sup>. Суб'єк-

---

<sup>1</sup> Згама, А. О. Про строки апеляційного оскарження в господарському процесі [Текст] / А. О. Згама // Судова апеляція. – 2007. – № 3. – С. 96, 97.

<sup>2</sup> Сердюк, В. Відновлення пропущеного строку на подання апеляційних скарг [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 5–11 лют. 2005 р. – № 5. – С. 12.

<sup>3</sup> Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины от 15 ноября 2006 г. Дело № 6-6812св05 [Текст] // Юрид. практика. – 2007. – № 34 (504). – С. 23.

тивний характер пропуску мають будь-які властивості особи чи її стану здоров'я, котрі заважали суб'єкту права апеляційного оскарження належно та своєчасно реалізувати надане право<sup>1</sup>. Такими причинами можуть також бути: відсутність у повноважного представника сторони можливості своєчасно подати заяву про апеляційне оскарження та незначний строк, з порушенням якого подана заява про апеляційне оскарження<sup>2</sup>.

Згідно зі ст. 73 ЦПК суд апеляційної інстанції поновлює встановлений законом строк на подачу заяви про апеляційне оскарження за клопотанням заінтересованої особи у випадку пропуску такого строку з поважних причин, перелік яких процесуальне законодавство не містить. Інститут поновлення пропущеного строку на подачі скарги гарантує, за вірним визначенням О. В. Жукової, реалізацію заінтересованими особами права на оскарження судового рішення, що не набрало законної сили<sup>3</sup>.

У зв'язку з викладеним ми не можемо погодитися з позицією А. Ф. Фадеєнко, котра зводиться до визнання такою, що заслуговує уваги, практики тих суддів апеляційних судів, які вирішують питання, пов'язані з поновленням строку незалежно від того, є письмова заява про поновлення строку чи її немає. Зазначений автор зазначає, що це відбувається остільки, оскільки у процесуальному законі — ст. 73, ч. 3 ст. 294

---

<sup>1</sup> Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины от 29 ноября 2006 г. Дело № 6-10239кс04 [Текст] // Юрид. практика. – 2007. – № 34 (504). – С. 23.

<sup>2</sup> Определение коллегии судей Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины от 18 апреля 2007 г. [Текст] // Юрид. практика. – 2008. – № 4 (526). – С. 20, 21.

<sup>3</sup> Жукова, О. В. Влияние соблюдения сроков кассационного обжалования на доступность правосудия [Текст] / О. В. Жукова // Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека : сб. науч. статей. – Краснодар ; СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. – С. 394.

ЦПК України відсутня пряма вказівка на обов'язковість письмової заяви про поновлення строку<sup>1</sup>.

Стаття 296 ЦПК закріплює порядок реалізації права апеляційного оскарження. Заява про апеляційне оскарження й апеляційна скарга подаються апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення, що необґрунтовано, на нашу думку, критикується О. М. Перуновою<sup>2</sup>. Суд першої інстанції після одержання всіх апеляційних скарг у справі від осіб, які подали заяви про апеляційне оскарження, або через три дні після закінчення строку на апеляційне оскарження надсилає їх разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їх надходження направляються до апеляційного суду<sup>3</sup>.

Практичний інтерес дослідження проблем реалізації права апеляційного оскарження виникає й у зв'язку з подачею апеляційної скарги чи заяви про апеляційне оскарження не за правилами, встановленими ст. 296 ЦПК. Наприклад, мова йде про подачу апеляційної скарги безпосередньо до суду апеляційної інстанції. У науковій літературі пропонується закріпити на законодавчому рівні процесуальний порядок подачі заяв про апеляційне оскарження й апеляційних скарг не через суди першої інстанції, а безпосередньо до апеляційного суду<sup>4</sup>. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення про те, що апеляційні скарги, які надійшли безпосередньо до апеляційного суду, надсилаються останнім до

---

<sup>1</sup> Фадєєнко, А. Ф. Імплементация Конвенции про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. і практики Європейського суду з прав людини національними судами України [Текст] / А. Ф. Фадєєнко // Суд. апеляція. – 2008. – № 1 (10). – С. 143.

<sup>2</sup> Перунова, О. М. Форма і зміст апеляційної скарги [Текст] / О. М. Перунова // Право і безпека. – 2004. – № 3'3. – С. 130.

<sup>3</sup> Тертишніков, В. І. Цивільний процес України (лекції) [Текст] : навч. посіб. / В. І. Тертишніков. – Х. : СПД ФО Н. М. Вапнярчук, 2006. – С. 191–192.

<sup>4</sup> Перунова, О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Перунова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 4.

суду, який ухвалив судові рішення, для виконання вимог, передбачених ст. 296 ЦПК. У разі подання в такому випадку скарги у встановлені законом строки ця обставина може бути підставою для поновлення пропущеного строку<sup>1</sup>. На нашу думку, така позиція Верховного Суду України потребує критичної оцінки виходячи з такого. Стаття 296 ЦПК на законодавчому рівні передбачає порядок подачі апеляційної скарги. У зв'язку з цим вказаний судовий орган не наділений правом рекомендувати судам застосовувати іншим чином, ніж закріплено в законодавстві, правові норми. Виходячи з цього, як вбачається, суд апеляційної інстанції не повинен надсилати апеляційні скарги до суду першої інстанції, про що вказано в абз. 2 п. 3 вищевказаної постанови Пленуму Верховного Суду України, оскільки це не передбачено нормами процесуального права. Поряд з цим цілком відповідало б положенням ЦПК надсилання зазначених процесуальних документів з боку апеляційного суду особі, що подала апеляційну скаргу, з роз'ясненням порядку подачі апеляційної скарги. У подібних випадках у разі повторної реалізації права апеляційного оскарження в належному порядку особа, що подає апеляційну скаргу, вправі ставити питання про поновлення строку апеляційного оскарження.

На відміну від раніше діючого законодавства, роль місцевого суду при надходженні заяви про апеляційне оскарження чи апеляційної скарги в новому ЦПК зводиться лише до направлення справи разом з апеляційною скаргою до апеляційного суду у визначені процесуальним законом терміни. Суд першої інстанції, що розглядав цивільну справу, позбавлений можливості впливати на рух справи після винесення рішення. Усі процесуальні дії (поновлення пропущених строків на апеляційне оскарження, залишення скарги без руху тощо) виконуватиме тільки суд апеляційної інстанції. За правилами ст. 292 ЦПК 1963 р. апеляційні скарги та подання прокурора,

---

<sup>1</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

подані після закінчення строків на подачу вказаних документів, залишались місцевим судом без розгляду, якщо він за заявою особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що виноситься ухвала. Зазначений суд вправі був залишити апеляційну скаргу (подання) без руху та винести ухвалу про її повернення в разі невідповідності вимогам форми і змісту. Такі повноваження надавались місцевому судові відповідно до ст. 89 ЦПК 1963 р., згідно з якою питання про поновлення пропущеного строку вирішував той суд, до якого слід було подати відповідний документ.

В. Єфименко звертає увагу на проблему реалізації права апеляційного оскарження рішення за правилами КАС по справах, у яких винесення останнього законодавство допускає за відсутності заінтересованої особи<sup>1</sup>. Така проблема існує й у цивільному судочинстві. Так, не є обов'язковою участь у судовому засіданні заінтересованої особи, відносно якої вирішується питання про обмеження її цивільної дієздатності чи визнання її недієздатною (ст. 240 ЦПК), про визнання безвісно відсутньою або оголошення померлою (ч. 1 ст. 249 ЦПК), про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю (ч. 1 ст. 289 ЦПК).

Оскільки судові рішення є правозастосовним актом і тягне виникнення, зміну чи припинення правовідносин, то набрання рішенням законної сили є підставою настання певних наслідків (як правило, негативного характеру) для заінтересованих осіб, про які йшла мова в попередньому абзаці. Ці особи можуть і не знати про винесення рішення стосовно їх прав чи охоронюваних законом інтересів. У подібних випадках, на нашу думку, цивільне процесуальне законодавство в частині реалізації права на апеляційне оскарження таких рішень потребує вдосконалення, у зв'язку з чим пропонується доповнити ст. 223 ЦПК частиною п'ятою такого змісту:

«5. Набрання рішенням суду законної сили по справах, у яких винесення останнього можливе за відсутності заінте-

---

<sup>1</sup> Єфименко, В. «Жалобные» процессуальные права [Текст] / В. Єфименко // Юрид. практика. – 2006. – № 18 (436). – С. 12, 13.

ресованої особи у справах окремого провадження, — зупиняється з моменту подачі заінтересованою особою заяви про поновлення строку на апеляційне оскарження в апеляційний суд до розгляду справи судом апеляційної інстанції за умови поновлення строку на апеляційне оскарження.

Якщо строк на апеляційне оскарження не поновлений, рішення суду першої інстанції набирає законної сили після проголошення ухвали апеляційного суду про відмову в поновленні строку на апеляційне оскарження».

З точки зору реалізації права на апеляційне оскарження науково-практичний інтерес має питання щодо об'єктів апеляційного оскарження. Виходячи із сутнісних ознак апеляції до об'єктів апеляційного оскарження належать, перш за все, рішення місцевого суду, які не набрали законної сили. У порядку цивільного судочинства можна оскаржити будь-яке рішення суду першої інстанції, котрим вирішується цивільна справа. Інша ситуація спостерігається в адміністративному процесі. За правилами КАС виняток встановлено лише для деяких постанов апеляційного суду у виборчих спорах та спорах, пов'язаних з процесом референдуму<sup>1</sup>.

У порядку цивільного судочинства підлягає оскарженню рішення суду першої інстанції як у повному обсязі, так і частково. Оскаржуючи в повному обсязі судове рішення, суб'єкт права апеляційного оскарження ставить під сумнів його законність чи (та) обґрунтованість у повному обсязі. У зв'язку з цим слід погодитись із Г. В. Фазикош, що фундаментальним аспектом у розумінні вимоги законності судового рішення є його легітимність — відповідність існуючому правопорядку, яка є складовою законності і відтворює його правосудність. Досліджуючи стандарти законності судового рішення, вказаний автор обґрунтовує необхідність удосконалення його законодавчої регламентації, у тому числі шляхом закріплення та конкретизації принципу верховенства права в чинному

---

<sup>1</sup> Основи адміністративного судочинства в Україні [Текст] : навч. посіб. для юрид. вузів та юрид. клінік / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. — К. : Конус, 2006. — С. 105.

ЦПК. Вимога обґрунтованості, у свою чергу, відтворює одночасну якісну характеристику і судового акту, і діяльності суду в цілому<sup>1</sup>.

Об'єктом апеляційного оскарження може бути й ухвала суду першої інстанції. У сучасному цивільному процесуальному праві судові ухвали виступають у двох аспектах: 1) як проміжні судові акти, котрі супроводжують усю діяльність з відправлення правосуддя; 2) як підсумкові судові акти, що завершують розгляд справи в певній судовій інстанції або є заключним судовим актом з певної категорії справ<sup>2</sup>.

На відміну від судового рішення, можна оскаржити окремо від судового рішення не всі ухвали. Чіткий перелік ухвал, що підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду, не завжди був законодавчо закріпленим. Так, П. Я. Трубников свого часу відмічав неоднозначність вирішення в судовій практиці та в процесуальному законодавстві питання про оскарження ухвали суду першої інстанції про залишення заяви без руху<sup>3</sup>. За правилами сучасного законодавства, що підтверджується практикою Верховного Суду України, ухвала суду першої інстанції про залишення позовної заяви без руху та надання строку для усунення її недоліків апеляційно-му оскарженню не підлягає<sup>4</sup>.

Перелік ухвал, які можуть бути предметом апеляційного оскарження окремо від судового рішення, міститься у ст. 293 ЦПК, а також закріплено в ч. 4 ст. 135, ст. 211, ст. 397 вказа-

---

<sup>1</sup> Фазикош, Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. В. Фазикош. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 12, 13.

<sup>2</sup> Загайнова, С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 — гражданский процесс; арбитражный процесс / С. К. Загайнова. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – С. 35.

<sup>3</sup> Трубников, П. Я. Строго соблюдать нормы гражданского процессуального права [Текст] / П. Я. Трубников // Социалист. законность. – 1987. – № 7. – С. 12.

<sup>4</sup> Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 березня 2008 р. [Текст] // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 311, 312.

ного нормативного акта. Частиною 1 ст. 293 ЦПК визначено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Наприклад, оскаржувана в апеляційному порядку ухвала районного суду про відмову в прийнятті та об'єднанні в одне провадження з первісним позовом зустрічної позовної заяви до цього переліку ухвал не входить, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду<sup>1</sup>.

Однак практика апеляційних судів часом формується, на жаль, іншим чином. Так, ч. 1 ст. 366 ЦПК передбачено, що ухвала суду першої інстанції про задоволення заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами оскарженню не підлягає. Однак апеляційний суд, порушуючи норми цивільного процесуального права, вирішив по суті апеляційну скаргу на вказаний акт правосуддя незважаючи на те, що ухвала суду першої інстанції, що оскаржується, не належить до об'єктів апеляційного оскарження. Це стало підставою для скасування ухвали апеляційного суду, ухваленої за результатами розгляду апеляційної скарги, та направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції<sup>2</sup>.

У юридичній літературі зустрічаються обґрунтовані пропозиції щодо розширення кола ухвал, котрі можуть оскаржуватись окремо від рішення суду в апеляційному порядку. Зокрема, пропонується встановити, що окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції відносно відмови в задоволенні заяви про відвід<sup>3</sup>. Сприйняття цієї пропозиції законодавцем

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 березня 2008 р. [Текст] // Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах. – 2008. – № 2 (8). – С. 104, 105.

<sup>2</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 вересня 2008 р. [Текст] // Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах. – 2008. – № 4 (10). – С. 117–119.

<sup>3</sup> Власов, А. Процессуальные новшества [Текст] / А. Власов // Юрид. практика. – 2007. – № 24 (494). – С. 5; Насадюк, А. Вопросы судебного обжалования [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2006. – № 52 (470). – С. 2.

дозволить удосконалити реалізацію встановленого міжнародно-правовими актами права на судовий розгляд справедливим та неупередженим судом. Тому автор не поділяє точку зору О. В. Колісник про те, що оскарження вказаної ухвали окремо від судового рішення є недоцільним і буде додатковим засобом затягування процесу<sup>1</sup>.

Відповідно до редакції ст. 24 ЦПК питання про відвід вирішується суддею, який розглядає справу. Проте такий підхід уявляється нелогічним, оскільки дає підстави ставити під сумнів висновок судді про власне ставлення до справи, що розглядається.

Розширити коло ухвал суду першої інстанції, що підлягає оскарженню в апеляційному порядку та вдосконалення механізму розгляду апеляційних скарг пропонується і в господарському процесі<sup>2</sup>. В цілому погоджуючись із такими висновками, вважаємо, що в будь-якому випадку у процесуальному законодавстві завжди мають чітко визначатися такі ухвали. Наприклад, у правовій літературі А. Г. Ярема та Г. І. Давиденко цілком справедливо вбачають позитивним невідтворення неконкретної формули про апеляційне провадження ухвал суду першої інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі<sup>3</sup>, що залишалось часом поза увагою вчених-процесуалістів<sup>4</sup>.

У той же час вважаємо цілком обґрунтованою точку зору відносно того, що право на апеляційне оскарження будь-яких ухвал суду першої інстанції заклало б можливість зловживати цим правом з метою затягнути процес — заявляти необґрунтовані клопотання й оскаржувати ухвали про відмову

---

<sup>1</sup> Колісник, О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цив. право і цив. процес; сімей. право; міжнар. приват. право / О. В. Колісник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 185.

<sup>2</sup> Графский, М. Вопросы обжалования судебного акта [Текст] / М. Графский // Юрид. практика. – 2006. – № 33 (451). – С. 19.

<sup>3</sup> Бюл. законодавства і юрид. практики. – 2008. – № 7. – С. 137.

<sup>4</sup> Гражданский процессуальный кодекс РСФСР с постанетейными материалами [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 102.

в задоволенні таких клопотань. Тому законодавець обмежив коло ухвал, що може бути оскаржено в апеляційному порядку окремо від рішення суду<sup>1</sup>. Наприклад, за кілька останніх років у господарському процесі випадків зловживання процесуальними правами шляхом оскарження ухвал, що не підлягають оскарженню, з метою затягування процесу не лише зменшилось, а навпаки, збільшилось<sup>2</sup>.

Г. О. Жилін справедливо відзначає такі ознаки ухвал — об'єктів апеляційного оскарження. Зазначені акти правосуддя характеризуються тим, що безпосередньо зачіпають основні права суб'єктів апеляційного провадження. Затримка в їх оскарженні може призвести до втрати самої можливості судового захисту відповідних прав, у зв'язку з чим закон і передбачає можливість їх самостійного оскарження. Наприклад, ухвала з питань забезпечення позову може призвести до неусуненого порушення майнових прав; зупинення провадження по справі може порушити вимогу розумності строків судового розгляду й істотно ускладнити виконання майбутнього рішення<sup>3</sup>.

Характеризуючи ухвали суду першої інстанції як об'єкти апеляційного оскарження, слід зазначити доцільність уточнення положення п. 23 ч. 1 ст. 293 та ст. 376 ЦПК щодо оскарження окремо від рішення ухвали суду першої інстанції щодо примусового проникнення до житла. Норми ЦПК не передбачають процесуального порядку розгляду подання державного виконавця в порядку ст. 376 ЦПК про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи. За правилами

---

<sup>1</sup> Основи адміністративного судочинства в Україні [Текст] : навч. посіб. для юрид. вузів та юрид. клінік / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. — К. : Конус, 2006. — С. 106.

<sup>2</sup> Шинкарчук, А. Обжалованию не подлежит, но все же... Анализ информписем ВСУ и ВХСУ об обжаловании определенных, не подлежащих обжалованию [Текст] / А. Шинкарчук // Юрид. практика. — 2009. — 27 янв. (№ 4 (579)). — С. 11, 12.

<sup>3</sup> Жилин, Г. А. Апелляция и кассация в гражданском процессе [Текст] / Г. А. Жилин // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика : сб. науч. статей. — Краснодар ; СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 134.

ч. 2 ст. 376 ЦПК вказане подання розглядається судом негайно без виклику чи повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного виконавця. Такий підхід може призвести до пропуску строку апеляційного оскарження з боку особи, з приводу проникнення до житла чи іншого володіння якої винесено ухвалу, оскільки подання державного виконавця розглядається без виклику чи повідомлення заінтересованої особи. Слід також зазначити, що цивільне процесуальне законодавство не передбачає можливості оскаржити ухвалу про відмову в задоволенні подання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи, що необхідно виправити.

Питання, розгляд яких передбачено ст. 376 ЦПК, необхідно вирішувати за участю як заявника подання, так і сторін та інших заінтересованих осіб, оскільки п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПК як одну з підстав скасування рішення і передачі справи на новий розгляд передбачає розгляд справи за відсутності будь-кого з осіб, що беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання.

Самостійним об'єктом апеляційного перегляду можуть бути також окремі висновки суду, які містяться у рішенні або ухвалі<sup>1</sup>, або певні частини судового акта. У цілому погоджуючись із резолютивною частиною рішення (тобто не оспоряючи його законність), особа вправі оскаржити висновки, що містяться у вступній або описовій частині рішення. Поряд з цим суб'єкт права апеляційного оскарження вправі оскаржити мотиви, якими керувався суд при розв'язанні тієї чи іншої справи<sup>2</sup>. Мотивувальна частина ухвали, як зазначав Д. М. Чечот, включає фактичні та юридичні підстави зазначеного судового акту. Резолютивна частина ухвали являє со-

---

<sup>1</sup> Кипнис, С. С. Постатейно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / С. С. Кипнис, П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 366.

<sup>2</sup> Мельник, Є. Ф. Касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / Є. Ф. Мельник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 109–118.

бою викладення змісту тієї процесуальної дії, котру суд оформлює у вигляді ухвали<sup>1</sup>.

Допустимість самостійного оскарження мотивувальної частини судового рішення обґрунтовується й тим, що законної сили поряд з резолютивною частиною рішення набирають також його мотиви в частині встановлення фактів та правовідносин, що в майбутньому можуть мати преюдиційне значення. Крім того, як зазначав Г. Ф. Добровольський, не оспороюючи правильність рішення по суті, особа в ряді випадків може бути зацікавлена у виключенні з мотивувальної частини компрометуючих обставин<sup>2</sup>.

Оскарження частини рішення відбувається й у випадку оскарження резолютивної частини рішення не в цілому, а лише стосовно певних позовних вимог, про які робиться висновок у заключній частині судового рішення. Апеляційна скарга може бути подана не тільки на рішення суду по суті позовних вимог, але може торкатись висновків суду про допуск негайного виконання рішення, порядку та строків його виконання, про розподіл судових витрат. Так, рішенням районного суду від 20.11.2005 р. частково задоволено позов Н. П. та М. П. до автогаражного кооперативу з експлуатації та зберігання транспортних засобів (далі — Автогаражний кооператив) про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Постановлено стягнути на користь позивачів на відшкодування моральної шкоди 5000 грн, витрати на правову допомогу — 3100 грн, витрати зі сплати державного мита — 363 грн. 23.02.2006 р. Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва частково задовольнила апеляційну скаргу Автогаражного кооперативу на рішення районного суду про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Рішення суду першої інстанції змінено в частині

---

<sup>1</sup> Чечот, Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам [Текст] / Д. М. Чечот. — М. : Госюриздат, 1958. — С. 139.

<sup>2</sup> Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик [Текст] / под ред. П. И. Бардина. — М. : Юрид. лит., 1962. — С. 163.

стягнення судових витрат. Зменшено розмір компенсації зі сплати державного мита з 363 грн до 290,67 грн. У решті рішення залишено без змін<sup>1</sup>.

У випадку часткового оскарження рішення його неоскаржена частина не набирає законної сили. Властивості, характерні для судового рішення, що набрало законної сили, виникають у всього рішення в цілому з моменту проголошення рішення чи ухвали судом апеляційної інстанції.

У листопаді 2002 р. З. звернувся до суду з позовом до відкритого акціонерного товариства «Перший Київський авторемонтний завод» (далі — ВАТ), товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Газ-Дніпро» (далі — ТОВ), О., М., третіх осіб — Ш., А., Г., Б., С. про визнання незаконними рішень загальних зборів акціонерів ВАТ та розірвання договорів оренди, мотивуючи позовні вимоги тим, що загальні збори акціонерів ВАТ проведені з порушенням вимог закону. Крім того, позивач просив розірвати договори оренди приміщень, укладені між ВАТ і ТОВ, посиляючись на те, що орендоване майно використовується не за призначенням.

Києво-Святошинський районний суд Київської області позов задовольнив у частині розірвання договорів оренди та відмовив у визнанні незаконним рішень загальних зборів акціонерів ВАТ. Оскаржуючи рішення, ТОВ порушило питання про його скасування в частині розірвання договорів оренди і закриття провадження у справі, пославшись на неправильне застосування судами норм матеріального та процесуального права. Задовольняючи скаргу, суд визначив, що посилення в рішенні суду на те, що укладені договори можуть вплинути на отримання позивачем частки прибутку товариства, мають характер припущення і не можуть бути визнані обґрунтованими. Крім того, позовні вимоги про розірвання договорів оренди в цьому випадку пред'являються

---

<sup>1</sup> Тимошук, І. Зберігання автотранспортних засобів [Текст] / І. Тимошук // Юрид. вісн. України. — 2006. — № 17. — С. 19.

в інтересах однієї юридичної особи до іншої юридичної особи, а справи за такими позовами підвідомчі господарським судам<sup>1</sup>.

Пленум Верховного Суду України звертає увагу на те, що додаткові та заочні рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо.

Зміст ст. 220 ЦПК дозволяє дійти висновку, що оскарження додаткового рішення не має будь-яких особливостей. Строки, процедура та порядок оскарження вказаного процесуального документа підкоряється загальним правилам апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції, яке ухвалюється за результатами розгляду справи.

Відповідно до статей 231, 232 ЦПК оскарження заочного рішення відповідачем в апеляційному порядку може мати місце лише в разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення та в разі ухвалення повторного заочного рішення.

Вирішуючи питання про можливість апеляційного оскарження в загальному порядку рішення, яке визначене судом як заочне, судам необхідно враховувати, що відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України судові рішення є чинними й обов'язковими до виконання на всій території України, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом. Тому особи, які оскаржують таке рішення, повинні враховувати, що рішення, яке визначене судом як заочне, має

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 грудня 2003 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 3 (43). – С. 9–10.

оскаржуватися в порядку, встановленому для оскарження заочних рішень.

У разі подання відповідачем до місцевого суду заяви про перегляд заочного рішення з клопотанням про поновлення строку на подання заяви про перегляд, у той час як відповідне рішення оскаржене позивачем в апеляційному порядку й апеляційна скарга прийнята до розгляду, апеляційне провадження не може бути проведене до розгляду місцевим судом цієї заяви. У такому випадку справа повертається до місцевого суду<sup>1</sup>.

Науково-практичний інтерес має проблема оскарження дій (бездіяльності) суду, не викладених у формі рішень або ухвал. Про неоднозначність вирішення вказаної проблема свідчить як дослідження у юридичній науці<sup>2</sup>, так і судова практика<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст]: постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

<sup>2</sup> Бачун, О. Повертаючись до питання компетенції адміністративних судів першої інстанції [Текст] / О. Бачун, О. Головань // Юрид. вісн. України. – 9–15 черв. 2007. – № 23. – С. 12; Куйбіда, Р. Визначення меж адміністративної юрисдикції [Текст] / Р. Куйбіда // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 51 (24–30 груд.). – С. 8; Куйбіда, Р. Оскарження бездіяльності суду як предмет адміністративного позову [Текст] / Р. Куйбіда // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січ. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: НЮАУ, 2007. – С. 239; Куйбіда, Р. І знову про компетенцію адміністративних судів [Текст] / Р. Куйбіда // Вісн. Вищ. адмін. суду України. – 2007. – № 3. – С. 90; Молдован, В. Питання компетенції адміністративних судів першої інстанції [Текст] / В. Молдован // Юрид. вісн. України. – 12–18 травня 2007 р. – № 19. – С. 12.

<sup>3</sup> Ухвала судової палати у цивільних справах Верховного суду України від 20. 10. 2003 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 3 (43). – С. 7–8; Постанова колегії суддів Вищого адміністративного суду України від 02.03.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002760-06>; Постанова колегії суддів Вищого адміністративного суду України від 10.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0011760-06](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0011760-06).

Вважаємо, що об'єктом апеляційного оскарження можуть бути лише документи, визначені у ст. 292 ЦПК та інших нормах вказаного Кодексу. Тому, на нашу думку, не є такою, що відповідає чинним нормам процесуального права, позиція Верховного Суду України з даного приводу. Зазначений орган судової влади зазначає, що листи, записки, постанови, повідомлення й інші документи суду можуть бути оскаржені в порядку, встановленому чинним на час учинення дії процесуальним законом. Правило про апеляційне оскарження поширюється і на випадки, коли суд (суддя) протягом визначеного законом процесуального строку не вчиняє процесуальну дію та не ухвалює за нею рішення, створюючи тим самим перешкоди для подальшого руху справи (допускає процесуальну бездіяльність)<sup>1</sup>.

## **2.4. Проблеми ефективності апеляційного провадження**

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право кожного, чий права та свободи, визнані в цьому правовому акті, було порушено, — на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі навіть за умови, якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження<sup>2</sup>. З огляду на нормативне закріплення можливості ефективного захисту порушених прав вважаємо за необхідне дослідити ефективність апеляційного провадження як однієї з форм судового захисту.

Враховуючи нормативне закріплення гарантій ефективності юридичного захисту порушених прав на міжнародно-

---

<sup>1</sup> Постанова Верхов. Суду України від 15 квіт. 2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 6 (94). — С. 31–33.

<sup>2</sup> Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Текст] // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 13. — Ст. 270.

правовому рівні, в науковій літературі приділяється значна увага поняттю, змісту та природі вказаного інституту<sup>1</sup>.

Необхідність дослідження ефективності правосуддя та його прояву в окремих провадженнях цивільного судочинства обумовлюється також наявністю неоднозначних поглядів на зміст ефективності правосуддя та його функцій. Так, наприклад, В. В. Городовенко, В. В. Онопенко та Ю. В. Романець розглядають ефективність правосуддя з позицій спеціалізації судів<sup>2</sup>.

За визначенням І. Л. Петрухіна, ефективність права визначається ступенем його корисної дії на суспільні відносини, оптимальним співвідношенням правових та інших засобів у механізмі соціального управління. Вказаний автор поєднує ефективність з оптимальністю правосуддя поєднанням таких ознак:

---

<sup>1</sup> Власов, А. А. Проблемы эффективности и доступности правосудия в России [Текст] / А. А. Власов // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 13–20; Лукьянчук, В. М. Проблеми розуміння ефективності правосуддя [Текст] / В. М. Лукьянчук // Економіка, фінанси, право. – 2008. – № 7. – С. 36; Нілов, А. О. Методи вивчення соціальної ефективності права [Текст] / А. О. Нілов // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. і наук. повідомл. всеукр. студ. наук. конф. – Х., 2006. – С. 27; Оніщенко, Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи [Текст] : монографія / Н. М. Оніщенко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2008. – С. 85; Осипова, Н. П. Соціальні фактори підвищення ефективності правосуддя [Текст] / Н. П. Осипова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р. – Х. ; К., 2002. – С. 136–139; Осипова, Н. П. Соціологічна інтерпретація ефективності права [Текст] / Н. П. Осипова // Проблеми розвитку суспільства: системний підхід : матеріали міжвуз. наук. конф. (м. Харків, 12–13 квіт. 2006 р.). – Х., 2006. – С. 82–88.

<sup>2</sup> Городовенко, В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя [Текст] / В. В. Городовенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 1. – С. 12–15; Онопенко, В. Авторитет судової влади в Україні залежить від ефективності правосуддя [День працівників суду] [Текст] / В. Онопенко // Закон і бізнес. – 2006. – 16–22 груд. (№50). – С. 1; Романець, Ю. В. Специализация в судебной деятельности как средство повышения эффективности правосудия [Текст] / Ю. В. Романець // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Краснодар – Сочи, 23–26 мая 2002 г.) – Краснодар, 2002. – С. 5–13.

- 1) обумовленість правосуддя соціальними потребами (соціальна цінність правосуддя);
- 2) надання правосуддю корисних цілей;
- 3) ефективність правосуддя у вузькому сенсі;
- 4) раціональне використання ресурсів: людей, грошових фондів, техніки, інформації і т. ін.;
- 5) надання ресурсів та управлінських впливів<sup>1</sup>.

Стосовно предмета нашого дослідження вбачається необхідним приділити увагу ефективності діяльності суду апеляційної інстанції при виконанні ним функцій, визначених законодавством.

Поряд з існуванням багатьох точок зору щодо ефективності правосуддя та його функцій у процесуальній літературі мають місце різні підходи до визначення ефективності апеляції в цивільному судочинстві. У літературі ефективність правосуддя в судах контролюючих інстанцій поділяють на такі групи: 1) кількість судових помилок, що вдалося виявити; 2) кількість судових помилок, котрі залишилися невиявленими; 3) кількість помилок, що допускаються самими контролюючими судами<sup>2</sup>.

За визначенням М. Ш. Пацації, ефективність — одна з найважливіх європейських вимог до сучасного правосуддя. Під ефективністю процесуальної діяльності судів перевірочних інстанцій він розуміє їх здатність досягати в процесі своєї процесуальної діяльності поставлених перед ними законодавцем цілей, а в результаті — забезпечити вирішення соціального завдання, що стоїть перед судом як органом правосуддя. Розглядаючи ефективність діяльності судів контролюючих інстанцій через критерій результативності розгляду скарг на судові рішення, вказаний автор досліджує ефективність процесуальної діяльності перевірочних інстанцій на

---

<sup>1</sup> Петрухин, И. Л. Понятие оптимальности и эффективности правосудия [Текст] / И. Л. Петрухин // Проблемы социалист. законности : респ. межвед. науч. сб. – 1980. – Вып. 6. – С. 126, 131.

<sup>2</sup> Петрухин, И. Л. Теоретические основы эффективности правосудия [Текст] / И. Л. Петрухин, Г. П. Батунов, Т. Г. Морщакова. – М. : Наука. – С. 308–321.

окремих стадіях апеляційного перегляду судового рішення: на стадіях порушення провадження, підготовки справи до розгляду та розгляду апеляційної скарги та ухвалення судового акта<sup>1</sup>.

На нашу думку, ефективність апеляційного перегляду рішень і ухвал суду першої інстанції визначається рухом цивільної справи в суді апеляційної інстанції та роллю апеляційного суду в дотриманні принципів верховенства права та законності при здійсненні правосуддя. Будь-які процесуальні дії суду апеляційної інстанції відбуваються в межах цивільної процесуальної форми, яка трактується в правовій літературі як певний порядок здійснення правосуддя в цивільних справах<sup>2</sup>.

Сутність прояву цивільної процесуальної форми в апеляційному провадженні полягає в детальній та жорсткій регламентації процесуальної діяльності суду й інших учасників процесу, по-перше, з точки зору конкретного змісту цієї діяльності (іншими словами, що можуть та чого не можуть робити в процесі його учасники); по-друге, з точки зору логічної послідовності процесуальних дій; по-третє, з точки зору місця та часу їх здійснення<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Пацація, М. Ш. Процессуальная деятельность проверочных инстанций арбитражного суда. Проблемы эффективности [Текст] / М. Ш. Пацация. – М. : ИПЦ Маска, 2008. – С. 73, 279–316, 323–430.

<sup>2</sup> Бенедик, И. В. К вопросу о структуре процессуальной формы [Текст] / И. В. Бенедик // Проблемы социалист. законности. – 1982. – Вып. 10. – С. 20–26; Гетманцев, О. В. Цивільна процесуальна форма і система принципів цивільного процесуального права [Текст] / О. В. Гетманцев // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2003. – Вип. 172. – С. 24–28; Кац, С. Поняття і значення цивільно-процесуальної форми [Текст] / С. Кац // Рад. право. – 1971. – № 5. – С. 70–74; Попова, Ю. А. Теоретические проблемы гражданской процессуальной (судопроизводственной) формы: современный аспект [Текст] / Ю. А. Попова // Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – С. 75–85; Рожнов, О. В. Проблемы процессуальной формы в гражданском судопроизводстве [Текст] / О. В. Рожнов // Проблемы законности. – 1998. – Вип. 34. – С. 159–163.

<sup>3</sup> Осокина, Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть [Текст] / Г. Л. Осокина. – М. : Юрист, 2003. – С. 98.

Апеляційне провадження складається з таких етапів: порушення справи, підготовка до розгляду та розгляд справи в суді апеляційної інстанції. У зв'язку з цим В. І. Тертишніков вважає, що апеляційний перегляд судових рішень у цивільному процесі є провадженням як сукупність декількох стадій<sup>1</sup>.

В. В. Комаров, навпаки, відносить перегляд судових рішень, що не набрали законної сили, до стадій цивільного процесу. Всі вони утворюють систему, загальну модель цивільного процесу. Цивільний процесуальний закон, встановивши для всіх справ єдину процесуальну форму їх розгляду і допускаючи в окремих випадках винятки із загальних правил, виходить із того, що цивільний процес є загальною формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів, а ті чи інші особливості розгляду цивільних справ не можуть створити самостійного порядку їх розгляду. Зміст ЦПК, який визначає рух судочинства від розгляду в суді першої інстанції до виконавчого провадження, ґрунтується на ознаці єдності процесуальної форми<sup>2</sup>.

Цивільна справа може пройти всі стадії, однак частіше справа проходить лише обов'язкові стадії — від відкриття провадження по справі до судового розгляду, оскільки не завжди судові рішення по справі оскаржуються або переглядається за нововиявленими обставинами<sup>3</sup>.

Прийняття апеляційної скарги до розгляду передбачає реєстрацію цивільної справи в апеляційному суді і передачу її в порядку черговості судді-доповідачу. Як зазначено в ч. 1 ст. 297 ЦПК, справа після надходження до канцелярії суду апеляційної інстанції реєструється і передається для вирішення питання про прийняття скарги до розгляду судді — доповідачу в порядку черговості. Суддя-доповідач після вивчення

---

<sup>1</sup> Тертишніков, В. І. Цивільний процес України (лекції) [Текст] : навч.-практ. посіб. / В. І. Тертишніков. – Х. : ФО-П Н. М. Вапнярчук, 2008. – С. 202.

<sup>2</sup> Комаров, В. В. Предмет цивільного процесуального права [Текст] : текст лекцій / В. В. Комаров. – Х. : Юрид. акад., 1992. – С. 33, 34.

<sup>3</sup> Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Одиссей, 2001. – С. 28.

підстав для передачі справи до розгляду вирішує питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду шляхом винесення ухвали.

У ЦПК вперше введено норму, яка регулює порядок розподілу справ серед суддів апеляційного суду. Метою цієї норми є забезпечення принципу незалежності суддів та унеможливлення незаконного впливу на суддів при порушенні апеляційного провадження. Тому порядок розподілу справ серед суддів набуває виключно важливого значення, що позитивним чином позначається на зміцненні незалежності суддів. Встановлений порядок розподілу справ серед суддів відповідає рекомендації № (92) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленій Комітетом міністрів Ради Європи на 518 засіданні 13 жовтня 1994 р.<sup>1</sup>

Прийняття правильного процесуального рішення судом апеляційної інстанції на етапі прийняття апеляційної скарги до провадження безпосередньо впливає на ефективність апеляційного провадження. Так, до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 ЦПК, а також у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, застосовуються положення ст. 121 вказаного Кодексу. Про прийняття апеляційної скарги до розгляду або повернення скарги суддя-доповідач постановляє ухвалу. Ухвала судді про повернення апеляційної скарги може бути оскаржена в касаційному порядку.

Законодавством передбачено, що після вивчення апеляційної скарги у судді є можливість винести декілька варіантів ухвал. Так, у разі прийняття апеляційної скарги до розгляду суддя-доповідач постановляє ухвалу. У цьому сенсі слід погодитись із справедливим твердженням Д. Д. Луспеніка про те, що при вирішенні питання про прийняття апеляційної скарги суддя-доповідач не вправі давати оцінку обґрунтова-

---

<sup>1</sup> Рекомендація № (92) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» [Текст] : ухвал. Ком. міністрів Ради Європи на 518 засіданні 13 жовт. 1994 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 1997. – № 4. – С. 10–11.

ності чи необґрунтованості скарги. З цього випливає те, що не можна відмовити у прийнятті апеляційної скарги, наприклад, від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи<sup>1</sup>.

Суд може винести ухвалу про залишення скарги без руху в разі невідповідності її формі та змісту, яка встановлена ст. 295 ЦПК, а також у випадку несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Якщо особа у встановлений судом строк виконає вказівки суду щодо виправлення недоліків скарги, то остання вважається поданою в день первинного її подання до суду<sup>2</sup>.

У випадку невиконання особою, що подала скаргу, вимог суду у визначений термін, скарга вважається неподаною та повертається особі, про що виноситься ухвала. Ухвалу судді про повернення апеляційної скарги може бути оскаржено в касаційному порядку. Чинний ЦПК не закріплює випадків відмови у прийнятті апеляційної скарги. Проте суди (в тому числі й суд касаційної інстанції) в деяких випадках не враховують вказане положення, у зв'язку з чим потребують критичної оцінки пункти 4 та 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»<sup>3</sup>. Так, відмовляючи представнику сторони у прийнятті апеляційної скарги, суд посилався на те, що довіреність, додана до апеляційної скарги, підписана особою, яка не має на це повноважень. З таким висновком суду

---

<sup>1</sup> Луспеник, Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання [Текст] / Д. Луспеник // *Право України*. – 2007. – № 6. – С. 70, 71.

<sup>2</sup> Гришина, И. И. Гражданский процесс: схемы и комментарии [Текст] : учеб. пособие / И. И. Гришина, И. П. Гришин, Н. М. Коршунов ; под ред. М. К. Треушников. – М. : Городец, 2003. – С. 132; Кроль, С. В. Вопросы оставления апелляционной жалобы без движения и возвращение апелляционной жалобы в арбитражном процессе [Текст] / С. В. Кроль // *Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов* / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 377–383.

<sup>3</sup> Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України № 12 від 24.12.2008 р. // *Вісн. Верхов. Суду України*. – 2008. – № 11. – С. 7–15.

погодитись не можна, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПК до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 ЦПК, а також у разі несплати суми судового збору чи неоплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу застосовуються положення ст. 121 ЦПК, яка не передбачає можливості відмови у прийнятті апеляційної скарги<sup>1</sup>.

Слід зазначити, що процесуальне законодавство не регулює питання про продовження строку, встановленого судом для виправлення недоліків форми та змісту апеляційної скарги, а також для належної сплати судового збору чи витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу. Наприклад, при постановленні ухвали про залишення скарги без руху апеляційний суд запропонує особі протягом 10 днів сплатити судовий збір. У вказаний строк ухвала суду залишається невиконаною, але надішла заява про продовження строку. На наш погляд, питання про продовження строку, встановленого судом, повинен вирішувати суд апеляційної інстанції в порядку, передбаченому ст. 73 ЦПК України.

Як свідчить практика судів апеляційної інстанції, при залишенні апеляційної скарги без руху суд має надати особі належний та розумний строк для виправлення недоліків скарги. Так, ухвалою суду відповідачеві був наданий строк для усунення недоліків скарги до 1 грудня 2003 р. 27 листопада 2003 р. копія цієї ухвали була направлена відповідачу й отримана ним 1 грудня 2003 р., тобто в день, коли закінчується строк на виправлення недоліків апеляційної скарги. Зазначені обставини свідчать про те, що відповідач фактично був позбавлений можливості виправити недоліки апеляційної скарги у встановлені судом строки, про що суд був повідомлений відповідним клопотанням про продовження цього строку. Оскільки у виправленому варіанті апеляційна скарга на рішення суду відповідала вимогам форми та змісту, а державне мито за її подачу було сплачено на належні банківські

---

<sup>1</sup> Определение Апелляционного суда г. Киева от 2 июля 2004 г. // Юрид. практика. – 2004. – № 40 (354). – С. 23.

реквізити, то у суду не було підстав для визнання апеляційної скарги неподаною та повернення її відповідачеві<sup>1</sup>.

Проблема поважності пропуску строків апеляційного оскарження та їх поновлення є міжгалузевою та транснаціональною<sup>2</sup>. На нашу думку, належність і розумність при встановленні строків виправлення недоліків апеляційної скарги у випадку залишення останньої без руху слід вирішувати виходячи з необхідності своєчасного повідомлення апелянта про необхідність виправлення недоліків з урахуванням необхідного часу як для виправлення, так і для направлення належно оформленої апеляційної скарги до апеляційного суду. Вважаємо, що суд апеляційної інстанції має встановлювати строк виправлення недоліків апеляційної скарги з урахуванням надання апелянту щонайменше десяти днів для усунення вказаних недоліків.

Ефективність апеляційного провадження ускладнюється надходженням неналежно оформленої справи, з нерозглянутими зауваженнями на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами або з нерозглянутими письмовими зауваженнями щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, або без вирішення питання про ухвалення додаткового рішення. У таких випадках судья-доповідач повертає справу до суду першої інстанції, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки.

Частина 4 ст. 297 ЦПК передбачає випадки повернення справи судові першої інстанції із зазначенням строку, протягом якого місцевий суд має усунути недоліки. Якщо в матеріалах справи залишились нерозглянутими заява про роз'яснення рішення чи про виправлення описки (явної ариф-

<sup>1</sup> Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 8 лютого 2005 р. Справа № 22-569 [Текст] // Юрид. практика. – 2005. – № 12 (378). – С. 16.

<sup>2</sup> Кроль, С. В. Вопросы оставления апелляционной жалобы без движения и возвращение апелляционной жалобы в арбитражном процессе [Текст] / С. В. Кроль // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 377–384.

метичної помилки), то судові апеляційної інстанції необхідно і в цих випадках повертати справу до місцевого суду з тієї підстави, що справа неналежним чином оформлена судом першої інстанції.

Законодавство не визначає наслідків невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду при поверненні справи судом апеляційної інстанції. На наш погляд, у разі невиконання судом першої інстанції в передбачений апеляційним судом строк приписів закону, визначених в ухвалі про повернення скарги, апеляційну скаргу не можна визнавати неподаною, оскільки в протилежному випадку визнання апеляційної скарги неподаною внаслідок невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду тягне порушення права заінтересованої особи на розгляд справи належним судом. У законодавстві слід чітко закріпити процесуальні наслідки невиконання судом першої інстанції умов ухвали апеляційного суду про повернення апеляційної скарги.

Постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду означає початок провадження по справі судом апеляційної інстанції. Не пізніше наступного дня після винесення зазначеної ухвали апеляційний суд, що переглядатиме цивільну справу, має надіслати учасникам процесу копії заяви про апеляційне оскарження, апеляційної скарги та доданих документів. Крім того, суд встановлює строк, протягом якого особи, яких стосується судове рішення, вправі подати заперечення на апеляційну скаргу. Виконуючи вказану дію, суду необхідно враховувати реальний строк для реалізації зазначеними особами права подачі заперечень на заяву про апеляційне оскарження й апеляційну скаргу. Якщо особа з поважних причин несвоєчасно подала заперечення чи пояснення, то вправі просити суд продовжити встановлені ним строки з наданням доказів, які б свідчили про поважність причин пропуску. Визначення поважності причин пропуску зазначених строків залежить від суду апеляційної інстанції та має встановлюватися залежно від обставин конкретної справи.

З ефективністю діяльності суду апеляційної інстанції пов'язане визначення комплексу прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі.

Одним з таких проблемних питань залишається реалізація вказаними суб'єктами права приєднатися до апеляційної скарги, що подана особою, на стороні якої вони виступали. Таке саме право передбачено для осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Стаття 297 ЦПК 1963 р. передбачала можливість приєднання до апеляційної скарги тільки для співучасників та третіх осіб, котрі виступали в процесі на стороні тієї особи, яка оскаржувала рішення<sup>1</sup>. На відміну від раніше діючого законодавства, ст. 299 ЦПК передбачає можливість приєднання до апеляційної скарги значно більше коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Мова йде про передбачених у ст. 26 ЦПК осіб, які виступали в суді першої інстанції на стороні особи, що подала апеляційну скаргу. Наприклад, приєднатись до апеляційної скарги вправі треті особи, які не заявляли самостійних вимог на предмет спору. Крім того, до апеляційної скарги мають право приєднатися також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

Згідно із ч. 2 ст. 299 ЦПК приєднання до апеляційної скарги можливе шляхом подачі відповідної заяви до початку судового засідання в апеляційному суді. Законодавство не передбачає зміст такої заяви. Вважаємо, що заява про приєднання до апеляційної скарги вправі надаватись особою із зазначенням про те, до чиєї апеляційної скарги приєднується особа та по якій цивільній справі. Відсутність законодавчого визначення змісту такої заяви обумовлюється тим, що ЦПК не передбачає можливості для особи, яка приєднується до апеляційної скарги, пред'являти самостійні вимоги щодо визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Крім того,

---

<sup>1</sup> Кипнис, С. С. Постатейно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / С. С. Кипнис, П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 372.

приєднання до апеляційної скарги не має характеру самостійного оскарження судового рішення. Тому форма та зміст такої заяви не має юридичного значення ні для суду, ні для осіб, що беруть участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції. Але якщо особи, що приєднуються до апеляційної скарги, у відповідній заяві обґрунтовують та висувають інші підстави скасування чи зміни судового рішення у порівнянні з апеляційною скаргою, то така заява не може розглядатись як процесуальний документ, що зумовлює приєднання до апеляційної скарги. Обов'язковою умовою для приєднання є тотожність визначених у апеляційній скарзі та заяві вимог. Наприклад, заява про приєднання не може містити вимогу про скасування судового рішення, якщо в апеляційній скарзі мова йде лише про його зміну, та навпаки. У протилежному випадку подана заява про приєднання буде, по суті, самостійною апеляційною скаргою, до якої мають застосовуватись відповідні вимоги законодавства про строки подачі, форму та зміст, оплату судовим збором та ін.

У ЦПК не визначено також початку строку, з якого особи мають право приєднатись до апеляційної скарги. На нашу думку, такий строк починається з моменту подання апеляційної скарги, до якої приєднується відповідна особа, до суду першої інстанції.

Стаття 300 ЦПК містить правомочності особи, що подала апеляційну скаргу стосовно визначення юридичної долі апеляційної скарги, її зміни чи доповнення. Доповнення апеляційної скарги передбачає надання до суду додаткових обґрунтувань апеляційної скарги чи додаткових прохань на адресу суду апеляційної інстанції відносно визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Зміна апеляційної скарги передбачає зміну вимог щодо визначення юридичної долі оскаржуваного рішення. Так, особа первісно в апеляційній скарзі вправі просити рішення суду першої інстанції скасувати та направити цивільну справу на новий розгляд, а потім вправі змінити апеляційну скаргу та просити суд скасувати рішення та винести нове рішення по суті позовних вимог. Правила про

зміну апеляційної скарги поширюються й на зміну певної частини обґрунтування апеляційної скарги.

Зазначена норма містить певні строки, впродовж яких можна виконувати певні процесуальні дії. Так, доповнити чи змінити скаргу можна протягом строку на апеляційне оскарження. У зв'язку з цим Л. Є. Гузь зазначає, що доповнення чи зміна апеляційної скарги не свідчить про те, що апелянт має право подавати її у скороченому варіанті. Законодавець у цьому випадку має на увазі доповнення до мотивів скарги, надання додаткових доказів з посиланням на них, уточнення норм матеріального чи процесуального права, уточнення чи доповнення останньої частини скарги, де апелянт просить визначити юридичну долю оскаржуваного акта<sup>1</sup>.

Іншим диспозитивним правом відповідно до ч. 2 ст. 300 ЦПК є право особи, яка подала апеляційну скаргу, відкликати її до початку розгляду справи в апеляційному суді. Друга сторона має право визнати апеляційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Оскільки принцип диспозитивності цивільного процесуального права діє у всіх стадіях цивільного судочинства, то його прояв у апеляційному провадженні полягає в наданні можливості особі відкликати скаргу до початку її розгляду в апеляційному суді, а друга сторона вправі визнати апеляційну скаргу обґрунтованою повністю або частково. При відкликанні апеляційної скарги суддею, який готує справу до розгляду в апеляційному суді, постановляється ухвала про повернення скарги.

Виходячи із змісту частин 2 та 4 ст. 300 ЦПК можна зробити висновок, що відкликання апеляційної скарги не позбавляє особу права повторно подати апеляційну скаргу, оскільки неможливість повторного звернення до суду зі скаргою передбачено тільки в разі прийняття відмови від апеляційної скарги і закриття на підставі цього апеляційного провадження.

---

<sup>1</sup> Гузь, Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанции [Текст] / Л. Е. Гузь. – Харьков : Харьков юрид., 2003. – С. 43–45.

Поряд з відкликанням апеляційної скарги ефективність апеляційного провадження визначається також можливістю її визнання другою стороною обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Подібні права передбачаються у процесуальних законодавствах інших держав<sup>1</sup>. Визнання апеляційної скарги передбачає можливість погодитись із доводами апеляційної скарги особам з протилежними матеріально- та процесуально-правовими інтересами. Визнання апеляційної скарги другою стороною враховується апеляційним судом у частині наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи. Вказане означає, що визнання апеляційної скарги можливе тільки стосовно обставин та фактів, які оспорюються в апеляційній скарзі та мають значення для вирішення справи.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від неї повністю або частково<sup>2</sup>. На відміну від повернення скарги (про що ухвалу постановляє суддя, який готував справу до розгляду), в разі відмови від апеляційної скарги повністю або частково питання щодо прийняття відмови і закриття на цій підставі апеляційного провадження вирішується апеляційним судом у судовому засіданні. Д. Д. Луспеник зазначає, що апеляційне провадження не може бути закрите, якщо інші учасники процесу подали апеляційну скаргу чи приєдналися до скарги, оскільки приєднання до апеляційної скарги розглядається як самостійна вимога<sup>3</sup>.

Умовою відмови від апеляційної скарги повністю чи частково є відмова особи від продовження процесу в суді апеляційної інстанції, визнаючи, таким чином, законність та об-

---

<sup>1</sup> Kane, M. K. *Civil procedure in nutshell* [Text] / M. K. Kane. – Second edition. – St. Paul, Minn : West Publishing Co, 1985. – С. 93–96.

<sup>2</sup> Лебедев, М. Ю. *Гражданский процесс* [Текст] : краткий курс лекций / М. Ю. Лебедев, Д. Е. Чепцов, А. Ю. Францифоров. – М. : Юрайт-издат, 2003. – С. 179.

<sup>3</sup> Луспеник, Д. Д. *Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України)* [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2005. – С. 387.

грунтованість оскаржуваного рішення та відмовляючись від свого права на апеляційне оскарження. Одночасно особа відмовляється від своєї матеріально-правової заінтересованості на користь інших суб'єктів, які вважають рішення суду першої інстанції законним та обґрунтованим. Наслідками прийняття відмови від апеляційної скарги є закриття судом апеляційної інстанції провадження по справі та неможливість повторного оскарження цього рішення або ухвали з тих самих підстав.

При розгляді цивільної справи в суді апеляційної інстанції важливе значення для правильного, повного та всебічного розгляду справи має підготовка розгляду справи судом, яка є обов'язковою при апеляційному розгляді будь-якої цивільної справи<sup>1</sup>. У структурі апеляційного провадження проведення підготовки розгляду справи має також значення для ефективного розгляду апеляційної скарги по суті заявлених вимог.

Важливість правильного проведення підготовки справи до розгляду в апеляційному суді має і велике практичне значення. Як свідчить практика Верховного Суду України, порушення апеляційним судом норм процесуального права, встановлених ЦПК щодо підготовки цивільної справи до розгляду в апеляційному порядку, є підставою для скасування ухвали апеляційного суду та передачі справи на новий апеляційний розгляд<sup>2</sup>.

Відповідно до ст. 301 ЦПК протягом десяти днів з дня отримання справи суддя-доповідач вчиняє такі підготовчі дії:

1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі; 2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює; 3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони й інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясовує, які обставини

<sup>1</sup> Бондаренко-Зелінська, Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Л. Бондаренко-Зелінська – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2007. – С. 4.

<sup>2</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 грудня 2007 р. [Текст] // Цивільне судочинство: судово-практика у цивільних справах. – 2008. – № 1 (17). – С. 98, 99.

визнаються чи заперечуються сторонами й іншими особами; 5) вирішує питання про поважність причин неподання доказів до суду першої інстанції; 6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

З урахуванням чисельності підготовчих дій, визначених у ст. 301 ЦПК, уявляється можливим їх класифікувати, враховуючи правову регламентацію останніх у ст. 301 ЦПК, на такі групи: 1) дії, спрямовані на визначення суб'єктного складу справи; 2) дії, спрямовані на визначення характеру спірних правовідносин; 3) дії щодо дослідження законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції; 4) інші дії, пов'язані із забезпеченням належного апеляційного розгляду справи.

Стаття 301 ЦПК, як і відповідна норма, що регламентує підготовчі дії суду першої інстанції до розгляду справи по суті, не містить вичерпних дій суду апеляційної інстанції з підготовки справи до розгляду. Залежно від характеру та складності справи суд апеляційної інстанції може вчиняти і ті дії, які прямо не передбачені в переліку підготовчих дій, зазначених у ст. 301 ЦПК<sup>1</sup>. Особливість підготовки справи до розгляду проявляється й у тому, що при підготовці справи до розгляду в суді апеляційній інстанції не діють такі принципи цивільного процесу, як гласність та усність<sup>2</sup>, що є особливістю цієї частини апеляційного провадження, оскільки підготовка справи до розгляду проводиться без виклику осіб, що

---

<sup>1</sup> Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст] : пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. : О. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 457.

<sup>2</sup> Жилин, Г. А. Подготовка гражданских дел к рассмотрению в суде кассационной инстанции [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. А. Жилин. – Екатеринбург : Свердлов. ордена Труд. Крас. Знамени юрид. ин-т, 1991. – С. 10.

беруть участь у справі, та без проведення попереднього судового засідання. Таке положення законодавства вважаємо цілком обґрунтованим, оскільки провадження по перегляду рішень, що не набрали законної сили, характеризується оперативністю та кваліфікованістю, які виступають як гарантії законності перевірки цивільних справ.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка в разі необхідності вирішує питання про проведення додаткових підготовчих дій та призначення справи до розгляду. Якщо підготовчі дії здійснює суддя-доповідач одноособово, то вже призначення справи до розгляду відбувається колегіально судовою колегією. Це обумовлено необхідністю проведення додаткових підготовчих дій за рішенням судової колегії в тому разі, якщо остання вважатиме проведені підготовчі дії недостатніми після доповіді судді-доповідача про проведені підготовчі дії. Після вирішення питання про належність проведених підготовчих дій судова колегія призначає справу до розгляду.

Стаття 302 ЦПК передбачає порядок призначення цивільної справи до розгляду в суді апеляційної інстанції. Справа має бути призначена до розгляду в розумний строк, але не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду. Таке положення процесуального законодавства справедливо критикується Д. Луспеником, оскільки встановлений законодавцем п'ятнадцятиденний строк для призначення справи до розгляду в апеляційній інстанції є об'єктивно нереальним. А намагання законодавця забезпечити якомога скоріше вирішення справи насправді призводить до зворотного результату — невиправданого затягування строків розгляду справи, вимушеного порушення строків призначення справи до розгляду<sup>1</sup>.

У зв'язку з цим слід погодитися з О. В. Рожновим про те, що дотримання процесуальних строків при розгляді цивільних справ можна вважати однією з обов'язкових передумов ефек-

---

<sup>1</sup> Луспенік, Д. Кому потрібна поспішна апеляція? [Текст] / Д. Луспенік // Юрид. вісн. України. – 2006. – 4–10 лют. (№ 5). – С. 7.

тивності цивільного судочинства, оскільки соціальні та юридичні результати правозастосовної діяльності безпосередньо залежать від часу її здійснення. Крім того, процесуальні строки дисциплінують учасників процесу, орієнтуючи їх на своєчасну реалізацію суб'єктивних прав, якими вони наділені як суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин<sup>1</sup>.

При дослідженні ефективності апеляційного провадження не можна залишити поза увагою питання належного строку в цивільному судочинстві, котре в процесуальній науці та правозастосовній практиці є дискусійним. Н. Ю. Сакара пише, що вказане поняття не має чіткого визначення ні в міжнародному, ні в національному законодавстві. Європейський суд з прав людини при розгляді скарг на порушення цієї вимоги вирішував два основні питання: який саме період слід брати до уваги та чи був такий період розумним у контексті ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Практика Європейського суду однозначно підкреслює необхідність брати до уваги весь період провадження, який починається з моменту подання позову до суду. Розумність тривалості судового провадження слід оцінювати у світлі обставин справи та критеріїв, встановлених Судом у своїй практиці, зокрема беручи до уваги складність справи, поведінку заявника та відповідних органів державної влади, а також значущість для заявника даного питання або особливе становище сторони в цивільному процесі<sup>2</sup>. Вказаний автор в іншій роботі виділяє три критерії визначення розумності строків: складність справи, поведінка заявника та поведінка державних органів<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Рожнов, О. В. Деякі питання регламентації строків у цивільному судочинстві [Текст] / О. В. Рожнов // Пробл. законності : республік. міжвід. наук. зб. – 2004. – Вип. 67. – С. 61.

<sup>2</sup> Сакара, Н. Ю. Розумний строк судового розгляду як елемент доступності правосуддя у цивільних справах [Текст] / Н. Ю. Сакара // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 67.

<sup>3</sup> Комаров, В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві [Текст] : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х., 2007. – С. 30–33.

На нашу думку, розумність строку призначення справи до апеляційного розгляду в контексті ст. 302 ЦПК має обмежений характер. Підтримуючи вищенаведену позицію Д. Д. Лупеника відносно необхідності збільшення часових меж розумності вказаного строку, зазначимо, що ознакою розумності визначеного вказаною нормою строку має бути така обставина: в його межах не повинна втрачатись така мета апеляційного провадження, як об'єктивний, неупереджений та своєчасний розгляд апеляційної скарги на предмет дотримання законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції.

У цілому функція даних строків визначається темпаральністю дій з призначення справи до розгляду в апеляційному суді. Іншими словами, темпаральність обумовлює темпи руху відповідних процесуальних дій, урегульованих нормою процесуального права.

Цивільне процесуальне законодавство не передбачає, яким саме процесуальним документом оформлюється призначення справи до розгляду в апеляційному суді, як це має місце в ч. 3 ст. 297 ЦПК. Виходячи зі ст. 302 ЦПК судова колегія саме в ухвалі повинна визначати всі обставини, що передбачені цією статтею. Такий висновок автора ґрунтується на тій обставині, що судова ухвала виноситься в процесі судового розгляду<sup>1</sup> при вирішенні процедурних питань, визначених цивільним процесуальним законодавством. У той же час вказаний процесуальний документ можна характеризувати як акт застосування норм процесуального права, направлений на виникнення процесу, його розвиток і закінчення. Ухвала не торкається матеріально-правового спору і стосується питань процедури<sup>2</sup>. В. В. Комаров та П. І. Радченко визначають такі умови набрання ухвалою ознак акту правосуддя: а) винесення ухвали має передбачатись законом; б) ухвала повинна

---

<sup>1</sup> Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М. : Эксмо, 2002. – С. 94.

<sup>2</sup> Цивільне процесуальне право України [Текст] : [підруч. для юрид. вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – С. 247.

постановляться судом; в) винесенню ухвали повинні передувати передбачені цивільним процесуальним законом дії, приведення та встановлення саме таких обставин, з наявністю яких закон пов'язує можливість винесення відповідної ухвали; г) ухвала повинна оформлюватись у встановленій законом процесуальній формі та містити передбачені ЦПК реквізити<sup>1</sup>.

Ефективність апеляційного провадження залежить і від належної процедури розгляду. Справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, з винятками і доповненнями, встановленими главою ЦПК, яка передбачає апеляційне провадження. Це правило визначає порядок розгляду справи апеляційним судом. Розгляд справи є основним елементом апеляційного провадження та здійснюється у формі перевірки законності й обґрунтованості судового рішення фактично через повторний розгляд справи. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції здійснюється у відповідній процесуальній формі в судовому засіданні, яке складається з чотирьох частин: підготовча, з'ясування обставин і перевірка їх доказами, судових дебатів, ухвалення та оголошення рішення чи ухвали.

У процесуальній літературі справедливо зазначається, що в підготовчій частині засідання суд зобов'язаний вирішити, чи можна вирішувати справу в даному складі суду, розглянути її за відсутності осіб, що не з'явились у судове засідання. Крім того, роз'яснює права й обов'язки особам, що беруть участь у справі, та їх представникам; вирішує заявлені клопотання. До початку розгляду справи по суті головує з'ясовує, чи наполягає особа, що оскаржує рішення, на розгляді скарги, чи визнає вимоги апеляційної скарги протилежна сторона, чи не бажають сторони укласти мирову угоду<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Проблеми науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – С. 215.

<sup>2</sup> Гражданский процесс [Текст] : учебник / под ред. М. К. Треушников. – М. : Городец, 2003. – С. 504–506.

Розгляд справи в апеляційному суді відбувається за правилами, встановленими для судового розгляду в суді першої інстанції (статті 158–196 ЦПК). Однак слід враховувати, що розгляд справи в апеляційному суді має підпорядковуватися також правилам розгляду справи в суді апеляційної інстанції, встановленим главою 1 розділу 5 ЦПК. Мова йде про особливості дослідження й оцінки доказів апеляційним судом, розгляд справи в межах доводів, заявлених у суді першої інстанції. Також слід враховувати, що правила, які встановлено тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Зокрема, не повинні застосовуватись апеляційним судом правила про об'єднання позовних вимог, про подання зустрічного позову<sup>1</sup>.

Специфічність розгляду справи судом апеляційної інстанції полягає також у тому, що в судовому засіданні суду першої інстанції сторони можуть ставити питання один одному, свідкам, експертам тощо. У суді апеляційної інстанції сторони такими правами не наділені, з чим не погоджується О. Трач<sup>2</sup>. Її позицію вважаємо необґрунтованою, оскільки судовий процес при перегляді рішення в порядку апеляції більш динамічний та оперативний. Це означає, що провадження в апеляційній інстанції побудоване на тих самих принципах цивільного процесу, що й у суді першої інстанції.

Проблемним питанням розгляду цивільних справ судом апеляційної інстанції є більш вузька направленість повторного процесу. Зокрема, це відображено у ст. 303 ЦПК України, згідно з якою суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Більш того, така перевірка здійснюється, як правило, ще й у межах доводів апеляційної скарги. Тому, якщо в апеляційній скарзі не вказане прохання

---

<sup>1</sup> Господарський процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. – 2-ге вид., допов. та перероб. / за заг. ред. Д. М. Притики. – Х. : Консум, 2002. – С. 199.

<sup>2</sup> Трач, О. Д. Пояснення в суді апеляційної інстанції [Текст] / О. Д. Трач // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Юрид. – 2004. – Вип. 40. – С. 280–281.

дослідити в судовому засіданні, наприклад, висновок експерта, то апеляційний суд і не зобов'язаний це робити.

Повною мірою в суді апеляційної інстанції діє також принцип диспозитивності, з чим не погоджуються П. І. Шевчук та В. В. Кривенко<sup>1</sup>. Якщо в суді першої інстанції сторона вправі протягом усього часу розгляду справи по суті змінити підстави або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, то в суді апеляційної інстанції вона таких прав не має. Особливості реалізації диспозитивних прав суб'єктами цивільного судочинства не втрачає науковий інтерес не лише в юридичних колах України, але і за її межами<sup>2</sup>.

У цілому діяльність суду апеляційної інстанції як складова частина цивільного судочинства при розгляді апеляційної скарги по суті підпорядкована тим самим принципам, що і діяльність суду першої інстанції<sup>3</sup>. Особливістю прояву основоположних засад цивільного судочинства при перегляді рішень, що не набрали законної сили, є також виключний характер колегіальності розгляду справи апеляційним судом<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Шевчук, П. І. Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень (коментар цивільного процесуального законодавства) [Текст] / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко. – К. : Юрид. кн., 2003. – С. 15.

<sup>2</sup> Богомаз, Е. В. Принцип диспозитивности и его реализация в ГПК Республики Беларусь [Текст] / Е. В. Богомаз // Право и демократия : сб. науч. тр. – Минск : Изд-во БГУ, 2007. – С. 171–182; Кройтор, В. А. Порівняльна характеристика принципів змагальності та диспозитивності за ЦПК і КАС України [Текст] / В. А. Кройтор // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 січ. 2007 р. / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 98–101; Морозова, С. Г. Диспозитивность сторон и активность суда – взаимоисключающие или составные части современного процесса? [Текст] / С. Г. Морозова // Рос. юстиция. – 2007. – № 3. – С. 38–40; Шишкін, В. Принцип диспозитивності у новому ЦПК [Текст] / В. Шишкін // Право України. – 2006. – № 3. – С. 78–81.

<sup>3</sup> Процесуальное право [Текст] : энцикл. слов. / отв. ред. Т. Е. Абова, П. А. Лупинская, Т. Г. Морщакова, Н. Г. Салищева, М. С. Шакарян. – М. : Норма, 2003. – С. 29.

<sup>4</sup> Тихиня, В. Г. Как обжаловать постановления суда по гражданским делам [Текст] / В. Г. Тихиня, В. В. Тихонович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 40, 41.

При розгляді справ у колегіальному складі професійних суддів усі судді мають рівні з головуючим права, і судове рішення вважається прийнятим за умови, якщо за нього проголосувала більшість суддів<sup>1</sup>.

Проте на будь-якій стадії цивільного процесу сторони можуть закінчити справу мировою угодою (ст. 306 ЦПК). Закриття провадження в даному випадку відбувається відповідно до загальних правил про ці процесуальні дії незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу. При цьому процесуальне законодавство не передбачає обов'язкового зупинення провадження по справі перед вирішенням питання про можливість закриття провадження по справі з метою надання сторонам часу, необхідного для примирення. Протилежного висновку дотримується Е. Ф. Демський<sup>2</sup>. Більш справедливою вбачається думка О. Г. Бортнік, яка зазначає, що при укладанні сторонами мирової угоди під час перегляду судового рішення в апеляційному порядку суд вправі, *а не зобов'язаний*, як вказує Е. Ф. Демський (курсив мій. — К. Г.), з метою додаткової перевірки обставин, що мають значення для визнання мирової угоди, — витребувати матеріали, а також оголосити перерву для надання сторонам часу для примирення<sup>3</sup>.

Д. М. Сібільов зазначає, що процедура розгляду судом клопотання про закриття провадження по справі у зв'язку з укладанням мирової угоди викладена у ст. 175 ЦПК. Згідно із зазначеною нормою сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну заяву. У разі укладання сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про

<sup>1</sup> Організація судових та правоохоронних органів [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. С. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. С. Марочкіна, Н. В. Сібільової. — Х. : Одиссей, 2007. — С. 78; Сердюк, В. Колегіальність та одноособовість розгляду справ у судах: окремі питання теорії [Текст] / В. Сердюк // Юрид. Україна. — 2006. — № 7. — С. 101–104.

<sup>2</sup> Демський, Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / Е. В. Демський. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 360.

<sup>3</sup> Бортнік, О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Г. Бортнік. — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ МВС України, 2007. — С. 13.

закриття провадження у справі. З іншого боку, ст. 175 ЦПК встановлює й інші правила затвердження мирової угоди. Закриваючи провадження по справі, суд за клопотанням сторін може постановити ухвалу про визнання мирової угоди. Якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує розгляд справи. Таким чином, закон встановлює дві моделі закінчення справи шляхом укладання мирової угоди: без перевірки її на предмет відповідності закону та з такою перевіркою<sup>1</sup>.

Як і в суді першої інстанції, виклик до судового засідання апеляційного суду здійснюється загальним порядком шляхом надсилання відповідним особам судових повісток за правилами, встановленими статтями 74–78 ЦПК. Враховуючи спрямованість цивільного процесуального законодавства на оперативний та розумний строк розгляду справи, ст. 305 ЦПК закріплює наслідки неявки в судове засідання осіб, які беруть участь у справі. Обставини, які можуть бути причинами як відкладення розгляду справи, так і розгляду справи у відсутності особи, що бере участь у справі, поділяють на два види. Апеляційний суд обов'язково має відкласти розгляд справи за умови неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, відносно якої немає відомостей про вручення їй судової повістки. Відкладення розгляду справи може відбутись і у випадку, якщо від такої особи надійшло клопотання про відкладення розгляду справи у зв'язку з її неявкою за умови, якщо причини такої неявки будуть визнані судом поважними (ст. 305 ЦПК).

У разі повідомлення належним чином сторін, інших осіб, які беруть участь у розгляді справи, про місце і час розгляду справи, та неявки вказаних осіб за таких умов, суд апеляційної інстанції вправі розглянути цивільну справу у їх відсутності. Аналіз норм ЦПК, що регламентують апеляційне про-

---

<sup>1</sup> Сібільов, Д. М. Мирова угода в господарському та цивільному процесі [Текст] / Д. М. Сібільов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (23 трав. 2009 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 311, 312.

вадження, дає змогу зробити висновок про те, що особи, які є учасниками спірних правовідносин — основні суб'єкти, з якими апеляційний суд встановлює цивільні процесуальні правовідносини. Останні також встановлюються з іншими судами й іншими особами, що беруть участь у справі; із суб'єктами, що не мають юридичної заінтересованості<sup>1</sup>.

За результатами розгляду справи апеляційний суд виносить рішення або ухвалу<sup>2</sup>. Правила винесення зазначених актів визначаються ст. 19 ЦПК та правилами щодо винесення рішення судом першої інстанції з урахуванням особливостей, що зазначені у статтях 314–316 ЦПК. Будь-яких труднощів у застосуванні вказаних норм суди апеляційних інстанцій не зазнають. Тому автор не може погодитися з думкою О. М. Перунової про те, що загальнотеоретичні аспекти процесуальної форми та змісту апеляційної скарги є досить новими поняттями в юридичній літературі, і формування їх триває дотепер<sup>3</sup>.

Процесуальні акти апеляційного суду мають виноситися з додержанням таємниці нарадчої кімнати. В нарадчій кімнаті питання на обговорення суду повинен ставити головуючий, а оформлювати рішення — суддя-доповідач. Рішення приймається більшістю голосів, головуючий голосує останнім. Рішення чи ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати тим самим головним вимогам, що й ухвала (рішення) суду першої інстанції, тобто законності й обґрунтованості, повноти, чіткості, ясності.

Загальним правилом ухвалення рішень та постановлення ухвал апеляційним судом є надання суду апеляційної інстанції можливості складати й оголошувати в день розгляду справи тільки вступну та резолютивну частини рішення, а оформ-

<sup>1</sup> Зайцев, И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе [Текст] / И. М. Зайцев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – С. 101.

<sup>2</sup> Пучинский, В. К. Кассационное производство в советском гражданском процессе [Текст] / В. К. Пучинский. – М. : Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы, 1973. – С. 21, 22.

<sup>3</sup> Перунова, О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Перунова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 12.

лення її повного тексту відкладати на строк не більше п'яти днів (ч. 2 ст. 209 ЦПК). Проголошення вступної та резолютивної частини можливе не в усіх випадках, а лише у випадках складності справи чи в інших встановлених законодавством випадках. Рішення суду апеляційної інстанції оголошується прилюдно в залі судового засідання крім випадків проведення закритого судового засідання. Можна погодитися з позицією О. Трач про те, що законодавче закріплення інституту проголошення ухвал, рішень суду апеляційної інстанції свідчить про демократизм цивільного судочинства. Крім того, воно сприяє здійсненню судочинством запобіжної та виховної функції. Процесуальна діяльність суду апеляційної інстанції з проголошення рішень, ухвал відбувається у словесній формі. Таким чином, при проголошенні рішень та ухвал здійснюється реалізація принципу усності судового розгляду<sup>1</sup>.

Стаття 314 ЦПК передбачає випадки винесення двох видів судових рішень: ухвали суду апеляційної інстанції та рішення апеляційного суду. Постановлення двох видів судових актів обумовлюється різним процесуальним змістом ухвали та рішення апеляційного суду. Ухвалу суд апеляційної інстанції виносить у випадках, передбачених ч. 1 ст. 314 ЦПК:

- 1) відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін;
- 2) скасування рішення з направленням справи на новий розгляд;
- 3) скасування рішення суду із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;
- 4) відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали суду без змін;
- 5) зміни ухвали суду першої інстанції;
- 6) скасування ухвали з направленням на новий розгляд або вирішенням питання по суті.

---

<sup>1</sup> Трач, О. Д. Проголошення ухвал та рішень суду апеляційної інстанції [Текст] / О. Д. Трач // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали X регіон. наук.-практ. конф. 5–6 лютого 2004 р. – Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – С. 307.

Рішення суду апеляційної інстанції виносить у випадках скасування судового рішення й ухвалення нового рішення або зміни останнього. Ухвалення рішення апеляційним судом обумовлюється розв'язанням справи по суті, а винесення ухвали не пов'язано з кінцевим розглядом цивільної справи по суті вимог.

Ухвала суду апеляційної інстанції складається:

1) зі вступної частини із зазначенням часу і місця її постановлення; найменування суду; прізвищ та ініціалів головуючого і суддів; прізвища та ініціалів секретаря судового засідання; найменування справи та повних імен (найменувань) осіб, які беруть участь у справі<sup>1</sup>;

2) описової частини із зазначенням короткого змісту вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції; узагальнених доводів особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнених доводів та заперечень інших осіб, які беруть участь у справі; встановлених судом першої інстанції обставин;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався<sup>2</sup>;

4) резолютивної частини із зазначенням висновку апеляційного суду; розподілу судових витрат; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження<sup>3</sup>.

Ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати вимогам ст. 315 ЦПК щодо її форми та змісту. Зокрема, при відхиленні апеляційної скарги і залишенні рішення суду першої

---

<sup>1</sup> Тихиня, В. Г. Как обжаловать постановления суда по гражданским делам [Текст] / В. Г. Тихиня, В. В. Тихонович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 47, 48.

<sup>2</sup> Зайцев, И. М. Кассационные определения в советском гражданском процессуальном праве [Текст] / И. М. Зайцев. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1967. – С. 27–38.

<sup>3</sup> Попова, Ю. А. Гражданско-процессуальная документация [Текст] : учеб. пособие / Ю. А. Попова. – Краснодар : Кубан. гос. аграр. ун-т, 1996. – С. 73, 74; Складання процесуальних документів із цивільних справ [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. І. А. Войтюка, В. А. Кройтора. – К. : Пульсари, 2006. – С. 65.

інстанції без змін у порядку ч. 1 ст 308 зазначеного Кодексу, — містити мотиви такого відхилення. Обґрунтування ухвали суду апеляційної інстанції лише посиланням на рішення суду першої інстанції є недостатнім і таким, що не відповідає вимогам ст. 315 ЦПК.

Неврахування зазначеного положення судом апеляційної інстанції призводить до скасування ухвали апеляційного суду судом касаційним та направлення справи на новий апеляційний розгляд<sup>1</sup>.

У разі відхилення апеляційної скарги в ухвалі зазначаються мотиви її відхилення. При скасуванні рішення суду першої інстанції і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції в ухвалі має бути зазначено, які порушення закону були допущені судом першої інстанції.

ЦПК України 2004 р. недостатньо повно виклав зміст описової частини рішення. У зв'язку з цим підтримуємо нижченаведену думку П. І. Шевчука відносно необхідності більш детального опису в ухвалі обставин справи з урахування думок осіб, що беруть участь у справі.

В ухвалі суд апеляційної інстанції має право посилатись і на роз'яснення Вищого спеціалізованого суду чи правові позиції Верховного Суду України. Так, скасовуючи ухвалу місцевого суду Дзержинського району м. Харкова про відмову в порушенні (відкритті) провадження по справі, суд апеляційної інстанції крім відповідних норм процесуального права, посилався також на роз'яснення, які містяться у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.12.92 р. № 13 та від 25.05.98 р. № 15 «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції»<sup>2</sup>. Посилання апеляційного суду на вищевказані документи в цілому не підлягає запереченню, але необхідно враховувати, що вони не є джерелами права,

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 лютого 2008 р. [Текст] // Суд. практика. – 2008. – № 8 (32). – С. 27, 28.

<sup>2</sup> Справа № 22-а-716 2004 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл.

і тому їх недотримання не тягне застосування відповідних санкцій.

Відхиляючи апеляційну скаргу, суд апеляційної інстанції має навести в ухвалі конкретні обставини й факти, що спростовують докази апеляційної скарги. У разі скасування рішення і подачі справи на новий розгляд до суду першої інстанції в ухвалі суду зазначається, в чому полягає неправильність рішення. Згідно з практикою, що склалася, в ухвалі, як правило, зазначається, які обставини справи необхідно з'ясувати, яких доказів слід зажадати, а також які ще дії належить виконати судові першої інстанції при новому розгляді.

В описовій частині ухвали необхідно стисло викласти зміст заявлених вимог (вимоги позивача, заперечення відповідача, позиція третіх осіб), після цього — зміст резолютивної частини суду першої інстанції. Виклавши зміст рішення, слід навести: узагальнені доводи апеляційної скарги; надані додаткові докази; пояснення осіб, які беруть участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції. При викладенні змісту апеляційної скарги слід зазначити не лише прохання особи, яка її подала, а й докази, згідно з якими вона вважає рішення неправильним.

У мотивувальній частині ухвали суд апеляційної інстанції має вказати, на якій підставі дійшов висновку про необхідність залишити рішення без зміни, скасувати або змінити його. Відповідним чином слід аргументувати і висновок суду про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Висновок про законність (незаконність), обґрунтованість (необґрунтованість) судового рішення суд апеляційної інстанції робить на основі аналізу як матеріалів, що містяться у справі, так і додатково наданих, відповідно до чинного законодавства, особами, які мають на це право особами. Свої висновки апеляційний суд має порівняти з висновками, яких дійшов суд першої інстанції, що дає змогу з'ясувати питання про їх правильність або неправильність.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний викласти в мотивувальній частині ухвали власні правові висновки щодо

правильності застосування судом першої інстанції матеріальних і процесуальних норм і посилається на закон, котрим керувався при прийнятті ухвали<sup>1</sup>.

Резолютивна частина ухвали має містити наслідки розгляду апеляційної скарги й інші відомості, які містяться в п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК. Висновки суду мають узгоджуватися з мотивувальною частиною ухвали і відповідними повноваженнями, наданими судові апеляційної інстанції. Як при скасуванні рішення, так і при залишенні його без змін у резолютивній частині ухвали слід зазначити, рішення якого суду і в якій справі скасовується або залишається без зміни.

У разі часткового скасування рішення точно зазначається, в якій частині воно скасовується, а в якій залишається без зміни. Якщо провадження у справі, в якій рішення вже виконано, закривається судом апеляційної інстанції, в резолютивній частині ухвали має бути зазначено про поворот виконання рішення (ст. 380 ЦПК).

Ухвала суду апеляційної інстанції за апеляційною скаргою набирає чинності негайно після її проголошення.

Суд, який розглядає справу в апеляційному порядку, має зазначити правові підстави відхилення апеляційної скарги у випадку реалізації судом апеляційної інстанції повноваження, закріпленого у п. 1 ч. 1 ст. 314 ЦПК. На порушення судом першої інстанції норм процесуального права апеляційний суд повинен вказати у власній ухвалі при скасуванні рішення суду першої інстанції і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

У юридичній літературі пропонується доповнити вимоги процесуального законодавства щодо вдосконалення змісту ухвали апеляційного суду<sup>2</sup>. Вбачається, що така позиція цілком прийнятна з урахуванням сучасного законодавчого регламентування змісту вказаного акту правосуддя. Поряд з цим прий-

---

<sup>1</sup> Шевчук, П. І. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень [Текст] : наук. -практ. комент. / П. І. Шевчук. – К. : МАУП. – С. 23–24.

<sup>2</sup> Трач, О. Зміст ухвали суду апеляційної інстанції [Текст] / О. Трач // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Юрид. – 2004. – Вип. 39. – С. 334–340.

няття на законодавчому рівні пропозиції О. Трач дозволить більш ретельно відображати в судових актах зміст правовідносин, що з'ясувались під час апеляційного розгляду справи.

У ст. 316 ЦПК передбачається зміст рішення суду апеляційної інстанції, яке виноситься у випадках скасування судового рішення й ухвалення нового або зміни рішення. Зміст рішення суду апеляційної інстанції незначною мірою відрізняється від змісту рішення суду першої інстанції з тією особливістю, що в рішенні апеляційного суду має відображатись юридична доля оскаржуваного рішення. Наявні ж відмінності є похідними від реалізації апеляційним судом покладених на нього повноважень. Якщо апеляційний суд дійде висновку про законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції, то в рішенні це має обґрунтовуватися конкретними даними з посиланням на матеріали справи. У разі скасування або зміни рішення суду першої інстанції апеляційний суд у своєму рішенні має вказати, в чому полягає незаконність та необґрунтованість суду першої інстанції, який закон і в чому порушено, якими матеріалами справи спростовуються мотиви суду першої інстанції, покладені в основу рішення. У випадку скасування рішення суду першої інстанції та передачі справи на новий розгляд апеляційний суд має зазначити обставини, які підлягають з'ясуванню при новому розгляді справи. Якщо ухвала апеляційного суду не відповідає зазначеним вимогам закону, вона може бути скасована судом касаційної інстанції на підставі ст. 336 ЦПК<sup>1</sup>.

Рішення апеляційного суду, як і ухвала вказаного судового органу, має складатися із вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. У цілому в законодавстві вичерпно надано перелік відомостей, які має містити зміст рішення. Резолютивна частина рішення апеляційного суду крім висновків щодо правової долі оскарженого акта місцевого суду має містити також інші відомості, про які йдеться у п. 4 ч. 1 ст. 316 ЦПК.

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 липня 2007 р. [Текст] // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2008. – № 7. – С. 307–309.

Стаття 316 ЦПК не містить вимог щодо вказівки на спосіб виконання рішення суду апеляційної інстанції, але вивчення судової практики дозволяє зробити висновок про необхідність доповнення зазначеної правової норми положеннями про порядок та спосіб виконання такого рішення. Так, у квітні 2003 р. мати одного з відрахованих студентів звернулась до Деснянського районного суду м. Чернігова в інтересах свого неповнолітнього сина та просила скасувати наказ від 17 січня 2003 р. № 15 про відрахування сина з Чернігівського державного технологічного університету (надалі — Наказ), поновити його як студента першого курсу та допустити до складання іспитів та заліків. Дослідивши обставини справи, суд першої інстанції відмовив у задоволенні вимог заявниці. Апеляційний суд Чернігівської області, розглянувши апеляційну скаргу заявниці, прийняв рішення, яким скасував рішення суду першої інстанції та Наказ, зобов'язавши Університет поновити сина заявниці студентом першого курсу Університету «...з вирішенням питання про складання ним академічної заборгованості». Враховуючи наведене, суд апеляційної інстанції зобов'язав Університет поновити сина заявниці як студента першого курсу групи МА-021 (місце держзамовлення).

Рішення Апеляційного суду Чернігівської області було прийнято 6 жовтня 2003 р., тобто після того, як почався 2003–2004 навчальний рік, а студенти групи МА-021, переставши бути студентами першого курсу, перейшли на другий. При цьому група МА-021 так і залишилась групою МА-021, тобто вона стала групою другого курсу, але назва її не змінилась. Вказаної групи на першому курсі Університету немає. А в рішенні апеляційного суду чітко вказано: «зобов'язати поновити... студентом першого курсу Університету за спеціальністю... групи МА-021 (місце держзамовлення)». Надана Міністерством освіти і науки України квота місць державного замовлення розподілена приймальною комісією серед абітурієнтів у серпні 2003 р., а вакантних бюджетних місць на першому курсі немає. Таким чином, у теперішній час вико-

нати зазначене рішення суду апеляційної інстанції не уявляється можливим<sup>1</sup>.

Суд апеляційної інстанції проголошує винесені рішення й ухвали за загальними правилами вчинення зазначених дій у суді першої інстанції (статті 209, 213, 216 ЦПК). Виходячи з цього, рішення чи ухвала суду або вступна та резолютивна частини зазначених документів проголошуються негайно та прилюдно після закінчення судового розгляду та виходу складу суду із нарадчої кімнати. У разі проголошення в судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення чи ухвали суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним текстом рішення чи ухвали суду.

Головуючий роз'яснює зміст рішення (ухвали), порядок і строк оскарження. У юридичній літературі піддається критиці порядок постановлення судом апеляційної інстанції рішень і ухвал як перевантажений та непродуманий<sup>2</sup>. Однак такий складний, з першого погляду, порядок проголошення акту правосуддя апеляційного суду пов'язаний з особливими правовими наслідками проголошення рішення апеляційного суду. Після вказаної дії рішення набуває законної сили. Таким чином, проголошення апеляційним судом власного рішення є юридичним фактом, від якого залежить виникнення, розвиток та припинення цивільних процесуальних правовідносин, тобто настання певних процесуально-правових наслідків<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Корбут, В. Обжалование приказа об отчислении [Текст] / В. Корбут // Юрид. практика. – 2004. – 25 марта № 12 (326). – С. 13.

<sup>2</sup> Бородин, М. М. Апеляційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / М. М. Бородин, Н. М. Бородіна // Зб. наук. пр. Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. «Право». – Вип. 3. – Х. : ХНАДУ. – С. 38, 39.

<sup>3</sup> Твердохліб, А. М. Проблеми юридичних фактів у цивільному процесуальному праві [Текст] / А. М. Твердохліб // Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 черв. 2001 р.) / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 159.

У юридичній літературі зазначається, що з позиції процесуального права визнання рішення суду як самостійного матеріального юридичного факту означає наділення його властивостями й ознаками, які притаманні іншим юридично значущим обставинам. Судове рішення, будучи процесуальним актом, впливає на існування матеріальних та процесуальних правовідносин і тим самим набуває значення самостійного елемента механізму правового регулювання<sup>1</sup>. Поряд з цим рішення апеляційного суду можна розглядати як правозастосовні акти, оформлені у вигляді процесуального документа, що владно підтверджує правовідносини сторін на підставі встановлених фактичних даних<sup>2</sup>.

Після проголошення судової постанови апеляційний суд не може сам скасувати або змінити це рішення за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 318 ЦПК. Відповідно до ст. 318 ЦПК апеляційний суд може скасувати раніше винесене ним рішення чи змінити його в окремих випадках.

Приписи ст. 318 ЦПК є винятком із загального правила про те, що рішення апеляційного суду не може бути переглянуте судом, який його виніс. Слід зазначити, що перегляд рішення за цим правилом не є переглядом рішення за нововиявленими обставинами виходячи з нижчевикладеного.

Вказана норма передбачає наслідки надходження до апеляційного суду скарг осіб, які мають право на апеляційне оскарження судових рішень після закінчення апеляційного розгляду справи та винесення рішення (ухвали) судом апеляційної інстанції або коли строки на подання апеляційної скарги у зв'язку з пропусшенням їх з поважних причин були поновлені або продовжені й особа, яка подала апеляційну скаргу, не була учасником первинного розгляду справи судом

<sup>1</sup> Хорунжий, С. Н. Решение суда в теории юридических фактов как основание возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей [Текст] / С. Н. Хорунжий // Государство и право. – 2008. – № 7. – С. 39.

<sup>2</sup> Твердохліб, А. М. Рішення й ухвали суду як юридичні факти [Текст] / А. М. Твердохліб // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 57. – С. 68.

апеляційної інстанції. У зазначених випадках суд апеляційної інстанції розглядає цивільну справу за правилами глави 1 розділу 5 ЦПК. Необхідно зазначити, що ст. 318 ЦПК містить додаткові можливості реалізації передбаченого Конституцією та нормами процесуального законодавства права оскарження судових постанов, оскільки передбачає, по суті, відновлення апеляційного провадження після винесення судом апеляційної інстанції рішення чи ухвали. Можна зробити висновок, що розгляд апеляційної скарги в такій формі, що визначається в названій нормі, є винятком із загального правила про те, що суд (у даному випадку — апеляційний) не вправі переглядати та скасовувати за результатами розгляду справи раніше винесене ним рішення.

Виходячи із змісту вказаної норми будь-яка особа, яка вважає своє право порушеним судовим рішенням, що вже було предметом розгляду судом апеляційної інстанції, може звернутись із апеляційною скаргою на таке рішення суду першої інстанції. Апеляційний суд у такому випадку має ретельно перевіряти наявність порушень прав особи, що звернулася з апеляційною скаргою. У протилежному випадку апеляційний перегляд рішення суду першої інстанції може перетворитись у нескінченний перегляд рішення апеляційного суду на підставі ст. 318 ЦПК.

Прикладом може служити справа, яка нещодавно підлягала розгляду за правилами цивільного судочинства. 30 вересня 2005 р. А. М. Чалий, ЗАТ «Укртехсервіс» подали до суду апеляційні скарги на рішення Київського районного суду м. Харкова від 19 серпня 2005 р. по справі за позовом В. В. Білоусової до ТОВ фірми «Співдружність», ЗАТ «Агрофірма «8 березня» про визнання дій реєстратора незаконними та визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів.

Рішенням Київського районного суду м. Харкова від 19.08.05 р., яке було залишено в силі ухвалою судової колегії судової палати з цивільних справ апеляційного суду Харківської області від 13.09.05 р., були частково задоволені позовні вимоги В. В. Білоусової. Визнано недійсним рішення поза-

чергових загальних зборів акціонерів ЗАТ «Агрофірма «8 березня» від 30.06.05 р. У частині визнання незаконними дії ВАТ «Співдружність» щодо реєстрації 30.06.05 р. акціонерів для проведення позачергових загальних зборів акціонерів ЗАТ «Агрофірма «8 березня» було відмовлено.

Ухвалою Київського районного суду м. Харкова від 05.12.05 р. було роз'яснено зміст рішення суду і визнано, що всі рішення, які були прийняті акціонерами ЗАТ «Агрофірма «8 березня» 30 червня 2005 р. на позачергових зборах, є недійсними.

Не погоджуючись із рішенням суду, апелянти А. М. Чалий і ЗАТ «Укртехсервіс» подали апеляційну скаргу, в якій посилались на те, що вони не брали участі в судовому засіданні, хоча з 30.06.05 р. генеральним директором ЗАТ «Агрофірма «8 березня» обрано А. М. Чалого, а ЗАТ «Укртехсервіс» володіє 58 % акціями ЗАТ «Агрофірма «8 березня», рішення суду зачіпає їх інтереси, але вони не були притягнуті до участі у справі. Апелянти просили скасувати рішення суду, а справу направити на новий розгляд.

Вислухавши суддю-доповідача, осіб, що брали участь у справі, дослідивши матеріали справи, судова колегія вважає можливим задовольнити апеляційні скарги з таких підстав.

Як вбачається із матеріалів справи, апелянти А. М. Чалий і ЗАТ «Укртехсервіс» не були притягнуті до участі у справі, хоча рішення суду зачіпає їх інтереси, у вересні 2005 р. подали апеляційні скарги із заявами про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції. Ухвалою судової колегії судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 31 січня 2006 р. було поновлено строк на апеляційне оскарження рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.08.05 р. Виходячи з наведеного судова колегія вважає за необхідне задовольнити вимоги апеляційних скарг, скасувати рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.08.2005 р. і ухвалу Київського районного суду м. Харкова від 5 грудня 2005 р. про роз'яснення рішення суду, а також ухвалу судової колегії су-

дової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 13 вересня 2005 р., а справу повернути на новий розгляд до суду першої інстанції в іншому складі.

Враховуючи наведене, судова колегія ухвалила апеляційні скарги А. М. Чалого та ЗАТ «Укртехсервіс» задовольнити. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 19 серпня 2005 р., ухвалу Київського районного суду від 5 грудня 2005 р. про роз'яснення рішення суду від 19 серпня 2005 р., ухвалу судової колегії судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 13 вересня 2005 р. скасувати з направленням справи до Київського районного суду м. Харкова на новий розгляд в іншому складі<sup>1</sup>.

Маючи по суті унікальний характер, котрий дозволяє апеляційному суду переглянути власні рішення за межами існуючих у процесуальному законодавстві форм перегляду, визначений у ст. 318 ЦПК спосіб перегляду судового рішення є «дифузиею» функціональних повноважень Верховного Суду як суду касаційної інстанції. Вбачається, що всі помилки, які впливають на законність рішення апеляційного суду, має виправляти процесуальним шляхом суд касаційної інстанції. Винятком у цьому випадку може служити перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, а не в порядку ст. 318 ЦПК, як має місце в чинному цивільному процесуальному законодавстві. Така форма перегляду по суті рішення апеляційної інстанції тим судовим органом, який його ухвалив, є особливістю ЦПК України та не передбачено процесуальними нормативними актами ряду закордонних країн (Російська Федерація, Азербайджанська Республіка)<sup>2</sup>. У ЦПК України така норма була передбачена у всіх проектах ЦПК, що були предметом розгляду Верховною Радою України. Активну участь в обговоренні цієї статті брали народні депутати

---

<sup>1</sup> Справа № 22-ас-713 2006 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл. – 2006. – С. 76.

<sup>2</sup> Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст] // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 46. – Ст. 4532; Гражданско-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики [Текст]. – Баку : Qanun, 2004. – 188 с.

Верховної Ради України третього скликання В. В. Онопенко та В. Л. Мусяка<sup>1</sup>.

Рішення або ухвала апеляційного суду набувають законної сили з моменту їх проголошення. Під законною силою рішення (ухвали) суду апеляційної інстанції слід розуміти його незмінність та виключність. З точки зору об'єктивних меж законна сила судового рішення означає дію судового рішення з приводу тих правовідносин, прав і обов'язків, котрі були предметом рішення суду, а також з приводу тих юридичних фактів, які послужили його основою. Законна сила судового рішення з точки зору суб'єктивних меж поширюється на сторони й інші особи, які брали участь у справі. Такі суб'єкти не можуть вдруге звернутися з апеляційною скаргою на судові рішення.

Правові наслідки набрання рішенням (ухвалою) законної сили залежить від її характеру. Так, якщо апеляційним судом рішення по справі скасовано і справу направлено на новий розгляд, то у суду першої інстанції виникає обов'язок знову розглянути справу; особи, які беруть участь у справі, мають ті самі права, що й при первинному розгляді справи; не повнюється перебіг строків позовної давності й ін. Якщо ж судом апеляційної інстанції змінюється рішення або вноситься нове, то настають такі самі наслідки, як і при набранні законної сили рішенням суду першої інстанції.

Особливим видом правозастосовного акта є окрема ухвала апеляційного суду. Суд апеляційної інстанції, виявивши під час розгляду справи окремі помилки, допущені судом першої інстанції, а також недоліки в роботі підприємств, установ, організацій і службових осіб може разом із винесенням рішення (ухвали) постановити окрему ухвалу з приводу цих недоліків та помилок і надіслати її відповідним порушникам правових норм<sup>2</sup>. Постановлення окремої ухвали

---

<sup>1</sup> Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15&c=1#History/>.

<sup>2</sup> Садчиков, В. Действенность частного определения [Текст] / В. Садчиков // Сов. юстиция. – 1985. – № 7. – С. 28.

можливе за умови не тільки виявлення самого факту порушення закону, але й при встановленні причин та умов такого порушення<sup>1</sup>.

Ю. М. Чуйков свого часу зазначав, що суб'єктом реагування з приводу визначених негативних явищ може бути лише суд, що здійснює правосуддя з цивільних справ. Така судова діяльність:

а) спеціального державного органу — суду;  
б) відбувається в умовах особливої процесуальної форми;  
в) пов'язана з охороною суспільного і державного ладу, системи господарства та власності, захистом особливих та майнових прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів правовідносин;

г) спрямована на попередження порушень правопорядку.

Відзначальною особливістю окремої ухвали є те, що по одній справі може бути постановлено декілька таких ухвал незалежно від характеру та значення інших судових актів, ухвалених по тій самій справі, стосовно тих самих учасників процесу. Тоді як судові рішення може постановлятися лише одне<sup>2</sup>.

Судова практика знає випадки винесення окремих ухвал відносно неналежної реалізації своїх повноважень особами, які беруть участь у справі. Так, рішенням судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Харківської області від 09.02.2005 р. скасовано рішення Близнюківського районного суду Харківської області від 01.10.2004 р. і справа направлена до того ж суду на новий розгляд іншим суддею.

Інтереси ПСП «Компакт» представляв адвокат С., який надав ордер і свідоцтво № 783. При розгляді справи апеляційним судом були встановлені порушення адвокатом норм Закону України «Про адвокатуру» та Правил адвокатської етики.

---

<sup>1</sup> Борисенко, В. О повышении эффективности частных определений [Текст] / В. О. Борисенко, А. Сенчин, А. Старов // Социалист. законность. – 1984. – № 2. – С. 48, 49.

<sup>2</sup> Чуйков, Ю. Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве [Текст] / Ю. Н. Чуйков. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 7, 23.

Зазначені норми вимагають від адвоката у своїй професійній діяльності дотримуватися законності (п. 6 Правил), мати високий рівень професійної підготовки та фундаментальне знання чинного законодавства (п. 10 Правил), поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він спілкується в різних відносинах (п. 11 Правил), вимог процесуального законодавства та закону про статус суддів, не проявляти неповагу до суду, не пред'являти процесуальних документів, які не ґрунтуються на чинному законодавстві (п. 53 Правил), у відносинах з учасниками процесу бути коректним (п. 59 Правил). Відповідно до п. 77 Правил адвокатської етики за порушення цих вимог до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності.

Оскаржуючи в апеляційному порядку зазначене рішення суду першої інстанції, адвокат у своїй (підписаній ним за дорученням) апеляційній скарзі вказував на факти, які не відповідають дійсності та порушують повагу до інших учасників процесу, повагу до суду тощо.

Наприклад, у скарзі містяться висловлювання про те, що позивач мав умисел на крадіжку грошових коштів, що підтвердилося в майбутньому, оскільки він вкрав сільгосптехніку; що позивач є шахраєм; що він вступив у злочинний зговір з іншими особами; що на руку шахраю грають Близнюківський райсуд, Лозівський райсуд Харківської області, які винесли незаконні рішення (це відносно рішень, які набрали законної сили); що свідки дають бредові показання; що суд першої інстанції не вчинив по совісті та за законом тощо.

При цьому в засіданні суду апеляційної інстанції адвокат підтвердив, що при написанні скарги він не мав даних про засудження позивача (цього факту й немає), чим порушив конституційний принцип невинуватості; що рішення судів, які набрали законної сили, не скасовані, тому в цьому випадку з боку адвоката виявляється неповага до суду тощо.

За таких обставин судова колегія Апеляційного суду Харківської області в окремій ухвалі про зазначені факти довела

до відома кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури Харківської області для належного реагування і прийняття заходів впливу та повідомлення про вжиті заходи у встановлений законом строк<sup>1</sup>.

Однак в окремих випадках ухвалення окремої ухвали відносно адвоката не є допустимим. Так, обґрунтовуючи окрему ухвалу відносно адвоката за грубе порушення ним правил адвокатської етики під час розгляду справи апеляційним судом, суд апеляційної інстанції в окремій ухвалі зазначив, що адвокат безпідставно звинуватив суддів у незаконному поновленні строку апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції. Крім того, адвокат назвав суддів апеляційного суду порушниками закону, у засіданні тривалий час критикував відповідну ухвалу, хоча вона не може бути оскаржена. Заявив, що відносно суддів апеляційного суду, які ухвалили процесуальний документ про поновлення строку на апеляційне оскарження, звертатиметься зі скаргами до правоохоронних органів. Окрема ухвала була оскаржена адвокатом К. до Верховного Суду України з мотивів неправильного застосування апеляційним судом норм процесуального права. Колегія суддів Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України касаційну скаргу задовольнила, скасувавши окрему ухвалу, враховуючи таке.

Право заявляти відвід окремим суддям чи складу суду є правом учасника процесу, що закріплено статтями 23, 27 ЦПК. Таким чином, адвокат К., заявляючи відвід окремим суддям апеляційного суду та надаючи пояснення відносно підстав відводу, був вправі обґрунтовувати клопотання фактами та доказами, що підтверджують ту чи іншу підставу.

На думку Верховного Суду України, заявляючи відвід та надаючи пояснення стосовно підстав відводу, адвокат діяв у межах наданих йому законодавством процесуальних прав, не порушуючи при цьому Закон України «Про адвокатуру» та Правила адвокатської етики. Суд касаційної інстанції також вказав, що сам по собі той факт, що ухвала суду про понов-

---

<sup>1</sup> Справа № 22-а-258/2005 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл.

лення пропущеного строку на оскарження рішення суду не підлягає оскарженню, не дає достатніх підстав стверджувати, що учасник процесу не має права мотивувати відвід суддям, посилаючись на порушення судом норм закону при постановленні відповідної ухвали, якщо в такого учасника виникли сумніви в об'єктивності суддів. Також із заяви про відвід та пояснень до заяви суд касаційної інстанції не вбачав, що вони виражені в неприпустимій чи образливій формі.

Таким чином, використання процесуальних прав адвокатами не може стати підставою для постановлення відносно них окремих ухвал. Судам необхідно ретельно досліджувати питання про те, чи містились у діях та (або) висловлюваннях учасників процесу (в першу чергу адвокатів) прояви неповаги до суду та порушення закону<sup>1</sup>.

В окремій ухвалі може бути вказано також і на порушення законодавства при розгляді справи судом першої інстанції, які не тягнуть за собою скасування судового рішення чи ухвали (наприклад, порушення строків розгляду справи, правил діловодства в суді першої інстанції). Допущення подібних порушень законодавства суддями місцевих судів може стати підставою для застосування до них дисциплінарного впливу. В юридичній літературі зазначається, що найпоширенішими є порушення процесуальних строків — 57 % випадків від загальної кількості порушень процесуального закону і 37 % від загальної кількості порушень суддівських обов'язків. Мабуть, з цієї причини законодавець у ст. 6 Закону України «Про статус суддів» окремо наголошує на обов'язку суддів дотримуватися встановлених у законі строків. Посилання на тяганину при вирішенні правових спорів у національних правових системах найбільш характерні і для скарг, що надсилаються до Європейського суду з прав людини. Ця проблема існує в багатьох європейських країнах<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Гончар, И. «Частник» на счастье: о случаях, при которых постановление частного определения в отношении адвокатов неуместно [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – № 3 (578). – 20 янв. 2009 г. – С. 9.

<sup>2</sup> Москвич, Л. М. Статус судді: питання теорії та практики [Текст] : монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – С. 270.

Адресат окремої ухвали зобов'язаний повідомити апеляційний суд протягом місяця з дня надходження окремої ухвали про вжиті заходи щодо усунення порушень закону, причин та умов відповідного порушення. Зазначеною особою окрему ухвалу, яка постановлена апеляційним судом, може бути оскаржено до суду касаційної інстанції відповідно до ст. 324 ЦПК.

Оформлення судових рішень апеляційним судом, видача або направлення їх сторонам та іншим особам, які брали участь у справі, відбувається за загальними правилами вчинення зазначених дій місцевим судом. Судове рішення виготовляється та підписується суддею (суддями), який його ухвалив, і скріплюється печаткою суду. Копії судового рішення видаються особам, які брали участь у справі, на їхню вимогу не пізніше п'яти днів з дня проголошення рішення. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, копії судового рішення надсилаються протягом п'яти днів з дня проголошення рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення. Копії судових рішень повторно видаються за заявою особи за плату в розмірі, встановленому законодавством (ст. 222 ЦПК)<sup>1</sup>.

Сторонам і третім особам, притягнутим до участі у справі, які фактично не були присутніми в судовому засіданні при розгляді останньої, суд надсилає копії рішення й ухвал протягом п'яти днів з дня їх проголошення. Це правило поширюється й на ті випадки, коли справа розглянута без участі однієї зі сторін в апеляційній інстанції. Так, у травні 2001 р. М. О. звернувся в суд із позовом до відкритого акціонерного товариства «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе (далі — ВАТ), треті особи: М. С., комітет профспілки ВАТ — про зобов'язання виконати договір щодо надання житла, мотивуючи свої вимоги тим, що він працював у відповідача та перебував на квартирному обліку за місцем роботи для поліпшення житлових умов. У серпні 1992 р. був

---

<sup>1</sup> Гвоздик, П. О. Апеляційне провадження у цивільних справах [Текст] : практич. посіб. / П. О. Гвоздик, В. А. Мазурок, П. І. Проскурницький. – К. : Пульсари, 2006. – С. 33.

переведений у товариство з обмеженою відповідальністю «Домобудівник» (далі — ТОВ) для роботи бетонником. Переведення на іншу роботу було пов'язане з погіршенням умов праці та зменшенням заробітної плати.

Ковпаківський районний суд м. Суми рішенням від 29 квітня 2002 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 22 липня 2002 р., зазначений позов задовольнив.

Суд апеляційної інстанції при цьому відсутньому при розгляді справи представнику відповідача, який належним чином був повідомлений про час і місце судового розгляду, не надіслав копію ухвали. Це стало підставою для поновлення строку на касаційне оскарження ухвали апеляційного суду<sup>1</sup>.

Після закінчення апеляційного провадження справа у семиденний строк направляється до суду першої інстанції, який її розглянув, де вона зберігається. Семиденний строк, встановлений процесуальним законодавством для направлення справи до суду першої інстанції, починається з дня проголошення рішення (ухвали) суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги.

Ефективність апеляційного провадження, таким чином, є одним із засобів реалізації завдання цивільного судочинства. Ним виступає поновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права<sup>2</sup>. Виходячи з цього при належній реалізації апеляційним судом механізму розгляду цивільної справи за апеляційною скаргою залежить ефективність поновлення прав, свобод чи інтересів вищевказаних осіб. Поряд з цим від руху цивільної справи, яким визначається ефективність апеляційного провадження, залежить належна реалізація судом апеляційної інстанції наданих процесуальним законодавством повноважень для усунення судової помилки, про що йтиметься далі.

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 березня 2004 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 8 (48). – С. 15.

<sup>2</sup> Луспенник, Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції [Текст] / Д. Д. Луспенник. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 144.

## 2.5. Повноваження суду апеляційної інстанції

Цивільне процесуальне законодавство визначає повноваження апеляційного суду, для правильної характеристики яких необхідно дослідити правову природу та зміст вказаних повноважень.

Результатом діяльності суду апеляційної інстанції та оцінки його ефективності є правильне визначення висновку щодо законності (обґрунтованості) рішення суду першої інстанції, що оскаржується. Суд апеляційної інстанції здійснює судовий контроль по відношенню до місцевого суду. Виходячи з цього він має широке коло повноважень, які дозволяють запобігати порушенню законів й інших актів та нормалізувати діяльність підконтрольних суб'єктів<sup>1</sup>. Повноваження складаються не лише з прав апеляційного суду. С. Ю. Кац справедливо зазначає, що повноваження судів контролюючих інстанцій необхідно трактувати ще як обов'язки з точки зору положення, що займають вищестоящі суди по відношенню до нижчих. Перші зобов'язані на підставі норм судоустрою та процесуальних перевіряти законність та обґрунтованість рішень судів першої інстанції та ухвалювати при цьому законні та обґрунтовані рішення<sup>2</sup>. Інші вчені визначають повноваження апеляційного суду як сукупність прав і обов'язків останнього, пов'язані із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо такого рішення суду першої інстанції<sup>3</sup>.

Автор даної роботи солідарний з наведеною позицією С. Ю. Каца щодо змісту повноважень органів судової влади.

---

<sup>1</sup> Тихомиров, Ю. А. Административное право и процесс [Текст] : полный курс / Ю. А. Тихомиров. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Изд-во М. Ю. Тихомирова, 2008. – С. 465.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 186.

<sup>3</sup> Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 12 (100). – С. 38.

Дійсно, повноваження являють собою нерозривну єдність певних прав та обов'язків судових органів. Поряд з цим вони визначають юридичне положення судді, його взаємовідносини зі всіма іншими учасниками процесу. А реалізація повноважень має своїм безпосереднім результатом рух справи — виникнення, розвиток і завершення цивільних процесуальних правовідносин<sup>1</sup>. Кожне право є одночасно й обов'язком та навпаки, обов'язок суду є в той же час і його правом. Разом взяті вони складають повноваження<sup>2</sup>.

За своєю суттю повноваження можуть бути предметними та функціональними. Предметними повноваженнями є такі повноваження органу судової влади, котрі визначають межі юрисдикції вказаного суб'єкта правовідносин. Для суду апеляційної інстанції в межах специфічної компетенції судових органів, про яку пише Ю. О. Тихомиров<sup>3</sup>, предметні повноваження визначаються об'єктами перегляду: рішеннями й ухвалами місцевих судів, що не набрали законної сили.

Функціональні повноваження — це різного роду дії того чи іншого суду в процесі відправлення правосуддя, пов'язані з рішучими діями суду щодо керівництва процесом та ухваленням рішення. Деякими авторами пропонується всі без винятку повноваження суду щодо розгляду скарг на рішення, що не набрали законної сили, класифікувати на предметні, функціональні та предметно-функціональні<sup>4</sup>.

На відміну від вказаних авторів, В. К. Пучинський визначав, що зміст, який використовується в законодавстві віднос-

---

<sup>1</sup> Васильєв, С. В. Полномочия судьи арбитражного суда [Текст] / С. В. Васильев // Всеукраїнський науково-практичний семінар «Судово-правова реформа»: тези доп. та наук. повідомл. 23 трав. 1995р. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 1995. — С. 24, 25.

<sup>2</sup> Козлов, А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права [Текст] / А. Ф. Козлов. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 1983. — С. 52.

<sup>3</sup> Тихомиров, Ю. А. Теория компетенции [Текст] / Ю. А. Тихомиров. — М. : Изд-во М. Ю. Тихомирова, 2001. — С. 178.

<sup>4</sup> Калмацкий, В. С. Суд второй инстанции в советском гражданском процессе [Текст] : учеб. пособие / В. С. Калмацкий. — Уфа : Изд-во Башк. гос. ун-та, 1978. — С. 43–47.

но повноважень суду певної інстанції, не є поняттям, котре об'єднує всі без винятку права й обов'язки вищестоящого суду на різних етапах провадження<sup>1</sup>.

На нашу думку, зміст функціональних повноважень апеляційного суду має трактуватись обмежено та охоплює лише ті процесуальні права апеляційної інстанції, від яких безпосередньо залежить доля рішення, що оскаржується в апеляційному порядку. Інакше кажучи, мова йде про те, що може зробити суд в результаті розгляду апеляційної скарги.

Стосовно предмета нашого дослідження, повноваження апеляційного суду розглядатимуться відносно повноважень зазначеного судового органу, котрі застосовуються ним за результатом розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції<sup>2</sup>. Такі повноваження передбачені у ст. 307 ЦПК.

У вказаній нормі цивільне процесуальне законодавство закріплює систему повноважень, які, власне, визначають сутність апеляційного провадження<sup>3</sup>. Виходячи з цього зміст діяльності апеляційного суду спрямовано на забезпечення законності, обґрунтованості рішень суду першої інстанції, на вирішення справи судом апеляційної інстанції у випадку розв'язання справи по суті та на виправлення судових помилок, які вплинули на правосудність судової постанови. Під правосудністю рішення суду слід розуміти сукупність вимог, що пред'являються до постанови як до акта правосуддя.

Відповідно до норм процесуального законодавства за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право:

---

<sup>1</sup> Пучинский, В. К. Кассационное производство в советском гражданском процессе [Текст] / В. К. Пучинский. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов им. П. Лумумбы, 1973. – С. 24.

<sup>2</sup> Теорія та практика судової діяльності [Текст] : наук.-практ. посіб. – К. : Атіка, 2007. – № 12. – С. 137.

<sup>3</sup> Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді судового рішення: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 12. – С. 38–45.

- 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін;
- 2) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог;
- 3) змінити рішення;
- 4) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду;
- 5) постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення суду першої інстанції і направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Стаття 307 ЦПК передбачає повноваження апеляційного суду не тільки при перегляді ним рішень суду першої інстанції, але й при перегляді ухвал місцевого суду. Слід зазначити, що повноваження суду апеляційної ланки стосовно перегляду рішення більш розширені, ніж повноваження, яким наділений вказаний судовий орган при перегляді судової ухвали. Це зумовлюється тим, що в разі винесення ухвали справа по суті не вирішується, і тому, як правило, скасування останньої відбувається тільки при порушенні місцевим судом при винесенні ухвали норм процесуального права.

Необхідність дослідження повноважень апеляційного суду в межах нашої роботи обумовлюється ефективністю апеляційного провадження та можливою протидією зловживанню суб'єктами апеляційного провадження їх процесуальними правами. Останнє обумовлюється оскарженням рішення суду першої інстанції не лише з точки зору перевірки їх законності та обґрунтованості, а й з метою зупинення набранням рішенням законної сили.

Зазначені у ч. 1 ст. 307 ЦПК повноваження суду апеляційної інстанції щодо перегляду рішення суду першої інстанції можна поділити на такі групи. До першої групи належать повноваження, при реалізації яких апеляційний суд визнає законність та обґрунтованість оскаржуваного рішення. До другої групи належать такі повноваження, які реалізуються при розгляді справи з частковим чи повним вирішенням спра-

ви по суті (зміна рішення суду першої інстанції або винесення нового рішення). Третя група повноважень зводиться до закінчення розгляду справи без її вирішення. Суд у цьому випадку закриває провадження по справі або залишає заяву без розгляду. Врешті-решт четверта група зводиться до повного чи часткового скасування судового рішення та направлення цивільної справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Завдяки реалізації своїх повноважень апеляційний суд забезпечує виправлення судових помилок, які є наслідками незаконності та необґрунтованості рішень суду першої інстанції. Судова статистика свідчить про кількісні та якісні показники діяльності апеляційних судів щодо перегляду судових рішень.

У 2004 р. на розгляді апеляційних судів перебувало 89,3 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами, поданнями тільки на рішення (без ухвал, постанов) місцевих судів. Провадження закінчено у 72,1 тис. справ, або 80,7 % [75,8 %] від тих, що перебували в провадженні. Апеляційні скарги, подання задоволено в 27,2 тис. справ, або 37,7 % [50,2 %] від тих, провадження в яких закінчено<sup>1</sup>.

Упродовж 2007 р. апеляційними судами скоротився розгляд вказаних справ. Так, розглянуто 55,8 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал) місцевих судів<sup>2</sup>.

У першому півріччі 2008 р. на розгляді апеляційних судів перебувало майже 43 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал) місцевих судів, що на

---

<sup>1</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/D990C6B449593AACC3257019002411C9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=D990C6B449593AACC3257019002411C9&Count=500&>.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4808955272299287C225748F0025395A?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4808955272299287C225748F0025395A&Count=500&>.

5,8 % менше. Розглянуто 26,9 тис. справ, або 62,5 % [59,8 %] від тих, що перебували в провадженні<sup>1</sup>.

Проблеми дослідження першої групи повноважень апеляційного суду є актуальними у зв'язку із визнанням законності й обґрунтованості рішення, що оскаржується. Також це пов'язано із протидією зловживань заінтересованими особами правом апеляційного оскарження з метою зупинити набранням рішенням суду першої інстанції законної сили. Апеляційний суд відхиляє апеляційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням вимог матеріального і процесуального права. Так, у липні 2001 р. О. звернувся до суду із позовом до державного підприємства «Шахта «Краснопіллявська» про стягнення суми індексації заробітної плати. Брянківський міський суд Луганської області постановив рішення про стягнення на користь позивача середнього заробітку за час затримки розрахунку в сумі 1 тис. 937 грн і звернув це рішення до виконання. Посилаючись на те, що рішення суду тривалий час не виконується, а споживчі ціни на товари та послуги зросли, позивач просив зобов'язати відповідача виплатити йому ще й суму індексації.

Рішенням Брянківського міського суду Луганської області від 14 серпня 2001 р., залишеним без змін ухвалою судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Луганської області від 12 жовтня 2001 р., у задоволенні позовних вимог відмовлено.

Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції та ухвалою апеляційного суду, у касаційній скарзі О. порушив питання про скасування зазначених рішень у зв'язку з недодержанням судом норм матеріального права. Перевіривши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верхов-

---

<sup>1</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2008 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84&Count=500&>.

ного Суду України дійшла висновку, що скарга не підлягає задоволенню, оскільки судами першої та апеляційної інстанції правильно застосовані норми матеріального та процесуального права<sup>1</sup>.

Як відомо, ч. 2 ст. 308 ЦПК закріплює неможливість скасування правильного по суті і справедливого рішення суду з одних лише формальних міркувань. При цьому у процесуальному законодавстві не закріплюється зміст «справедливості» рішення. О. Т. Боннер зазначає, що поняття «справедливість» найтіснішим чином пов'язано з поняттям законності й обґрунтованості. У той же час це різні речі, котрі визначають якісні характеристики судового або іншого правозастосовного акта. Поняття «справедливість» судового рішення включає моральний, соціальний та юридичні аспекти, котрі нерозривним чином пов'язані між собою. При здійсненні правосуддя суд повинен намагатись досягти не історичної, соціальної, моральної чи ще будь-якої, а правової справедливості. Законне й обґрунтоване рішення, за загальним правилом, є також справедливим у моральному та соціальному відношенні. Так, відмовляючи Т. у позові про відібрання дитини до подружжя Є., суд посилався на погодження позивача на усиновлення дитини, а також на нерівність соціальних можливостей сторін щодо виховання дитини. Остання обставина й мала рішуче значення. У даному випадку рішення суду є явно несправедливим у соціальному відношенні. Крім того, існують і певні сумніви в його законності<sup>2</sup>.

На нашу думку, правильним по суті рішення є в тому випадку, коли воно відповідає вимогам законності й обґрунтованості, оскільки при порушенні останніх рішення суду першої інстанції підлягає зміні або скасуванню. У випадку

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 16.

<sup>2</sup> Боннер, А. Т. Избранные труды по гражданскому процессу [Текст] / А. Т. Боннер. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – С. 470–471, 516–519.

порушення інших вимог, які ставляться до судового рішення (чіткість, ясність), останні можуть бути виправлені тим судом першої інстанції, який розглянув справу по суті, а не апеляційним судом. У юридичній літературі зазначається, що норму процесуального права щодо заборони скасування правильного і справедливого по суті рішення з одних лише формальних міркувань не можна розширено тлумачити. Вбачається, рішення суду слід залишати без змін за наявності незначних порушень закону, які були усунуті при розгляді справи місцевим судом, або ж таких, які можуть бути виправлені судом першої чи апеляційної інстанції. Це стосується випадків, коли такі недоліки не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального права, охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі. Крім того, такими недоліками можуть бути: сплата судового збору після відкриття цивільної справи, відсутність у позовній заяві підпису позивача (коли він брав участь у справі та підтримував свої вимоги), відсутність підпису в журналі судового засідання секретаря або судді, невідповідність дат у журналі судового засідання та в рішенні суду, помилки у визначенні даних про сторони, необговорення відводу, коли підстави для цього відсутні<sup>1</sup>.

Незважаючи на законодавчу заборону скасування правильного по суті і справедливого судового рішення, не можна не зважати на наявність випадків у діяльності апеляційних судів, коли рішення судів першої інстанції скасовуються виключно за формальними ознаками, що є недопустимим. Наприклад, у справах про визнання угод недійсними як треті особи без самостійних вимог, як правило, притягаються нотаріуси. Будь-яке рішення у справах цієї категорії інтереси нотаріусів не зачіпає, тому найчастіше вони до судового засідання не з'являються, рішень не оскаржують. Як справедливо зазна-

---

<sup>1</sup> Гузь, Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанции [Текст] / Л. Е. Гузь. – Харьков : Харьков юрид., 2003. – С. 80–81.

чають В. В. Комаров та В. В. Баранкова, спори про право цивільне, що виникають з правовідносин, які одержали нотаріальне оформлення, традиційно розглядаються в позовному провадженні. Труднощі тут викликає визначення процесуального становища нотаріуса як суб'єкта цивільного процесу. Нерідко в судовій практиці нотаріуси в таких справах виступають співвідповідачами, що є неправильним. Варіанти визначення процесуального становища нотаріуса полягають у такому: нотаріус може бути свідком або третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, оскільки заінтересованості у предметі спору, яким є спірні матеріальні правовідносини, нотаріус не має. При цьому слід виходити зі складу фактів, що становлять предмет доказування у тій чи іншій справі<sup>1</sup>.

У той же час розгляд судом першої інстанції справи за відсутності вказаних суб'єктів, як правило, тягне скасування рішення з направленням справи на новий розгляд. На нашу думку, така судова практика обґрунтована лише в тих випадках, коли нотаріуси не повідомлялись про час та місце розгляду справи. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПК таке порушення норм процесуального права є підставою для скасування рішення суду першої інстанції та направлення справи на новий розгляд.

М. М. Бородін описує такий приклад. Так, Апеляційним судом Харківської області переглянуто рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 13 листопада 2003 р. за апеляційною скаргою ТОВ «Мелодія». Цим рішенням було відмовлено ТОВ «Мелодія» у позові до гр. Б. про відшкодування шкоди, заподіяної проривом опалювальної системи. Суд першої інстанції внаслідок п'ятирічного розгляду справи дійшов висновку, що Б. не винна у заподіянні шкоди. На думку районного суду, винними у цьому є комунальні служби.

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Нотаріат: перспективи унормування, законодавство, судова практика [Текст] / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х. : Право, 2008. – С. 25, 26.

Судова колегія апеляційного суду, скасовуючи рішення і направляючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, вказала, що не всі мешканці квартири гр. Б. були притягнуті до участі у справі. При цьому в ухвалі судової колегії не наведено жодного аргументу щодо оцінки суті рішення.

Суду першої інстанції фактично запропоновано притягнути всіх повнолітніх мешканців та співвласників квартири Б. та ще раз відмовити у позові ТОВ «Мелодія». Така редакція ухвали судової колегії апеляційного суду є спірною, оскільки рішення суду першої інстанції ніяким чином не порушує права і обов'язки не притягнутих до участі у справі інших осіб<sup>1</sup>.

При застосуванні судом апеляційної інстанції повноваження щодо відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін у випадку, якщо рішення суду першої інстанції містить недоліки, які не є підставою для його скасування чи зміни (наприклад, порушення строків провадження у справі до судового розгляду чи строків розгляду справи), то суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення (ухвали) без змін. В останньому випадку судом апеляційної інстанції має бути вказано на допущені судом недоліки у спеціально винесеній окремій ухвалі.

При характеристиці повноважень апеляційного суду одним з проблемних питань є визначення підстав для скасування рішення місцевого суду й ухвалення нового рішення або його зміни. Їх визначення, на думку А. В. Гнатенка та Д. Д. Луспенника, є складними для правозастосовної практики<sup>2</sup>. Такий

---

<sup>1</sup> Див.: Бородін, М. Перегляд цивільних справ у порядку апеляції [Текст] / М. Бородін // Право України. – 2004. – № 8. – С. 74, 75.

<sup>2</sup> Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 12 (100). – С. 41.

погляд обумовлюється необхідністю досконалого дослідження кожної підстави для скасування судового рішення.

У той же час слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 31 Закону України «Про статус суддів» скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у винесенні цього рішення, якщо при цьому не було навмисного порушення закону чи несумлінності, що потягло за собою істотні наслідки<sup>1</sup>.

Проте зазначена норма не закріплює заборони застосування дисциплінарного стягнення до судді за винесення рішення, що не було об'єктом оскарження, але зміст котрого дає підстави мати сумніви щодо дотримання суддею присяги. Так, 21 лютого 2007 р. відбулося засідання Вищої ради юстиції (ВРЮ). Серед основних питань даного засідання був і розгляд дисциплінарних справ відносно суддів. Особливої уваги заслуговують дві з них — щодо суддів Ворошиловського району м. Донецька. На засіданні ВРЮ обговорювалась пропозиція члена ВРЮ Л. Ізовітової про звільнення В. Івашури та І. Бухтиярової з посади судді вищевказаного суду за порушення присяги. Зазначалося, що дії цих суддів є очевидним «рейдерством». До такого висновку члени ВРЮ дійшли, вивчивши матеріали, які свідчать про те, що ухвали цих суддів передбачали засоби із забезпечення позовних вимог безпідставно вище, ніж це було необхідно.

За результатами обговорення члени ВРЮ прийняли рішення задовольнити пропозицію члена ВРЮ Л. Ізовітової та внести подання про звільнення вищевказаних суддів із займаних посад<sup>2</sup>.

Аналогічне подання було прийняте ВРЮ відносно судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим М. Соболюка. Свого часу цей суддя виніс ухвалу про забезпечення

---

<sup>1</sup> Про статус суддів [Текст] : Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56.

<sup>2</sup> Бондаренко, М. Антирейдерство во ВСЮ [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – № 9 (479). – С. 3.

позову у спорі за ВАТ «Нікопольський завод феросплавів». Даним рішенням було заборонено все, що можна було заборонити при використанні корпоративних прав відносно пакета акцій цього господарського товариства. Зокрема, суддя заборонив проводити загальні збори акціонерів, реєстратору було заборонено передавати реєстр для проведення загальних зборів акціонерів, Фонду державного майна заборонялось брати участь у загальних зборах акціонерів, акціонерам було заборонено голосувати і приймати рішення... і всі ці пункти ухвали про забезпечення позову були прийняті по справі володаря акції номіналом 2 грн<sup>1</sup>.

Винесення різного роду судових рішень з боку суддів стали підставами для обговорення питання про необхідність внесення подання про їх звільнення і в інших випадках<sup>2</sup>. Як зазначає С. Ф. Василюк, за період з 2002–2005 рр. ініційовано до кваліфікаційних комісій суддів питання щодо дисциплінарної відповідальності 47 суддів судів загальної юрисдикції у зв'язку з грубим порушенням ними чинного законодавства при здійсненні правосуддя. Адже усталена в Україні практика судочинства показала, що судді, які перебувають під присягою, нерідко її порушують, приймаючи неправосудні рішення<sup>3</sup>.

У Російській Федерації з прийняттям Пленумом Верховного Суду Російської Федерації постанови «Про практику розгляду судами справ щодо оскарження рішень кваліфікаційних колегій суддів відносно притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності» проблема розмежування дис-

---

<sup>1</sup> Бондаренко, М. Дисципліна судей в фокусі ВСЮ [Текст] / М. Бондаренко // Юрид. практика. – 2007. – № 13 (483). – С. 3.

<sup>2</sup> Бахолдина, М. «Дамоклов меч» ВСЮ над Печерським судом [Текст] / М. Бахолдина // Юрид. практика. – 2007. – № 24 (494). – С. 1, 3; Гончар, І. Казнить нельзя помиловать [Текст] / І. Гончар // Юрид. практика. – 2007. – № 15 (485). – С. 4; Гвоздецкий, А. ВККС открыла дисциплинарное производство [Текст] / А. Гвоздецкий, А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – № 15 (485). – С. 7; Насадюк, А. ВСЮ проверит суды [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – № 16 (486). – С. 5.

<sup>3</sup> Василюк, С. Ф. Дисциплінарна відповідальність суддів: проблеми її вдосконалення [Текст] / С. Ф. Василюк // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2006. – № 2. – С. 96, 97.

циплінарної відповідальності за порушення законодавства при розгляді справ та за порушення правил суддівської етики остаточно також не вирішена. Вказаний документ регламентує можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за порушення встановлених законодавством обов'язків та Правил суддівської етики<sup>1</sup>.

На нашу думку, притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з неправильним застосуванням правових норм при відправленні правосуддя може мати місце тільки у випадках доведення умисності та систематичності допущення порушення того самого порушення закону, незважаючи на те, що судами вищестоящих інстанції такі помилки судді неодноразово виправлялись. Лише при сукупності зазначених ознак можна вести мову про порушення суддею присяги, текст якої закріплений у ст. 10 Закону України «Про статус суддів». У протилежному випадку притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за неналежне (з точки зору інших осіб) застосування законодавства при здійсненні правосуддя є порушенням ст. 31 вказаного Закону.

Окрім зазначених випадків порушення законодавства підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності є порушення правил суддівської етики, оскільки, як пише Л. Є. Виноградова, особистість судді, що допустив аморальну прояву, підриває авторитет судової влади, викликає сумнів у справедливості, неупередженості і можливості його діяльності<sup>2</sup>.

З урахуванням викладеного можна погодитися з позицією А. О. Селіванова про те, що для встановлення підстав відповідальності суддів, дії яких підпадають під дисциплінарну відповідальність за допущені порушення при здійсненні судочинства, необхідно з урахуванням об'єктивних чинників

---

<sup>1</sup> Насадюк, А. Как оспорить «дисциплинарку» [Текст] / А. Насадюк // Юрид. практика. – 2007. – № 25 (495). – С. 5.

<sup>2</sup> Виноградова, Л. Є. Дисциплінарне провадження щодо судді [Текст] / Л. Є. Виноградова // Акт. пробл. держави і права. – Вип. 19. – О., 2003. – С. 293.

визначити та розмежувати категорії дисциплінарного вчинку і судової помилки, за які на суддів не накладаються стягнення в порядку застосування дисциплінарних проваджень кваліфікаційними комісіями і Вищою радою юстиції<sup>1</sup>. Поряд з цим слід враховувати і вимоги принципу I (2) a (i), d Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи № R (94) 12, що факт перегляду, зміни чи скасування судового рішення апеляційною інстанцією не може бути підставою для порушення дисциплінарного провадження відносно судді. У той же час відповідно до прийнятої Європейською асоціацією суддів Резолюції по дисциплінарному провадженню стосовно суддів, прийнятої у травні 2006 р., будь-яка спроба представників законодавчої та виконавчої влади притягнути суддю до дисциплінарної відповідальності за ухвалення конкретного рішення не є оправданим втручанням у судовий процес та складає пряму загрозу незалежності суддів<sup>2</sup>.

На нашу думку, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності з приводу скасування чи зміни судового рішення або з підстав припущення щодо незаконності й необґрунтованості акта правосуддя, що ухвалювався суддею, суперечить міжнародно-правовим актам, що встановлюють стандарти дисциплінарної відповідальності суддів.

Як пише В. Валанчус, у більшості країн підстави дисциплінарної відповідальності суддів включають вчинення представниками судових органів протизаконних діянь, порушення етичних стандартів, які застосовуються щодо суддів, або невиконання правил щодо неприпустимості поєднання суддівської діяльності з іншими видами діяльності (наприклад, діяльність суддів у політичних партіях прямо заборонена ст. 5 Закону України «Про статус суддів», ч. 2 ст. 113 Конституції Литовської Республіки тощо). Дисциплінарна відповідаль-

---

<sup>1</sup> Селиванов, А. О. Вдосконалення механізму дисциплінарної відповідальності суддів та його науково-практичне осмислення [Текст] / А. О. Селиванов // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4 (56). – С. 46.

<sup>2</sup> Власов, А. Ответственность судей по-европейски [Текст] / А. Власов // Юрид. практика. – 2007. – № 41 (511). – С. 5.

ність суддів тісно пов'язана з вимогами щодо суддівської етики і, згідно з формулюванням Європейського суду з прав людини, «об'єктивної безсторонності» суддів.

Дотримуючись вимог щодо принципу суддівської незалежності, очевидним є те, що скасування або перегляд судового рішення в апеляційному порядку само по собі не може слугувати належною підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Рекомендація № R (94) 12 встановлює, що «... рішення суддів не повинні розглядатися як предмет будь-якого перегляду, за винятком здійсненого в межах апеляційного провадження, передбаченого законом», «... судді повинні мати повну свободу вирішувати справи безсторонньо, відповідно до їх переконання та власного тлумачення певних фактів, а також відповідно до правил, встановлених чинним законодавством» та що «... суддів не слід зобов'язувати давати пояснення щодо конкретних обставин справи будь-кому, за винятком представників судової влади»<sup>1</sup>.

Скасування судового рішення й ухвалення судом апеляційної інстанції нового рішення відбувається за умови порушення вимог законності й обґрунтованості судового рішення, які можливо виправити при розгляді справи в суді апеляційної інстанції. Це повноваження апеляційного суду сприяє найбільш оперативному розгляду цивільної справи з винесенням рішення по суті спору та виходячи з цього є основними із повноважень апеляційного суду. У правовій літературі вірно визначається, що таке повноваження відповідає цілям апеляційного провадження — завершити провадження у справі на цій стадії цивільного процесу й усунути судову помилку<sup>2</sup>. Характеризуючи дане повноваження, В. В. Віхров виступає за недоцільність надання апеляційному суду повноваження

---

<sup>1</sup> Валанчус, В. Деякі зауваження щодо дисциплінарної відповідальності суддів [Текст] / В. Валанчус // Вісн. акад. прокуратури України. – 2007. – № 4. – С. 103, 104.

<sup>2</sup> Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 12 (100). – С. 41.

щодо винесення власного нового судового акта за результатами розгляду апеляційної скарги<sup>1</sup>, з чим автор даної роботи не може погодитись.

Підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення апеляційним судом нового рішення є:

- 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими;
- 3) невідповідність висновків суду обставинам справи;
- 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

У 2005 р. в апеляційному порядку скасовано та змінено 28,4 тис. рішень місцевих судів у цивільних справах, або 2,5 % [1,9 %] від постановлених, а найбільше — судів м. Києва — 5,1 % (2203) та областей: Кіровоградської — 4,1 % (1093), Одеської — 3,8 % (2384), Закарпатської — 3,5 % (714), Чернігівської — 3,4 % (843), а також Автономної Республіки Крим — 4,1 % (2353)<sup>2</sup>.

Поряд з цим у 2006 р. в апеляційному порядку скасовано і змінено 26,3 тис. рішень, або 2,9 % [2,5 %] від ухвалених місцевими судами, а найбільше — судами Автономної Республіки Крим — 4,9 % (2,2 тис.), м. Києва — 4,9 % (1,8 тис.), а також областей: Дніпропетровської — 4,3 % (2,9 тис.), Кі-

---

<sup>1</sup> Віхров, В. В. Види апеляції у кримінальному процесі України [Текст] / В. В. Віхров // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Вип. 15. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. – С. 476.

<sup>2</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 6 (70). – С. 42.

ровоградської — 4,2 % (927), Одеської — 4,0 % (2,1 тис.). Кількість ухвалених апеляційними судами нових рішень порівняно з попереднім роком збільшилася з 9,7 тис. до 10,9 тис., що на 12,5 % більше, або 50,8 % [40,4 %] від усіх скасованих рішень. Найменший відсоток нових рішень ухвалено апеляційними судами областей: Одеської — 31,8 %, Луганської — 35,2 %, Харківської — 35,8 %<sup>1</sup>.

У 2008 р. в апеляційному порядку кількість скасованих і змінених рішень зменшилась та склала 25,6 тис. рішень, що на 0,5 % менше від аналогічної статистики 2007 р. Найбільший відсоток скасованих і змінених рішень, ухвалених судами м. Києва, — 5,2 % [3,9 %], областей: Дніпропетровської — 4,7 [4,4 %], Закарпатської — 3,8 % [3,5 %], Київської — 3,5 [2,6 %], а також Автономної Республіки Крим — 4,1 % [3,5 %]<sup>2</sup>.

Як бачимо, динаміка статистичних даних діяльності судів апеляційної інстанції свідчить про підвищення якісного рівня винесених рішень судами першої інстанції. Це зумовлюється поступовим скороченням рішень місцевих судів, котрі оскаржуються в апеляційному порядку.

У юридичній літературі даються різні тлумачення зміни рішення суду першої інстанції як засобу усунення судової помилки<sup>3</sup>. На нашу думку, зміна судового рішення сприятиме скороченню чи взагалі усуненню випадків направлення апе-

<sup>1</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. — 2007. — № 6 (82). — С. 38, 39.

<sup>2</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. — 2009. — № 5 (105). — С. 27.

<sup>3</sup> Балюк, М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях та відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. — Сер. «Судова практика». — Х. : Харків юрид., 2008. — С. 503–507; Гнатенко, А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання [Текст] / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 12. — С. 38–45; Гузь, Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах [Текст] / Л. Є. Гузь. — Х. : Поліграфіст, 2006. — С. 278–362.

ляційними судами цивільних справ на новий розгляд до суду першої інстанції, що пропонується М. М. Бородіним<sup>1</sup>. Враховуючи багато поглядів на зміст вказаної дії, уявляється, що зміна рішення суду першої інстанції відбувається у випадках зміни будь-якої його частини без зміни суті рішення (наприклад, зміна мотивувальної частини судового рішення або резолютивної в частині вимог, заявлених у суді першої інстанції). У зв'язку з цим слід погодитися з Л. М. Павловою щодо того, що законодавство не розкриває змісту понять «зміна», «скасування» та «винесення нового рішення»<sup>2</sup>.

У юридичній літературі вказувалось на те, що зміна судового рішення обумовлюється таким: на підставі висновків суду першої інстанції апеляційний суд вправі виправити допущену помилку у застосуванні норми матеріального права, виправивши розмір присудженої суми або у розподіленні між сторонами судових витрат. Зміна рішення суду першої інстанції або ухвалення нового рішення без передачі справи на новий розгляд відбувається за умови, якщо по справі не вимагається зібрання або додаткової перевірки доказів, обставини справи встановлені судом першої інстанції повно та правильно, але допущена помилка у застосуванні норм матеріального права<sup>3</sup>.

За правилами ст. 309 ЦПК зміна рішення можлива не тільки при допущенні помилки у застосуванні норм матеріального, але й процесуального права. При цьому порушення останніх не повинно впливати на суть рішення, оскільки

---

<sup>1</sup> Бородин, М. Теоретичні та практичні аспекти застосування інституту апеляції у цивільному процесі України [Текст] / М. Бородин // *Право України*. – 2008. – № 8. – С. 90.

<sup>2</sup> Павлова, Л. Н. Полномочие арбитражного суда кассационной инстанции по изменению судебных актов [Текст] / Л. Н. Павлова // *Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского суда по правам человека* : сб. науч. статей. – Краснодар ; СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. – С. 436.

<sup>3</sup> Кипнис, С. С. Постатейно-практический материал к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / С. С. Кипнис, П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 381–385.

в такому випадку рішення суду має бути скасовано, а справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції (ст. 311 ЦПК). Зміна рішення при порушенні норм процесуального права відбувається, наприклад, при зміні розміру судових витрат, встановлених судом першої інстанції.

За правилами ЦПК УРСР 1963 р. законодавець не визначав суттєвих відмінностей між законністю й обґрунтованістю рішень судів першої інстанції. Обговорюючи питання про законність і обґрунтованість рішення, суд касаційної інстанції не вправі був встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті судом першої інстанції, змінювати чи постановлювати нове рішення з цих підстав або на підставі додаткових матеріалів, що не розглядалися судом першої інстанції. Змінювати чи постановляти нове рішення суд касаційної інстанції міг лише у разі, коли у справі не вимагалось збирання або додаткової перевірки доказів, обставини справи встановлені судом першої інстанції повно та правильно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права<sup>1</sup>.

Пункт 4 ст. 305 ЦПК 1963 р. у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2540-III також передбачав можливість зміни рішення або ухвалення нового рішення, але ст. 309 ЦПК 1963 р. у редакції вищевказаного Закону та інші норми ЦПК не конкретизували випадки зміни судового рішення, а закріплювали лише підстави для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення.

За змістом ЦПК обґрунтованість судового рішення являє собою взаємозв'язок доведеності й аргументованості всіх висновків, що містяться в рішенні. Обґрунтованість як вимога, яка пред'являється законодавцем до судового рішення, має включати також посилання на докази, що були досліджені під час розгляду справи.

---

<sup>1</sup> Про практику розгляду судами України цивільних справ у касаційному порядку [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 11 жовт. 1985 р. № 8 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1999. – № 5. – С. 58–59.

Як підстава для скасування судового рішення, неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, пов'язане з невірним визначенням судом першої інстанції предмета доказування — кола матеріально-правових фактів. Реалізація вказаної підстави для скасування рішення суду першої інстанції може мати місце у випадку неякісного проведення провадження у справі до судового розгляду. Скасування рішення за зазначеною підставою може мати місце також при неналежній оцінці доказів, що мають значення для правильного розгляду цивільної справи. Скасовуючи рішення у зв'язку з неповним з'ясуванням обставин, що мають значення для справи, суд апеляційної інстанції повинен дати оцінку тому, яке значення для винесення рішення могло б мати встановлення того чи іншого факту. Якщо встановлення такого факту не могло привести суд до іншого кінцевого висновку, то рішення суду першої інстанції не повинно скасовуватись. Так, у серпні 2001 р. Р., Б., О. та інші звернулись до суду з позовом до ВАТ «Кривавіабуд» (далі — ВАТ) щодо бездіяльності посадових осіб та просили відшкодувати заподіяну їм моральну шкоду, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що у травні 2001 р. вони звернулися з письмовою заявою до голови правління ВАТ з проханням оформити документи для отримання ордерів і переписки та надати їм письмову відповідь. Однак голова правління ВАТ відповіді їм не надав на порушення Закону України «Про звернення громадян».

Залізничний районний суд м. Сімферополя позов задовольнив: постановив стягнути з відповідача на користь позивачів для відшкодування моральної шкоди по 2 тис. грн кожному. Апеляційний суд Автономної Республіки Крим ухвалою від 13 січня 2003 р. рішення районного суду в частині відшкодування моральної шкоди змінив та постановив стягнути на користь кожного з позивачів по 200 грн. Апеляційний суд, діючи в межах своїх повноважень і з урахуванням фактичних обставин справи, зменшив розмір стягуваної моральної шкоди до 200 грн кожному з позивачів. У цьому ви-

падку суд першої інстанції неповним чином з'ясував обставини справи та розмір моральної шкоди, заподіяної позивачам<sup>1</sup>.

Недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими, є наслідком реалізації апеляційним судом права вільної оцінки доказів по справі з приводу неналежної їх оцінки судом першої інстанції. До висновку про недоведеність обставин, що мають значення для справи, суд апеляційної інстанції доходить у випадках, коли в нього є сумніви в достовірності доказів, їх повноті, правильності даної їм оцінки. Висновок про доведеність чи недоведеність обставин, що мають значення для справи, можливий лише на підставі оцінки доказів. Призначення оцінки доказів апеляційною інстанцією складається з перевірки правильності їх оцінки судом першої інстанції.

У той же час слід визнати справедливою існуючу в науковій літературі точку зору про те, що апеляційна інстанція не може змінити або винести нове рішення на підставі обставин, котрі не були обговорені та перевірені судом першої інстанції з урахуванням думки осіб, що брали участь у розгляді справи судом першої інстанції<sup>2</sup>. Поряд з цим зазначається, що суд скасовує винесене рішення і в тому випадку, коли судовий акт ґрунтується на доказах, які не переконують у правильності прийнятого рішення. При наявності двох суперечливих висновків експертів призначення третьої комплексної експертизи обов'язкове, якщо висновки перших двох не дозволяють віддати перевагу одному висновку перед іншим. У зв'язку з цим варто підкреслити недопустимість явного перебільшення доказової сили висновків експертів. Висновок експерта — лише один із засобів доказування. В залежності від його оцінки в сукупності з іншими доказами воно може бути покладено

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 серпня 2004 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1 (53). – С. 17.

<sup>2</sup> Лесницкая, Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке [Текст] / П. Я. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 136.

в обґрунтування рішення, але може бути відвернуте як доказ по справі<sup>1</sup>.

Необґрунтованість судового рішення у вигляді недоведеності обставин, що мають значення для справи від такого виду необґрунтованості, як неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, полягає в тому, що в першому випадку суд першої інстанції, правильно визначивши предмет доказування та визнавши встановленими істотні по справі обставини (юридичні факти матеріального права), не привів достатньо доказів їх існування. У другому ж випадку суд поряд з неповним з'ясуванням обставин справи не визначив предмет доказування по колу цих обставин. У випадку обґрунтування висновків суду на недостатньо досліджених і неналежно оцінених ним доказах рішення суду не може бути визнане законним та обґрунтованим і підлягає скасуванню. В рішенні суд повинен дати належну оцінку доказам або зазначити причини, з яких не взяв їх до уваги<sup>2</sup>.

Невідповідність висновків суду обставинам справи має місце в тих випадках, коли з повно та правильно встановлених фактичних обставин справи суд першої інстанції зробив невірний висновок про фактичні взаємовідносини сторін. Нерідко невідповідний обставинам справи висновок суду, викладений у рішенні, породжує в апеляційного суду сумніви або у повноті з'ясування судом першої інстанції обставин, що мають значення для справи, або у їх доведеності.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може проявлятися двояко. По-перше, у протиріччі висновків суду, викладених у рішенні, встановленим їм фактам. По-друге, у протиріччі висновків суду щодо праввідносин сторін або відносно обставин справи.

Важливо чітко уявляти зазначені відмінності, оскільки від цього залежить правильність дій апеляційного суду.

---

<sup>1</sup> Трубников, П. Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР [Текст] / П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 174–175.

<sup>2</sup> Ухвала військової колегії Верховного Суду України від 20 лютого 2001 р. [Текст] // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 57–59.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може бути і наслідком того, що суд не навів мотиви, по яких він відхилив одні докази та визнав достовірними інші. Часом такі випадки відбуваються при урахуванні обставин справи, які стали приводом для задоволення позовних вимог про стягнення моральної шкоди. У липні 2003 р. Ж. звернулася до суду із заявою про відшкодування шкоди, заподіяної їй незаконними діями органів досудового слідства і прокуратури. Жовтневий районний суд м. Полтави 19 квітня 2004 р. позовні вимоги позивача задовольнив: стягнув з державного казначейства України на користь заявниці 14 тис. 73 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 1 млн грн — як компенсацію моральної шкоди.

Апеляційний суд Полтавської області рішенням, зміненим Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України, рішення суду першої інстанції змінив, зменшивши розмір стягнення до 150 тис. грн шляхом зобов'язання Державного казначейства України списати зазначену суму з відповідного рахунку, на якому обліковуються кошти Державного бюджету України. Таким чином, суд апеляційної інстанції визнав невідповідними обставинам справи висновки суду першої інстанції стосовно наявності у спірних правовідносинах матеріальної шкоди<sup>1</sup>.

На нашу думку, невідповідними обставинам справи висновки суду, викладені у рішенні, мають визнаватись і в тому випадку, якщо ці висновки немотивовані чи мотивовані непереконливо.

У юридичній літературі зазначалося, що невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи може мати місце і тоді, коли у процесі використовуються непрямі докази, і їм суд надає перевагу<sup>2</sup>. На наш погляд, з наведеним положенням навряд чи можна погодитись, оскільки в протилеж-

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 березня 2005 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9 (61). – С. 6–7.

<sup>2</sup> Пучинский, В. К. Кассационное производство в советском гражданском процессе [Текст] / В. К. Пучинский. – М., 1973. – С. 33.

ному випадку можна говорити про порушення принципу свободної оцінки доказів, у відповідності з котрим жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили.

Окремою підставою для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо судом застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини. Так, рішенням Київського районного суду м. Харкова від 18.08.05 р. задоволені позовні вимоги гр. С. до гр. Л. та інших про визнання угоди недійсною. Задовольняючи позовні вимоги по справі, суд першої інстанції вказав, що гр. Л. без згоди дружини — гр. С. передав 33 % належної йому частки у статутному фонді ТОВ «НВЦ Даніка — Плюс» гр. Ф. Скасовуючи рішення районного суду і відмовляючи в позові, судова колегія Апеляційного суду Харківської області вказала, що за ч. 1 ст. 115 ЦК України господарське товариство є власником майна, яке передане йому учасниками у власність як внесок до статутного фонду. Таким чином, після внесення гр. Л. майна до статутного фонду «НВЦ Даніка — Плюс» воно стало власністю товариства. Згідно з п. 4 ст. 116 ЦК України учасник господарського товариства має право здійснити відчуження частки у статутному капіталі товариства. Чинним законодавством не передбачено отримання згоди подружжя на передачу частки у статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю<sup>1</sup>.

Неправильно застосованим слід розцінювати закон у тому випадку, коли не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Характеризуючи зазначені випадки порушення чи неправильного застосування норм матеріального права, необхідно враховувати таке: порушення норм матеріального права, яке проявляється у незастосуванні закону, що підлягає

---

<sup>1</sup> Справа № 22-а-4485/2005 р. [Текст] // Арх. апеляц. суду Харк. обл. за 2005 р.

застосуванню, або у застосуванні закону, який не підлягає застосуванню, не завжди можливо чітко розрізнити. Тому для їх розмежування необхідно мати на увазі, що у випадку застосування закону, який не підлягає застосуванню, суд помилково до відносин сторін застосовує не той закон, який має бути застосований; суд при вирішенні правового спору не застосовує в повному обсязі норми матеріального права та виносить рішення, яке суперечить чинному законодавству.

Неправильне застосування закону об'єднує і випадки, коли суд взагалі не керувався при розгляді справи жодним законом або у випадку, коли суд хоч і керувався законом, але не тим, що регулює спірні правовідносини. Згідно із ст. 8 ЦПК при неврегулюванні спірних правовідносин певною, конкретною нормою права, суд не вправі повільно вирішувати справу, а має застосовувати закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, має зазначити у своєму рішенні на недолік суду першої інстанції та вказати закон, на підставі якого слід розв'язувати справу.

При порушенні норм матеріального права суд посилається на недіючі правові норми, неналежно вирішує питання належного застосування законодавства у випадку колізії законів, а також застосовує нормативний акт, виданий некомпетентним органом. Таким чином, перевіряючи законність рішення, суд має перш за все враховувати дію закону в часі та просторі. Матеріально-правові відносини регулюються нормами, чинними в момент виникнення конкретних правовідносин, якщо закон, який пізніше набрав чинності, на час розгляду справи не має зворотної сили<sup>1</sup>.

Порушення норм процесуального права також можуть бути підставою для скасування або зміни рішення за умови, якщо ці порушення призвели до неправильного вирішення справи. Так, рішенням Комінтернівського районного суду

---

<sup>1</sup> Комиссаров, К. И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе [Текст] / К. И. Комиссаров. – М. : Юрид. лит. – С. 20–23.

м. Харкова від 01.08.05 р. задоволені позовні вимоги ЗАТ «Український мобільний зв'язок» про стягнення з гр. Н. 2 526 грн. Судова колегія апеляційного суду Харківської області ухвалою від 03.11.05 р. рішення суду першої інстанції скасувала, справу направила на новий розгляд. Приймаючи таке рішення, судова колегія вказала, що справа заслухана у відсутність відповідача. У матеріалах справи відсутні відомості про належене повідомлення гр. Н. про час та місце слухання справи. В апеляційній скарзі гр. Н. пояснила, що з 31.07.05 р. до 07.08.05 р. вона перебувала за межами України. На підтвердження своїх доводів вона до скарги додала авіаквитки. В цьому випадку відбулось порушення права Н. на судовий захист<sup>1</sup>.

При розгляді справи судом першої інстанції можуть мати місце процесуальні порушення, які не впливають на суть рішення та не можуть бути підставою до його скасування. Наприклад, при порушенні строків розгляду справ чи при розгляді справи в закритому судовому засіданні з наступним встановленням апеляційною інстанцією, що підстав для цього не було. Подібні порушення мають формальний характер, а згідно з процесуальним законом жодне правильне по суті рішення не може бути скасовано з одних лише формальних міркувань. Тому процесуальні порушення, які в конкретному випадку не могли вплинути на правильність розгляду спору про матеріальне право, не можуть служити причиною скасування рішення.

При виявленні судом апеляційної інстанції порушень норм процесуального права, що не впливають на правильність судового рішення та не є підставами для скасування останнього, апеляційний суд вказує на такі порушення відповідному суду першої інстанції окремою ухвалою, застерігаючи його тим самим від повторювання таких помилок.

Наступне функціональне повноваження закріплено у ст. 310 ЦПК. Відповідно до вказаної норми рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям

---

<sup>1</sup> Справа № 22-а-4837/2005 р. [Текст] // Арх. апеляц. суду Харк. обл. за 2005 р.

провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, визначених статтями 205 і 207 ЦПК. Як зазначає М. М. Бородін, при застосуванні вказаного повноваження апеляційні суди будь-яких суттєвих труднощів не зазнають<sup>1</sup>.

У той же час не можна не зазначити таке. Якщо судом першої інстанції ухвалено законне й обґрунтоване рішення, смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи — сторони в спірних правовідносинах після ухвалення рішення, що не допускає правонаступництва, не може бути підставою для застосування вимог ч. 1 зазначеної норми.

Згідно із ст. 310 ЦПК рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження по справі або із залишенням заяви без розгляду з підстав, зазначених у статтях 205 і 207 ЦПК. Повноваження на скасування рішення із закриттям провадження у справі чи залишенням заяви без розгляду виникають, на відміну від повноважень на винесення нового рішення або зміну раніше винесеного рішення, котре застосовується у зв'язку із порушенням норм матеріального права, за наявності порушень *процесуального* закону.

Закриття провадження по справі та залишення заяви без розгляду обумовлюють закінчення розгляду цивільної справи без винесення судового рішення. Наслідком залишення заяви без розгляду є можливість повторного звернення до суду з тотожним позовом після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду.

При закритті провадження по справі повторний розгляд справи судом того самого позову між тими ж сторонами неможливий. Ця форма закінчення цивільних справ застосовується у випадках, коли суд незаконно прийняв справу до судового провадження або коли продовження процесу стає неможливим або недоцільним<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Бородін, М. Непродумані зміни: апеляційне і касаційне оскарження судових рішень в цивільних справах у світлі нового законодавства [Текст] / М. Бородін // Закон і бізнес. – 2003. – 23 серп. (№ 34). – С. 4, 5.

<sup>2</sup> Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Одіссей, 2001. – С. 459–460.

Скасування судового рішення із залишенням заяви без розгляду відбувається за умов існування обставин, передбачених ст. 207 ЦПК. У науковій літературі вказується, крім зазначеного, на таку особливість реалізації вищевказаного повноваження: якщо при розгляді справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, що вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Перелік підстав залишення заяви без розгляду є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає<sup>1</sup>.

Для правильного застосування апеляційними судами повноваження щодо скасування рішення суду першої інстанції із закриттям провадження по справі останні можна поділити на три групи: першу складають підстави, які свідчать про помилку суду у зв'язку з відсутністю у позивача права на судовий захист по даній справі; другу — підстави, підґрунтям котрих є принцип диспозитивності цивільного процесу (відмова позивача від позову в разі прийняття її судом, укладання сторонами мирової угоди за умови визнання останньої судом); третю — випадки вибуття сторони із процесу, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Закриття провадження по справі судом апеляційної інстанції має певні наслідки: сторони та інші учасники судового процесу повертаються в те положення, в якому вони перебували до пред'явлення позову; настає поворот виконання рішення суду першої інстанції (у випадку, коли закон допускає негайне виконання судового рішення); повторне пред'явлення тогожнього позову неможливо. Суд апеляційної інстанції закриває провадження по справі за наявності підстав, встановлених ст. 205 ЦПК.

Провадження в цивільній справі може бути закрито з підстав наявності рішення суду в іншій справі, що набрало за-

---

<sup>1</sup> Трубников, П. Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР [Текст] / П. Я. Трубников. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 130–131.

конної сили в тому разі, коли в обох справах сторони, підстави і предмет спору є тотожними. Так, 12 березня 2001 р. М. Н. звернулася до суду з позовом до М. М. про витребування майна з чужого незаконного володіння. Позивачка зазначила, що з 16 жовтня 1993 р. до 18 січня 2001 р. перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі. У цей період вона одержала за договором дарування холодильник «Норд-214/6», пральну машину «Донбас» і газову плитку «Норд». Окрім того, її особистими речами є шкіряна жіноча куртка вартістю 3 тис. грн, норкова шапка — 3 тис. грн та золоті сережки — 150 грн. Оскільки відповідач не повертає це майно, позивачка просила задовольнити її вимоги. Рішенням Любарського районного суду Житомирської області від 5 квітня 2001 р. позов було задоволено частково: зобов'язано М. М. повернути М. Н. холодильник «Норд-214/6» вартістю 750 грн, пральну машину «Донбас» — 250 грн та газову плитку «Норд» — 300 грн, в іншій частині позову відмовлено.

Ухвалою судової колегії в цивільних справах рішення районного суду було скасовано, а провадження у справі закрито з приводу наявності рішення суду, яке постановлено щодо тих же сторін, про той самий предмет і з тих самих підстав. Проте такі висновки обласного суду не є обґрунтованими. Як видно з матеріалів справи, Любарський районний суд 14 грудня 2000 р. вирішив питання про поділ майна подружжя та констатував, що холодильник, пральна машина, газова плитка, належність яких позивачці підтверджено договором дарування, а також шкіряна жіноча куртка, норкова шапка, золоті сережки є її особистим майном і поділу не підлягають. При цьому питання про витребування майна із чужого незаконного володіння суд не вирішував. Таким чином, спір щодо того самого предмета із тих самих підстав між тими самими сторонами судом не вирішувався і рішення не постановлялось, а отже, підстав для скасування рішення Любарського районного суду від 5 квітня 2001 р. у справі про витребування

майна з чужого незаконного володіння і для закриття в ній провадження судова колегія не мала<sup>1</sup>.

Відповідно до ч. 2 ст. 310 ЦПК, якщо судом першої інстанції ухвалено законне й обґрунтоване рішення, але після цього відбулася смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи — сторони в спірних правовідносинах, що допускає правонаступництва, — то в цих випадках судом апеляційної інстанції не можуть застосовуватись повноваження, спрямовані на закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Так, смерть позивача у справі про розірвання договору довічного утримання не може бути підставою для закриття провадження в цій справі, якщо є спадкоємці за законом чи заповітом<sup>2</sup>.

Стаття 311 ЦПК передбачає підстави для застосування повноважень суду апеляційної інстанції на скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд. Необхідність дослідження даного виду повноважень обумовлена поширенням допущення місцевими судами порушення норм права, які тягнуть необхідність застосування апеляційними судами повноваження, спрямованого на скасування рішення суду першої інстанції і передачі справи на новий розгляд. Так, у 2005 р. в апеляційному порядку скасовано з направленням справи на новий судовий розгляд 12,8 тис., що на 1,8 % менше, або 53 % [57,3 %] від усіх скасованих. Кожне третє рішення скасовано у зв'язку з розглядом справи за відсутності будь-кого з осіб, що беруть участь у справі, і яких належним чином не було повідомлено про час та місце судового розгляду. Кількість скасованих із цієї підстави судових рішень збільшилася в минулому році на 47,1 % і становила 4,2 тис., або 33,2 % [22,1 %] від усіх скасованих із направленням справи на новий судовий розгляд. Вирішення місцевими судами питання про

<sup>1</sup> Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 14 листопада 2001 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3 (31). – С. 13.

<sup>2</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 10 жовтня 2001 р. [Текст] // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 52–53.

права й обов'язки осіб, які не брали участь у розгляді справи, стали підставою для скасування 2,8 тис. рішень, або 21,9 % [16,4 %]<sup>1</sup>. У наступному 2006 р. в апеляційному порядку скасовано 9,1 тис. судових рішень місцевих судів у цивільних справах із направленням справи на новий судовий розгляд, що на 28,6 % менше, або 42,2 % [53 %] від усіх скасованих<sup>2</sup>. Із направленням справи на новий судовий розгляд у 2008 р. скасовано 8,8 тис. рішень місцевих судів у цивільних справах<sup>3</sup>.

Визначений ст. 311 ЦПК перелік підстав для скасування судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції з направленням справи на новий розгляд є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Судовій практиці відомі випадки застосування вказаної норми процесуального права без наведення мотивів та посилань на закон з обґрунтуванням того, чому справа має бути розглянута судом першої інстанції, а не апеляційним судом. Це може призвести до скасування судом касаційної інстанції ухвали апеляційного суду та направлення справи на новий апеляційний розгляд<sup>4</sup>.

Слід зазначити, що в процесуальній літературі зустрічаються пропозиції значно скоротити кількість підстав для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд<sup>5</sup>. На нашу думку, законодавцю вдалося оптимізувати

<sup>1</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 6 (70). – С. 42.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6 (82). – С. 42.

<sup>3</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 5 (105). – С. 27.

<sup>4</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 січня 2008 р. [Текст] // Судова практика. – 2008. – № 8 (32). – С. 28–30.

<sup>5</sup> Бородін, М. М. Теоретичні та практичні аспекти застосування ст. 311 ЦПК України [Текст] / М. М. Бородін // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січ. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 131–135.

можливість реалізації даного повноваження, оскільки зміст таких підстав дає підстави стверджувати про неможливість винесення справи по суті в апеляційному суді за наявності зазначених порушень процесуального законодавства.

Однак вказані точки зору не є в літературі панівними. О. М. Шиманович, наприклад, обґрунтовує висновок про необхідність доповнення переліку підстав для скасування рішення суду і передачі справи на новий розгляд, передбаченого ч. 1 ст. 311 ЦПК, такими пунктами: 1) у справі відсутній журнал судового засідання або він не підписаний головою і секретарем судового засідання; 2) при розгляді справи були порушені правила про мову, якою здійснюється судочинство<sup>1</sup>.

Вважаємо, що реалізація на законодавчому рівні пропозиції вказаного автора не сприятиме вдосконаленню діяльності апеляційного суду, враховуючи таке. Оскільки випадки скасування судового рішення, про які пише О. М. Шиманович, не впливають на зміст законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції та мають характер формальних порушень правових норм, які не повинні тягнути скасування судового рішення.

Рішення суду в будь-якому разі підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд за наявності підстав, зазначених у пп. 1–5 ч. 1 ст. 311 ЦПК. Як видно, рішення скасовується з направленням справи на новий розгляд за умов, якщо воно містить недоліки, які можуть бути виправлені тільки при новому розгляді справи в суді першої інстанції.

Будь-яких труднощів у застосуванні пп. 1 і 2 ст. 311 суди не зазнають, оскільки в обох випадках мова йде про скасування явно неправосудних рішень та необхідність повторного розгляду справи судом першої інстанції. Як свідчить судово-практика, випадків реалізації апеляційними судами повно-

---

<sup>1</sup> Шиманович, О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалах рішень і ухвал суду першої інстанції) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Шиманович. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – С. 5.

важень, передбачених пп. 1 та 2 ч. 1 ст. 311 ЦПК, практично немає. Випадки розгляду справи неповноваженим суддею або складом суду може мати місце при порушенні судом вимог статей 18, 19 ЦПК. Ухвалення чи підписання рішення не тим суддею, який розглядав справу, позбавляє його значення акту правосуддя, а тому є безумовною підставою для скасування рішення суду першої інстанції.

Рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд у випадку її розгляду за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання. Наприклад, у 2006 р. кожне третє рішення, або 35 % [33,2 %] від усіх скасованих із направленням справи на новий судовий розгляд скасовано у зв'язку з розглядом справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у розгляді справи, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання. Частіше з цієї підстави скасовувалися рішення, ухвалені місцевими судами областей: Чернівецької — 56,4 %, Донецької — 48,6 %, Сумської — 48,1 %, Харківської — 45 %, а також м. Севастополя — 50,5 %<sup>1</sup>.

Характерною рисою застосування даного повноваження апеляційного суду є те, що означені особи були притягнуті до участі у справі, були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин під час розгляду справи судом першої інстанції, однак суд першої інстанції неналежним чином їх повідомив про час та місце розгляду справи, як це передбачено нормами цивільного процесуального права. Тому суд апеляційної інстанції в кожному випадку має досліджувати матеріали справи з приводу наявності даних про належне повідомлення про час та місце судового розгляду осіб, які беруть участь у справі. Так, з позовом до Колективного підприємства «Укрчерметенерго», П. та К. про визнання недійсним протоколу зібрання трудового колективу й усунення перешкод

---

<sup>1</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. — 2007. — № 6 (82). — С. 39.

у реалізації службових обов'язків до суду звернувся Л. Суд першої інстанції ухвалив рішення, яким позовні вимоги позивача задовольнив. У апеляційній скарзі КП «Укрчермет-енерго» просить рішення суду скасувати та винести нове рішення, яким відмовити в задоволенні позову. Апеляційний суд Харківської області при розгляді справи дійшов висновку про часткове задоволення апеляційної скарги. Дослідивши матеріали справи та заслухавши пояснення сторін, суд апеляційної інстанції скасував судові рішення та направив справу на новий розгляд з приводу наявності підстав для скасування, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПК. Під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції встановлено, що судом першої інстанції рішення ухвалено за відсутності співвідповідача П., який не був повідомлений про час та місце розгляду справи. Матеріали справи не містили відомостей про вручення вказаній особі жодного разу судових повісток з повідомленням про час та місце розгляду справи. За таких обставин судова колегія ухвалила рішення місцевого суду Комінтернівського району м. Харкова скасувати і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції<sup>1</sup>.

У відповідності з ч. 1 ст. 292 ЦПК право на апеляційне оскарження мають особи, хоч і не залучені судом до участі у справі, але стосовно прав та обов'язків яких суд прийняв рішення. За даними судової статистики, у 2006 р. підставою для скасування 3,4 тис. рішень, або 37,3 % від усіх скасованих із направленням справи на новий судовий розгляд стало вирішення місцевими судами питання про права й обов'язки осіб, які не брали участі в розгляді справи. Зокрема, найбільший відсоток скасованих із зазначеної підстави судових рішень в областях: Рівненській — 65,3 %, Хмельницькій — 56,6 %, Чернігівській — 61,8 %<sup>2</sup>. У 2008 р. кількість рішень судів пер-

<sup>1</sup> Справа № 2-650/2006 [Текст] // Арх. місц. суду Комінтерн. р-ну м. Харкова. – С. 76.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6 (82). – С. 39.

шої інстанції, що були скасовані в апеляційному порядку з вказаної підстави, підвищилась до 4 тис. від усіх скасованих<sup>1</sup>.

На відміну від п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПК, п. 4 зазначеної норми реалізовується в тих випадках, коли особу не було залучено до розгляду справи в суді першої інстанції як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Як наслідок, вона не повідомлялась про час та місце розгляду справи, а суд першої інстанції у рішенні зробив владний висновок щодо її прав та обов'язків. Так, до суду з позовом до колективного підприємства «Віт-Окс» звернувся А. про визнання за ним права власності на квартиру. В обґрунтування своїх вимог позивач посилався на те, що він уклав з відповідачем договір на будівництво трикімнатної квартири №\* по вул. Генерала Петрова, \* в м. Одесі. З цією метою позивач вніс суму, еквівалентну 22 400 доларам США. У подальшому КП «Віт-Окс» в односторонньому порядку відмовилось від виконання умов договору та не передало йому правостановлюючих документів на квартиру. Позивач просив суд визнати за ним право власності на вказану квартиру. Рішенням місцевого суду Малиновського району м. Одеси позов А. задоволений. За позивачем визнано право власності на квартиру №\* по вул. Генерала Петрова, \* в м. Одесі.

Під час розгляду скарги на вказане рішення суд дійшов висновку, що аналогічний договір на будівництво вищевказаної квартири з відповідачем уклала Ч., яка не брала участі в розгляді справи в суді першої інстанції. Таким чином, суд першої інстанції у рішенні вирішив питання про права й обов'язки Ч., не залучаючи останню до участі у справі. На цій підставі рішення місцевого суду Малиновського району м. Одеси скасовано, а справу направлено на новий розгляд<sup>2</sup>.

Аналіз судової практики дозволяє дійти висновку про те, що право апеляційного оскарження має невизначене коло осіб, про що зазначалось вище. При цьому не має значення, чи по-

<sup>1</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 5 (105). – С. 27.

<sup>2</sup> Ухвала Верховного Суду України від 19 лютого 2003 р. [Текст] // Юрид. практика. – № 40 (354). – 2004. – С. 23.

рушував суд першої інстанції дійсно права й інтереси особи, яка подала апеляційну скаргу. В разі подачі останньої може мати місце як лише суб'єктивне бажання особи перешкодити набранню рішенням законної сили, так і захист дійсно порушених прав та інтересів особи, яка не брала участі в розгляді справи судом першої інстанції, але в рішенні місцевий суд припустився порушення прав осіб, що не брали участі в розгляді справи.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне запропонувати зміни до вказаної норми із зазначенням того, що апеляційний суд скасовує рішення та направляє справу на новий розгляд до суду першої інстанції лише за умови порушення прав та законних інтересів апелянта у змісті рішення, не зачіпляючи при цьому законність та обґрунтованість рішення в цілому. Судове рішення, що оскаржується такими особами, може бути скасовано лише в тій частині, яка стосується їх прав, навіть якщо інші частини такого рішення пов'язані з нею в нерозривній єдності.

Враховуючи викладене, слід підтримати практику Апеляційного суду Харківської області на прикладі розгляду справи № 22-ц-92/2008. Так, 23 вересня 2005 р. В. В. Лукін звернувся до суду з позовом до виконавчого комітету Ізюмської міської ради Харківської області, в якому просив визнати за ним право власності на самочинно збудований гараж, розташований за адресою: м. Ізюм, пр. Леніна, б. 71-А. Рішенням Ізюмського міськрайсуду Харківської області від 30 вересня 2005 р. позов В. В. Лукіна задоволений: за ним визнано право власності на самочинно збудований гараж по пр. Леніна, б. 71-А в м. Ізюмі Харківської області.

На зазначене рішення Житлове ремонтно-експлуатаційне підприємство м. Ізюм Харківської області подало апеляційну скаргу, в якій постановило питання про скасування рішення та направлення справи на новий розгляд із залученням до розгляду справи Житлового ремонтно-експлуатаційного підприємства м. Ізюм Харківської області (ЖРЕП). В обґрунтування вимог апеляційної скарги ЖРЕП посилалось на те, що

рішення було прийняте з порушенням норм матеріального та процесуального права. При цьому зазначалось, що за адресою: м. Ізюм, пр. Леніна, 71-А знаходиться комплекс автогаражів та допоміжних приміщень автослужбовця з різноманітними об'єктами нерухомості, які належать на праві власності територіальній громаді м. Ізюм в особі Ізюмської міської ради та закріплені за ЖРЕП на праві повного господарського ведення. У 2005 р. за вищевказаною адресою будівництво ні позивачем, ні іншими особами не велося і фактично В. В. Лукін під приводом самочинного будівництва здійснив захоплення власності територіальної громади м. Ізюм, чим порушив права й інтереси не тільки власника, а й право ЖРЕП на повне господарське ведення.

Судова колегія, заслухавши доповідь судді та пояснення осіб, що з'явилися, перевібивши матеріали справи й обговоривши доводи апеляції, вважає, що скарга задоволенню не підлягає з таких підстав. При вирішенні питання про визнання права власності за В. В. Лукіним на самочинно збудований гараж права й обов'язки ЖРЕП не були порушені. Зазначені в апеляційній скарзі ЖРЕП висновки суду не спростовують і не є підставою для скасування чи зміни рішення<sup>1</sup>.

Особливі випадки скасування рішення суду з передачею справи на новий розгляд закріплені у п. 5 ч. 1 ст. 311 ЦПК. За результатами розгляду справи суд першої інстанції зобов'язаний дати правову оцінку всім заявленим вимогам. У разі існування підстав для виправлення недоліку розгляду справи, пов'язаного з неповним розглядом вищевказаних вимог, суд у передбачених ст. 220 ЦПК випадках може ухвалити додаткове рішення по справі. У разі, якщо виправлення зазначеного недоліку шляхом ухвалення додаткового рішення неможливе, — рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню судом апеляційної інстанції з направленням справи на новий розгляд. Так, у листопаді 2005 р. О. звернувся з позовом до

---

<sup>1</sup> Ухвала судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Харківської області від 16 січня 2008 р. [Текст] // Справа № 22-ц-92/2008 р. Арх. Апеляц. суду Харк. обл. – С. 26–28.

управління Пенсійного фонду України в Комінтернівському районі м. Харкова про визнання права на пенсію льотного екіпажу повітряного судна, бортоператора вантажних літаків, виконуючого спеціальні роботи в польоті, та відшкодування моральної шкоди. Рішенням Комінтернівського районного суду м. Харкова позовні вимоги О. задоволені частково. На його користь стягнуто моральну шкоду в розмірі 1500 грн. У решті позовних вимог відмовлено. Оскаржуючи рішення, ПФУ в Комінтернівському районі м. Харкова просить скасувати рішення на направити справу на новий розгляд. Дослідивши матеріали справи, судова колегія дійшла висновку, що судом першої інстанції не було вирішене питання про відмову позивача від частини позовних вимог, викладеного в заяві від 16 березня 2005 р. На підставі викладеного колегія суддів вважає, що суд при винесенні рішення порушив норми процесуального права, що призвело до неправильного розв'язання справи та не може бути усунено при розгляді справи в апеляційному порядку. Враховуючи наведене, рішення суду першої інстанції скасовано, а справу направлено на новий розгляд<sup>1</sup>.

Коло функціональних повноважень апеляційного суду було доповнено в 2006 р. Пункт 6 ч. 1 ст. 311 ЦПК як одну з підстав скасування судового рішення із передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції закріплює розгляд справи з порушенням правил виключної підсудності<sup>2</sup>. Таким чином, за умови недотримання судом першої інстанції під час розгляду справи ст. 114 ЦПК, — рішення підлягає скасуванню, а справа — передачі на новий розгляд до суду першої інстанції. У випадку ж порушення територіальної підсудності апеляційний суд за п. 5 ст. 293 ЦПК вправі скасувати ухвалу і направити справу до належного суду на новий розгляд.

---

<sup>1</sup> Ухвала Вищого адміністративного суду України від 28 березня 2006 р. [Текст] // Юрид. практика. – 2006. – 2 мая (№ 18 (436)). – С. 22.

<sup>2</sup> Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів [Текст] : Закон України від 15.12.06 р. № 483-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 9. – Ст. 77.

Пункт 5 ст. 293 ЦПК за своїм обсягом регулює тільки наслідки порушення територіальної підсудності. Дана стаття не може застосовуватись до випадків порушення правил судової юрисдикції і, відповідно, апеляційний суд не вправі скасувати ухвалу суду першої інстанції про відкриття провадження у справі, та, керуючись п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК, закрити провадження по справі.

Розглядаючи повноваження апеляційного суду, пов'язані з направленням справи на новий судовий розгляд, виникає проблема правової сили висновків і мотивів апеляційного суду. Останні є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи. Обов'язковість мотивів і висновків апеляційного суду передбачає необхідність врахування останніх для суду, який заново розглядає дану справу.

Під висновками з приводу спірних правовідносин слід розуміти результати розгляду апеляційної скарги, які мають значення для формування та направлення судової практики. Мотиви скасування судового рішення — правові підстави рішення суду апеляційної інстанції.

Однак висновки і мотиви скасування судового рішення не у всіх випадках можуть бути правомірними й обов'язковими для виконання місцевим судом. В. М. Худяков має рацію, що вони можуть торкатись будь-яких питань, крім випадків, коли вони: 1) передвирішують питання про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; 2) передвирішують питання про переваги одних доказів перед іншими, оскільки жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили; 3) передвирішують питання про те, яке рішення має бути прийнято судом першої інстанції при новому розгляді справи, оскільки незалежність судді при розгляді справи гарантована Конституцією держави та цивільним процесуальним законодавством<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Коментарій к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. В. И. Нечаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – С. 796.

Аналогічні або схожі положення містяться у процесуальних законодавствах Російської Федерації<sup>1</sup>, Франції<sup>2</sup>, Федеративної Республіки Німеччини<sup>3</sup>.

Як видно, ст. 319 ЦПК 1963 р. закріплювала обов'язковість вказівок суду вищестоящої інстанції для суду, який розглядає заново дану справу. В той же час суд, що розглядав справу в касаційному порядку, не вправі був встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним<sup>4</sup>. Суд касаційної інстанції не мав повноваження вирішувати наперед питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, а також про те, яка має бути застосована норма матеріального права і яке рішення має бути постановлене при новому розгляді справи.

Л. Ф. Лесницька зазначала, що судові рішення, на відміну від норм права, не має такого загального характеру, не утворює типових правил поведінки, а вирішує конкретний спір та має обов'язкову силу лише по відношенню до конкретної справи. Виходячи з цього й слід розглядати питання про обов'язковість висновків і мотивів суду касаційної інстанції. Їх обов'язковість має певні межі. Передусім вони мають обов'язкову силу лише по відношенню до конкретної справи, по якій вони винесені. Крім того, й по відношенню до конкретної справи, по якій вони надані, вони мають обов'язкову силу також у певних межах, які встановлені з урахуванням принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону,

---

<sup>1</sup> Медведев, И. Р. Применение Гражданского процессуального кодекса РФ [Текст]. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – Т. 1: Обжалование и пересмотр судебных постановлений в практике Верховного Суда РФ. – С. 135–138.

<sup>2</sup> Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст] : пер. с фр. В. Захватаева / предисл. : А. Довгерт, В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. – Киев : Истина, 2004. – С. 255.

<sup>3</sup> Гражданское процессуальное уложение Германии [Текст] : пер. с нем. [В. Бергманн, введ., сост.]. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 167, 168.

<sup>4</sup> Кац, С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации [Текст] / С. Ю. Кац // Вопр. государства и права. – Вып. 2. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 61–69.

а також свободи внутрішнього суддівського переконання при оцінці доказів<sup>1</sup>.

При застосуванні ч. 2 ст. 311 ЦПК необхідно враховувати, що законодавство не містить наслідків її невиконання. У зв'язку з цим обов'язковість висновків і мотивів суду апеляційної інстанції не слід сприймати як обов'язкову властивість рішення апеляційного суду, хоча вони і є його складовими. Поряд з цим законодавець зазначив їх обов'язковість, у той час коли обов'язковість судового рішення визначається ст. 129 Конституції. Обов'язковість висновків і мотивів не слід сприймати як обов'язкові вказівки апеляційного суду. У зв'язку з цим, на наш погляд, ч. 2 ст. 311 ЦПК не має самостійного навантаження, а сам процесуальний закон не передбачає жодних наслідків, пов'язаних з обов'язковістю для суду першої інстанції висновків і мотивів апеляційного суду.

ЦПК 2004 р., на відміну від ЦПК 1963 р., значно розширює коло повноважень апеляційного суду при розгляді скарг на ухвали суду першої інстанції. За раніше діючим законодавством повноваження щодо розгляду скарг на судові ухвали зводились до: 1) залишення ухвали без змін, а скаргу чи окреме подання прокурора — без задоволення; 2) скасування ухвали і передачі питання на розгляд суду першої інстанції; 3) скасування ухвали і вирішення ухвали по суті. Розширення та деталізація випадків реалізації повноважень відносно перегляду ухвали місцевого суду у ЦПК 2004 р. обумовлено можливістю суду апеляційної інстанції розв'язувати питання по суті, змінюючи оскаржувану ухвалу чи постановляючи нову. При розгляді апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має визначені у ч. 2 ст. 307 ЦПК повноваження. Їх зміст спрямований на залишення ухвали без змін; на вирішення питання з приводу постановленої ухвали по суті; на зміну ухвали; на скасування ухвали та передачі вирішення питання, з приводу якого виноситься ухвала, на новий розгляд суду першої інстанції.

<sup>1</sup> Лесницкая, Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке [Текст] / Л. Ф. Лесницкая. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 151.

За змістом ст. 312 ЦПК, розглянувши скаргу на ухвалу суду першої інстанції, апеляційний суд:

1) відхиляє скаргу і залишає ухвалу без змін, якщо судом першої інстанції постановлено ухвалу з додержанням вимог закону;

2) змінює або скасовує ухвалу суду першої інстанції і постановляє ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено судом першої інстанції з порушенням норм процесуального права або при правильному вирішенні було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування;

3) скасовує ухвалу і передає питання на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо останній порушив порядок, встановлений для його вирішення.

За даними судової статистики, у 2004 р. суди апеляційної інстанції переглянули 12,6 тис. ухвал (постанов), або 3,4 % [3,5 %] від винесених місцевими судами, з них: скасовано 12,2 тис., у тому числі з вирішенням питання по суті — 2,4 тис., або 19,9 % [14,2 %] від скасованих; змінено — 376. Зокрема, скасовано 2,2 тис. і змінено 49 ухвал місцевих судів про відмову в прийнятті позовної заяви, скарги, або 12,9 % [11,6 %] від винесених; скасовано та змінено 645 ухвал місцевих судів про закриття провадження у справі, або 0,3 % [0,3 %] від винесених; скасовано і змінено 2,1 тис. ухвал про залишення заяви без розгляду, або 1,7 % [1,7 %] від постановлених<sup>1</sup>.

У 2005 р. суди апеляційної інстанції переглянули 13,1 тис. ухвал (постанов), або 3,6 % [3,4 %] від постановлених місцевими судами, із них: скасовано 12,7 тис., змінено — 427. Зокрема, скасовано і змінено: 1,9 тис. ухвал місцевих судів про відмову в прийнятті позовної заяви, скарги, або 8,2 % [12,9 %] від постановлених; 653 ухвали місцевих судів про закриття

---

<sup>1</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/D990C6B449593AACC3257019002411C9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=D990C6B449593AACC3257019002411C9&Count=500&>.

провадження у справі, або 0,3 % [0,3 %] від постановлених; 2,1 тис. ухвал про залишення заяви без розгляду, або 1,6 % [1,7 %] від постановлених<sup>1</sup>.

Упродовж 2007 р. апеляційна інстанція скасувала і змінила 9,4 тис. ухвал місцевих судів, або 2,1 % (2,3 %) від ухвалених, із них: скасовано 9,1 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 1,7 тис., або 18,5 % (20,8 %) від скасованих; змінено 347, або 0,1 % (0,1 %) від постановлених<sup>2</sup>.

Протягом першого півріччя 2008 р. судами апеляційної інстанції скасовано і змінено 5,5 тис. ухвал місцевих судів, або 2,3 % [2,2 %] від ухвалених, із них: скасовано 5,4 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 917, або 17,1 % [18,7 %] від скасованих; змінено 155, або 0,1 % [0,1 %] від постановлених. Найбільший відсоток скасовано і змінено ухвал, прийнятих місцевими судами Автономної Республіки Крим, — 3,2 % [2,7 %], м. Севастополя — 3,4 % [2,8 %], м. Києва — 3,1 % [3,3 %], а також областей: Одеської — 3,5 % [2,8 %], Закарпатської — 3,1 % [3,4 %]<sup>3</sup>.

Перша група повноважень, що застосовується апеляційним судом при перегляді ухвали суду першої інстанції, зводиться до залишення ухвали, що оскаржується, без змін. Суд апеляційної інстанції відхиляє скаргу і залишає ухвалу суду першої інстанції без змін, якщо останню постановлено з до-

<sup>1</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/7AE38564311662A9C325718C003E28B8?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=7AE38564311662A9C325718C003E28B8&Count=500&>.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4808955272299287C225748F0025395A?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4808955272299287C225748F0025395A&Count=500&>.

<sup>3</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2008 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84&Count=500&>.

держанням вимог закону. Так, Х. звернулася до суду з позовом до Ф., третя особа — Українська товарна біржа, про визнання дійсним правочину (домашньої угоди) купівлі-продажу від 15 червня 1998 р. домоволодіння, та про визнання за Х. право власності на вказану нерухомість.

Ухвалою суду першої інстанції від 10 червня 2008 р. у відкритті провадження у справі Х. відмовлено відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК з тих підстав, що із змісту її позовної заяви і доданих документів вбачається, що даний спір уже було вирішено рішенням Новомосковського міськрайсуду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. по цивільній справі № 2-57/04: укладений між Ф. та Х. 15 червня 1998 р. договір купівлі-продажу домоволодіння, посвідчений Українською товарною біржею, визнано недійсним, сторони повернуті у попереднє становище, вказане рішення суду набрало законної сили.

В апеляційній скарзі Х. просила скасувати зазначену ухвалу суду першої інстанції і направити справу на розгляд суду першої інстанції з таких підстав: Х. не зверталася раніше до суду з таким же позовом і її позовні вимоги не рівні між собою. Вона також вважала, що суд не звернув увагу на ту обставину, що під час судового засідання по цивільній справі № 2-57/04, по якій Новомосковський міськрайсуд Дніпропетровської області ухвалив рішення 26 січня 2005 р., вона не ставила питання про визнання дійсним правочину (домашньої угоди) купівлі-продажу нерухомості, а стояло питання про визнання правочину, який був укладений і зареєстрований третьою особою, — недійсним.

Перевіривши законність та обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги, колегія суддів дійшла висновку, що вона задоволенню не підлягає з таких підстав.

Дійсно, відповідно до рішення Новомосковського міськрайсуду Дніпропетровської області від 26 січня 2005 р. Х. звернулася до суду з позовом до Ф. про визнання укладеної

між ними угоди купівлі-продажу зазначеного житлового будинку недійсною з поверненням сторін у попереднє становище. Ці позовні вимоги задоволено з тих підстав, що сторони не є членами Української товарної біржі і договір купівлі-продажу житлового будинку має бути завірений нотаріально.

У даній справі Х. ставить питання про визнання того самого договору купівлі-продажу від 15 червня 1998 р. того самого житлового будинку дійсним, посилаючись на те, що рішення суду від 26 січня 2005 р. з боку Ф. тривалий час не виконувалося, і тільки в серпні 2007 р. Ф. вирішив повернути їй одержані за зазначеним договором 45 000 грн, але за таку суму купити собі інше житло Х. можливості вже не має.

Інакше кажучи, предметом та підставами позовів у кожному разі виступає дійсність чи недійсність угоди купівлі-продажу нерухомості у зв'язку з порушенням встановлених законом вимог при її укладанні.

На підставі викладеного колегія суддів зазначає, що суд першої інстанції, посилаючись на положення п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК, правильно і обґрунтовано відмовив Х. у відкритті провадження по справі. Тому суд апеляційної інстанції ухвалив апеляційну скаргу Х. відхилити, а ухвалу суду першої інстанції про відмову у відкритті провадження по справі залишити без змін<sup>1</sup>.

Друга група повноважень зводиться до зміни або скасування ухвали суду першої інстанції за наявності підстав, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 312 ЦПК. На відміну від ЦПК 1963 р., норма чинного законодавства закріплює умови зміни ухвали суду першої інстанції або її скасування із постановленням ухвали по суті. Помилкове формулювання суті процесуальної дії передбачає неналежну кваліфікацію змісту останньої при правильному вирішенні вказаного питання. Під помилковим формулюванням підстави застосування процесуальної дії слід розуміти неналежну правову кваліфікацію процесуальних правовідносин, з приводу яких виноситься ухвала.

---

<sup>1</sup> Справа № 22-ц-6578/2008 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Дніпропетр. обл. – С. 15, 16.

На відміну від повноважень щодо розгляду апеляційної скарги на рішення місцевого суду, де підставою для скасування останнього може бути порушення та неправильне застосування норм матеріального права, підставою для скасування судової ухвали може бути тільки порушення чи неправильне застосування норм процесуального права, з цим не погоджується О. В. Дем'янова<sup>1</sup>. Порушення норм процесуального права відбувається у випадках незастосування закону, який слід застосовувати в конкретному випадку. Неправильне застосування норм процесуального права передбачає застосування останніх не на ті процесуальні правовідносини, які склались у результаті розгляду справи судом першої інстанції.

Так, ухвалою Жовтневого районного суду м. Харкова від 22.09.05 р. Ц. відмовлено у відкритті провадження по справі у зв'язку з тим, що відповідач на території району не зареєстрований. Скасовуючи ухвалу суду першої інстанції і приймаючи позовну заяву гр. Ц. до провадження суду першої інстанції, судова колегія зазначила, що згідно зі ст. 109 ЦПК України позови до фізичної особи пред'являються у суд за місцем її проживання. Матеріали позовної заяви містять дані щодо проживання відповідача на території Жовтневого району м. Харкова: повідомлення про вручення повісток відповідачу про виклик у суд за адресою Жовтневого району м. Харкова та повідомлення державного виконавця про заборгованість по виплаті аліментів у відповідача. Місцем його проживання вказано Жовтневий район м. Харкова. Згідно зі ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, інше приміщення, у якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово<sup>2</sup>.

Остання група повноважень апеляційного суду при перегляді ухвали місцевого суду зводиться до скасування ухвали і передачі питання на новий розгляд до суду першої інстанції,

---

<sup>1</sup> Дем'янова, О. В. Підстави застосування повноважень апеляційного суду при перегляді ухвал [Текст] / О. В. Дем'янова // Держава і право. – 2003. – Вип. 32. – С. 323, 324.

<sup>2</sup> Справа № 22-а-3414/2005 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл.

якщо останній порушив встановлений порядок для його вирішення. Це передбачає порушення процесуальної форми вирішення того чи іншого процесуального питання (відмова у відкритті провадження по справі, повернення позовної заяви, закриття провадження по справі). Прикладом може служити юридична доля ухвали Дзержинського районного суду м. Харкова від 23.03.05 р., якою залишена без розгляду позовна заява Ш. до підприємства «Харківський завод електроапаратури» про визнання недійсним договору. Ухвалою судової колегії апеляційного суду Харківської області від 26.10.05 р. ухвала суду першої інстанції скасована та справа направлена до місцевого суду для розгляду по суті. При цьому підставою для скасування послужила та обставина, що позивач належним чином не повідомлявся про час та місце слухання справи, що є порушенням процесуального порядку розгляду справи<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Справа № 22-а-34518/2005 р. [Текст] // Арх. Апеляц. суду Харк. обл.

## Розділ 3

### Проблеми перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в касаційному провадженні

#### 3.1. Моделі касації та український досвід

Уперше інститут касаційного перегляду судових рішень у його сучасному вигляді у судочинство України введений Законом від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України». З цього часу втратили чинність норми процесуального законодавства, що регламентували наглядове провадження. Подальше реформування і розвиток касаційне провадження отримало в новому ЦПК України, який набрав чинності з 1 вересня 2005 р<sup>1</sup>.

При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку важливе значення має дослідження моделей касації з позиції вітчизняного досвіду побудови судової системи. Під моделлю касації, враховуючи попередні висновки щодо моделей апеляційного провадження, слід розуміти теоретичну конструкцію касації, яка визначає межі втручання суду касаційної інстанції у перегляд рішення судів першої чи апеляційної інстанції. В. В. Комаров існуючу модель касації характеризує як недосконалу<sup>2</sup>.

У той же час вітчизняна модель касації має багато схожих рис із касаційним провадженням Франції<sup>3</sup>. Як і Верховний

<sup>1</sup> Бородин, М. Перегляд судових рішень в касаційному порядку [Текст] / М. Бородин // Право України. – 2006. – № 7. – С. 72–76.

<sup>2</sup> Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 594.

<sup>3</sup> Тимофеев, Ю. А. Апелляционный и кассационный способы пересмотра не вступивших в законную силу судебных постановлений суда первой инстанции в гражданском процессе: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Ю. А. Тимофеев // Юрид. наука и образование. – М. : Моск. гос. юрид. акад., 2008. – Вып. 1. – С. 328–349.

Суд України, Касаційний суд Франції не переглядає справи нижчестоящих судів по суті, а здійснює юридичну перевірку правильності винесених ними рішень з питань застосування норм матеріального та процесуального права. На думку окремих правознавців, касаційний суд розглядає не судові справи, а «судить рішення», винесені нижчестоящими судами. Позиція Касаційного суду Франції в тій чи іншій справі є орієнтиром при розгляді судами аналогічних справ чи в трактуванні тих чи інших правових інститутів. До французької моделі касації наближені суди касаційних інстанцій Бельгії, Італії, Нідерландів<sup>1</sup>.

Слід зазначити, що у світовій практиці існують, окрім класичної касації, такі форми перегляду судових рішень, як повторна апеляція та ревізія.

Повторна апеляція як форма перегляду судових рішень існує в цивільному процесуальному праві Великої Британії та Уельсу. Її здійснює палата лордів за умови задоволення клопотання на подачу такої апеляції з боку відповідного Суду по апеляції. Якщо таке клопотання відхиляється, то прохання про надання дозволу на оскарження може бути впродовж місяця направлено до судової канцелярії палати лордів разом з актом, що оскаржується, та ухвалою Суду по апеляції про відмову надати такий дозвіл.

Апеляційне прохання по суті справи подається до судової канцелярії протягом трьох місяців після винесення рішення, що оскаржується. Винесення рішення по апеляційній скаргі є третьою та завершальною стадією провадження в палаті лордів<sup>2</sup>.

І. Л. Петрухін вказує, що ревізія як правовий інститут виник у Середньовіччя як інструмент державного, публічного

<sup>1</sup> Осетинський, А. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романо-германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України [Текст] / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5. – С. 24.

<sup>2</sup> Див.: Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – С. 106–113.

контролю за вирішенням судових спорів. У подальшому роль ревізії змінилась, і вона перетворилась в одну з гарантій повноти судового розгляду, що забезпечують захист прав громадян, не спроможних повною мірою реалізувати надані їм можливості<sup>1</sup>. Ревізійна форма перегляду судових рішень, що набрали законної сили, існує в цивільному процесуальному законодавстві багатьох держав Європи. За правилами ЦПК Австрії, наприклад, основною метою ревізії є перевірка рішення апеляційного суду. Доступ до Верховного суду Австрії істотно обмежений, щоб не допустити його перевантаження та забезпечити здійснення «керівної функції». Звернення до Верховного Суду з ревізією на рішення апеляційного суду залежить від двох факторів: ціни позову та наявності питання права, що має істотне значення. Розрізняють два види касації: звичайну та надзвичайну. Який вид, припустимий у конкретному випадку, залежить від ціни позову та позиції апеляційного суду. Звичайна ревізія розглядається вищестоящим судом та зупиняє набрання чинності судового акта та його виконавчість. Надзвичайна ревізія зупиняє набрання пов'язаних з прийняттям постанови наслідків, але не його виконавчість. Аналогічні правила існують у ЦПК Федеративної Республіки Німеччина.

За правилами ревізійного провадження рішення переглядається з метою формування єдиної судової практики, а центральною формою перегляду є апеляція<sup>2</sup>.

Відмінність ревізії від касації полягає в тому, що при ревізії апеляційна скарга була відхилена судом апеляційної інстанції з причини її неприпустимості. Ревізійна ж скарга може бути подана особами, що брали участь у справі, у випадках, коли розгляд справи здійснювався неправомочним складом суду, порушені правила про підсудність, принцип гласності судочинства (статті 545–566 — ЦПК Німеччини).

---

<sup>1</sup> Петрухин, И. Л. Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин // Государство и право. – 2006. – № 3. – С. 49.

<sup>2</sup> Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – С. 39–43, 149–153.

Окремим чином відбувається перегляд рішень, що набрали законної сили, за законодавством Італії<sup>1</sup>.

У зв'язку з цим, характеризуючи моделі перегляду рішень, що набрали законної сили, слід зазначити таке. Своєрідною ревізійною формою перегляду судових рішень є наглядове провадження, передбачене Главою 41 ЦПК Російської Федерації. На сьогодні можливість оскарження судового рішення надана законодавцем учасникам процесу, крім посадових осіб прокуратури та суду, як це мало місце у раніше діючому процесуальному законодавстві Російської Федерації. Як зазначив Конституційний Суд Російської Федерації у п. 9.1 постанови від 5 лютого 2007 р. № 2-П «По справі про перевірку конституційності положень статей 16, 20, 112, 336, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 387, 388 та 387 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації у зв'язку із запитом Кабінету Міністрів Республіки Татарстан, скаргами відкритих акціонерних товариств «Нижньокамськнафтохім» та «Хакасенерго», а також скаргами низки громадян», процедура оскарження в порядку нагляду судових постанов, що набрали законної сили, допускає можливість подачі наглядової скарги (подання) та перевірки судової постанови послідовно в трьох наглядових судових інстанціях протягом року починаючи з дня набрання рішенням законної сили. Причому, відповідно до правозастосовної практики, що склалась, до цього строку не включається ні час розгляду наглядової скарги (подання), ні час розгляду справи в суді наглядової інстанції. Не визначений і період, упродовж якого може бути поновлений пропущений строк оскарження (ч. 4 ст. 112 ЦПК РФ)<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Мокрицька, І. Конституційні засади судоустрою, правосуддя та захист за законодавством України та Італії: порівняльний аналіз [Текст] / І. Мокрицька // Вибори та демократія. – 2009. – № 2. – С. 26–33.

<sup>2</sup> По делу о проверке конституционности положений статей 16, 20, 112, 336, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 387, 388 и 389 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросом Кабинета Министров Республики Татарстан, жалобами открытых акционерных обществ «Нижнекамскнефтехим» и «Хакасэнерго», а также жалобами ряда граждан [Текст] : постановление Конституц. Суда РФ от 5 февр. 2007 г. № 2-П // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2007. – № 7. – Ст. 932.

У російській правовій літературі зустрічаються позиції щодо підтримки існування суду наглядової ланки в системі судоустрою<sup>1</sup>. Так, Д. А. Фурсов і І. В. Харламова вважають, що в сучасних умовах слід визнати рішучою практикотвірну діяльність наглядової судової інстанції. Постанови судів касаційної інстанції нерідко скасовуються та залишаються в силі рішення суду першої або апеляційної судових інстанцій. За таких обставин суд касаційної інстанції не повинен бути перпоною на шляху завершення судового розгляду в умовах можливого перегляду справи в порядку судового нагляду, оскільки його точка зору, зафіксована в постанові про направлення справи на новий розгляд, може виявитися неабсолютно безперечною<sup>2</sup>. Правила перегляду судових рішень у наглядовому порядку збереглися також у цивільному процесуальному законодавстві Республіки Білорусь та Республіки Узбекистан<sup>3</sup>.

На відміну від ревізії, мета якої зводиться до формування єдиної судової практики, метою касаційного перегляду справи є перевірка законності судового рішення щодо дотримання норм матеріального та процесуального права та захист прав та інтересів особи, яка подала касаційну скаргу. Поряд з цим метою вітчизняної касації є забезпечення єдності судової практики на відміну від інших форм перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

В. Некрошюс слушно відмічає про існування таких ознак сучасного касаційного провадження:

а) правосуддя здійснюється по конкретній справі між конкретними сторонами (приватна мета касаційного прова-

---

<sup>1</sup> Потапенко, С. В. О соотношении принципов диспозитивности и законности в суде надзорной инстанции по гражданским делам [Текст] / С. В. Потапенко // Рос. юстиция. – 2005. – № 4. – С. 28–31.

<sup>2</sup> Фурсов, Д. А. Проблемы совершенствования деятельности арбитражного суда кассационной инстанции (процессуальный аспект) [Текст] / Д. А. Фурсов, И. В. Харламова // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы междунар. науч.-практ. конф. / Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2002. – С. 195.

<sup>3</sup> Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – С. 411–417, 555–560.

дження). Досягнення цієї мети обумовлюється тим, що лише учасники процесу можуть подати касаційну скаргу; тільки вони встановлюють межі її розгляду. Це означає, що в касаційному порядку вирішується спір конкретних суб'єктів відносно застосування права;

б) реалізується публічний інтерес, котрий обумовлюється забезпеченням однакового застосування судами права та його тлумачення<sup>1</sup>.

На нашу думку, у вітчизняному процесуальному законодавстві саме такими ознаками характеризується касаційне провадження, а ревізійні засади має інститут провадження у зв'язку з винятковими обставинами. Центральне ж місце з точки зору інстанційності цивільних процедур при наданні висновку про законність та обґрунтованість судового рішення займає суд апеляційної інстанції виходячи із задач останнього<sup>2</sup>, оскільки законодавством йому надано повноваження щодо перевірки не тільки законності акта правосуддя, що оскаржується (як при касаційному провадженні), але й обґрунтованості судового рішення.

У судовій системі України, на відміну від зазначених держав, не існує наглядового порядку перегляду судових рішень. Касаційною інстанцією в цивільних справах у системі судустрою України є суд, визначений Законом України «Про судоустрій України» як суд касаційної інстанції у цих справах. Відповідно до ст. 323 ЦПК України 2004 р. суди касаційної інстанції, на відміну від ЦПК 1963 р., визначаються Законом України «Про судоустрій», а не Цивільним процесуальним кодексом. Підпунктом 9 п. 3 розд. VII Закону «Про судоустрій України» було встановлено, що до законодавчого визначення суду, який здійснюватиме повноваження касаційної інстанції в цивільних справах, його утворення і початку діяльності

---

<sup>1</sup> Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – С. 199.

<sup>2</sup> Гузь, Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах [Текст] / Л. Є. Гузь. – Х. : Поліграфіст, 2006. – С. 10, 11.

перегляд цих справ у касаційному порядку здійснює Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України.

Відповідно до ч. 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ» цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, не розглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 р., в тому числі за якими Верховним Судом України витребувано справи, передаються для розгляду і вирішення відповідно до гл. 2 розд. V ЦПК до колегії суддів відповідних апеляційних судів, склад яких формується президіями цих судів. Апеляційним судам при здійсненні відповідно до цього Закону функції касаційної інстанції підсудні цивільні справи після їх перегляду в апеляційному порядку<sup>1</sup>. Але на сьогодні вказаний нормативний акт фактично втратив чинність, оскільки апеляційні суди виконали завдання, що були поставлені законодавцем перед ними в зазначеному Законі. Недосконалість процесуального законодавства з питань перегляду в касаційному порядку судових рішень у цивільних справах призвела до накопичення великої кількості нерозглянутих справ і матеріалів за попередні роки. Станом на 1 січня 2007 р. залишилися нерозглянутими 39,1 тис. справ та матеріалів<sup>2</sup>, на розгляд яких при існуючому необмеженому праві касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах потрібні роки, що є порушенням розумних строків розгляду справи. Поряд з цим галузеве процесуальне законодавство, що регулюється Кодексом адміністративного судочинства (КАС), Господарським процесуальним (ГПК) та Цивільним процесуальним (ЦПК) кодексами, містить різні моделі касації, оскільки передбачає різні процедури перегляду та інстанційну систему судів касаційної інстанції.

---

<sup>1</sup> Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 16. – Ст. 220.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6 (82). – С. 39.

У той же час чимало заперечень поєднання апеляції і касації викликає з погляду незалежності суддів. А утворення в апеляційному суді касаційної палати саме і передбачає нерівність, оскільки судді касаційної палати матимуть більше повноважень і можливість скасовувати рішення суддів апеляційного суду. В цілому, поєднання на одному рівні двох інстанцій та створення в апеляційних судах касаційних палат викликає багато заперечень<sup>1</sup>. Інша точка зору зводиться до того, що передача функцій касаційного суду відповідним колегіям апеляційних судів дає змогу прискорити розгляд справ у кілька разів унаслідок надмірної завантаженості Верховного Суду України<sup>2</sup>.

Однак вищевказане не означає поодинокість спроб реформування касаційного провадження та судового органу, котрий здійснює перегляд судових рішень за касаційними скаргами в порядку цивільного судочинства. Згідно з Розділом III Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів виконувати функції судів касаційної інстанції повинні вищі спеціалізовані суди. Такий підхід зумовить необхідність утворення в системі загальних судів Вищого цивільного суду (як касаційної інстанції для справ цивільної юрисдикції). У разі ж виявлення різного застосування норм права судами окремих спеціалізованих юрисдикцій та в інших виняткових випадках, визначених законом, правосудність судових рішень має забезпечувати найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції — Верховний Суд України<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Макаренко, Г. Апеляція і касація: чи доцільне поєднання? [Текст] / Г. Макаренко // Юрид. вісн. України. – 2003. – 5–11 лип. (№ 27). – С. 4.

<sup>2</sup> Макарова, О. Який суд здійснюватиме повноваження касаційної інстанції? [Текст] / О. Макарова // Юрид. вісн. України. – 2005 р. – 10–16 груд. (№ 49). – С. 4.

<sup>3</sup> Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : Указ Президента України // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2006. – 24 трав. (№ 95). – С. 6–13.

У літературі такі пропозиції сприймаються неоднозначно<sup>1</sup>. Згідно з висновками Головного науково-експертного управління Апарату Верховного Суду України вказані положення в багатьох випадках не відповідають Конституції України. Так, утворення Вищого цивільного суду суперечить положенням статей 125, 127, 131 Конституції України<sup>2</sup>. Чотирирівнева система судів, як вважають деякі юристи, може лише ускладнити процес та затягнути розгляд справ. А Верховний Суд України в такому випадку не матиме можливості виконувати свої функції з узагальнення практики через відсутність самої практики<sup>3</sup>. Аналогічної думки дотримується С. Міщенко, який зазначає, що утворення чотириланкової судової системи із запровадженням повної спеціалізації неприйнятне для України<sup>4</sup>.

При дослідженні моделей касації важливе значення мають кількісні показники діяльності суду касаційної інстанції. У 2005 р. за касаційними скаргами і поданнями Судовою палатою з цивільних справ Верховного Суду України закінчено провадження у 17,1 тис. справ. Згідно з положенням ЦПК 2004 р., у яких передбачено подання касаційних скарг безпосередньо до суду касаційної інстанції, прийнято до провадження 5,4 тис. касаційних скарг, за якими витребувано понад 4 тис. цивільних справ.

Загалом усім складом Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України з 2 січня по 1 вересня 2005 р. розглянуто понад 1 тис. цивільних справ<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Див., напр.: Півненко, В. Про причини невдач судово-правової реформи в Україні [Текст] / В. Півненко, Л. Павловська // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 10. – С. 119–123.

<sup>2</sup> Хандурин, Н. Судебный строй Украины. Вариации... [Текст] / Н. Хандурин // Юрид. практика. – 2007. – № 11 (481). – С. 1, 26.

<sup>3</sup> Гончар, И. Глас вопиющего судьи [Текст] / И. Гончар, А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2006. – № 20 (438). – С. 1, 11; Гвоздецкий, А. «Конституционный поход» судей [Текст] / А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2007. – № 5 (475). – С. 1, 7.

<sup>4</sup> Гончар, И. Судьи оценивают перспективы [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2007. – № 5 (475). – С. 4.

<sup>5</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 6 (70). – С. 42–43.

У 2006 р. Судовою палатою в цивільних справах Верховного Суду України розглянуто 1,9 тис. справ; із них у 1,4 тис. касаційні скарги задоволено<sup>1</sup>.

Упродовж 2007 р. Судовою палатою в цивільних справах Верховного Суду України розглянуто 2,7 тис. цивільних справ; із них у 2,3 тис. касаційні скарги задоволено. На кінець року залишилися нерозглянутими 3,1 тис. касаційних скарг, справ, заяв, скарг.

У зв'язку зі зміною в законодавстві щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ апеляційні суди в касаційному порядку скасували з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг 3,4 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки. Усього в касаційному порядку (Верховним Судом України й апеляційними судами) було скасовано 3,8 тис. рішень, змінено — 120. За результатами розгляду касаційних скарг скасовано рішення місцевих та апеляційних судів та ухвалено 706 нових рішень. Скасовано і змінено 99 ухвал з вирішенням питання по суті<sup>2</sup>.

У провадженні Верховного Суду України в першому півріччі 2008 р. у касаційному порядку скасовано і змінено, з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг, 2,1 тис. судових рішень у цивільних справах. У тому числі в касаційному порядку скасовано і змінено в 2,3 разу більше рішень у цивільних справах, або 0,4 % від ухвалених місцевими судами. Колегіями у складі п'яти суддів Верховного Суду України скасовано та змінено 1,6 тис. рішень. У касаційному порядку апеляційними судами скасовано і змінено

---

<sup>1</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6 (82). – С. 39.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4808955272299287C225748F0025395A?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4808955272299287C225748F0025395A&Count=500&>.

1,7 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки<sup>1</sup>.

Таким чином, вивчення динаміки розгляду цивільних справ у касаційному порядку свідчить про постійне зростання кількості скарг, що подаються до касаційного суду. В. В. Комаров слушно зазначає, що реалізація наданих законом повноважень Верховним Судом України виявилась неефективною, оскільки через перезавантаженість суд касаційної інстанції не спроможний упродовж розумного строку розглянути велику кількість справ<sup>2</sup>. Проте тимчасова передача функцій касаційного суду апеляційним судам дозволила певним чином «розвантажити» Верховний Суд України від розгляду справ у порядку касаційного провадження.

Поряд з цим зміни до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ апеляційними судами навряд чи можна вважати конституційними, оскільки функції суду касаційної інстанції передані до апеляційних судів, що суперечить вимогам ч. 2 ст. 125 Конституції України про те, що найвищим судовим органом у системі судів цивільної юрисдикції є Верховний Суд України. А найвищою судовою інстанцією є суд касаційної інстанції згідно із п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Попередньою резолюцією Res DH (2006) 1, прийнятою Комітетом міністрів Ради Європи 8 лютого 2006 р. на 955-й зустрічі заступників міністрів, висловлюється турбування тією обставиною, що на регіональному рівні часто той самий суд діє послідовно як дві інстанції по одній

---

<sup>1</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2008 року (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8751F9D3F3F52C90C2257524004AEF84&Count=500&>.

<sup>2</sup> Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 593.

справі<sup>1</sup>. Таку позицію вказаного органу слід прийняти до уваги, оскільки відповідність вітчизняної системи правосуддя європейським стандартам правосуддя — одна з вимог, які стоять перед Україною в процесі її інтеграційних прагнень<sup>2</sup>. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою В. В. Комарова про те, що європейському правосуддю вдається виділити керівні принципи, призначені для врегулювання поведінки національних органів влади, особливо поведінку законодавця, суддів та адвокатів<sup>3</sup>.

У зв'язку з цим цілком логічними вбачаються міркування М. Сірого про те, що пропозиція відносно формування чотирирівневої судової системи перш за все для загальних судів не відповідає співвідношенню трьох основних функцій правосуддя (розгляд по суті, апеляція та касація), практиці європейських та інших демократичних унітарних держав та є кроком до явного погіршення умов для доступу до правосуддя. Методологічно невірним є й «роздріблення» касаційної інстанції судів загальної юрисдикції на три інстанції шляхом утворення окремо Вищого цивільного суду крім Верховного Суду України. Згідно зі світовою практикою касаційна функція в загальних судах має концентруватися в одній найвищій інстанції<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Предварительная Резолюция Res DH (2006) 1 «О нарушении принципа правовой определенности процедурой пересмотра дел в порядке надзора в гражданском судопроизводстве в Российской Федерации – принятые общие меры и остающиеся вопросы в свете Постановлений Европейского суда по правам человека по делу Рябых (24 июля 2003 г.) и делу Волкова (5 апреля 2005 г.) [Электронный ресурс] принята Комитетом Министров 8 февраля 2006 г. на 955-й встрече Заместителей Министров Комитета Министров на основании параграфа 2 Статьи 46 Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. – Режим доступа : <http://forum.klerk.ru/showthread.php?t=76149>.

<sup>2</sup> Колісник, О. В. Проблеми вдосконалення судоустрійних та цивільних процесуальних норм в аспекті запозичення Україною досвіду країн Європейського Союзу [Текст] / О. В. Колісник // Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації. – Х. : Право, 2008. – С. 155.

<sup>3</sup> Комаров, В. В. Рішення Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції [Текст] / В. В. Комаров // Пробл. законності. – 2009. – № 100. – С. 41.

<sup>4</sup> Сирый, Н. Такая судебная система нам не нужна [Текст] / Н. Сирый // Юрид. практика. – 2007. – № 11 (481). – С. 26.

Незважаючи на зміни в інстанційній судовій системі України у 2001 р., ЦПК 2004 р. досконало не вирішує проблем моделей касаційного провадження в контексті обґрунтування її теоретичних засад та відповідності європейським стандартам. Це стало, на нашу думку, причиною появи пропозицій Президента України щодо змін процедури касаційного розгляду та касаційного провадження в цілому<sup>1</sup>. Вважаємо, що визначальним для вирішення моделі касації виходячи з конституційних норм є те, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом. Він має бути таким за тієї умови, що повинен виконувати функції суду касаційної інстанції. Виходячи з цього проблеми форм касаційного перегляду слід вирішувати шляхом внесення змін до процесуального законодавства, а не до Закону «Про судоустрій України».

Тому, виходячи з указаних положень Конституції України, вбачаються неконституційними пропозиції щодо створення касаційного цивільного та касаційного кримінального суду, оскільки функціонування зазначених судових установ не передбачено ні Основним Законом, ні законодавством про судоустрій. У зв'язку з цим автор підтримує думку більшості суддів Верховного Суду України<sup>2</sup> про те, що судова система має складатися із судів першої інстанції, апеляційних судів та Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Причому розгляд більшості справ має закінчуватися в апеляційній інстанції та лише в деяких випадках — у Верховному Суді України. Мета забезпечення розвитку права та єдності судової практики обумовлює зі свого боку централізацію касації та утворення на території держави лише одного суду касаційної інстанції<sup>3</sup>. В. І. Тертишніков, навпаки, вважає невдалим і прак-

<sup>1</sup> Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Текст] : Указ Президента України // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2006. – 24 трав. (№ 95). – С. 6–13.

<sup>2</sup> Гвоздецкий, А. Обещания и техника их исполнения [Текст] / А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2006. – № 43 (461). – С. 7.

<sup>3</sup> Хрусталь, В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – гражд. право; гражд. процесс; налоговое право; финансовое право; трудовое право; междунар. частное право / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – С. 8.

тично нездійсненним визначення Верховного Суду України як касаційного, а його завдання переглядати в касаційному порядку рішення і вироки всіх судів України — нереальним. Вихід тільки один — утворення в апеляційних судах ще й касаційного суду<sup>1</sup>.

Характеризуючи можливі варіанти розвитку судової системи, можна визнати логічною думку О. Богаченко-Мишевського про те, що на думку Конституційного Суду України у справі № 20-рп/2003 система судів загальної юрисдикції визначена Конституцією України. У такому випадку утворення Вищого кримінального та Вищого цивільного судів також можна вважати таким, що не відповідає Конституції, оскільки ст. 125 Основного Закону визначає: вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Вищі судові органи пропонується утворити, але самих спеціалізованих судів немає. Ані кримінальних, ані цивільних. Є загальні суди<sup>2</sup>. У зв'язку з цим варто визнати справедливою позицію Т. Є. Абової, котра визначає, що для визнання судів спеціалізованими характерно встановлення в законі точно визначеної категорії справ, що належить до підвідомчості спеціалізованих судів<sup>3</sup>.

Визначення касаційного суду і касаційної процедури природно пов'язане з інстанційністю судової системи, яка, у свою чергу, залежить від державного територіального устрою. Виходячи з цього, і зокрема з того, що Україна є унітарною, а не федеративною державою, касаційні функції має виконувати третя ланка судової системи, якою є Верховний Суд України. За правилами ЦПК Російської Федерації поряд із апеляційною та касаційною інстанцією існує суд наглядової інстанції, невдалість збереження якого справедливо зазна-

<sup>1</sup> Тертишніков, В. І. Що впливатиме на якість цивільного судочинства? [Текст] / В. І. Тертишніков // Юрид. газ. — 2003. — 18 лип. (№ 1). — С. 11.

<sup>2</sup> Богаченко-Мишевский, А. Как обеспечить право на кассацию? [Текст] / А. Богаченко-Мишевский // Юрид. практика. — 2006. — № 3 (421). — С. 7.

<sup>3</sup> Абова, Т. Е. Арбитражный суд в судебной системе России [Текст] / Т. Е. Абова // Государство и право. — 2000. — № 9. — С. 5–10.

чається Т. Є. Абовою<sup>1</sup>. В. В. Блажеєв у цілому не заперечує проти існування наглядового провадження в цивільному судочинстві Російської Федерації, але виступає проти надання права оскарження Голові Верховного Суду Російської Федерації або його заступнику<sup>2</sup>. У російській правовій літературі зустрічаються й інші пропозиції щодо вдосконалення наглядового провадження<sup>3</sup>.

Функціонування наглядової інстанції в системі судоустрою також підлягає критиці з боку Європейського суду з прав людини. Проте в літературі необхідність існування в російському судоустрої наглядової інстанції над касаційною обґрунтовується тим, що організаційна структура касаційних судів, яка складається з багатьох федеральних округів, не дозволяє формувати загальнодержавну політику одноманітного застосування та тлумачення законодавства<sup>4</sup>. Іншої точки зору дотримується О. М. Губін, який, навпаки, підкреслює підвищену роль касаційних судів у процесі розроблення єдиної судової практики. Свою позицію автор аргументує насамперед тим, що підставою для зміни чи скасування судових актів, які оскаржуються в наглядовому порядку, є порушення єдності у тлумаченні та застосуванні судами чинного законодавства. Наглядову скаргу тепер слід обґрунтовувати не стільки посиленнями на порушення (неправильне застосування) законів

<sup>1</sup> Абова, Т. Е. Арбитражный суд в судебной системе России [Текст] / Т. Е. Абова // Государство и право. – 2000. – № 9. – С. 12–13.

<sup>2</sup> Блажеєв, В. В. О принципе правовой определенности в гражданском процессуальном праве России [Текст] / В. В. Блажеєв // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 січ. 2007 р.) / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 22–30.

<sup>3</sup> Тарабрин, Д. В. Проблемы пересмотра вступивших в законную силу судебных постановлений [Текст] / Д. В. Тарабрин // Рос. юстиция. – 2006. – № 10. – С. 41–43.

<sup>4</sup> Осетинський, А. Й. Порівняльна характеристика організаційно-правових засад діяльності арбітражного суду касаційної інстанції в Російській Федерації та господарського суду касаційної інстанції в Україні [Текст] / А. Й. Осетинський // Вісн. госп. судочинства. – 2004. – № 3. – С. 206.

та інших нормативних актів, скільки вказівкою на порушення того тлумачення норм, котре опрацьовано судами. Касаційний суд перший з вищестоящих судів стикається з необхідністю розроблення єдиних підходів тлумачення норм права та їх застосування в умовах постійного оновлення чинного законодавства<sup>1</sup>.

В унітарних країнах Європи, як і в Україні, існує трирівнева система судоустрою. Виходячи з викладеного важко погодитися з думкою К. Ткаченко про те, що Верховний Суд України не є більше «повноцінною» касаційною інстанцією, а здійснює лише вузькі наглядові функції, котрих недостатньо для захисту прав та інтересів громадян<sup>2</sup>. У той же час таке процесуальне становище найвищого судового органу держави може стати можливим у випадку введення в дію деяких законодавчих актів. Наприклад, 3 квітня 2007 р. Верховна Рада України прийняла в першому читанні за основу проекти законів України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» № 2834 та «Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів» № 2835, які внесені 27 грудня 2006 р. Президентом України Віктором Ющенком як невідкладні<sup>3</sup>.

Неврахування цього може призвести до порушення інституційних та процесуальних засад функціонування правосуддя, дисбалансу в забезпеченні судового захисту прав, єдності судової практики через відповідні процедури судочинства.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції в Україні гарантується забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Ця норма потребує відповідних інтерпретацій у національному процесуальному законодавстві виходячи з конституційних

---

<sup>1</sup> Губин, А. М. Кассация в судебно-арбитражном процессе: основные направления реформирования [Текст] / А. М. Губин. – М. : Городец, 2005. – С. 112–133.

<sup>2</sup> Ткаченко, Е. ВСУ или европейская кассация [Текст] / Е. Ткаченко // Юрид. практика. – 2007. – № 29 (499). – С. 1, 16, 17.

<sup>3</sup> Гончар, И. Первый шаг к новой системе судов [Текст] / И. Гончар // Юрид. практика. – 2007. – № 15 (485). – С. 3.

вимог обов'язковості судового рішення, що набрало законної сили, його остаточності, принципу правової визначеності, що впливає з Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини.

Вирішуючи зазначене питання, слід виходити з того, що касаційний перегляд є екстраординарним і може бути використаний: 1) за умов додержання принципу інстанційності розглядати цивільну справу з винесенням остаточного рішення; 2) щодо особливих підстав перегляду, які визначають доступність касаційної скарги, а також наявність обставин для перегляду, безпосередньо пов'язаних з функцією касаційного суду щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів. Такий методологічний підхід, який ґрунтується на міжнародних та конституційних нормах, передбачає законодавче регулювання підстав захисту інтересів заінтересованих осіб, що може забезпечити лише Верховний Суд України. Зазначені підходи природно вимагають визнання остаточних мотивів допустимості касаційної скарги з точки зору компетенційних повноважень Верховного Суду України, а також відповідних підстав для прийняття рішення по справі.

Під час розгляду цивільної справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Іншими словами, касаційний спосіб оскарження, на думку Ю. А. Тимофєєва, істотно обмежує можливість касаційного суду перевіряти обґрунтовність рішення, що оскаржується<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Тимофеев, Ю. А. Апелляционный и кассационный способы пересмотра не вступивших в законную силу судебных постановлений суда первой инстанции в гражданском процессе: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Ю. А. Тимофеев // Юрид. наука и образование. – М. : Моск. гос. юрид. акад., 2008. – Вып. 1. – С. 338.

Касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Межі касаційного перегляду визначають зміст перевіркової діяльності суду. Г. В. Чурпіта поділяє їх на матеріально-правові та процесуальні. Матеріально-правові межі розгляду справи в касаційному порядку обмежені змістом позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Процесуальні межі обумовлюються обсягом перевірки рішення суду першої або апеляційної інстанції<sup>1</sup>.

Частина 1 ст. 335 ЦПК закріплює обов'язок суду касаційної інстанції перевіряти законність оскаржуваних судових актів у тому обсязі, як вимагає цього особа, що подала скаргу. Однією з особливостей перегляду судового рішення касаційним судом є те, що суд зазначеного рівня не встановлює нових фактичних обставин та не може ті чи інші обставини вважати доведеними чи недоведеними. Він сприймає їх такими, якими їх визнали дві попередні інстанції. Узагалі, як свідчить зміст ст. 335 ЦПК, при розгляді справи судом касаційної інстанції не повинна досліджуватись обґрунтованість судового рішення чи ухвали. Крім вказаного, суд касаційної інстанції не вправі вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Це прерогатива тільки суду апеляційної інстанції. Особливість касаційного перегляду полягає передусім у тому, що останній здійснюється з метою дослідження дотримання судами першої та (або) апеляційної інстанції вимог законності, тобто відповідності судового акта, що оскаржується, нормам матеріального та процесуального права. Так, І. звернув-

---

<sup>1</sup> Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – С. 658.

ся до суду зі скаргою на дії державного виконавця відділу державної виконавчої служби Орджонікідзевського районного управління юстиції м. Запоріжжя (далі – відділ ДВС). Вважаючи, що постанови державного виконавця не відповідають вимогам Закону України «Про виконавче провадження», І. просив визнати дії суб'єкта оскарження незаконними, а винесені рішення скасувати.

Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя рішенням від 27 червня 2003 р. у задоволенні скарги І. відмовив. Апеляційний суд Запорізької області ухвалою від 28 жовтня 2003 р. апеляційну скаргу заявника відхилив, а рішення суду першої інстанції залишив без змін.

У касаційній скарзі заявник, посилаючись на порушення норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права, просив скасувати рішення суду першої інстанції й ухвалу апеляційного суду та постановити нове рішення — про задоволення його вимог. Судова палата в цивільних справах дійшла висновку, що касаційна скарга задоволенню не підлягає з таких підстав. Верховний Суд України в касаційному порядку перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального або процесуального права і не вправі встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції. Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України при розгляді справи не виявила підстав для скасування винесених рішень. Суди першої та апеляційної інстанції при розгляді справи дотримувались норм матеріального та процесуального права<sup>1</sup>.

Виходячи із зазначеного можна зробити висновок про неможливість надання до касаційного суду нових доказів, які

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 листопада 2004 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 4 (56). – С. 21–22.

не були предметом оцінки судами першої та апеляційної інстанцій. А робити переоцінку наданих раніше доказів касаційний суд не вправі відповідно до вимог ч. 1 ст. 335 ЦПК. Однак законодавство не забороняє в той же час надавати до касаційного суду нові письмові матеріали (п. 7 ч. 1 ст. 326 ЦПК). Тому виникає питання: у чому різниця між доказами та новими матеріалами, які особа може додавати до касаційної скарги і котрі суд може врахувати при визначенні юридичної долі рішення чи ухвали, що оскаржується? На нашу думку, доказами є фактичні дані, про які мова йде у ст. 57 ЦПК. А нові матеріали, про які йдеться у п. 7 ч. 1 ст. 326 ЦПК, по-перше, мають бути тільки письмовими. По-друге, вони не повинні містити ознак доказів, тобто відомості про фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Перевірка законності оскаржуваного рішення касаційним судом обумовлюється межами позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Це означає, що під час касаційного розгляду справи особа не вправі заявляти позовні вимоги, які не були предметом розгляду суду першої інстанції. У суді касаційної інстанції відповідач також не вправі заявляти зустрічні позовні вимоги, котрі не були предметом розгляду суду першої інстанції.

Частина 3 ст. 335 ЦПК передбачає можливість виходу суду за межі касаційної скарги, якщо під час розгляду касаційної скарги буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є підставою для скасування рішення. Можливість виходу касаційним судом за межі скарги передбачена й у кримінальному процесуальному законодавстві<sup>1</sup>. У цивільному процесі Російської Федерації наглядова судова інстанція також має

---

<sup>1</sup> Маринів, В. І. Здійснення правосуддя в апеляційній та касаційній інстанціях [підрозділ 7.4] [Текст] / В. І. Маринів // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – С. 527, 528.

право в інтересах законності виходити за межі доводів наглядової скарги чи подання прокурора<sup>1</sup>.

На нашу думку, можливість виходу суду за межі скарги суперечить вимогам ч. 1 ст. 335 ЦПК про перевірку справи в межах касаційної скарги. Навряд чи можна стверджувати і про прояв принципу законності в касаційному провадженні в тому, що він зумовлює перевірку оскаржуваного рішення незалежно від доводів касаційної скарги за умови неправильного застосування норм матеріального права, про які не зазначається в касаційній скарзі.

Порушення норм процесуального права, котрі залишені поза увагою касаційної скарги, мають бути підставою виходу за межі доводів останньої в тому випадку, якщо справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання або в тому випадку, коли суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі. При допущенні судами під час розгляду справи інших порушень норм процесуального права касаційний суд не повинен виходити за межі доводів касаційної скарги.

Такі висновки ґрунтуються на тому, що рішення має підлягати скасуванню з мотивів, не вказаних у касаційній скарзі, лише з приводу порушення при розгляді справи прав та інтересів осіб, що не брали участі при ухваленні судового рішення. В інших випадках вихід за межі касаційної скарги при порушенні судами норм процесуального права суперечить принципу змагальності цивільного процесуального права, відповідно до якого кожна особа самостійно повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень<sup>2</sup>. Крім того, основними аспектами реалізації принципу правової визначеності, за логікою В. В. Комарова,

---

<sup>1</sup> Камынин, И. Пересмотр судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора [Текст] / И. Камынин // Законность. – 2008. – № 5. – С. 23.

<sup>2</sup> Фурса, С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. С. Я. Фурса : КНТ, 2006. – С. 862.

є встановлення законодавцем чітких меж судового перегляду, при яких сторони не вправі добиватися перегляду остаточного рішення<sup>1</sup>.

У процесуальній літературі справедливо зазначається, що при виході за межі касаційної скарги суд самостійно визначає межі перевірки рішення, що не узгоджується з принципами законності й обґрунтованості. Реалізація в суді касаційної інстанції принципу диспозитивності вимагає, щоб межі розгляду справи були пов'язані не лише з доводами скарги, але й з вимогами особи, яка звернулась із скаргою<sup>2</sup>. Протилежну позицію займає В. Шерстюк, який виступає за те, щоб касаційний суд не обмежувався межами касаційної скарги. Він вважає, що касаційна інстанція при розгляді справи не повинна залишати поза увагою порушення закону, які вчиняли нижчестоящі суди незалежно від того, вказані ці порушення у скарзі чи ні. Установивши, що судовий акт ухвалено з порушенням закону, суд касаційної інстанції повинен скасувати його і в тих випадках, коли про такі порушення не зазначається в касаційній скарзі<sup>3</sup>. Аналогічної думки дотримуються О. Жогіна та Б. Львов<sup>4</sup>.

Ураховуючи викладені точки зору з цього питання, вбачається справедливою позиція Д. Д. Луспеніка та М. І. Балюка, котрі визначають, що суд касаційної інстанції не вправі перевіряти законність судових рішень відносно осіб, які не по-

<sup>1</sup> Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 597.

<sup>2</sup> Тимофеев, Ю. А. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе: современные проблемы [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 – гражд. процесс; арбитраж. процесс / Ю. А. Тимофеев. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2008. – С. 22.

<sup>3</sup> Шерстюк, В. Производство по пересмотру решений (комментарий АПК РФ) [Текст] / В. Шерстюк // Хоз-во и право. – 1996. – № 2. – С. 27, 28.

<sup>4</sup> Жогіна, О. Цивільний процесуальний кодекс України. Розділ V. Перегляд судових рішень. Глава 2. Касаційне провадження [Текст] / О. Жогіна // Закон і бізнес. – 2005. – 19–25 лют. (№ 8). – С. 12; Львов, Б. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку [Текст] / Б. Львов // Бізнес. Бухгалтерія : зб. систематиз. законодавства. – 2003. – Черв. (№ 6). – С. 202–211.

дали скаргу. У даному випадку судове рішення щодо цих осіб може бути й незаконним, проте в силу змагальності та диспозитивності процесу ці особи самі визначають свою процесуальну поведінку: оскаржити рішення чи ні. Якщо вони рішення не оскаржили, отже, погодилися з ним і зобов'язані його виконати (а можливо, вже й виконали)<sup>1</sup>.

Практика національних європейських законодавств демонструє різні підходи до вирішення питання про фільтри доступу до касації. Як правило, таким фільтром може бути обмеження ціни позову. Підставами допуску скарги до виключного (ревізійного) перегляду за правилами § 543 ЦПК Німеччини є: 1) спір повинен мати принципове значення або 2) рішення ревізійного суду необхідно для вдосконалення права чи забезпечення єдиного застосування законодавчих норм на відправлення правосуддя. У випадку, якщо апеляційний суд відмовив у допуску ревізії, то така відмова може бути оскаржена до ревізійного суду. Якщо скарга на відмову в допуску ревізії задовольняється, то процес продовжується як ревізійний. У цьому випадку подання скарги на відмову апеляційного суду в допуску ревізії вважається подачею ревізійної скарги (§ 544 ЦПК).

Згідно із § 502 ЦПК Австрії ревізія допустима лише в тому випадку, коли рішення суду залежить від з'ясування юридичного питання стосовно матеріального чи процесуального права, що має важливе значення для зберігання правової єдності, правової безпеки та правового розвитку. Відповідно до практики Верховного суду Австрії юридичне питання має «важливе значення» і тоді, коли мова йде про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права.

У Франції з метою підвищення ефективності діяльності Касаційного суду були прийняті різні заходи, серед яких при

<sup>1</sup> Балюк, М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 544. – Сер. «Судова практика».

кожній палаті законом від 3 січня 1979 р. були створені спеціальні судові склади в кількості не менш трьох суддів. До їх обов'язків входить повернення заявникам «вочевидь неприйнятні та необґрунтовані» скарги. З 1981 р. ці склади також наділені повноваженнями виносити касаційні постанови поряд з нормальним (звичайним) складом касаційного суду.

Указані процесуальні «фільтри» можуть бути доцільними з точки зору ефективності законодавства, але все ж таки можливість касаційного перегляду, виходячи із статусу Верховного Суду України, не завжди достатня для обмеження касації. При допуску до касації можуть бути враховані дискреційні повноваження Верховного Суду України з точки зору значущості даної справи для забезпечення єдності судової практики крізь призму судової процедури. Остання проблема є найскладнішою з точки зору доктринальних пропозицій і застосування дискреційних повноважень касаційного суду. На наш погляд, вирішення цього питання може ґрунтуватися на практиці Європейського суду з прав людини. У той же час, як вважаємо, ЦПК України має закріпити також систему «фільтрів» та допуску скарги до провадження. Основна причина такої пропозиції полягає в тому, що кількість цивільних справ, що надходить на розгляд Верховного Суду України, постійно зростає. Вище автором наводилась відповідна статистична динаміка постійного зростання кількості справ, що надходить на розгляд Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Питання обмеження можливості касаційного оскарження виходячи із процесуальних «фільтрів» досліджуються також фахівцями інших галузей процесуального права та судоустрою<sup>1</sup>.

Важко, однак, погодитися з можливістю обмеження касаційного оскарження виходячи з ціни позову, як це пропонують

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Бобечко, Н. Особливості касаційного оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України [Текст] / Н. Бобечко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 2. – С. 75–78; Сердюк, В. Касаційна функція судочинства як загальносоціальний феномен [Текст] / В. Сердюк // Право України. – 2008. – № 1. – С. 78.

Д. Луспеник, Н. Сакара, В. Сердюк<sup>1</sup> та багато інших авторів. На нашу думку, реалізація у національному законодавстві України такого положення сприятиме позбавленню заінтересованих осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК, статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Поряд з цим оскарження рішень по так званих «малих позовах» може зовсім не стосуватись ціни позову, оскільки предметом оскарження може бути і мотивувальна частина судового рішення. Інакше кажучи, оскарження судового рішення з приводу неузгодження особи, що подала скаргу, із встановленими в судовому рішенні обставинами, які можуть стати в подальшому фактами, що не підлягають доказуванню по іншій цивільній справі, має бути гарантовано та не обмежуватися ціною позову. У підтвердження цієї тези слід зазначити, що на відміну від правил ЦПК 1963 р. ч. 3 ст. 61 ЦПК 2004 р. закріплює правило про те, що до підстав звільнення від доказування належать обставини, встановлені судовим рішенням по цивільній, господарській чи адміністративній справі, в якій брали участь ті самі особи або особа, по відношенню до якої встановлені ці обставини. Однак можливість обмеження оскарження судового рішення виходячи із ціни позову передбачена, наприклад, у ЦПК Німеччини<sup>2</sup>.

Однак вказане не означає недоцільність закріплення на законодавчому рівні «фільтрів» доступу до касації. Не пого-

<sup>1</sup> Луспеник, Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) [Текст] / Д. Луспеник, Н. Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 103; Сердюк, В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2008. – 23–29 лют. (№ 8). – С. 5; Сердюк, В. В. Оновлення інституту касації в контексті судово-правової реформи [Текст] / В. В. Сердюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 30–31 трав. 2008 р. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – С. 193.

<sup>2</sup> Сердюк, В. В. Оновлення інституту касації в контексті судово-правової реформи [Текст] / В. В. Сердюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 30–31 трав. 2008 р. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – С. 191.

джуючись із можливістю обмеження касаційного оскарження виходячи із ціни позову на підставі викладених аргументів, автор вважає доцільним вдосконалення таких «фільтрів» доступу до касації, про які вказує В. В. Комаров. Це стосується обмеження підстав, за якими судові рішення може бути оскаржено; необхідності попереднього оскарження судового рішення в апеляційному порядку; попереднього розгляду касаційної скарги колегією суддів<sup>1</sup>.

### 3.2. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження

Перегляд рішень у касаційному порядку потребує уваги щодо необхідності вивчення можливих шляхів модернізації касаційного провадження як процесуальної форми перегляду судових рішень, що набрали законної сили. С. Ю. Кац вірно зазначав, що остання забезпечує не тільки ухвалення законних і обґрунтованих рішень, а й підвищення авторитету судового органу<sup>2</sup>.

Дослідження проблем процесуальної форми сучасного касаційного перегляду неможливо без характеристики об'єктів та підстав оскарження, суб'єктів права касаційного оскарження, порядку реалізації такого права та модернізації процедур перегляду рішення в касаційному порядку. Україн важливі та істотні також цілі касаційного провадження, до яких належить не лише захист інтересів сторін (індивідуального інтересу). Перед ним існують також інші, не менш важливі цілі, якими є: розвиток права, забезпечення єдності правосуддя, єдність у застосуванні законів у масштабі всієї держави<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст] : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 600.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Поняття і значення цивільно-процесуальної форми [Текст] / С. Ю. Кац // Рад. право. – 1971. – № 5. – С. 73.

<sup>3</sup> Хрусталь, В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – гражд. право; гражд. процесс; налоговое право; финансовое право; трудовое право; междунар. частное право / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – С. 1.

Особливість касаційного провадження полягає перш за все, у специфічних об'єктах оскарження<sup>1</sup>. Законодавець у ч. 1 ст. 324 ЦПК як об'єкти касаційного оскарження закріпив:

- 1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пп. 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 3) рішення апеляційного суду, винесені за результатами апеляційного розгляду;
- 4) ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного суду;
- 5) ухвали суду апеляційної інстанції, які перешкоджають подальшому провадженню у справі<sup>2</sup>.

Таке нормативне закріплення об'єктів касаційного оскарження відбулося з причини законодавчого встановлення процесуальних «фільтрів» доступу до касації, про які йшла мова вище. Слід вказати і на те, що процесуальне законодавство обмежує реалізацію касаційного оскарження судових рішень. Це обумовлюється тим, що ст. 324 ЦПК передбачає можливість оскарження ухвал та рішень суду першої інстанції лише за умови, якщо останні переглядалися апеляційним судом. Таке положення законодавства є певним фільтром доступу до касації та обмежує можливість для заінтересованої особи добиватися перегляду незаконного, на її погляд, судового рішення тими судовими установами, до компетенції яких таке повноваження віднесено законодавством. Дане положення цивільного процесуального законодавства підтримується в юридичній літературі та пропонується до доповнення у норми Господарського процесуального кодексу України<sup>3</sup>. Проти-

<sup>1</sup> Пасенюк, О. Апеляційне та касаційне оскарження в адміністративному процесі: стадії процесу чи суб'єктивні конституційні права [Текст] / О. Пасенюк, М. Сорока // Юрид. журн. – 2007. – № 9. – С. 94.

<sup>2</sup> Цивільне процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Атіка, 2007. – С. 335, 336.

<sup>3</sup> Біда, К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – госп. право; госп.-процес. право / К. М. Біда. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – С. 5.

лежної думки дотримується О. В. Шутенко, яка пропонує віднести судові рішення, що не переглядалися апеляційним судом, до об'єктів касаційного оскарження<sup>1</sup>. Слід визнати, що існування даного процесуального фільтра виправдовується функціональною компетенцією суду касаційної інстанції та його процесуально-правовим становищем. Виходячи з цього ми не підтримуємо точки зору, відповідно до якої вважається, що вітчизняне законодавство не обмежує за жодним принципом доступ судових рішень до касаційного їх оскарження<sup>2</sup>.

Аналогічним чином об'єкти касаційного оскарження передбачені в нормах КАС України. Однак за змістом ГПК України право на касаційне оскарження рішення суду першої інстанції не ставиться в залежність від апеляційного оскарження такого рішення. Єдиною умовою є набрання рішенням суду першої інстанції законної сили<sup>3</sup>.

І. І. Ємельянова у зв'язку з цим пропонує передбачити в процесуальному законодавстві можливість оскарження в касаційному порядку бездіяльність суду апеляційної інстанції, якщо він відповідно до закону зобов'язаний вчинити певну дію<sup>4</sup>. Убачається, що реалізація такого підходу сприятиме посиленню вимог законності в діяльності судів апеляційної інстанції за умови визначення таких об'єктів касаційного оскарження у процесуальному законодавстві.

Об'єктом касаційного оскарження може бути й додаткове рішення суду. Так, Б. звернулася до суду з позовом до держав-

---

<sup>1</sup> Шутенко, О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Шутенко. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 11.

<sup>2</sup> Колтунова, О. О. Система перегляду судових рішень в Україні [Текст] / О. О. Колтунова // Державно-правова реформа в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : тези доп. і наук. повідомл. студ. наук. конф. за підсумками наук.-досл. роботи 2004–2005 навч. р. / за заг. ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 88.

<sup>3</sup> Ларина, О. Отличия в кассационном обжаловании судебных решений по КАС и по ХПК [Текст] / О. Ларина // Юрид. радник. – 2006. – № 2 (10). – С. 21.

<sup>4</sup> Ємельянова, І. І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві [Текст] / І. І. Ємельянова // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – № 11. – С. 41.

ного підприємства «Харківський метрополітен» (далі — ДП), третя особа Ф. — про поновлення на роботі та стягнення заробітної плати. Позивачка зазначила, що з 21 лютого 1995 р. працювала енергодиспетчером служби електропостачання ДП. Наказом від 31 січня 2003 р. № 2/к її звільнено з роботи на підставі п. 2 ч. 1 ст. 40 КЗпП за станом здоров'я; наказом від 17 лютого 2003 р. № 9/к змінено дату звільнення з 31 січня на 3 лютого 2003 р. Оскільки в день звільнення вона була у відпустці (з 2 по 31 січня 2003 р.), а з 1 до 7 лютого 2003 р. перебувала на лікарняному, вважає звільнення таким, що не відповідає вимогам законодавства про працю.

Ленінський районний суд м. Харкова рішенням від 26 листопада 2003 р. у задоволенні позову про поновлення на роботі Б. відмовив і зобов'язав управління ДП змінити дату її звільнення на 8 лютого 2003 р., внести до наказу про звільнення і до трудової книжки відповідні зміни та провести оплату листка непрацездатності.

Апеляційний суд Харківської області рішенням від 19 травня 2004 р. зазначене рішення суду скасував і ухвалив нове, яким поновив Б. на роботі з 3 лютого 2003 р. і постановив стягнути з ДП на її користь 14 959 грн заробітної плати за час вимушеного прогулу.

Додатковим рішенням цього ж суду від 16 червня 2004 р. зменшено розмір заробітної плати за час вимушеного прогулу з 14 959 грн до 9 922 грн.

У касаційній скарзі Б. та ДП прохали скасувати додаткове рішення апеляційного суду через порушення судом норм матеріального та процесуального права. Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційні скарги підлягають задоволенню з таких підстав.

Суд, що постановив рішення, може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи постановити додаткове рішення після розгляду питання в судовому засіданні з викликом сторін. Додаткове рішення може бути по-

становлено судом за наявності обставин, визначених у чотирьох пунктах ч. 1 ст. 220 ЦПК.

Як вбачається зі змісту заяви, відповідач просив виправити допущені судом помилки в частині розрахунку заробітної плати за час вимушеного прогулу, тобто фактично оспорив рішення апеляційного суду в частині правильності визначення середньомісячного заробітку Б. Крім того, суд розглянув заяву відповідача за відсутності позивачки, яку належним чином не повідомили про день розгляду справи.

Оскільки порушення процесуального права призвели до неправильного вирішення справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Б. та ДП задовольнила: додаткове рішення апеляційного суду від 16 червня 2004 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до цього ж суду<sup>1</sup>.

Стосовно можливості оскарження ухвал суду першої інстанції п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК містить положення, згідно з яким ухвали можуть бути оскаржені до касаційного суду після їх перегляду в апеляційному порядку. Крім того, зазначена норма обмежує коло ухвал суду першої інстанції, які можуть бути об'єктом касаційного оскарження (лише ті, що вказані у пунктах 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК після їх перегляду в апеляційному порядку). У зв'язку з цим слід зазначити, що в юридичній літературі часом зустрічаються пропозиції щодо відмови від можливості касаційного оскарження вказаних ухвал<sup>2</sup>. Уявляється, що законодавча реалізація вказаної пропозиції може послужити підставою для необґрунтованого обмеження кола актів правосуддя щодо їх перевірки на предмет законності. У той же час не можна погодитися з думкою С. Я. Фурси, що будь-які ухвали суду першої та апеляційної інстанцій мають переглядатися судом вищої ін-

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 квітня 2005 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9 (61). – С. 8–9.

<sup>2</sup> Сердюк, В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2008. – 23–29 лют. (№ 8). – С. 1, 5.

станції, якщо сторона доведе, що з їх винесенням порушуються її права<sup>1</sup>.

Можливість подачі касаційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, що є об'єктом касаційного оскарження, обумовлюється можливістю порушення судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права. Так, Ухвалою судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. відмовлено ТОВ «Блек-Сі-Сервіс» (далі — ТОВ) у прийнятті позову про захист честі і гідності, відшкодування моральної шкоди. У касаційній скарзі ТОВ порушується питання про скасування ухвали як такої, що не відповідає вимогам ЦПК 1963 р.

Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України вважає, що касаційна скарга підлягає задоволенню, а ухвала судді — скасуванню з тих підстав, що, відмовляючи у прийнятті позову, суддя виходив із того, що такий спір слід вирішувати в господарських судах.

З таким висновком судді Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України не погодилась, оскільки відповідно до роз'яснень, викладених у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організації», у випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їх спростування незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості.

Оскільки суддя постановив ухвалу, яка суперечить вимогам чинного ЦПК і роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України з питань про захист честі, гідності та ділової репутації, ухвала підлягає скасуванню з направленням матеріалів до суду першої інстанції для вирішення питання про

---

<sup>1</sup> Фурса, С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст] : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Свтушенко. — К. : Вид. С. Я. Фурса : КНТ, 2006. — С. 35.

прийняття позовної заяви виходячи з вимог цивільного процесуального законодавства.

Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України ухвалу судді Жовтневого районного суду м. Одеси від 1 лютого 2001 р. скасувала, а матеріали справи повернула в суд першої інстанції для вирішення питання про прийняття позовної заяви<sup>1</sup>.

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути ухвали апеляційного суду, які перешкоджають подальшому провадженню у справі. С. Ю. Кац характеризував ухвали як такі, що мають поперетинаючий та запобіжний зміст<sup>2</sup>.

Вищевказані об'єкти касаційного оскарження можуть бути оскаржені з мотивів незаконності судового акта. Підставами касаційного оскарження, на відміну від підстав апеляційного оскарження, є тільки незаконність оскаржуваного судового акта. Касаційна скарга може бути предметом розгляду тільки за тієї умови, якщо наведені в ній доводи свідчать про неправильне застосування судами першої чи апеляційної інстанції норм матеріального права чи про порушення норм процесуального права. При розгляді касаційної скарги суд не вправі робити висновки щодо обґрунтованості судового рішення чи ухвали. Це є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Суд касаційної інстанції перевіряє тільки правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими (ч. 1 ст. 335 ЦПК). Це обумовлює, крім іншого, виключність касаційного провадження та недопустимість дублювання касацій-

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 травня 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 21.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Возбуждение производства в порядке надзора по гражданским делам [Текст] / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 21.

ним судом правила перегляду справи судом апеляційної інстанції. З огляду на викладене уявляється спірною існуюча в юридичній літературі позиція, згідно з якою центральною ідеєю в обґрунтування тези про розширення прерогатив касаційного суду є посилення про те, що неможливо піддати дослідженню лише правильність застосування норм права, відокремивши їх від доказів, з якими вони безпосередньо пов'язані. Така постановка проблеми заснована на здоровому глузді<sup>1</sup>.

Неправильне застосування судом норм матеріального права може бути підставою касаційного оскарження у випадку застосування матеріального закону, який не поширюється на спірні правовідносини, або у випадку незастосування закону, який підлягав застосуванню<sup>2</sup>. Випадки порушення норм процесуального права, які є підставою касаційного оскарження, передбачені частинами 1–3 ст. 338 ЦПК.

Так, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України розглянула в судовому засіданні справу за позовом Б. до Національного банку України (далі — НБУ) про поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та виплату заборгованості із заробітної плати.

Печерський районний суд м. Києва рішенням від 25 березня 2003 р. поновив Б. строк на звернення до суду й у задоволенні зазначеного позову відмовив.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва рішенням від 31 липня 2003 р. рішення місцевого суду в частині відмови в задоволенні позовних вимог скасувала і постановила поновити Б. на посаді заступника керуючого справами — начальника господарського управління Управління справами НБУ, стягнути з відповідача

---

<sup>1</sup> Манукян, В. Принцип Хьюарта: необхідна ли нам процесуальна справедливість? [Текст] / В. Манукян // Юрид. практика. – 2007. – № 5 (475). – С. 13.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве [Текст] / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 169–174.

на користь позивача середній заробіток за час вимушеного прогулу в сумі 28 139 грн. У задоволенні вимог про виплату заборгованості із заробітної плати відмовила у зв'язку з відсутністю спору.

У касаційній скарзі НБУ прохав скасувати рішення апеляційного суду в частині поновлення Б. на роботі й стягнення на його користь середнього заробітку за час вимушеного прогулу й залишити в силі рішення районного суду. Свою вимогу він обґрунтував тим, що позивач відмовився поставити свій підпис під попередженням про звільнення з роботи, а тому висновки суду про те, що Б. не був належним чином повідомлений про майбутнє звільнення, суперечать фактичним обставинам справи. Скаржник також зазначив, що апеляційний суд порушив норми процесуального права та неправильно застосував норми матеріального права, зокрема: ст. 129 Конституції, ст. 49<sup>2</sup> КЗпП та статей 27, 41, 46, 62 ЦПК 1963 р.

Обговоривши наведені в касаційній скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скаргу задовольнила виходячи з такого.

Із змісту ст. 49<sup>2</sup> КЗпП не випливає, що підставою для поновлення на роботі може бути лише недотримання строку попередження працівника про звільнення, якщо роботодавець дотримав усі інші правила звільнення працівника, передбачені трудовим законодавством. Тому висновок апеляційної інстанції не ґрунтується на змісті норм матеріального права. Не можна погодитися і з переоцінкою доказів, досліджених судом першої інстанції, які стосувалися факту відмови позивача поставити підпис на письмовому попередженні про звільнення.

Висновок про недостовірність показань свідків, оцінку яким дав суд першої інстанції, лише з тих мотивів, що свідки є працівниками департаменту кадрів, не можна визнати обґрунтованим, оскільки він суперечить процесуальним нормам про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконан-

ням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили.

Оскільки місцевий суд правильно встановив, що звільнення позивача здійснено з дотриманням вимог чинного законодавства, то підстав для задоволення позовних вимог Б. у суду апеляційної інстанції не було. За таких обставин при порушенні судом апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись статтями 336, 339 ЦПК, касаційну скаргу НБУ задовольнила: рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва скасувала, а рішення Печерського районного суду м. Києва залишила без змін<sup>1</sup>.

Характеризуючи проблеми модернізації касаційного провадження, необхідно дослідити суб'єктне коло права касаційного оскарження. До нього належать сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також ті особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Вважаємо, що цивільне процесуальне законодавство справедливо відмовилось від можливості надання права оскаржувати судові рішення широкому колу працівників суду та прокуратури, що передбачалось за часів існування наглядового провадження<sup>2</sup>. С. Ю. Кац та Л. Я. Носко свого часу вірно зазначали, що точне визначення складу суб'єктів оскарження важливо при деталізації процедури оскарження та вдосконалення процесуальної форми<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 вересня 2005 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 12 (64). – С. 9–10.

<sup>2</sup> Кац, С. Ю. Перегляд рішень порядком судового нагляду (поняття, суть та основні моменти розвитку інституту перегляду рішень порядком судового нагляду) [Текст] : конспект лекції / С. Ю. Кац. – Х. : Харк. юрид. ін-т, 1965. – С. 22.

<sup>3</sup> Носко, Л. Я. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту [Текст] / Л. Я. Носко, С. Ю. Кац // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – 1980. – Вып. 6. – С. 93, 94.

У цілому наша позиція щодо кола суб'єктів касаційного оскарження та характеристики правового положення кожного з них під час реалізації оскарження збігається з положенням щодо визначення та правового становища суб'єктів апеляційного провадження. Це стосується й доцільності наділення таким правом осіб, які не брали участь у справі за умови, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Подібні випадки знаходять відображення в юридичній літературі<sup>1</sup>.

До основних проблем суб'єктного складу касаційного оскарження слід віднести дискусійні питання оскарження судового рішення прокурором та особами, які не брали участі в розгляді справи за умови вирішення судом у рішенні питання про їх права й обов'язки.

У доповнення до вказаного вважаємо за доцільне додатково обґрунтувати необхідність обмеження касаційного оскарження судових рішень з боку прокурора у випадку оскарження судових актів по тих справах, де він не брав участь як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин у судах першої та апеляційної інстанцій. Аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України свідчить про те, що впродовж 2008 р. посадовими особами прокуратури України було подано 166 касаційних скарг по справах, де прокурор не брав участь, і лише 122 скарги було подано посадовими особами органів прокуратури по цивільних справах, котрі розглядалися з їх участю. Такі дані свідчать про те, що в більшості випадків оскарження прокурором судового рішення по цивільних справах відбувається по тих справах, де вказана посадова особа не брала участі в судах попередніх інстанцій як суб'єкт цивільного процесуального права, що є порушенням принципу диспозитивності цивільного процесуального права. Водночас слід зазначити, що така «активна» роль прокурора

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Султанов, А. Р. О проблеме кассационного обжалования решения лицами, не участвовавшими в деле [Текст] / А. Р. Султанов // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 384–400.

в касаційному провадженні є рудиментом наглядової функції прокуратури, яка існувала за радянських часів<sup>1</sup>.

Протилежну позицію займають М. М. Бородин та М. В. Руденко, які не вважають дану форму участі прокурора в цивільному судочинстві порушенням принципу диспозитивності цивільного процесуального права<sup>2</sup>. За необхідність суттєвого розширення можливості втручання прокурора у будь-яку стадію процесу виступає і Р. Гапеев<sup>3</sup>.

На сторінках юридичної літератури вказується на неодинокі випадки оскарження прокурором судових рішень в апеляційному та касаційному порядках без належних на те підстав. При касаційному оскарженні посадові особи прокуратури концентрують свою увагу насамперед на Законі України «Про прокуратуру» без урахування того, що судовий процес (у тому числі правовий статус та права учасників процесу, а також можливість стати такими) регламентується відповідними процесуальними кодексами<sup>4</sup>.

Стосовно касаційного оскарження судового рішення особами, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки, слід зазначити, що при реалізації права касаційного оскарження вказаними особами цивільне процесуальне законодавство слід доповнити положенням про те, що при подачі ними скарги останні повинні обґрунтувати в касаційній скарзі наявність у них права касаційного оскарження та довести, яким чином суд у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки за їх відсутності та невідом-

<sup>1</sup> Кац, С. Ю. Підстави та форми участі прокурора в радянському цивільному процесі [Текст] / С. Ю. Кац // Рад. право. – 1976. – № 2. – С. 48–51.

<sup>2</sup> Бородин, М. Апелляционное и кассационное обжалование по ГПК Украины [Текст] / М. Бородин // Рос. юстиция. – 2004. – № 1. – С. 57; Руденко, Н. В. Основы теории представительства прокуратурой интересов государства в арбитражном суде [Текст] : монографія / Н. В. Руденко. – Алчевск : ДГМИ, Изд.-полиграф. центр «Ладо», 1999. – С. 229–258.

<sup>3</sup> Гапеев, Р. Підстави апеляційного скасування рішень господарських судів, у тому числі за втручанням прокурора [Текст] / Р. Гапеев // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 12. – С. 108.

<sup>4</sup> Бойко, Н. Специфика прокурорского «надзора» [Текст] / Н. Бойко // Юрид. практика. – 2006. – № 46 (464). – С. 11.

ленні про час та місце судового розгляду. У юридичній літературі справедливо вказується на те, що будь-якій особі, яка вважає своє право порушеним ухваленим судовим рішенням, гарантується право його оскарження в касаційному порядку безпосередньо на підставі ст. 8 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу<sup>1</sup>. У зв'язку з цим ми не погоджуємося з думкою К. М. Біди про існування обмеженості кола осіб, що мають право на касаційне оскарження<sup>2</sup>.

Аналогічні правила містяться й у ст. 107 ГПК, яка надає право касаційного оскарження особам, яких не було залучено до участі у справі, а суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав та обов'язків. Так, ПП «Мрія» звернулося до Господарського суду Харківської області із позовом до Харківської міської ради про визнання права власності на майно, що є власністю ВАТ «Діпрозаводтранс». Суд першої інстанції вказаний позов задовольнив у повному обсязі без залучення безпосереднього власника майна. Оскільки ця справа розглядалась без участі та повідомлення ВАТ «Діпрозаводтранс», а зазначеним судовим рішенням прямим чином зачіплені права та обов'язки останнього, то ВАТ «Діпрозаводтранс» подало касаційну скаргу на рішення по цій справі до Вищого господарського суду України. Підставою касаційного оскарження стало порушення судом першої інстанції норм процесуального права та те, що господарський суд Харківської області прийняв рішення про права й обов'язки особи, яка не була залучена до участі у справі<sup>3</sup>.

З модернізацією процесуальної форми касаційного провадження пов'язаний порядок касаційного оскарження судового рішення. Касаційна скарга подається безпосередньо до Верховного Суду України. Наявність у її змісті ім'я (найме-

---

<sup>1</sup> Ефименко, В. «Жалобные» процессуальные права [Текст] / В. Ефименко // Юрид. практика. – 2006. – 2 мая. – № 18 (436). – С. 12.

<sup>2</sup> Біда, К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – госп. право; госп.-процес. право / К. М. Біда. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – С. 4.

<sup>3</sup> Справа № 29/122-06 [Текст] // Арх. Госп. суду Харк. обл. – С. 42.

нування) особи, яка подає скаргу, та її місця проживання або місцезнаходження, а також ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місця проживання або місцезнаходження обумовлюється визначенням належного суб'єкта оскарження та кола осіб, які беруть участь у справі. Посилання у скарзі на рішення (ухвалу), що оскаржується, необхідне для правильного з'ясування об'єкта оскарження. Неправильність застосування судом норм матеріального права обумовлюється незастосуванням або неналежним застосуванням норм матеріального права, а порушення норм процесуального права — незастосуванням процесуальних норм, що стало причиною винесення незаконного рішення. Д. Д. Луспенник та Н. Ю. Сакара обґрунтовано пропонують внести зміни до ст. 326 ЦПК щодо змісту касаційної скарги, оскільки у вказаному документі особа зобов'язана не лише зазначити, в чому полягає суттєве порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, а й обґрунтувати з наведенням відповідних матеріалів (статистична інформація, рішення судів, з яких вбачається неоднакове застосування відповідного закону, та інше), що касаційна скарга має бути допущена до розгляду судом касаційної інстанції<sup>1</sup>.

У клопотанні, передбаченому п. 6 ч. 2 ст. 326 ЦПК, особа, яка подає касаційну скаргу, вимагає вирішити питання про скасування судового рішення (ухвали) з направленням справи на новий розгляд, з ухваленням нового рішення тощо. Разом з цим особа може заявити клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження та про зупинення виконання рішення (ухвали), що оскаржується. У касаційній скарзі також зазначається перелік письмових матеріалів, що додається до скарги.

У випадку подачі скарги представником особи, що незадоволена судовим рішенням, до касаційної скарги має бути

---

<sup>1</sup> Луспенник, Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) [Текст] / Д. Луспенник, Н. Сакара // *Право України*. – 2008. – № 7. – С. 105.

додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника. Зміст ч. 4 ст. 326 ЦПК дозволяє зробити висновок про те, що вказані документи мають додаватися до скарги незалежно від того, чи містяться вони в матеріалах цивільної справи, яка є предметом розгляду суду касаційної інстанції. Таке положення правової норми обґрунтовується тим, що при надходженні касаційної скарги суддя-доповідач не має можливості здійснити висновок про те, чи належна особа її підписала, оскільки касаційна скарга отримується судом касаційної інстанції без матеріалів цивільної справи. Остання, відповідно до ст. 328 ЦПК, витребується суддею-доповідачем при оформленні касаційної скарги відповідно до вимог ст. 326 ЦПК.

Частина 5 ст. 326 ЦПК як вимогу до змісту містить обов'язкове подання касаційної скарги з копіями відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі. Аналогічна вимога встановлена цією нормою стосовно копій матеріалів, що додані до касаційної скарги, а також відносно копій оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій.

Виходячи із змісту тільки касаційної скарги неможливо зробити висновок про наявність порушень судом при винесенні оскаржуваних рішень (ухвал) норм матеріального чи процесуального права. Тому при надходженні справи суддя-доповідач перевіряє відповідність скарги виключно вимогам ст. 326 ЦПК. Одночасно із вирішенням питання про прийняття касаційної скарги до розгляду суддя-доповідач у разі задоволення заявленого особою клопотання зупиняє виконання рішення (ухвали), що оскаржується. У разі позитивного вирішення останнього виконання судового акта зупиняється на час розгляду справи судом касаційної інстанції, а при наступному скасуванні рішення (ухвали) і направленні цивільної справи на новий розгляд — до вирішення справи по суті.

Обов'язковою передумовою подачі касаційної скарги є сплата особою, яка подає скаргу, необхідної суми судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Невиконання цих умов тягне за собою винесення

сення суддею-доповідачем ухвали про залишення позовної заяви без руху із наданням терміну для сплати вказаних платежів. При своєчасній сплаті останніх касаційна скарга вважається поданою в день первісної її подачі. При їх несплаті скарга повертається особі судовою ухвалою, однак повернення касаційної скарги не перешкоджає повторному зверненню до касаційного суду за умови дотримання передбачених процесуальним законом строків на касаційне оскарження або поновлення цих строків судом касаційної інстанції. Якщо відповідно до законодавства особу звільнено від сплати судових витрат, до скарги необхідно додавати також документи, якими це підтверджується<sup>1</sup>.

Визначені у процесуальному законодавстві вимоги щодо форми і змісту касаційної скарги мають юридичне значення. У правовій літературі справедливо вказується на те, що в цивільному процесі, який ґрунтується на засадах змагальності та диспозитивності, набуває особливого значення зміст касаційної скарги, оскільки саме в межах зазначеного документа суд касаційної інстанції перевірятиме правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального або процесуального права<sup>2</sup>. Їх недодержання тягне настання процесуальних наслідків, передбачених ст. 121 ЦПК, які є обмеженими та розширеному тлумаченню не підлягають. Наприклад, особу не можна обмежити в реалізації права на касаційне оскарження з підстав, визначених у ст. 121 ЦПК, з приводу подання касаційної скарги російською мовою. Це суперечить ст. 10 Конституції України, відповідно до ч. 3 якої в нашій країні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Крім того, у нормах ЦПК забезпечено право осіб, що беруть участь у справі й не володіють мовою, якою провадиться

---

<sup>1</sup> Сердюк, В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2008. – 23–29 лют. (№ 8). – С. 5.

<sup>2</sup> Шевчук, П. І. Касаційне провадження в цивільних справах [Текст] / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 1 (29). – С. 28.

судочинство, робити заяви, давати пояснення і показання, виступати в суді та заявляти клопотання рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача<sup>1</sup>.

Як бачимо, вимоги процесуального законодавства щодо юридичного значення форми та змісту касаційної скарги потребують значної майстерності юристів при підготовці таких документів. З огляду на це потребує підтримки точка зору М. Сірого, котрий з метою забезпечення кваліфікованої підготовки обґрунтувань касаційного оскарження пропонує користуватися поширеною у світовій практиці моделлю, згідно з якою можливість виступати в касаційному суді й готувати обґрунтування касаційного оскарження надається виключно висококваліфікованим адвокатам, у тому числі тим, що мають наукові звання й ступені та працюють у сфері юридичної науки<sup>2</sup>.

Ухвали суду касаційної інстанції, якими скарга залишається без руху або повертається особі, набирають законної сили негайно після їх винесення та оскарженню не підлягають.

Частина 2 ст. 327 містить вказівки щодо застосування суддею-доповідачем залишення скарги без руху та повернення скарги у випадку оформлення її всупереч вимогам ст. 326 ЦПК та при несплаті суми судового збору чи неоплаті витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Застосовуючи ст. 121 ЦПК, суддя-доповідач постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Аналогічні правила існують і в господарському судочинстві<sup>3</sup>.

Касаційна скарга може бути подана протягом двох місяців з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. Законної сили зазначені акти органів судової влади набирають одразу після їх проголошення. При обчисленні строку на касаційне оскарження та при його поновленні слід

---

<sup>1</sup> Домбругова, А. Касаційне провадження у цивільному процесі [Текст] / А. Домбругова // Юрид. вісн. України. – 2005. – 22–28 січ. (№ 3). – С. 14.

<sup>2</sup> Сірий, М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє [Текст] / М. Сірий // Юрид. журн. – 2003. – № 3 (9). – С. 117.

<sup>3</sup> Сердюк, В. Деякі питання застосування положень ГПК України щодо повернення касаційних скарг [Текст] / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 40 (536). – С. 22–32.

керуватися як загальними нормами цивільного процесуального законодавства щодо процесуальних строків (Глава 6 Розділу 1 ЦПК), так і відповідними положеннями Глави 2 Розділу 5 ЦПК. На нашу думку, законодавством встановлений оптимальний строк для оскарження судового рішення в касаційному порядку. Надання більш тривалого терміну оскарження може призвести до безпідставного й необґрунтованого затягування перегляду рішення й, як наслідок, вирішення питання про законність рішення, що оскаржується. Виходячи з цього ми не можемо погодитися з пропозицією В. Макарова про необхідність збільшення до трьох років строку касаційного оскарження рішень, що набрали законної сили<sup>1</sup>. Разом з цим заслуговує підтримки точка зору щодо доцільності уніфікації строків оскарження у всіх формах судочинства<sup>2</sup>.

У разі подання касаційної скарги після закінчення вказаного строку питання про його поновлення вирішує суддя-доповідач. Поважність причин пропуску цього строку повинна доводити сама особа, що подає касаційну скаргу, у відповідній заяві, яка подається поряд із касаційною скаргою окремим документом або може міститись у тексті самої скарги. До заяви можуть додаватися відповідні докази, які свідчать про поважність причин пропуску.

На розгляд судді-доповідача суду касаційної інстанції законодавець відніс повноваження щодо визнання причин пропуску такого строку поважними. Визнання поважними причин пропуску строку на касаційне оскарження тягне за собою поновлення цього строку, про що суддя-доповідач виносить відповідну ухвалу, яка не підлягає оскарженню. У разі недоведення поважності причин пропуску строку або при відсутності порушеного питання про поновлення цього строку з боку заінтересованої особи суддя-доповідач відмовляє в по-

---

<sup>1</sup> Макаров, В. Зміни потребують уточнень (перегляд рішень і ухвал суду, що набрали чинності, в ЦПК України) [Текст] / В. Макаров // Юрид. вісн. України. – 2002. – 9–15 лют. (№ 6). – С. 5.

<sup>2</sup> Колтунова, О. Переваги і недоліки системи перегляду судових рішень в Україні [Текст] / О. Колтунова // Юрид. вісн. України. – 2005. – 10–16 груд. (№ 49). – С. 15.

новленні строку та повертає касаційну скаргу, про що виносить ухвалу, яка також не підлягає оскарженню.

Поновлення строку на касаційне оскарження можливе виключно за заявою заінтересованої особи, яка подає касаційну скаргу. Чинне законодавство, на відміну від редакції норми, що існувала до внесення змін до ст. 325 ЦПК Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження» № 3570-IV від 16.03.2006 р.<sup>1</sup>, не обмежує граничного терміну поновлення строку на касаційне оскарження. До внесення змін до ЦПК вищевказаним Законом порушувати питання про поновлення такого строку можливо було в межах одного року з дня виникнення права на касаційне оскарження. При цьому питання про поновлення вирішувалося судом без виклику заінтересованих осіб та без проведення судового засідання. На сьогодні, як і за правилами поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, питання про поновлення строку на касаційне оскарження можливо в будь-який час за умови наявності поважних причин пропуску зазначеного строку. У разі поновлення строку на касаційне оскарження початок його перебігу починається з дня винесення ухвали про поновлення строку. Такий висновок можна зробити з аналізу статей 69 та 73 ЦПК.

Як свідчить практика Верховного Суду України, поважними причинами пропуску строку на касаційне оскарження визнаються лише такі обставини, які є об'єктивно непереборними та пов'язані з дійсними істотними труднощами для своєчасного здійснення процесуальних дій. Процесуальне законодавство не пов'язує право суду поновити пропущений процесуальний строк лише з певним колом обставин, котрі стали причиною пропуску строку. Як наслідок, у кожному випадку суд повинен з урахуванням конкретних обставин пропуску строку оцінити підстави, що стали обґрунтуванням клопотання про його поновлення, та зробити мотивований висновок відносно поважності або неповажності причин пропуску строку. Поважною причиною пропуску строку на каса-

---

<sup>1</sup> Офіц. вісн. України. – 2006. – № 15. – Ст. 1070.

ційне оскарження може бути те, що на адресу особи, що подала касаційну скаргу, не поступало судове рішення та про існування вказаного процесуального документа особі стало відомо після спливу певного проміжку часу з дня проголошення рішення. Доказом цього може бути те, що в матеріалах справи відсутні докази, які б підтверджували відправлення копії рішення, що оскаржується, на адресу відповідної заінтересованої особи<sup>1</sup>.

Якщо касаційна скарга подається після закінчення двомісячного терміну з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду, а особа не ставить питання про поновлення строку на оскарження, то в цьому випадку касаційна скарга повертається суддею-доповідачем особі, яка її подала, про що виноситься ухвала. Такі самі наслідки передбачені у випадку, коли в поновленні строку відмовлено.

Цивільне процесуальне законодавство передбачало можливість поновлення строку на касаційне оскарження протягом одного року після виникнення права на оскарження<sup>2</sup>. На сьогодні ст. 325 ЦПК не закріплює граничного терміну, впродовж якого можна ставити питання про поновлення строку на касаційне оскарження, що критикується Д. Луспенником та Н. Сакарою<sup>3</sup>. Такі зміни до законодавства потребують уточнення з огляду на таке. Відсутність законодавчо встановленого терміну, впродовж якого особа має право ставити питання про поновлення строку на подання касаційної скарги, порушує правило остаточності судового рішення. М. А. Філатова вірно зазначає, що у випадках надання правовою системою повноваження судові виносити остаточне рішення, але потім

---

<sup>1</sup> Решение Верховного Суда Украины от 25 сентября 2007 г. [Текст] // Юрид. практика. – 2007. – № 48 (518). – С. 16, 17.

<sup>2</sup> Штефан, М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс [Текст]: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 504.

<sup>3</sup> Луспенник, Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) [Текст] / Д. Луспенник, Н. Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 101.

дозволяє скасовувати це рішення протягом відповідної процедури, то від цього страждає не тільки правова визначеність. Тут саме існування суду піддається сумніву, оскільки, по суті, у нього повністю відсутні повноваження по остаточному вирішенню правових питань<sup>1</sup>. У процесуальному законодавстві Російської Федерації, наприклад, обмежені можливості для заінтересованих осіб на звернення із скаргою до суду вищої інстанції, по-перше, шляхом зменшення строку на оскарження; по-друге, шляхом обмеження можливостей поновлення строку на оскарження і, по-третє, встановленням додаткових умов для звернення до суду вищої інстанції<sup>2</sup>.

З іншого боку, обмеження строку оскарження може призвести до порушення права на оскарження для тих осіб, які не брали участь у справі, а судовим рішенням зачіплено їх права й обов'язки. Про вдосконалення права на оскарження судових рішень вказаних осіб зазначав і М. М. Бородін<sup>3</sup>. Тому з метою недопущення перепон для оскарження в касаційному порядку судового рішення вищезазначеними особами для останніх доцільно не встановлювати обмеження в поновленні строку на касаційне оскарження судового рішення. Обумовлюється такий підхід можливістю обізнаності про ухвалені рішення такими особами у строк поза межами встанов-

<sup>1</sup> Филатова, М. А. Пересмотр судебных актов в порядке надзора и принцип правовой определенности (комментарий к последним постановлениям Европейского Суда по правам человека и Конституционного Суда РФ) [Текст] / М. А. Филатова // Тенденции развития гражданского процессуального права России : сб. науч. ст. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – С. 315.

<sup>2</sup> Масаладжиу, Р. М. Право на обращение в суд надзорной инстанции в гражданском процессе в свете Федерального закона № 330-ФЗ [Текст] / Р. М. Масаладжиу // Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона РФ «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. юбилею Заслуж. деят. науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Т. Е. Абовой. Воронеж, 15–16 февр. 2008 г. / под ред. Е. И. Носыревой. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2008. – Вып. 4. – С. 381. – Сер. «Юбилеи, конференции, форумь».

<sup>3</sup> Бородін, М. Непродумані зміни: апеляційне і касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах у світлі нового законодавства [Текст] / М. Бородін // Закон і бізнес. – 2003. – 23 серп. (№ 34). – С. 4, 5.

леного процесуальним законодавством строку на касаційне оскарження та строку, впродовж якого можливе його поновлення.

Дослідження модернізації процесуальної форми касаційного провадження природно пов'язане із визначенням належної судової процедури розгляду касаційної скарги. Її визначення дозволить оптимізувати розгляд касаційної скарги з метою оперативного її вирішення. Її розгляд не повинен нагадувати «такого собі дуже великого, але слабкого динозавра»<sup>1</sup>.

Вище розглядалися актуальні проблеми, пов'язані з об'єктами касаційного перегляду, його суб'єктами та порядком реалізації права касаційного оскарження. Відповідно до вимог ст. 326 ЦПК суд касаційної інстанції зобов'язаний у десятиденний строк з дня отримання касаційної скарги вирішити питання про відкриття касаційного провадження, про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження. При відкритті касаційного провадження суддя-доповідач витребує цивільну справу, про що постановляє відповідну ухвалу та встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу. Водночас суддя-доповідач за наявності підстав вирішує питання про зупинення виконання судового рішення. Процедура вирішення питання про обґрунтованість касаційної скарги та відкриття касаційного провадження одноособово суддею-доповідачем у правовій літературі піддається справедливій критиці. Так, Ю. Колтонюк зазначає, що суддя-доповідач лише зі змісту касаційної скарги без витребування справи не може зробити неупереджений висновок про те, що касаційна скарга є необґрунтованою та викладені в ній положення не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Питання про обґрунтованість касаційної скарги або,

---

<sup>1</sup> Комаров, В. В. Проблеми уніфікації та диференціації судових процедур [Текст] / В. В. Комаров // Питання удосконалення судової системи України : матеріали наук.-практ. конф. / редкол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссрод, 2007. – С. 30.

навпаки, про її необґрунтованість має вирішуватися колегіально<sup>1</sup>.

На відміну від апеляційного провадження, перегляд у касаційному порядку містить підстави для відмови у відкритті касаційного провадження. В окремих національних законодавствах європейських держав існують різні підходи до регламентації підстав відмови у прийнятті касаційної скарги. Не існує норм, які передбачають відмову у прийнятті касаційної скарги, і в арбітражному процесі Російської Федерації. У зв'язку з відсутністю таких підстав В. Шерстюк зазначає, що введене законодавством правило про заборону особам, що беруть участь у справі, посилатись на необґрунтованість судового рішення чи постанови арбітражного суду має декларативний характер. Його порушення за чинним АПК РФ не тягне жодних юридичних наслідків. Урешті-решт, порушення цього правила не є підставою навіть для повернення касаційної скарги. Згаданий автор наголошує на відсутності норм АПК, які б передбачали відмову у прийнятті касаційної скарги. Разом з цим він вважає необхідним закріпити такі випадки обов'язкової відмови у прийнятті касаційної скарги: 1) при подачі скарги особою, яка не має право на її подачу; 2) якщо скарга подана на рішення, ухвалу чи постанову, котрі за законом не підлягають оскарженню в касаційному порядку<sup>2</sup>.

На нашу думку, наявність законодавчо закріплених підстав для відмови у прийнятті касаційної скарги є цілком обґрунтованою, оскільки передбачає можливість для поширення наслідків запровадження «процесуальних фільтрів» та неприйняття необґрунтованих касаційних скарг.

Пункт 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК України передбачає, що у відкритті касаційного провадження може бути відмовлено з приводу того, що справа не підлягає касаційному розгляду в порядку цивільного судочинства. У судовій практиці ставлення

<sup>1</sup> Колтонюк, Ю. Судья-докладчик «дає добро» [Текст] / Ю. Колтонюк // Юрид. практика. – 2008. – № 3 (525). – С. 10.

<sup>2</sup> Шерстюк, В. Производство по пересмотру решений (Раздел III) [Текст] / В. Шерстюк // Хоз-во и право. – 1996. – № 2. – С. 24, 25.

до вказаної норми неоднозначне. По-перше, п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК застосовується у випадках оскарження судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню<sup>1</sup>. По-друге, при застосуванні вказаної норми мова йде про обмеженість у можливості реалізації права касаційного провадження виходячи з критеріїв цивільної юрисдикції. Так, рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 8 липня 2005 р. зазначений вище позов О. В. Веселова задоволений.

7 березня 2008 р. головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області звернулося до апеляційного суду Одеської області з апеляційною скаргою на дане рішення місцевого суду. Ухвалою судді апеляційного суду від 21 квітня 2008 р. зазначена апеляційна скарга передана для розгляду до Одеського апеляційного адміністративного суду відповідно до п. 5 Прикінцевих та перехідних положень КАС України, оскільки зі справи вбачався публічно-правовий спір.

У касаційній скарзі головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області ставиться питання про скасування ухвали суду апеляційної інстанції з підстав порушення судом норм процесуального права та зобов'язання суду розглянути подану апеляційну скаргу на рішення районного суду.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України учасники процесу мають право оскаржити в касаційному порядку ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Суддя апеляційного суду, передаючи справу з апеляційною скаргою головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області на розгляд до Одеського апеляційного адміністративного суду, вірно керувався п. 5 Прикінцевих та перехідних положень КАС України, і в даному випадку зазначена ухвала суду не перешкоджає подальшому провадженню в тій же справі, оскільки за тими же Прикінцевими та пере-

---

<sup>1</sup> Ухвала судді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Д. Д. Луспеника від 24 липня 2008 р. [Текст] // Арх. Верхов. Суду України. Справа № 6-16201ск08.

хідними положеннями КАС України апеляційний адміністративний суд зобов'язаний буде продовжити розгляд тієї самої справи, але вже в апеляційному порядку.

У зв'язку з наведеним, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК України, у відкритті касаційного провадження було відмовлено<sup>1</sup>.

Вважаємо, що реалізація п. 1 ч. 3 ст. 328 ЦПК позитивно сприяє обмеженню реалізації права касаційного оскарження завдяки запровадженню додаткового «процесуального фільтра», визначеного у вказаній нормі.

Стаття 324 ЦПК як передумову касаційного оскарження закріплює перегляд оскаржуваного рішення в апеляційному порядку. Тому за відсутності такої передумови суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Вважаємо, що такий підхід законодавця є також обґрунтованим з точки зору обмеження прав на оскарження з позиції «процесуальних фільтрів» касаційного провадження.

Відмова у відкритті касаційного провадження можлива також при існуванні обставин, визначених у пп. 3 та 4 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Мова йде про існування ухвал суду касаційної інстанції про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою особи цієї особи від касаційної скарги, а також про відхилення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на це саме рішення чи ухвалу.

Застосування п. 5 ч. 2 ст. 328 ЦПК можливе за умови необґрунтованості касаційної скарги і тому, що викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Так, рішенням Апеляційного суду Донецької області від 14 лютого 2006 р. рішення районного суду в частині стягнення з Т. 108209,6 грн скасовано і в цій частині постановлено нове, яким стягнуто солідарно з Т., М., З. на користь Д.

---

<sup>1</sup> Ухвала судді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Д. Д. Луспеника від 24 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2269232>].

108 209,6 грн боргу, 6 696,3 грн процентів і 700 грн витрат по сплаті судового збору, а всього 110 251,42 грн. У решті — рішення залишено без змін.

У касаційних скаргах М. та З. просять скасувати рішення апеляційного суду, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального та порушення норм процесуального права, і залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Суддя-доповідач дійшов висновку про відмову у відкритті касаційного провадження з тієї підстави, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Із оскаржаного рішення апеляційного суду, доданих до нього матеріалів вбачається, що скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не дають підстав для висновків щодо незаконності зазначеного рішення<sup>1</sup>.

Законодавство не визначає вимог до обґрунтованості касаційної скарги. Зміст ч. 4 ст. 328 ЦПК, виходячи з положення про перевірку судом касаційної інстанції лише вимог законності судового рішення, дозволяє під обґрунтованістю касаційної скарги розуміти доведеність у змісті останньої порушень судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, які є підставою для скасування судового рішення. Проте якщо суд касаційної інстанції дійде висновку про неправильне застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права при розгляді цивільної справи, то в цьому випадку касаційне провадження відкриватиметься незалежно від того, чи є обґрунтованою касаційна скарга.

Стаття 328 ЦПК не містить процесуальних наслідків відмови у відкритті касаційного провадження. Зміст ч. 3 ст. 328 ЦПК наводить на думку про можливість повторного звернення до суду касаційної інстанції при відмові у відкритті з підстав, визначених у пп. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Відсутність певних передумов, про які йде мова у зазначених пунктах ч. 3 ст. 328

---

<sup>1</sup> Ухвала Верховного Суду України від 7 червня 2006 р. [Текст] // Арх. місц. суду Старобеш. р-ну Донец. обл. Справа № 6-8061ск06.

ЦПК, не може одразу ж потягти недопустимість касаційної скарги. У цьому випадку касаційний суд повинен надати особі час на виправлення недоліку<sup>1</sup>. Усунення особою підстав для відмови у відкритті касаційного провадження, що регламентовані вказаними пунктами, можливе. Важливо, що можливість повторного подання касаційної скарги підтримується з боку Вищого господарського суду України та в правовій літературі<sup>2</sup>. Тому у вищезазначених випадках повторне звернення до касаційного суду можливе за наявності двох умов: 1) усунення особою підстав відмови у відкритті касаційного провадження, закріплених у пп. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК; 2) подання разом із скаргою заяви про поновлення строку на касаційне оскарження за умови пропуску особою такого строку, що стало наслідком усунення підстав, зазначених у вищевказаній умові.

При відмові у відкритті касаційного провадження або при поверненні касаційної скарги ухвала касаційного суду разом з доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала скаргу, а сама скарга залишається в суді касаційної інстанції.

Касаційне оскарження підлягає відкриттю незалежно від обґрунтованості касаційної скарги при неправильному застосуванні судом норм матеріального чи порушенні норм процесуального права. Проте таке положення ч. 4 ст. 328 ЦПК не узгоджується з вимогами цивільного процесуального законодавства про обов'язковість вказівки в тексті касаційної скарги суті зазначених порушень. За таких умов нівелюється обов'язковість обґрунтування касаційної скарги. Звідси виникає проблема у відмові у відкритті касаційного проваджен-

<sup>1</sup> Хрусталь, В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – гражд. право; гражд. процесс; налоговое право; финансовое право; трудовое право; междунар. частное право / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – С. 3.

<sup>2</sup> Біда, К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – госп. право; госп.-процес. право / К. М. Біда. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – С. 5.

ня на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Тому положення ч. 4 ст. 328 ЦПК суперечать законодавчим приписам щодо обов'язковості обґрунтування в касаційній скарзі порушень норм матеріального та (чи) процесуального права та змушує суд касаційної інстанції знаходити самостійно порушення судами норм процесуального права та неправильно застосування норм матеріального права. Оскільки такі висновки суд повинен зробити на етапі вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі без аналізу матеріалів справи та рішення, що оскаржується, то вбачається, що це є додатковим аргументом недоцільності застосування ч. 4 ст. 328 ЦПК.

Диспозитивні засади цивільного судочинства передбачають можливість заінтересованих осіб приєднатись до касаційної скарги. Таке право належить особам, які брали участь у справі за умови подання скарги особою, на стороні якої вони виступали. Можливість приєднатись до касаційної скарги законодавець надав також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки. Такі особи не були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин у судах попередніх інстанцій, але суд у рішенні прямо чи посередньо вирішує питання про їх права й обов'язки по відношенню до інших суб'єктів. Процесуальним засобом приєднання до касаційної скарги є заява заінтересованої в цьому особи. Строк її подання складає десять днів з дня одержання копії касаційної скарги.

Цивільне процесуальне законодавство не передбачає форми та змісту вказаної заяви. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що заяву про приєднання до касаційної скарги слід подавати до суду касаційної інстанції в письмовій формі. Сам факт приєднання до касаційної скарги свідчить про згоду заінтересованої особи із змістом та вимогами касаційної скарги. Тому, на нашу думку, заява необов'язково має містити її правове обґрунтування. У той же час зазначена заява повною мірою має свідчити про згоду заінтересованої особи із вимогами касаційної скарги та не повинна містити будь-яких додаткових клопотань, вимог чи правових обґрун-

тувань касаційної скарги. Заява про приєднання до касаційної скарги, таким чином, має містити тільки відомості щодо згоди відповідної особи з вимогами касаційної скарги та приєднання до них.

Слід також зазначити, що цивільне процесуальне законодавство не передбачає механізму приєднання до касаційної скарги осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права й обов'язки. Обумовлюється це тим, що коло таких осіб неможливо встановити при надісланні копій касаційної скарги. За таких обставин реалізація зазначеними особами права касаційного оскарження можлива при застосуванні положень ст. 348 ЦПК.

Частина 3 ст. 329 ЦПК звільняє особу від сплати судового збору при поданні нею заяви про приєднання касаційної скарги. Вважаємо, що таке положення законодавства відповідає принципу гуманізму цивільного судочинства. Звільнення від сплати судового збору в даному випадку доцільно ще й тому, що особа, яка подає зазначену заяву, не порушує питання про відкриття касаційного провадження, а лише приєднується до вимог касаційної скарги, не доповнюючи її будь-якими власними клопотаннями.

Відповідно до ст. 330 ЦПК реалізація заінтересованою особою зазначених у вказаній нормі диспозитивних прав має певні особливості та деякі обмеження. Так, право доповнити чи змінити касаційну скаргу особа вправі не на будь-якому етапі касаційного провадження, а виключно у строк, наданий законодавством для касаційного оскарження судового рішення<sup>1</sup>.

Зазначена норма закріплює право особи відкликати касаційну скаргу чи відмовитись від неї. Різниця між зазначеними діями заінтересованої особи виявляється у таких положеннях: 1) відкликати касаційну скаргу особа вправі до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції, а відмовитись від скарги — на будь-якому етапі касаційного провадження аж до його закінчення; 2) при відкликанні

---

<sup>1</sup> Шевчук, П. Касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах [Текст] / П. Шевчук // Уряд. кур'єр. – 2003. – 22 трав. (№ 92). – С. 16.

касаційної скарги суддя виносить ухвалу про її повернення (що не перешкоджає звернутись із касаційною скаргою вдруге за умови дотримання строків касаційного оскарження або поновлення цих строків), а при відмові від касаційної скарги суддя, який готує справу до розгляду, виносить ухвалу про закриття касаційного провадження (що виключає повторне оскарження рішень (ухвал) особою, яка відмовилась від касаційної скарги).

Цивільне процесуальне законодавство не містить відповіді на те, які процесуальні дії повинні виконувати особи, що приєдналися до касаційної скарги, у разі відкликання особою касаційної скарги чи в разі відмови від неї. Аналіз частин 4 та 5 ст. 330 ЦПК дає підстави стверджувати, що при вчиненні особою, що подала касаційну скаргу, зазначених дій позиція осіб, що приєдналися до касаційної скарги, не має значення. Законодавство чітко передбачає, що при відкликанні касаційної скарги остання повертається, а при відмові від неї касаційне провадження закривається. При цьому, як зазначалось, воля на продовження розгляду справи з боку осіб, що приєдналися до касаційної скарги, для суду не має значення. У зв'язку з цим доцільно доповнити ЦПК положенням, яке б гарантувало вищевказаним особам реалізацію права на касаційне оскарження повною мірою незалежно від того, що сама особа, яка подала касаційну скаргу, відкликала її чи відмовилася від неї.

Ураховуючи форми касаційного провадження, вивчення цивільної справи після її витребування та підготовка доповіді суддею-доповідачем є одним із важливих елементів касаційного провадження. Належна і в установлені законом строки підготовка цивільної справи для розгляду в касаційному суді має важливе значення для якісного її вирішення з метою охорони прав і законних інтересів суб'єктів цивільного процесуального права. Підготовка справи до касаційного розгляду — обов'язкова передумова розгляду справи по суті та винесення рішення. Завданням підготовки справи до

касаційного розгляду є забезпечення правильного і своєчасного перегляду судових рішень<sup>1</sup>.

У межах підготовки справи до касаційного розгляду суддя-доповідач готує письмову доповідь, де в розгорнутому вигляді викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, та з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

Оскільки питання про відповідність касаційної скарги вимогам ст. 326 ЦПК вирішується суддею-доповідачем за правилами статей 327 та 328 ЦПК, то при підготовці справи до розгляду суддею досліджуються матеріали справи та готується доповідь, у якій викладаються обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, та з'ясовуються питання про склад осіб, які беруть участь у справі. Сам факт підготовки справи до розгляду свідчить про те, що оскаржуване рішення (ухвала) переглядатиметься судом касаційної інстанції по суті. У доповіді суддя-доповідач викладає, які обставини справи слід з'ясувати для прийняття відповідного рішення судом касаційної інстанції. Вирішуючи питання про склад осіб, які братимуть участь у розгляді справи касаційним судом, суддя-доповідач повинен виходити із визначених меж оскарження та з доцільності участі у справі зазначених суб'єктів.

При характеристиці ролі судді-доповідача вбачаються логічними твердження Л. Ф. Лесницької про те, що існуючий порядок у ряді випадків приводить до підміни колегіального розгляду скарги на рішення, що набрало законної сили. Мова йде про одноособове вирішення суддею-доповідачем питання про наявність чи відсутність підстав для скасування чи зміни судового рішення<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Железнова, Н. Подготовка гражданских дел к рассмотрению в суде кассационной инстанции [Текст] / Н. Железнова // Рос. юстиция. – 2004. – № 5. – С. 19–23.

<sup>2</sup> Лесницкая, Л. Ф. Некоторые проблемы пересмотра судебных постановлений в суде общей юрисдикции [Текст] / Л. Ф. Лесницкая // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 362–363.

Разом з тим у ст. 332 ЦПК містяться певні юридично-технічні неточності та невідповідності. Згідно із ч. 1 ст. 332 ЦПК попередній розгляд справи має бути проведений у нарадчій кімнаті, а ч. 2 ст. 332 ЦПК передбачає проведення попереднього розгляду у формі судового засідання.

Судове засідання є процесуальною формою судового розгляду, а нарадча кімната та прийняття рішення в нарадчій кімнаті — частина судового засідання. Тому, на наш погляд, вимоги частин 1 та 2 ст. 332 ЦПК є очевидною неузгодженістю щодо умов та процедур проведення попереднього розгляду справи касаційним судом.

Попередній розгляд справи як окрема процедура касаційного провадження спрямований на з'ясування всіх необхідних обставин для правильного висновку про законність оскаржуваного рішення. Попередній розгляд справи проводиться у формі судового засідання без участі заінтересованих осіб колегією у складі трьох суддів. На особливість попереднього розгляду справи як окремої процедури, яка притаманна лише касаційному провадженню, вказує В. І. Тертишніков<sup>1</sup>.

Проведення судового засідання у нарадчій кімнаті само по собі викликає певні заперечення, оскільки функціональне призначення нарадчої кімнати зводиться до ухвалення рішення (ухвали) судом. Стаття 195 ЦПК закріплює правило про те, що нарадчою кімнатою має бути спеціально обладнане для прийняття судових рішень приміщення, а не для проведення судових засідань.

Відповідно до ч. 3 ст. 332 ЦПК, у попередньому розгляді касаційний суд відхиляє касаційну скаргу та залишає оскаржуване рішення без змін за відсутності підстав для скасування судового рішення чи скасовує судові рішення за наявності підстав для обов'язкового скасування судового рішення незалежно від доводів касаційної скарги без проведення розгляду справи. Висновок щодо визначення підстав для задоволення касаційної скарги чи залишення в силі судового рі-

---

<sup>1</sup> Тертишніков, В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины [Текст] / В. И. Тертишніков. — Харьков : СПД ФЛ Н. Н. Вапнярчук, 2006. — С. 214.

шення ґрунтується на доповіді судді-доповідача після вичення ним цивільної справи. Зазначена норма, як і цивільне процесуальне законодавство в цілому, не визначає перелік підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення. На наш погляд, виходячи із змісту ч. 3 ст. 335 ЦПК, такими підставами є порушення судами норм права в тих випадках, коли касаційний суд може зробити висновок без урахування пояснень учасників спірних процесуальних правовідносин та розгляду справи в порядку ст. 333 ЦПК.

Частина 5 ст. 332 ЦПК передбачає випадки призначення справи до судового розгляду. При судовому розгляді присутні особи, що брали участь у справі. Разом з цим справа призначається до розгляду і в тому випадку, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку.

У касаційному порядку справа розглядається колегією у складі п'яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що у раніше діючому цивільному процесуальному законодавстві закріплювалось правило, що розгляд справи судом касаційної інстанції відбувався колегією у складі 2/3 палати. На нашу думку, таке положення законодавства піддавалось справедливій критиці в юридичній літературі<sup>1</sup>, оскільки розгляд справи в касаційному порядку меншим складом суду сприятиме більш оперативному розгляду справи судом касаційної інстанції.

У разі необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі. У цілому порядок судового розгляду в касаційному суді суттєво відрізняється від розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанцій, де заінтересована особа попереджається про час та місце розгляду справи. Розгляд справи в судах першої чи апеляційної інстанцій за відсутності таких осіб, яких не було повідомлено про час та місце розгляду справи, є безумовною підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд.

---

<sup>1</sup> Зейкан, Я. «Хвороби» цивільного процесу. Підстави і порядок перегляду справ в касаційному порядку [Текст] / Я. Зейкан // Закон і бізнес. – 2003. – 1 лют. (№ 4). – С. 4.

У суді касаційної інстанції справа розглядається, за загальним правилом, без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Частина 1 ст. 333 ЦПК передбачає, що зазначені особи можуть бути викликані в судові засідання касаційного суду для надання пояснень у справі в разі необхідності. Проте цивільне процесуальне законодавство не визначає переліку таких випадків. На наш погляд, обмеження для осіб, що беруть участь у справі, за участі у розгляді справи касаційним судом мають обґрунтований характер. Виходячи з цього не можна погодитися з думкою окремих науковців про необхідність закріплення на законодавчому рівні положення, згідно з яким кожний етап перевірки законності судового рішення, що набрало законної сили, має здійснюватись у судовому засіданні із заслуховуванням позицій осіб, що беруть участь у справі<sup>1</sup>.

Обмеження щодо участі в суді касаційної інстанції осіб, які брали участь у справі, можуть бути предметом критики з точки зору обмеження доступу до суду або полеміки щодо доцільності змін у ч. 1 ст. 333 ЦПК. На відміну від точки зору Я. Зейкана<sup>2</sup>, автор вважає, що існуючі правила щодо участі у касаційному провадженні осіб, що брали участь у справі, не можна визнати обмеженням доступу до суду. При цьому ми виходимо з вимог Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Так, у справах «Монелля проти Швеції» (рішення від 22 лютого 1984 р.) та «Моріс проти Швеції» (рішення від 2 березня 1987 р.) перед судом стало питання про можливість відступу від принципу відкритого розгляду справи, на якому

---

<sup>1</sup> Лесницкая, Л. Ф. Некоторые проблемы пересмотра судебных постановлений в суде общей юрисдикции [Текст] / Л. Ф. Лесницкая // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 362; Томина, А. П. Некоторые аспекты реализации принципа состязательности в кассационной и надзорной инстанциях по ГПК РФ [Текст] / А. П. Томина // Актуальные проблемы российского права : сб. науч. тр. / отв. ред. И. М. Мацкевич. – М. : Полиграф ОПТ, 2005. – Вып. 1. – С. 210.

<sup>2</sup> Зейкан, Я. «Хвороби» цивільного процесу. Підстави і порядок перегляду справ в касаційному порядку [Текст] / Я. Зейкан // Закон і бізнес. – 2003. – 1 лют. (№ 4). – С. 4.

особа може бути присутньою і відстоювати свої позиції, з урахуванням особливості національного процесуального права.

Суд постановив, що якщо розгляд у суді першої інстанції був гласним, відсутність участі особи в судах вищих інстанцій може бути виправдана особливостями процедури. Якщо скарга зачіпає виключно питання права, а не факту, то, на думку Суду, вимоги гласного розгляду є дотриманими і тоді, коли заявнику не була надана можливість особисто бути заслуханим у касаційному суді<sup>1</sup>.

З огляду на викладене автор не погоджується з позицією Т. О. Дунаса та М. В. Руденка про те, що для підтримання касаційної скарги прокурор обов'язково має брати участь у судовому засіданні касаційної інстанції, про день і час якого повинен бути повідомленим завчасно<sup>2</sup>.

Прийняття касаційним судом рішення без усного розгляду існує і в окремих країнах СНД. Наприклад, згідно з практикою Касаційної палати Верховного суду Грузії касаційний суд застосовує це право й у випадках порушення матеріальних та процесуальних норм чи винесення рішення без порушення цих норм. Це має бути настільки очевидно, що відсутня необхідність у розгляді цього питання з участі сторін. Необхідно відмітити і ту обставину, що рішення без усного розгляду справи ухвалюється не одноособово суддею касаційного суду, а повним складом касаційної палати з трьох суддів<sup>3</sup>.

Після відкриття судового засідання головуючим суддя-доповідач доповідає зміст оскаржуваного рішення та доводи

---

<sup>1</sup> Конституція України [Текст] : наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право : Ін Юре, 2003. – С. 648–649.

<sup>2</sup> Дунас, Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. О. Дунас, М. В. Руденко ; за наук. ред. М. В. Руденка. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 197.

<sup>3</sup> Хрусталь, В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – гражд. право; гражд. процесс; налоговое право; финансовое право; трудовое право; междунар. частное право / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – С. 22.

касаційної скарги. У випадку, коли в судовому засіданні присутні особи, які беруть участь у справі, вони дають пояснення в порядку, визначеному ч. 4 ст. 333 ЦПК. Зазначена норма не передбачає можливості дачі пояснень особами, відносно яких суд вирішив питання про їх права й обов'язки та котрі не належать до кола осіб, які беруть участь у справі. Вважаємо, що останні повинні мати право дачі пояснень у засіданні суду касаційної інстанції як суб'єкти права на касаційне оскарження. Проте особливість касаційного провадження в частині обмеження участі при розгляді справи осіб, що беруть участь у справі, є однією з відмінних рис вітчизняної касації. Тому, як зазначалося, така обставина не є порушенням принципу, згідно із змістом якого учасники процесу мають право не лише бути вислуханими, а й бути почутими судом<sup>1</sup>.

Можливість для осіб, які беруть участь у справі, наведення в суді касаційної інстанції тільки тих доводів у своїх поясненнях, які стосуються підстав касаційного розгляду справи, обумовлюється межами та підставами касаційного оскарження. Якщо особа бажає доповнити по суті чи змінити вимоги касаційної скарги, то вона вправі виконати такі дії протягом строку на касаційне оскарження відповідно до ст. 330 ЦПК. На етапі розгляду справи судом касаційної інстанції особа не наділена можливостями вчиняти дії, визначені у ст. 330 ЦПК. При дачі своїх пояснень у судовому засіданні під час розгляду справи особа вправі давати пояснення з обмеженнями, визначеними у ч. 5 ст. 333 ЦПК.

За необхідності суд може оголосити перерву в розгляді справи або відкласти її розгляд. Зазначені процесуальні дії проводяться судом за правилами їх вчинення в суді першої інстанції. Оскільки норми, що регулюють касаційне провадження, не передбачають наслідків неявки до судового засідання заінтересованих осіб, викликаних у порядку ч. 1 ст. 333 ЦПК, то суд касаційної інстанції вправі відкласти розгляд

---

<sup>1</sup> Луспенник, Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспенник. – Х. : Харків юрид., 2005. – С. 331–337.

справи. У випадку повторної неявки таких осіб у судове засідання касаційний суд вправі розглянути справу за наявними матеріалами або, за наявності підстав, скасувати оскаржуване рішення та залишити заяву без розгляду (ст. 340 ЦПК) на підставі того, що належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання без поважних причин або повторно не повідомив про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

Особливість прояву цивільного процесуального права в касаційному провадженні відбивається у тому, що право розпорядження правами щодо ліквідації спору належить сторонам незалежно від того, хто з них є ініціатором звернення до касаційного суду. Порядок та наслідки вчинення сторонами вказаних дій регламентуються відповідними нормами провадження по справі у суді першої інстанції (статті 174, 175, 205 ЦПК). У разі задоволення судом заяв про відмову від позову та про затвердження мирової угоди слід враховувати те, що затвердження судом мирової угоди як форма вирішення спору є спрощеною процесуальною процедурою, в якій не передбачено обов'язку доказування та оцінки доказів. Відповідно до статей 31 та 175 ЦПК сторони мають право на укладання мирової угоди на будь-якій стадії процесу. Заява про укладення мирової угоди між сторонами долучається до справи. До затвердження мирової угоди між сторонами суд роз'яснює їм наслідки відповідних процесуальних дій<sup>1</sup>. Про затвердження мирової угоди суд постановляє ухвалу, якою одночасно закриває провадження у справі. Суд при закритті провадження у справі за вказаними підставами лише має перевірити, чи не порушує норм законодавства реалізація сторонами вказаних диспозитивних прав та чи не зачіпає їх реалізація прав та обов'язків осіб, які не були залучені до розгляду справи<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Комаров, В. Важливі роз'яснення цивільного процесуального законодавства [Текст] / В. Комаров, С. Кац, В. Подкопаєв // Рад. право. – 1985. – № 2. – С. 38.

<sup>2</sup> Кац, С. Деякі норми ЦПК УРСР потребують удосконалення [Текст] / С. Кац, Г. Ключко, Ю. Чуйков // Рад. право. – 1974. – № 6. – С. 68, 69.

Стаття 334 ЦПК не закріплює право відповідача при перегляді рішення (ухвали) судом касаційної інстанції визнати позов. Це обумовлюється тим, що касаційний суд не розглядає спір по суті, а переглядає винесені за результатами розгляду справи рішення чи ухвали.

У юридичній літературі пропонується обмежити позивача в реалізації окремих процесуальних прав на стадії нового розгляду справи після скасування рішення судом касаційної інстанції (надавати докази, змінювати предмет чи підстави позову)<sup>1</sup>. Вважаємо, що реалізація в цивільному процесуальному законодавстві такої пропозиції не повинна бути безмежною, а можлива з урахуванням висновків і мотивів суду касаційної інстанції, з яких скасоване рішення.

Діяльність касаційного суду спрямована на забезпечення законності рішень суду першої та апеляційної інстанцій, на виправлення судових помилок, які вплинули на правосудність судової постанови. Законність судового рішення полягає як у дотриманні судом при винесенні рішення або ухвали норм матеріального та процесуального права, так і в належному тлумаченні норм права.

### **3.3. Проблеми застосування функціональних повноважень суду касаційної інстанції**

У системі повноважень суду касаційної інстанції вирішальне значення мають функціональні повноваження, які застосовуються Верховним Судом України за результатами розгляду касаційної скарги і відбивають не лише його компетенцію, але й природу самої діяльності касаційного суду. Вони закріплені у ст. 336 ЦПК. Повноваження Верховного Суду

---

<sup>1</sup> Песков, В. Пересмотру – «правовую определенность». О необходимости ограничения прав истца при новом рассмотрении дела в хозяйственном процессе [Текст] / В. Песков // Юрид. практика. – 2007. – 27 нояб. (№ 48). – С. 21.

України, які не належать до цієї групи, мають інше призначення й організаційний та роз'яснювальний характер<sup>1</sup>.

Реалізуючи свої повноваження, суд касаційної інстанції здійснює перевірку судових рішень щодо дотримання вимог законності при розгляді справи в суді першої чи апеляційної інстанції. Тому саме в належній реалізації повноважень касаційним судом проявляється соціальне призначення касаційного провадження, метою якого є усунення судової помилки<sup>2</sup>. Крім того, в житті існують такі явища, як нечесність, непорядність, несумлінність та непрофесіоналізм, властиві інколи і представникам юстиції. Як результат — або судова помилка, або навмисне порушення порядку провадження й вирішення справи<sup>3</sup>.

Виходячи з того, що об'єктом перевірки в касаційному порядку є рішення й ухвали місцевих та апеляційних судів, ці повноваження застосовують відповідно до об'єктів касаційного перегляду. Перелік зазначених у ст. 336 ЦПК повноважень є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, а їх коло обмежується переглядом судових актів лише в аспекті відповідності їх законодавству без права виявлення ступеня їх обґрунтованості<sup>4</sup>.

Як свідчить європейська практика, у законодавстві країн Європи система функціональних повноважень касаційних

<sup>1</sup> Див., напр.: Арсенов, И. Г. Полномочия суда кассационной инстанции в арбитражном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. Г. Арсенов. — Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2001. — С. 8, 9; Дегтярев, С. Д. Содержание деятельности судебной власти [Текст] / С. Д. Дегтярев // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. — 2005. — № 4. — С. 148; Конституційне право України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2008. — С. 347, 348.

<sup>2</sup> Жилин, Г. А. Апелляция и кассация в системе гражданского процесса [Текст] / Г. А. Жилин // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. — 2006. — № 4. — С. 134.

<sup>3</sup> Сірий, М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє [Текст] / М. Сірий // Юрид. журн. — 2003. — № 3 (9). — С. 112.

<sup>4</sup> Біда, К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / К. М. Біда. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. — С. 4.

(ревізійних) судів визначається, виходячи з моделей перегляду рішень, що набрали законної сили. Так, за цивільним процесуальним законодавством Німеччини, наприклад, ревізійний суд (Федеральний Верховний суд або Верховний суд Баварії) вправі скасувати рішення, що оскаржується, та ухвалити нове рішення або скасувати рішення та передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції чи відмовити у задоволенні ревізії<sup>1</sup>. Аналогічні повноваження має Касаційний суд Франції<sup>2</sup>.

Стаття 474 ЦПК Латвійської Республіки та статті 398-14 — 398-19 Кодексу цивільного судочинства Республіки Польща передбачають за судом касаційної інстанції право поряд із повноваженнями щодо залишення рішення, що оскаржується, в силі та направлення справи на новий апеляційний розгляд скасувати судові рішення та направити справу на новий розгляд у суд першої інстанції. Аналогічні повноваження закріплюються за судами касаційної чи наглядової інстанцій у процесуальних законодавствах багатьох пострадянських країн<sup>3</sup>.

Таким чином, ключовим моментом у системі функціональних повноважень суду касаційної інстанції є перевірка судового акта, що оскаржується, на предмет законності. З огляду на це Д. Луспеник та Н. Сакара правильно вказують, що повноваження судів вищої ланки відносно перегляду рішення мають використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не для заміни рішень<sup>4</sup>.

На відміну від такої постановки питання В. Палій виступає за надання Верховному Суду України повноваження щодо витребування з будь-якого суду касаційної інстанції

---

<sup>1</sup> Гражданское процессуальное уложение Германии [Текст] : пер. с нем. / [В. Бергман, введ., сост.]. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — С. 174, 175.

<sup>2</sup> Проверка судебных постановлений в гражданском процессе ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. — М. : Норма, 2007. — С. 344, 345.

<sup>3</sup> Там само. — С. 230, 298, 312, 313.

<sup>4</sup> Луспеник, Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення) [Текст] / Д. Луспеник, Н. Сакара // Право України. — 2008. — № 7. — С. 100.

будь-якої справи, котру вважає складною або особливо складною, та розгляду її як судом касаційної інстанції<sup>1</sup>. Такий підхід у нинішній час розвитку процесуального законодавства та судоустрою вважаємо неприйнятним, оскільки правова природа та повноваження Верховного Суду України визначені як законодавством про судоустрій, так і процесуальними кодексами. Більш того, прийняття пропозиції В. Палій слугуватиме поверненню до наглядових функцій, до порушення диспозитивних засад і, як наслідок, до руйнування існуючої системи функціональних повноважень касаційного суду. Такий крок був би доцільним при існуванні наглядового провадження. У минулому, до запровадження нової за змістом касації та за часів існування наглядової форми перегляду судових актів, кодифікація цивільного процесуального законодавства мала соціалістичний за духом характер та в структуру цивільного процесу були органічно вбудовані основи принципу соціалістичного цивільного процесуального права<sup>2</sup>.

Існуюча законодавча модель касації відбиває специфічний механізм, сферу компетенції повноважень Верховного Суду України. Власне, в цілому система функціональних повноважень включає можливість касаційного суду ухвалювати власні рішення відповідно до функцій касації в аспекті формування єдності судової практики. Ця проблема є найбільш актуальною з точки зору вирішення проблем модернізації касації і пов'язується з принципом *res judicia*<sup>3</sup>. Отже, функціональні повноваження суду касаційної інстанції відбивають його місце в інституційній системі судочинства відповідно до

---

<sup>1</sup> Гвоздецкий, А. Судебной специализации быть! Или нет? [Текст] / А. Гвоздецкий // Юрид. практика. – 2009. – 7 апр. (№ 14 (589)). – С. 7.

<sup>2</sup> Комаров, В. В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины [Текст] / В. В. Комаров // СНГ: реформа гражданского процессуального права : материалы междунар. конф. / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. – М. : Городец, 2002. – С. 85.

<sup>3</sup> Там само.

конституційних приписів (ст. 129 Конституції України), які визначають Верховний Суд України як найвищий судовий орган і мають концептуальне значення у визначенні конкретизації суті і моделі касації.

Частина 1 ст. 337 ЦПК передбачає право касаційного суду відхилити скаргу при визнанні, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. Таке повноваження застосовується за умови, якщо рішення, що оскаржується, не містить порушень вимог законодавства, які тягнуть скасування судового рішення<sup>1</sup>. За даними судової статистики, динаміка застосування даного повноваження постійно збільшується, що визначає позитивну тенденцію підвищення кількості ухвалення законних рішень з боку місцевих та апеляційних судів. Протягом 2007 р. у 3,7 тис. справ касаційні скарги відхилено із залишенням судового рішення без зміни<sup>2</sup>. Упродовж 2008 р. вказане повноваження реалізовано Верховним Судом України у 4,3 тис. справах<sup>3</sup>, а у першому півріччі 2009 р. відхилено касаційні скарги із залишенням рішення без зміни в 2,5 тис. справ<sup>4</sup>.

Фундаментальною ознакою можливості залишення в силі рішення, що оскаржується, є заборона скасування правильного по суті і справедливого рішення з одних лише формальних міркувань. У зв'язку з цим теоретичне та практичне зна-

---

<sup>1</sup> Див., напр.: Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 16.

<sup>2</sup> Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 8 (95). – С. 34.

<sup>3</sup> Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/9DDE825F47D1FAF3C225766A0041BF8D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=9DDE825F47D1FAF3C225766A0041BF8D&Count=500&>.

<sup>4</sup> Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2009 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8172674E75AC8280C2257664004B1FB6?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8172674E75AC8280C2257664004B1FB6&Count=500&>.

чення має дослідження поняття та змісту формальних міркувань, за наявності яких закон пов'язує неможливість скасування правильного по суті і справедливого судового рішення. На нашу думку, під формальними міркуваннями слід розуміти не закріплені як підстави для скасування чи зміни судового рішення порушення норм матеріального чи процесуального права, крім статей 338–341 ЦПК. Наприклад, рішення не підлягає скасуванню з посиланням лише на те, що справа розглянута з порушенням правил підсудності (крім виключної), але по суті справу розглянуто з дотриманням норм матеріального права та тих норм процесуального права, застосування яких не призвело б до неправильного вирішення справи. До формальних міркувань, з якими закон пов'язує неможливість скасування судового акта, також належать порушення строків розгляду цивільної справи й інші випадки порушення законодавства, які не призвели та не могли призвести до винесення неправосудного рішення по справі. Висновок автора про зміст формальних міркувань, за наявності яких рішення не підлягає скасуванню, підтверджується матеріалами судової практики. Так, 13 лютого 2007 р. у задоволенні скарги було відмовлено, оскільки наведені у скарзі порушення норм процесуального права не є такими, що призвели до неправильного вирішення справи, а тому не можуть бути підставою для скасування або зміни рішення. Згідно з ч. 2 ст. 337 ЦПК України не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань. Тому колегія суддів дійшла справедливого висновку про те, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального та процесуального права<sup>1</sup>.

Намагання законодавця наблизити вітчизняне право до вимог зазначеної Конвенції породжує питання визначення

---

<sup>1</sup> Ухвала апеляційного суду Вінницької області від 13 лютого 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/700327>.

змісту правильного по суті судового рішення, про що мова також іде у ч. 2 ст. 337 ЦПК. В. І. Тертишніков у 2001 р. визначав, що поняття «правильне рішення» закон застосовує тільки в тому разі, коли рішення є обґрунтованим, а порушення норм матеріального права, якщо і були при його винесенні, не вплинули на кінцевий висновок суду<sup>1</sup>. На нашу думку, у теперішній час при наближенні процесуального законодавства до європейських стандартів правильним по суті є рішення, яке ухвалено з додержанням норм матеріального права. Додержання норм процесуального права, яким виступає належна судова процедура розгляду справи, є елементом змісту справедливості судового рішення.

Особливої уваги заслуговує також питання тлумачення рішення як справедливого, оскільки від правильного його визначення також залежить заборона скасування судового рішення. Цивільне процесуальне законодавство не розкриває змісту процесуальної справедливості, а лише передбачає заборону скасування правильного по суті і справедливого судового рішення. Справедливість судового рішення, визначена у ч. 2 ст. 337 ЦПК, є вимогою Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Справедливість судового рішення в контексті зазначеної норми, на наш погляд, передбачає обов'язковість дотримання всіх процесуальних гарантій судового розгляду, тобто додержання вимог процесуального права. У зв'язку з цим В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара зазначають, що у ст. 1 ЦПК України закріплений як завдання судочинства справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ<sup>2</sup>. Поряд з цим у контексті зазначеної Конвенції вимога справедливості рішення суду ґрунтується на праві особи на справедливий судовий розгляд у відповідності до певних процесуальних вимог та

---

<sup>1</sup> Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Одиссей, 2001. – С. 692.

<sup>2</sup> Комаров, В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві [Текст] : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 4.

стандартів здійснення правосуддя, а не до звуження ролі суду в цивільному процесі, як це пропонується В. О. Аболоніним<sup>1</sup>.

Зміст справедливості судового рішення має безпосередній зв'язок з верховенством права та розкривається передусім крізь призму належної судової процедури та публічного розгляду справи. У цьому контексті мається на увазі розгляд справ незалежним та безстороннім судом, утвореним на підставі закону, у розумний строк та в умовах гласного відправлення правосуддя. Обмеження гласності можуть бути викликані розумінням моралі, громадського порядку, національної безпеки, інтересами неповнолітніх, захистом приватного життя, а при окремих обставинах — інтересів правосуддя<sup>2</sup>. У рішенні у справі «Посохов проти Росії» Європейський суд з прав людини зазначив, що вираз «створений на підставі закону» стосується не лише регламентації самого існування суду в силу закону, а й законності складу суду. З наведеного положення випливає, що право на справедливий судовий розгляд забезпечується лише у випадку, якщо розгляд справи відбувається «належним» судом, тобто судом, який має на це компетенцію, й законним складом суду, тобто складом суду, призначеним з додержанням вимог закону.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що справедливість судового рішення поєднує в собі вимоги щодо розгляду цивільної справи справедливим судом із застосуванням належної процедури, яка створена на підставі національного закону та відповідає міжнародним зобов'язанням держави. Так, у серпні 2008 р. ОСОБА\_1 звернувся до суду із позовом до ОСОБА\_2 про стягнення збитків.

---

<sup>1</sup> Аболонин, В. О. «Справедливый» гражданский процесс: иллюзия или реальность? О роли морали и нравственности при разрешении гражданских дел [Текст] / В. О. Аболонин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. – № 2. – С. 17–21.

<sup>2</sup> Див.: Фурсов, Д. А. Справедливость как фундаментальная ценность арбитражного и гражданского процесса [Текст] / Д. А. Фурсов // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2006. – № 4. – С. 54.

Рішенням Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 грудня 2008 р. у задоволенні позову відмовлено.

Рішенням апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 березня 2009 р. рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 грудня 2008 р. скасовано й ухвалено нове рішення, яким позов ОСОБА\_1 задоволено. У касаційній скарзі ОСОБА\_2 просить скасувати рішення апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції, посилаючись на порушення судом норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав. Згідно з ч. 2 ст. 337 ЦПК не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань. Відповідно до вимог ст. 335 ЦПК, суд касаційної інстанції перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права і не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Встановлено, і це вбачається з матеріалів справи, що судові рішення ухвалено з додержанням судом норм матеріального та процесуального права і доводи скарги їх висновків не спростовують. Тому колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалила касаційну скаргу ОСОБА\_2 відхилити, а рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 березня 2009 р. залишити без змін<sup>1</sup>.

У юридичній літературі поряд з цим М. С. Єременко підкреслює, що «справедливість» судового розгляду не обов'язково визначається правильністю ухваленого рішення. Розглядаючи

---

<sup>1</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6848986>.

скарги на порушення права на справедливе правосуддя, європейські контрольні органи не перевіряють, чи допущена національним судом помилка при вирішенні питань факту чи права, а оцінюють виключно справедливість процедури розгляду спору. Важлива вимога справедливого судового розгляду полягає також у тому, щоб суд забезпечив належний розгляд та дослідження всіх наданих учасниками процесу клопотань, аргументів та доказів, безпристрасно ставлячись до оцінки їх належності та значення для сутності справи. Перевіряючи виконання вказаної вимоги, Європейський суд з прав людини більшою мірою оцінює загальну справедливість розгляду, ніж технічні порушення окремих норм ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він зазначав, що держави — учасниці Конвенції мають широкий ступінь розсуду стосовно вибору засобів та інструментів, які покликані забезпечити відповідність їх правових систем вимогам ч. 1 ст. 6 Конвенції<sup>1</sup>.

Виходячи з проблематики співвідношення визначення правильності та справедливості рішення касаційним судом має деякі особливості. Висновок про наявність вказаних ознак Верховний Суд України має зробити на підставі аналізу матеріалів справи без дослідження доказів, що не були предметом розгляду судами першої та апеляційної інстанцій, оскільки їх дослідження не входить до компетенції суду касаційної інстанції, про що вказується в Ухвалі колегії суддів у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2008 р.<sup>2</sup> Протилежної позиції дотримується В. Манукян, яка пише про те, що касаційний суд може вирішити питання про правильність та справедливість судового рішення без дослі-

---

<sup>1</sup> Еременко, М. С. Право на справедливое судебное разбирательство в гражданском процессе: практика Европейского суда по правам человека [Текст] / М. С. Еременко // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2005. – № 3. – С. 608, 609.

<sup>2</sup> Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2350845>.

дження доказів<sup>1</sup>. Важко погодитися з позицією вказаного автора, оскільки при визначенні правильного по суті та справедливого судового рішення суд касаційної інстанції досліджує матеріали справи та відповідність рішення суду тим нормам матеріального та процесуального права, які є підставами для скасування чи зміни рішення судів першої та апеляційної інстанції.

Повноваження касаційного суду в цивільному процесі реалізуються також при скасуванні судового рішення і передачі справи на новий розгляд. Підстави для їх застосування передбачені у ст. 338 ЦПК. Практичний інтерес викликає застосування п. 1 ч. 1 ст. 338 ЦПК, який передбачає можливість скасування судового рішення з передачею справи на новий розгляд у випадку розгляду справи неповноважним суддею або складом суду.

Дане повноваження застосовується при порушенні судами вимог ст. 18 ЦПК. Окрім того, застосування п. 1 ч. 1 ст. 338 ЦПК можливе за умови порушення інших вимог процесуального закону, котрим передбачається належний склад суду для розгляду тієї чи іншої категорії справ. Так, ч. 4 ст. 235 ЦПК закріплює правило про те, що у випадках, встановлених пп. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 235 ЦПК, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів. При неправильному застосуванні цієї норми наявне порушення вимог процесуального закону, яке тягне скасування оскаржаного рішення та направлення справи на новий розгляд відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 338 ЦПК.

Застосування цієї норми можливе і за умови розгляду справи неповноважним суддею, якому справа була передана головою місцевого суду за відсутності заяви про відвід судді та клопотань учасників процесу про об'єднання справи. Так, у липні 2001 р. Б. звернувся до суду з позовом про визнання неправомірними дій голови Київського районного суду м. До-

---

<sup>1</sup> Манукян, В. Принцип Хьюарта: необхідна ли нам процесуальна справедливість? [Текст] / В. Манукян // Юрид. практика. – 2007. – № 5 (475). – С. 12.

нецька та відшкодування моральної шкоди. Позивач посилався на те, що в березні 2000 р. він звернувся в Київський районний суд м. Донецька з позовом до П. Цю справу розглядав суддя С. Призначене на 27 жовтня 2000 р. судове засідання не відбулося, оскільки за вказівкою голови суду Д. справу вилучено в судді С. та передано іншому судді для об'єднання з іншою справою.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 28 жовтня 2002 р., Б. у позові було відмовлено.

У касаційній скарзі Б., посилаючись на порушення судами норм процесуального права, просив судові рішення скасувати. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Суд встановив, що дії голови Київського районного суду м. Донецька Д. з вилучення цивільної справи, яка перебувала в провадженні судді С., і передачі її іншому судді для об'єднання з іншою справою є правомірними. Із цим погодився й суд апеляційної інстанції. Проте такий висновок не можна назвати правомірним.

З матеріалів справи вбачається, що при її розгляді під головуванням судді С. сторони ні відводу цьому судді, ні клопотання про об'єднання справи з іншою справою, яка перебувала в провадженні іншого судді, не заявляли. У зв'язку з цим суд повинен був обговорити питання, чи є такі дії голови суду правомірними з точки зору дотримання ним конституційних принципів щодо унеможливлення впливу на суддів у будь-який спосіб (ст. 126 Конституції). У судових рішеннях відповіді на це питання немає. Посилання суду на положення статей 12, 26 Закону «Про судоустрій України» як на підставу в задоволенні позову є помилковим, оскільки цими статтями спірні питання не регулюються. За таких обставин судові рішення не можуть бути визнані законними й обґрунтованими.

Зважаючи на викладене, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Б. задоволь-

нила частково: рішення суду першої інстанції та ухвалу Апеляційного суду Донецької області скасувала, а справу направила на новий розгляд до суду першої інстанції<sup>1</sup>.

З погляду права на справедливий суд, визначеного ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, реалізація касаційним судом вищевказаного повноваження потребує законодавчого закріплення змісту належного суду в нормах вітчизняного права. Право на справедливий судовий процес закріплюється як Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, так і Рекомендацією (84) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, Рекомендацією № 94 (12) «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленою Комітетом міністрів Ради Європи 13.10.94 р. У вказаному документі, зокрема, наголошується на необхідності допуску кожної заінтересованої особи на підставі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, враховуючи те, що «кожен має право на справедливий публічний розгляд справи незалежним та безпристрасним судом»<sup>2</sup>. Судова практика Європейського суду з прав людини свідчить, що таке правило слід застосовувати лише до процесу, який триває. З цього, однак, не випливає, що право на звернення до суду та право на порушення судової справи виключається. Розгляд справи незалежним та безпристрасним судом — один з основних аспектів здійснення правосуддя, хоча його можна кваліфікувати і як процесуальний<sup>3</sup>.

Наступне повноваження касаційного суду, спрямоване на скасування судового рішення і передачі справи на новий роз-

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 5 листопада 2003 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 2 (42). – С. 15.

<sup>2</sup> Рос. юстиция. – 1997. – № 7. – С. 3–4.

<sup>3</sup> Европейский Суд по правам человека. Избранные решения [Текст] : в 2 т. – М. : Норма, 2000. – Т. 1 / под ред. В. А. Туманова. – С. 42, 54; Европейский Суд по правам человека. Избранные решения [Текст] : в 2 т. – М. : Норма, 2000. – Т. 2 / под ред. В. А. Туманова. – С. 450.

гляд, передбачено у п. 2 ч. 1 ст. 338 ЦПК. За цією нормою касаційний суд скасовує рішення та передає справу на новий розгляд, якщо рішення ухвалено чи підписано не тим суддею або суддями, які розглядали справу. Таке правило ґрунтується на положенні цивільного процесуального законодавства про те, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Справа розглядається тим самим складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку (ст. 159 ЦПК). У силу порушеного принципу безпосередності рішення суду підлягає скасуванню, а справа — на новий розгляд.

Судове рішення підлягає скасуванню і направленню на новий розгляд касаційним судом у випадку розгляду справи судами першої чи апеляційної інстанції за відсутності осіб, які беруть участь у розгляді справи, не повідомлених належним чином про час і місце розгляду справи. До випадків розгляду справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, що належним чином не були повідомлені про час і місце судового засідання, належать випадки неправильного застосування або незастосування вимог статей 74, 76, 331 ЦПК, які регламентують належність повідомлення заінтересованих осіб про час і місце судового розгляду<sup>1</sup>. Указані питання були предметом дослідження в науковій літературі<sup>2</sup>. Так, С. звернулася до суду із позовом до Б. про розірвання договору довічного утримання, посилаючись на те, що відповідачка не тільки не виконує взятих на себе за договором зобов'язань, а й створює неможливі умови для проживання. Рішенням Київського районного суду м. Сімферополя в задо-

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 5 листопада 2003 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 2 (42). – С. 15.

<sup>2</sup> Ломоносова, О. Захист прав людини у касаційному провадженні за новим ЦПК України [Текст] / О. Ломоносова // 36. наук. праць. Сер. «Юрид. науки». – Вип. 3/2008. – Л. : ЛДІНТУ ім. В. Чорновола, 2008. – С. 125–132; Павлова, Л. Н. Реализация полномочий судом кассационной инстанции в современном арбитражном процессе [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. Н. Павлова. – Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2009. – С. 20–23.

воленні позову відмовлено. Судова колегія в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим зазначене рішення скасувала і постановила нове — про задоволення позовних вимог С.

У касаційній скарзі Б. просила рішення судової колегії в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим скасувати і направити справу на новий розгляд, посилаючись на неправильне застосування норм процесуального права. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з тієї підстави, що відповідачка належним чином не була повідомлена про час та місце розгляду справи в суді апеляційної інстанції. У разі неявки в судове засідання будь-кого із осіб, які беруть участь у справі і щодо яких немає відомостей про вручення їм повісток, суд відкладає розгляд справи.

Як вбачається з матеріалів справи, апеляційний суд скасував рішення першої інстанції і постановив нове, розглянувши справу без участі сторони, порушивши тим самим процедуру розгляду справи в суді апеляційної інстанції, а також процесуальні права відповідачки. За таких обставин Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України рішення судової колегії в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим скасувала і направила справу на новий апеляційний розгляд<sup>1</sup>.

Скасування судового рішення з передачею справи на новий розгляд відбувається за умови вирішення судами першої, апеляційної інстанцій питання про права й обов'язки осіб, які не брали участь у справі. Пункт 4 ч. 1 ст. 338 ЦПК передбачає обов'язкове скасування судового рішення за умови, що зазначені особи взагалі не були суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин при розгляді справи судом, рішення якого оскаржується. Ці особи також не були повідомлені про час та місце розгляду справи, рішенням по якій порушуються їх

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 21 березня 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 14.

права, обов'язки та законні інтереси. Зазначене порушує право особи бути заслуханою та почутою судом при розгляді справи щодо її прав, свобод чи інтересів<sup>1</sup>. У вересні 2000 р. Д. пред'явила позов до АТВТ «Черкаський домобудівний комбінат» (далі — АТВТ) про примусове виконання договору на будівництво квартири та стягнення моральної шкоди, посилаючись на те, що відповідач на порушення умов договору не здав будинок в експлуатацію. Рішенням Соснівського районного суду м. Черкас від 4 квітня 2001 р. позов задоволено частково: визнано за Д. право власності на двокімнатну квартиру в м. Черкасах і зобов'язано АТВТ негайно оформити належним чином акт про передачу у власність позивача квартири.

У касаційній скарзі П. просив скасувати постановлене у справі судове рішення і направити останнє на новий розгляд, оскільки суд не врахував, що зазначену спірну квартиру 3 вересня 1999 р. відповідач передав йому у власність, а він, П., не був залучений до участі у справі. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких причин. Як вбачається з касаційної скарги, у жовтні 1995 р. П. уклав із відповідачем договір на будівництво двокімнатної квартири, яка 3 вересня 1999 р. була передана йому за актом у власність, і з цього часу він, П., там проживає. Про розгляд справи судом йому не було повідомлено. Оскільки суд вирішив питання про права й обов'язки осіб, які не були залучені до участі у справі, його рішення не може залишатися в силі.

На підставі наведеного Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України рішення Соснівського районного

---

<sup>1</sup> Жукова, О. В. Расширение оснований к отмене судебных постановлений как гарантия реализации права на судебную защиту [Текст] / О. В. Жукова // Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. юбилею Заслуж. деят. науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Т. Е. Абовой. Воронеж, 15–16 февр. 2008 г. / под ред. Е. И. Носыревой. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2008. – Вып. 4. – С. 446. – Сер. «Юбилеи, конференции, форумы».

суду м. Черкас скасувала і направила справу на новий розгляд до суду першої інстанції<sup>1</sup>.

Повноваження касаційного суду щодо скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд застосовуються і в тому разі, якщо винесення додаткового рішення стало неможливим відповідно до правил ч. 1 ст. 220 ЦПК (п. 5 ч. 1 ст. 338 ЦПК). Прикладом може служити така справа. У травні 2000 р. К. звернувся до Рівненського обласного спеціалізованого диспансеру радіаційного захисту населення з позовом про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, посилаючись на те, що він був звільнений за п. 1 ст. 40 КЗпП наказом від 1 червня 1999 р., а 24 квітня 2000 р. йому стало відомо про внесення відповідачем змін до штатного розпису і введення посади завідуючого відділенням лікарсько-трудової експертизи, на яку він має переважне право відповідно до норм чинного законодавства. Рішенням Рівненського міського суду від 2 лютого 2001 р., залишеним без змін судом апеляційної інстанції, у задоволенні позову відмовлено.

У касаційній скарзі К. просить зазначені судові рішення скасувати, посилаючись на порушення судом вимог закону. Касаційна скарга підлягає задоволенню з тієї підстави, що позовні вимоги К., окрім вимог про стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, фактично зводилися до зобов'язання відповідача укласти з позивачем трудовий договір у зв'язку з поворотним прийняттям на роботу працівників аналогічної кваліфікації, зокрема на посаду завідуючого відділенням експертизи обласної спеціалізованої лікарсько-консультативної комісії.

Фактично ці позовні вимоги К. судом не розглядалися і не вирішувались. У цьому випадку суд розглянув не всі позовні вимоги і цей недолік не був усунений ухваленням додаткового рішення.

---

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 20 вересня 2001 р. [Текст] // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 54.

За таких обставин постановлені у справі судові рішення підлягають скасуванню з направленням її на новий розгляд<sup>1</sup>.

Судове рішення підлягає також скасуванню з направленням справи на новий розгляд за умови розгляду справи з порушенням правил виключної підсудності (п. 6 ч. 1 ст. 338 ЦПК).

Зазначені у ч. 1 ст. 338 ЦПК порушення норм процесуального права, які тягнуть скасування судового рішення і передачу справи на новий розгляд, не є вичерпними. Частина 2 вказаної статті передбачає загальну норму, яка дозволяє кваліфікувати ті чи інші випадки порушення норм процесуального права як підставу для скасування рішення і передачі цивільної справи на новий розгляд. Наприклад, рішення підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд у випадку порушення судом при розгляді справи норм процесуального права щодо оцінки доказів за умови впливання на законність та обґрунтованість судового рішення. За логікою І. А. Ястржембського, застосування зазначеного повноваження сприяє не лише дотриманню законності судового рішення, але й формуванню єдності судової практики<sup>2</sup>. Проте реалізація визначеного у ч. 2 ст. 338 ЦПК повноваження не порушує позиції Ради Європи щодо меж розгляду цивільної справи касаційною інстанцією, що викладена у Рекомендації № R (95) щодо введення в дію і покращення функціональних систем і процедур оскарження по цивільних і торгових справах, що прийнята Комітетом міністрів держав — членів Ради Європи 07.02.1995 р., з чим не погоджується Н. Заяць<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Ухвала Судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 16 січня 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 4 (32). – С. 7.

<sup>2</sup> Ястржембский, И. А. Принцип законности и единообразие судебной практики / И. А. Ястржембский // Актуальные проблемы российского права : сб. науч. тр. / отв. ред. И. М. Мацкевич, Г. А. Есаков. – М. : Полиграф ОПТ, 2005. – Вып. 1. – С. 177–186.

<sup>3</sup> Заяць, Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції [Текст] / Н. Заяць // Вісн. Львів. ун-ту. Серія Юрид. – 2009. – Вип. 48. – С. 138.

М. М. Бородин підкреслює, що ст. 338 ЦПК не містить вичерпного переліку процесуальних порушень, які тягнуть безумовне скасування постановлених рішень з направленням справи на новий розгляд. У ч. 2 вказаної статті йдеться про інші випадки порушення або неправильне застосування норм процесуального права, які можуть бути підставою для скасування рішення суду. При цьому закон особливо підкреслює, що справа підлягає направленню на новий розгляд, якщо такі процесуальні порушення призвели до неправильного вирішення справи<sup>1</sup>. При цьому важливо, щоб виявлені порушення впливали на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів<sup>2</sup>.

До порушень норм процесуального права, про які йде мова у ч. 2 ст. 338 ЦПК, можуть належати також випадки провадження в цивільних справах за процесуальним законом України, який не є чинним на час розгляду справи<sup>3</sup>. Судова практика Верховного Суду України містить такий приклад. У квітні 1998 р. С. звернулася до суду із позовом до Б. про розірвання договору довічного утримання, посилаючись на те, що відповідачка не тільки не виконує взятих на себе зобов'язань, а й створює неможливі умови для проживання.

Рішенням Київського районного суду м. Сімферополя від 8 травня 2001 р. в задоволенні позову відмовлено. Судова колегія в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим 22 серпня 2001 р. зазначене рішення скасувала і постановила нове — про задоволення позовних вимог С.

У касаційній скарзі представник Б. просив скасувати рішення судової колегії в цивільних справах Верховного суду Автономної Республіки Крим і направити справу на новий

<sup>1</sup> Бородин, М. Перегляд судових рішень у касаційному порядку [Текст] / М. Бородин // Право України. – 2006. – № 7. – С. 73.

<sup>2</sup> Камынин, И. Пересмотр судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора [Текст] / И. Камынин // Законность. – 2008. – № 5. – С. 23.

<sup>3</sup> Біда, К. М. Повноваження суду касаційної інстанції [Текст] / К. М. Біда // Вісн. госп. судочинства. – 2006. – № 5. – С. 134.

апеляційний розгляд, посилаючись на неправильне застосування судом норм процесуального права. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

21 червня 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 2540-III «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України», який набрав чинності 29 червня 2001 р., але не був узятий до уваги судом.

Відповідно до змін, одночасно внесених до Закону від 5 червня 1981 р. № 2022-XI «Про судоустрій України», Верховний суд Автономної Республіки Крим набув статусу апеляційного суду і за новою процедурою з 10 липня 2001 р. повинен був переглядати судові рішення згідно із гл. 40 ЦПК 1963 р., якою передбачено порядок розгляду справ судом апеляційної інстанції. Проте Верховний суд Автономної Республіки Крим, розглядаючи 22 серпня 2001 р. скаргу С. на рішення Київського районного суду м. Сімферополя, змін до ЦПК не врахував і нового процесуального закону не застосував.

Справа була направлена судом касаційної інстанції на новий апеляційний розгляд на тій підставі, що суд апеляційної інстанції не взяв до уваги факт набрання чинності та, як наслідок, обов'язковості застосування Закону України від 21 червня 2001 р. № 2540-III «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України»<sup>1</sup>.

Суд касаційної інстанції перевіряє за матеріалами справи правильність застосування законодавства та не досліджує докази по справі. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією О. О. Борисової про те, що дотримання судом норм процесуального права впливає на обґрунтованість судового рішення. Такі порушення, як неправильне визначення судом предмета доказування, дослідження доказів з порушенням правил, встановлених законом, можна віднести не до обґрунтованості рішення, а до його незаконності. Тому, оскаржуючи рішен-

---

<sup>1</sup> Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 21 березня 2002 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 14.

ня суду з такого роду порушеннями, особа, яка подає скаргу, не порушуючи положень закону про те, що суд вказаної ланки не вивчає фактичну сторону справи, у своїй скарзі зазначає не на неправильне визначення судом обставин, що мають значення для справи, а посилається на допущене порушення процесуального закону<sup>1</sup>.

Як наведено вище, зміст порушень норм процесуального права має обумовлений характер і не повинен відповідати вимозі законності судового рішення.

У зв'язку з цим у правовій літературі існує точка зору про те, що справа підлягає направленню на новий розгляд за наявності таких порушень, котрі не можуть бути усунені самою касаційною інстанцією без порушення прав і законних інтересів заінтересованих осіб, меж розгляду справи у вказаній інстанції та правил судочинства<sup>2</sup>. Скасування судового рішення касаційною інстанцією з направленням справи на новий розгляд відбувається і при порушенні змагальних засад судочинства<sup>3</sup>. Мова йде про фактичну заборону переоцінки доказів касаційним судом, але скасування судового рішення відбувається за наявності порушень правил оцінки доказів та принципу змагальності в цілому відповідно до статей 10, 177 та 179 ЦПК. Поряд з цим рішення суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд при незаконному

<sup>1</sup> Борисова, Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам [Текст] / Е. А. Борисова. – М. : Городец, 2006. – С. 224, 225.

<sup>2</sup> Павлова, Л. Н. Основания направления дела на новое рассмотрение судом кассационной инстанции в арбитражном процессе [Текст] / Л. Н. Павлова // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России : междунар. науч.-практ. конф. (14–15 сент. 2007 г.) / под ред. О. В. Исаенковой. – Саратов : Науч. кн., 2007. – С. 334.

<sup>3</sup> Решетникова, И. В. Основания для отмены судебных актов через призму состязательного судопроизводства [Текст] / И. В. Решетникова // Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона «О третейских судах в Российской Федерации» : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. юбилею Заслуж. деят. науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Т. Е. Абовой. Воронеж, 15–16 февр. 2008 г. / под ред. Е. И. Носыревой. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2008. – Вып. 4. – С. 165–173. – Сер. «Юбилеи, конференции, форумы».

незадоволенні заяви про відвід судді, що розглядає справу, про що відмічає Л. Н. Бардін<sup>1</sup>. Справа в тому, що за правилами ч. 2 ст. 24 ЦПК заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу. Зазначене свідчить про фактичну відсутність у сторін у цивільному процесі будь-якого права на відвід необ'єктивного й упередженого судді, що вбачається несумісним з вимогами ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Якщо при розгляді справи в апеляційному порядку суд допустився порушень норм процесуального права, передбачених у ч. 1 ст. 338 ЦПК, то касаційний суд за наявності цих порушень скасовує рішення (ухвалу) апеляційного суду та передає справу на новий апеляційний розгляд (ч. 3 ст. 338 ЦПК)<sup>2</sup>. Випадки реалізації вказаного повноваження відбуваються за умови порушення вимог закону, зазначених у ч. 1 ст. 338 ЦПК, які були допущені судом першої інстанції та не були усунені апеляційним судом або одночасно допущені апеляційним судом після скасування судових рішень.

Важливим з позиції застосування функціональних повноважень касаційного суду є з'ясування правової природи та наслідків висновків суду касаційної інстанції та мотивів, якими він керувався при скасуванні судового рішення. Частина 4 ст. 338 ЦПК закріплює, що вони є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при повторному розгляді справи. Проте таке положення законодавства потребує критичної оцінки, про що вже йшла мова вище. Розглядаючи правову природу висновків і мотивів касаційного суду, заслуговує на увагу позиція Д. Д. Луспеника та М. І. Балюка, що касаційна інстанція, скасовуючи рішення нижчестоящого

<sup>1</sup> Бардин, Л. Н. Нарушения Европейской конвенции по правам человека при рассмотрении судами гражданских дел [Текст] / Л. Н. Бардин // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России : междунар. науч.-практ. конф., 14–15 сент. 2007 г. / под ред. О. В. Исаенковой. – Саратов : Науч. кн., 2007. – С. 87.

<sup>2</sup> Сенін, Ю. Л. Порушення норм процесуального права як підстава для скасування судових рішень у касаційному порядку [Текст] / Ю. Л. Сенін // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 6 (34). – С. 23–25.

суду, не повинна обмежуватися посиланням на їх невиконання, оскільки невиконання вказівок не тягне за собою автоматичного скасування рішення, а повинна навести мотиви того, що невиконання таких вказівок призвело до ухвалення незаконного чи необґрунтованого рішення<sup>1</sup>.

Розглядаючи судові рішення на предмет законності, суд касаційної інстанції при реалізації повноважень управи скасувати судові рішення й ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи при цьому справу на новий розгляд за умови незастосування при розгляді справи місцевим чи апеляційним судом закону, що підлягав застосуванню, чи застосування того закону, який не поширюється на спірні правовідносини<sup>2</sup>. Не завжди розглядаються ці питання і в сучасній юридичній літературі<sup>3</sup>. Відповідно до ст. 341 ЦПК касаційний суд, відповідно до ст. 380 ЦПК, вирішує питання про поворот виконання. Якщо ж питання про поворот виконання не було вирішене касаційним судом при розгляді справи, то за заявою відповідача питання про поворот виконання розглядає суд, у якому перебуває справа<sup>4</sup>.

Л. Є. Гузь у зв'язку з цим зазначає, що істотний практичний інтерес має розмежування понять зміни й ухвалення

<sup>1</sup> Балюк, М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 552. – Сер. «Судова практика».

<sup>2</sup> Плевако, В. Неправильне застосування норм матеріального права як підстава апеляційного скасування рішень господарських судів [Текст] / В. Плевако // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 6 (24). – С. 70–74.

<sup>3</sup> Див., напр.: Кройтор, В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду [Текст] / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 198–205; Пасенюк, О. Апеляційне та касаційне оскарження в адміністративному процесі: стадії процесу чи суб'єктивні права [Текст] / О. Пасенюк, М. Сорока // Юрид. журн. – 2007. – № 9 (63). – С. 92–94; Сердюк, В. Касаційна функція судочинства як загальносоціальний феномен [Текст] / В. Сердюк // Право України. – 2008. – № 1. – С. 74–78.

<sup>4</sup> Ломоносова, О. Захист прав людини у касаційному провадженні за новим ЦПК України [Текст] / О. Ломоносова // 36. наук. праць Львів. держ. ін-ту новіт. технологій та упр. ім. В. Чорновола / за ред. О. І. Сушинського. – Л. : Львів. держ. ін-т новіт. технологій та упр. ім. В. Чорновола, 2008. – Вип. 3. – С. 131.

нового рішення. Йдеться про те, що закон такого розмежування не передбачає. На нашу думку, встановивши, що помилка в застосуванні судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального права призвела до неправильного вирішення справи по суті, касаційна інстанція має скасувати рішення суду й ухвалити нове. Це може статися тоді, коли виправлення судової помилки потребує зміни висновків суду щодо задоволення чи відмови в позові. Якщо ж помилка в застосуванні норм матеріального права вплинула лише на обсяг задоволення позовних вимог або стосувалась додаткових вимог, рішення суду може бути змінено<sup>1</sup>.

На нашу думку, нове рішення суд касаційної інстанції вправі винести в тому випадку, коли судами обставини справи встановлені повно й правильно, але при кваліфікації спірних правовідносин допущена помилка в застосуванні норм матеріального чи процесуального права, крім тих порушень, про які мова йде у ст. 338 ЦПК.

Реалізація закріпленого у ст. 341 ЦПК повноваження застосовується у разі незастосування або неправильного застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального права. У випадку порушення та незастосування норм процесуального права, які впливають на законність рішення, суд касаційної інстанції скасовує рішення суду і передає справу на новий розгляд. У разі встановлення судом першої інстанції повно і правильно обставин справи, але при порушенні норм матеріального права суд касаційної інстанції повинен постановити нове рішення, не передаючи справу на новий розгляд. При встановленні порушень норм процесуального права, котрі не впливають на законність рішення, що оскаржується, та мають формальний характер, суд касаційної інстанції не вправі скасувати чи змінити судові рішення. Аналогічні правила закріплені й у ЦПК Литви та Естонії<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Гузь, Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах [Текст] / Л. Є. Гузь. – Х. : Поліграфіст, 2006. – С. 587.

<sup>2</sup> Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ [Текст] / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – С. 209.

Винести нове рішення суд касаційної інстанції повинен і в тому разі, коли судами першої та апеляційної інстанцій застосовано закон, який не підлягає застосуванню до спірних правовідносин. У такому випадку, як зазначалося, суд скасовує попередні судові рішення та ухвалює нове.

Верховний Суд України як суд касаційної інстанції може змінити оскаржуване рішення. У правовій літературі зазначалося, що зміну рішення може бути здійснено на підставі тільки таких мотивів, які впливають з матеріалів справи та перевірені судом першої інстанції. Змінюючи рішення, касаційний суд докладно обґрунтовує свої висновки та чітко викладає сутність зміни, наприклад вказує змінену суму, що підлягає стягненню; новий порядок розподілення судових витрат і т. ін.<sup>1</sup> Відповідно до сучасного процесуального законодавства суд касаційної інстанції має право змінити судові рішення, якщо у справі немає необхідності досліджувати нові докази або встановлювати обставини, а судові рішення, яке змінюється, є помилковим тільки частково. Суд касаційної інстанції не вправі змінити рішення чи винести нове на підставі додаткових матеріалів, які не розглядалися судами попередніх інстанцій, а подані вже як додатки до касаційної скарги.

Важливим з погляду дотримання вимог законності в актах правосуддя є аналіз повноважень касаційного суду, що застосовуються ним за результатами розгляду касаційних скарг на ухвали суду першої або апеляційної інстанції. Крім рішення судів першої або апеляційної інстанції, об'єктом касаційного оскарження виступають ухвали, визначені у п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК. Цивільне процесуальне законодавство (ст. 342 ЦПК) містить коло повноважень суду касаційної інстанції, які він реалізовує при перегляді ухвали суду першої чи апеляційної інстанції. Перш за все касаційний суд вправі залишити в силі винесену ухвалу та відхилити касаційну скаргу, якщо при її винесенні було дотримано норми процесуального права. Так,

---

<sup>1</sup> Комиссаров, К. И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе [Текст] / К. И. Комиссаров. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 74–75.

у березні 1999 р. Б. С. А. звернувся до суду із позовом до Ф., Б. С. О. про відшкодування шкоди, посилаючись на те, що 18 вересня 1997 р. автомашиною, за кермом якої був Ф. і яка належить Б. С. О., на нього, позивача, було вчинено наїзд, у результаті якого він був тяжко травмований та визнаний інвалідом 2-ї групи. Відповідачі ухиляються від добровільного відшкодування заподіяної йому матеріальної та моральної шкоди, у зв'язку з чим він був змушений подати даний позов.

Ухвалою Антрацитівського районного суду Луганської області від 9 лютого 2000 р. між Б. С. А. та Ф. було затверджено мирову угоду, згідно з якою останній до 1 червня 2000 р. мав виплатити позивачеві 8400 грн. Цією ж ухвалою провадження у справі було закрито.

У касаційній скарзі Б. С. А. просив скасувати зазначену ухвалу, посилаючись на те, що її постановлено з порушенням норм процесуального права. Крім того, мирова угода, на його думку, суперечить чинному законодавству, порушує його права й інтереси. Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Використовуючи надане законом право на укладання мирової угоди, сторони у даній справі скористалися передбаченою законодавством можливістю вирішити спір шляхом укладання мирової угоди, за умовами якої відповідач протягом визначеного періоду часу зобов'язаний вчинити певні дії для відшкодування заподіяної ним шкоди. Реалізація сторонами передбаченого законом права самостійно розпоряджатися своїми правами в судовому процесі з огляду на дію в цивільному процесуальному законодавстві принципу диспозитивності, а також з урахуванням конкретних умов мирової угоди не позбавляє позивача права вирішити у встановленому законом порядку інші вимоги, які не були предметом мирової угоди, або шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру та строків платежів. З таких підстав касаційна скарга не підлягає задоволенню, оскільки наведені в ній доводи з урахуванням зазначеного не належать до тих підстав,

з якими процесуальне законодавство пов'язує можливість прийняття рішення щодо скасування або зміни оскаржуваної ухвали<sup>1</sup>.

При порушенні процесуального порядку розгляду питання, щодо якого винесено ухвалу, касаційний суд скасовує ухвалу та передає питання на розгляд суду першої або апеляційної інстанції. Наприклад, при задоволенні заяви про забезпечення позову та винесенні ухвали відносно цього суд повинен враховувати, що забезпечення позову можливе лише в разі достатньо обґрунтованого припущення про те, що нежиття заходів забезпечення може у майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду. Проте в будь-якому випадку забезпечення позову щодо юридичної особи неможливе, коли воно припиняє її господарську діяльність. У разі недотримання таких умов судом першої (апеляційної) інстанції ухвалу про забезпечення позову суд касаційної інстанції вважає такою, що винесена з порушенням процесуального порядку, встановленого законодавством. Тому ухвала в подібних випадках підлягає скасуванню з направленням питання на новий розгляд до суду першої інстанції з вказівкою вирішити питання про доцільність вжиття заходів до забезпечення позову<sup>2</sup>.

Цивільне процесуальне законодавство не визначає, який склад суду першої чи апеляційної інстанції буде розглядати процесуальні питання після направлення справи на новий розгляд. Це означає, що після скасування ухвали відповідні питання можуть вирішуватись як попереднім, так і іншим складом суду. На нашу думку, на законодавчому рівні доцільно передбачити розгляд питання, по якому винесено ухвалу, яку скасовано, в іншому складі суду.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК, суд касаційної інстанції при розгляді скарги на судову ухвалу вправі також зміни-

---

<sup>1</sup> Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 29 листопада 2001 р. [Текст] // Рішення Верхов. Суду України. – 2002. – С. 50–51.

<sup>2</sup> Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 10 вересня 2003 р. [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 1 (41). – С. 5.

ти її або скасувати і вирішити питання по суті, не передаючи його на розгляд того суду, ухвалу котрого оскаржено. Зміст зазначеної норми є новелою для цивільного процесуального законодавства. Аналогічного правила не містилось у ЦПК 1963 р. Так, п. 5 ч. 1 ст. 337 ЦПК 1963 р. передбачав, що суд вправі був змінити ухвалу, не передаючи справу на новий розгляд, якщо по справі не вимагалось збирання або додаткової перевірки доказів. Стаття 374 ЦПК Російської Федерації закріплює право касаційного суду скасувати ухвалу суду першої інстанції повністю або частково та вирішити питання по суті. При цьому ст. 374 ЦПК РФ не містить будь-яких умов, завдяки яким суд касаційної інстанції реалізує вказане повноваження.

Вважаємо, що правова регламентація п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК суперечить правовій природі судових ухвал, оскільки вони виносяться лише при вирішенні питань процесуального характеру. Виходячи з цього не можна однакові повноваження касаційного суду реалізовувати при перегляді в касаційному порядку судових рішень та ухвал. Повноваження, що містяться у п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК, доцільно застосовувати при перегляді рішення, котрим цивільна справа вирішується по суті позовних вимог. Крім того, таке повноваження при перегляді судової ухвали не передбачено у ч. 2 ст. 336 ЦПК, яка закріплює перелік повноважень суду касаційної інстанції при розгляді ним скарги на судову ухвалу.

## **Висновки**

Проведені дослідження проблем апеляційного та касаційного провадження цивільного судочинства дозволяють зробити такі висновки.

1. Поняття судової влади з урахуванням сучасної судової системи необхідно розглядати як поєднання судів різних юрисдикцій. Поряд з цим інтерпретація судової влади пропонується до розгляду з урахуванням інституційних та функціональних аспектів судової влади і такої основної її форми, як правосуддя.

2. Функціями правосуддя в цивільному процесі є закріплені в законодавстві напрями правосуддя з вирішення і розгляду органами судової влади цивільної юрисдикції спорів про право цивільне (у широкому розумінні) і безспірних прав, віднесених законодавцем до компетенції судів.

3. Функції правосуддя мають галузеве «забарвлення» в кожному виді судочинства виходячи з предмета правового регулювання тієї чи іншої галузі права. У зв'язку з цим функції правосуддя в існуючих видах судочинств не завжди є однаковими.

4. З урахуванням інституціональної та функціональної побудови судової системи можна зробити висновок про те, що основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади є перегляд судових рішень судами контролюючих інстанцій.

5. Слід зазначити, що правом на оскарження судового рішення у теперешній час наділене, по суті, необмежене коло

осіб. Аналізуючи окремі норми цивільного процесуального законодавства, автор наголошує, що до суду із скаргою може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її права порушені судовим актом навіть у тому разі, коли суб'єкт оскарження не брав участі в розгляді справи. Виходячи з цього пропонується доповнити ЦПК України положенням про те, що при оскарженні судового рішення особами, що не брали участі в розгляді справи, але стосовно прав та обов'язків яких суд ухвалив рішення, останні повинні в апеляційній або касаційній скарзі довести, в чому судові рішення порушує їх права чи інтереси.

6. З урахуванням практики Європейського суду з прав людини та диспозитивних засад цивільного судочинства пропонується позбавити права оскарження судового рішення прокурора, який не брав участі в розгляді справи в судах попередніх інстанцій. Така позиція автора обґрунтовується необхідністю надання вказаного права лише тим особам, права й інтереси яких порушені судовим рішенням, або (та) особам, які мають процесуально-правову заінтересованість і були учасниками цивільних процесуальних правовідносин у суді першої інстанції.

7. Модель апеляційного провадження подана як теоретична конструкція, що визначає межі втручання суду апеляційної інстанції у перегляд рішення суду першої інстанції. Сформульовано тезу, що вимоги до моделей апеляції та межі розгляду справи судом апеляційної інстанції мають бути єдиними в судах різних юрисдикцій, про які йде мова. Вважаємо, що моделі апеляції мають існувати на основі суду апеляційної інстанції цивільної юрисдикції.

8. Вихід за межі апеляційної скарги може призвести до «повороту на гірше», що є неприпустимим. Вважається, що ч. 3 ст. 303 ЦПК не виключає можливості апеляційному судові застосувати «поворот до гіршого» по відношенню до особи, яка подала скаргу. Це обґрунтовується тим, що вказана норма не забороняє реалізації такого кроку.

9. Запропоновано вдосконалення процедури оскарження судового рішення в апеляційному порядку з боку осіб, що

не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки.

10. Сформульовано об'єктивні та суб'єктивні умови пропуску строку на апеляційне оскарження, які можна віднести до поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження.

11. Стаття 316 ЦПК не містить вимог щодо вказівки на спосіб виконання рішення суду апеляційної інстанції, але вивчення судової практики дозволяє зробити висновок про необхідність доповнення зазначеної правової норми положеннями про порядок і спосіб виконання такого рішення.

12. Процедура, закріплена у ст. 318 ЦПК, визначається як «дифузія» функціональних повноважень Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Убачається, що всі помилки, які впливають на законність рішення апеляційного суду, повинен виправляти процесуальним шляхом суд касаційної інстанції. Винятком у цьому випадку може служити перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, а не в порядку ст. 318 ЦПК, як це має місце у чинному цивільному процесуальному законодавстві.

13. Визначено зміст правильного по суті і справедливого рішення, яке забороняється скасовувати в апеляційному порядку з одних лише формальних міркувань.

14. При застосуванні ч. 2 ст. 311 ЦПК необхідно враховувати, що законодавство не містить наслідків її невиконання. У зв'язку з цим обов'язковість висновків і мотивів суду апеляційної інстанції не слід сприймати як обов'язкову властивість рішення апеляційного суду, хоча вони і є його складовими.

15. Обґрунтовано доцільність та необхідність існування перегляду судових рішень за виключними обставинами, який не є за своєю процесуально-правовою природою переглядом у порядку повторної касації.

16. Зроблено висновок про неможливість надання до касаційного суду нових доказів, які не були предметом оцінки судів першої та апеляційної інстанцій. На цій підставі сфор-

мульовані відмінні риси між доказами та новими матеріалами, які можуть подаватися до касаційного суду.

17. Обумовлено суперечливість можливості виходу суду за межі касаційної скарги вимогам ч. 1 ст. 335 ЦПК. Рішення має підлягати скасуванню з мотивів, не вказаних у касаційній скарзі, лише у зв'язку з порушенням при розгляді справи прав та інтересів осіб, що не брали участі в розгляді справи, але судом зачіпаються у рішенні питання про їх права й обов'язки. В інших випадках вихід суду за межі касаційної скарги при порушенні судами норм права суперечить принципу змагальності та правової визначеності судового рішення.

18. Обґрунтовуючи необхідність запровадження «процесуальних фільтрів» у касаційному провадженні, в роботі відмічається, що реалізація в національному законодавстві України обмеження касаційного оскарження виходячи з ціни позову сприятиме позбавленню заінтересованих осіб права оскарження судових актів, що суперечить ст. 13 ЦПК, статтям 55, 124, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України.

19. Реалізація прокурором права касаційного оскарження судових рішень по справах, у яких він не брав участі як особа, що бере участь у справі, порушує принцип диспозитивності цивільного процесуального права та суперечить практиці Європейського суду з прав людини.

20. Зроблено висновок про необхідність реформування повноважень судді-доповідача касаційного суду, оскільки вказана особа наділена повноваженнями вирішувати питання про відмову у відкритті касаційного провадження одноособово.

21. Відсутність граничного терміну для поновлення строку на касаційне оскарження призводить до порушення правової визначеності остаточного судового рішення. Доцільність поновлення строку на касаційне оскарження протягом невідзначеного терміну можлива лише для осіб, що не брали участі в розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права й обов'язки в судовому рішенні.

22. Зроблено висновок про можливість повторного звернення до суду касаційної інстанції після усунення деяких підстав, що стали причиною для відмови у відкритті касаційного провадження (пп. 2 та 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК).

23. Сформульовано поняття обґрунтованості касаційної скарги, чого зараз немає у цивільному процесуальному законодавстві.

24. Доведено, що положення ч. 4 ст. 328 ЦПК не узгоджується з вимогами цивільного процесуального законодавства про обов'язковість вказівки в тексті касаційної скарги суті порушень законодавства, завдяки чому нівелюється обов'язковість обґрунтування касаційної скарги.

25. Запропоновано доповнити ЦПК положенням, яке б гарантувало особам, що приєднуються до касаційної скарги, реалізацію права на касаційне оскарження повною мірою незалежно від того, що сама особа, яка подала касаційну скаргу, відкликала її чи відмовилась від неї.

26. З позиції застосування функціональних повноважень касаційного суду з'ясовано правову природу та правові наслідки висновків суду касаційної інстанції.

27. Визначено, що правова регламентація п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК суперечить правовій природі судових ухвал, оскільки вони виносяться лише при вирішенні питань процесуального характеру. Виходячи з цього не можна однаково повноваження касаційного суду реалізовувати при перегляді в касаційному порядку судових рішень та ухвал. Повноваження, що містяться в п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК, доцільно застосовувати при перегляді рішення, яким цивільна справа вирішується по суті позовних вимог. Окрім того, таке повноваження при перегляді судової ухвали не передбачено в ч. 2 ст. 336 ЦПК, яка закріплює перелік повноважень суду касаційної інстанції при розгляді ним скарги на судову ухвалу.

# Зміст

Передмова .....3

**Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження проблем перегляду судових рішень у цивільному судочинстві** .....6

1.1. Правосуддя та його функції у цивільному процесі .....6

1.2. Перегляд судових рішень та судовий контроль у системі цивільної юрисдикції як функція судової влади .....35

1.3. Міжнародно-правові стандарти доступності правосуддя в цивільних справах і перегляд судових рішень .....57

**Розділ 2. Проблеми перегляду судових рішень, що не набрали законної сили, в апеляційному провадженні** .....87

2.1. Відтворення апеляційного провадження на сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства ..... 87

2.2. Сучасні моделі апеляційного провадження й український досвід .....94

2.3. Науково-практичні проблеми реалізації права на апеляційне оскарження ..... 117

2.4. Проблеми ефективності апеляційного провадження .....159

2.5. Повноваження суду апеляційної інстанції .....203

<b>Розділ 3. Проблеми перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в касаційному провадженні .....</b>	<b>250</b>
3.1. Моделі касації та український досвід .....	250
3.2. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження .....	275
3.3. Проблеми застосування функціональних повноважень суду касаційної інстанції .....	312
<b>Висновки .....</b>	<b>340</b>

*Наукове видання*

**ГУСАРОВ**

Костянтин Володимирович

**Перегляд судових рішень в апеляційному  
та касаційному порядках**

*Монографія*

Редактор *Ю. В. Статкевич*

Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 20.07.2010 р.  
Формат 84×108 <sup>1</sup>/<sub>32</sub>. Папір офсетний. Гарнітура Times.  
Ум. друк. арк. 17,82. Обл.-вид. арк. 17,1. Вид. № 505.  
Тираж 500 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України  
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції.  
Серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Виготовлено у друкарні СПДФО Білетченко  
8 (057) 758-35-98